International Marmara Social Sciences Congress IMASCON 2023 -Autumn

15 – 16 December 2023 KOCAELI

PROCEEDINGS BOOK

Organizer

Sponsors

This congress proceedings book is published as an electronic format as e-book.

All rights reserved.

Editorial Board

Prof.Dr. Öznur GÖKKAYA
Lect. İsmail KILICASLAN
Dr. Barış DEMİR
Lect. Kazım KAHRAMAN

ISBN: 978-605-72746-4-9

Address Kocaeli Üniversitesi Rektörlüğü, Umuttepe Yerleşkesi Kocaeli, TÜRKİYE
Phone +90 262 303 1000
E-mail info@imascon.com
Web www.imascon.com

All legal and ethical responsibility of the studies belongs to the authors. All rights reserved. The copyright of this proceedings book belongs to Kocaeli University. It may not be copied or reproduced without permission.

TABLE OF CONTENTS

BRIEFLY ABOUT V
IMASCON 2023 ORGANIZATION ..... Vİ
SCIENTIFIC COMMITTEE ..... Vİİ
IMASCON 2023 INVITED SPEAKERS ..... İX
CONGRESS PROGRAMME X
ABSTRACTS AND POSTERS 1
ROLE OF LAW IN THE REINFORCEMENT OF TRUST IN DISTRUST ERA 2
NEWS IN NEW MEDIA AND THE FUNCTIONALITY OF PROPAGANDA IN JOURNALISM TOWARDS PERCEPTION IN THE MEDIA 3
PROVENANCE ANALYSES IN POTTERY STUDIES 4
THE KAHOOT! EFFECT IN LEARNING PROCESSES: REFLECTIONS IN TURKEY 5
EVALUATION OF SUICIDE STATISTICS BETWEEN 2018-2022 ACCORDING TO VARIOUS VARIABLES 6
EPIC FORMS OF AESTHETIC PARADIGMS IN THE EPIC OF "KUTAGDU BİLİG" 7
EXAMINING THE INNOVATION COMPETENCIES OF TEACHER CANDIDATES ACCORDING TO VARIOUS VARIABLES 8
THE EFFECTS OF FAMILY INTEGRITY ON LIFE SATISFICATION AND CLOSE RELATIONSHIP IN YOUNG ADULTS 9
THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS IN ACADEMIC WRITING PROCESSES 10
DETERMINING PARENT COMPETENCIES FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIAL AND EMOTIONAL LEARNING SKILLS IN ADOLESCENTS 11
THE VOLUNTEERISM IN COMBATING FOREST FIRES – EXAMPLE OF ISTANBUL 12
MUHAMMED BABUR ABOUT ALISHER NAVOI AND KAMOLIDDIN BEKHZADE 13
TURKISH EFL TEACHERS' COGNITIONS ABOUT GRAMMAR TEACHING AND THEIR GRAMMAR TEACHING PRACTICES 14
CHILDREN'S LITERATURE AND TRANSLATION: A STUDY ON THE TWO DIFFERENT TURKISH TRANSLATIONS OF JOSÉ MAURO DE VASCONCELOS' O MEU PÉ DE LARANJA LİMA IN TERMS OF TRANSLATION STRATEGIES 15
A COMPARISON OF POSTMODERN NOVEL: INTERTEXTUALITY IN MANTISSA BY JOHN FOWLES AND THE BLACK BOOK BY ORHAN PAMUK 16
THE PRINCIPLE OF SOVEREIGN EQUALITY IN ITS THEORETICAL AND HISTORICAL DIMENSIONS 17
THE CONCEPT OF SCHOOLTEACHING IN SADRETTIN CELAL ANTEL'S UMUMÎ DIDACTIC WORK: THEMATIC ANALYSIS 18
KANT'S DOCTRINE OF TRANSCENDENTAL IDEALISM AND SCIENTIFIC CRITIQUE OF THIS DOCTRINE 19
CHILDREN IN NEED OF PROTECTION 20
DO TURKEY AND THE EU-15 COUNTRIES CONVERGE? 21
ACCOUNTING OF TFRS 15 APPLICATION AND COMPARISON WITH THE TURKISH TAX SYSTEM 22
EXAMINATION OF THE EFFECT OF UNIVERSITY STUDENTS' PERCEIVED PERFECTIONIST PARENTAL BEHAVIOR AND SELF-ESTEEM LEVELS ON SOCIAL ANXIETY 23
THE RELATIONSHIP BETWEEN TALENT MANAGEMENT AND ORGANIZATIONAL COMMITMENT: A SECTORAL PERSPECTIVE 24
HOW CAN YOUNG CARERS IN TURKEY BE SUPPORTED THROUGH SOCIAL WORK DIMENSION? 25

FULL PAPER PROCEEDINGS **26**

ÇEVRİMİÇİ ÖĞRENME ORTAMLARINDA ÖĞRENCİ VE ÖĞRETMENLERİN KARŞILAŞTIKLARI PROBLEMLERİN VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİNİN İNCELENMESİ: BİR ALANYAZIN DERLEMESİ **27**

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE BÜTÇE AÇIĞI SORUNU VE BÜTÇE AÇIĞI SORUNUNU GİDERMEK İÇİN UYGULANAN POLİTİKALARIN GELİR DAĞILIMINA ETKİSİ **40**

ELEPHANT ICONOGRAPHY IN THE ANCIENT MEDITERRANEAN WORLD FROM THE HELLENISTIC PERIOD TO THE END OF THE ROMAN PERIOD **49**

ÇANAK ÇÖMLEK ÇALIŞMALARINDA KAYNAK ALAN ANALİZLERİ **56**

ÖĞRETMEN ADAYLARININ İNOVASYON YETKİNLİKLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ **70**

ULUSLARARASI GÖÇ OLGUSU BAĞLAMINDA BİR ETKİLEŞİM ARACI OLARAK MÜZİĞİN TOPLUMSAL İŞLEVİ: ALMANYA'DAKİ TÜRK GÖÇMEN MÜZİSYENLERİN ŞARKILARI ÜZERİNE BİR MÜZİKAL SÖYLEM ANALİZİ **75**

KARBON MUHASEBESİNDE KULLANILAN TEMEL TERİMLER **83**

Y VE Z KUŞAĞI ÇALIŞANLARDA CHATBOT KULLANIMININ TEKNOLOJİ KABUL MODELİ PERSPEKTİFİNDE İNCELENMESİ **88**

YENİ MEDYA VE DİJİTAL GÖZETİMDE; ETİK VE AHLAKİ İHLALLER **94**

SİBER ZORBALIK KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ **104**

SOSYAL POLİTİKA EKSENİYLE SOSYAL TURİZMİN KAPSAMI VE ÖNEMİ **109**

ÇALIŞMA YAŞAMINDA İŞ STRESİ VE PSİKOLOJİK SAĞLAMLIK ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME **113**

NATURALİS HİSTORİA'DA MEYVE VE AROMATİK BİTKİLER **118**

ÇEVRESEL BAĞLAMDA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORLARININ GRI STANDARTLARI UYUMU: BIST100'DE BİR UYGULAMA **128**

MODERNİTE VE HAREKETLİLİK İZİNDE KONUTUN DÖNÜŞÜMÜ: ÜÇ EKSEN ÜZERİNDEN BİR İNCELEME **139**

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN KESİRLERLE ÇARPMA İŞLEMİ YAPMA PERFORMANSININ İNCELENMESİ **147**

İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN RESİMLİ ÖYKÜ KİTABININ OKUNMA SÜRECİ VE KELİME ÖĞRETİMİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ **154**

BRIEFLY ABOUT

International Marmara Science Congress was held between 15-16 December 2023 by Kocaeli University and Aleksander Moisiu Durres University. The congress aims to bring together researchers whose working on interdisciplinary subjects in science and social sciences and also to establish an effective communication platform between them. In congress;

In Social Sciences; Anthropology, Archeology, Asian History, European Union, Banking and Insurance, Western Languages and Literature, Human and Economic Geography, Information and Document Management, Computer Education Technologies Education, Geography, Contemporary Turkish Dialects and Literature, Contemporary World History, Child Development, Linguistics , Religious Culture and Moral Education, Educational Sciences, Econometrics, History of Ancient Anatolia, History of Ancient Asia, Ethnoculture, Philosophy, Finance, Journalism and Media Studies, Developmental Psychology, Visual Communication Design, Fine Arts, Public Relations, Law, Economic Thought , Economics, Economic History, Theology, Communication Studies, Business, Women's Studies, Public Administration, Librarianship, Finance, Architecture, Accounting, History of Muslim Turkish States and Societies, Museum Studies, Music, Organization, Secondary Science and Mathematics Education, Secondary Education Social Alanlar Egitimi, Ottoman Institutions and Civilization, Special Education, Paleoanthropology, Marketing, Psychology, Guidance and Psychological Counseling, Advertising, Painting, Health Sciences, Art and Art Education, Cinema-TV, Political Thoughts, Political Life and Institutions, Political Science, Social Work, Social Policy, Sociology, Sport Science and Education, Fisheries Policies and Employment, History, Basic Education, Tourism, History of Turkish and Islamic Thought, Turkish Islamic Art, International Trade, International Economics, International Relations, Foreign Language Education, Local Governments, Administration, Higher Education Studies

The language of the congress is English or Turkish, and all full papers and abstracts submitted for publication in the congress on current issues have been evaluated by at least two referees by the blind reviewing method. 41 papers, abstracts and posters were accepted for oral presentation and publication as a result of peer review. We would like to thank all the researchers who have shown interest in the Congress..

IMASCON 2023 ORGANIZATION

IMASCON 2023, organized by Kocaeli University (KOÜ) and Aleksander Moisiu Durres University, Gölcük Municipality and also sponsored by Kocaeli Metropolitan Municipality, Kartepe Municipality, Körfez Municipality.

Imascon 2023 General Chair

Öznur GÖKKAYA (KOÜ)

Organizing Committee

Eda BEZHANI (Aleksander Moisiu Durres University, Albania)

Flora MERKO (Aleksander Moisiu Durres University, Albania)

Lyudmyla SYMOCHKO (Uzhhorod National University, Ukraine)

Luis M. F. ROSEIRO (ISEC, Portuga)

Hysen MANKOLI (Health and Environment, USA)

Reyhan DADASH (Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Azerbaycan)

Violeta NEZA (Aleksander Moisiu Durres University, Albania)

Daniela LIKA (Aleksander Moisiu Durres University, Albania)

Fernando Domingues MOITA (ISEC, Portuga)

Şükrü DURSUN (Konya Teknik Ü)

Arif ÖZKAN (Kocaeli Ü)

Serdar BİROĞUL (Düzce Ü)

Ömer GÜNGÖR (Kocaeli Ü)

Mustafa OF (Kocaeli Ü)

Barış DEMİR (Kocaeli Ü)

İsmail KILIÇASLAN (Kocaeli Ü)

Kazım KAHRAMAN (Kocaeli Ü)

SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Ahmet Küçük, Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet Duran Şahin, İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Alaeddin Bobat, Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Arif Özkan, Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Ayşe GÜNSEL, Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. C. Gazi Uçkun, Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Engin Özdemir, Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Fatma Çanka Kılıç, Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Hanefi Bayraktar, Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan Latif, Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Hristo Ivanov Katrandzhiev, Marketing and Strategic Planning, University of National and World Economy, Bulgaria

Prof.Dr. Hüseyin Dikme, İstanbul Gelişim Üniversitesi

Prof. Dr. Hysen Mankolli, Editor of IJEES, Health and Environment Association, U.S.A.

Prof. Dr. İlyas Uygur, Düzce Üniversitesi

Prof. Dr. Juan Carlos, ROCA UNIVERSITY OF HUELVA, İspanya

Prof. Dr. Kadri Süleyman Yiğit, Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Luis M. F. Roseiro, ISEC

Prof. Dr. Maan T. J. MAAROOF, Mousul University, Vetrinary Faculty, Animal Health & animal Hygiene Department, Mousul, Iraq

Prof. Dr. Mahmut Durmuş, Gebze Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Demirtaş, Bitlis Eren Üniversitesi

Prof. Dr. Melda Yardımoğlu Yılmaz, Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Yaşar, Karabük Üniversitesi

Prof. Dr. Nardane Yusifova, Azerbaycan Milli ilimler Akademisi, Milli Tarih Müzesi

Prof. Dr. Novo Palakalovic, Faculty of Economics, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Prof. Dr. Olena Demyanyuk, Institute of Agroecology and Environmental Management, Kyiv, Ukraine

Prof. Dr. Orhan Gezici, Ömer Halis Demir Üniversitesi

Prof. Dr. Osman Taylan, King Abdulaziz University, Saudi Arabia

Prof. Dr. Resul Kara, Düzce Üniversitesi

Prof. Dr. Sibel Zor, Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Şükrü Dursun, Konya Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Şükran Güzin Ilıcak Aydınalp, İstanbul Gelişim Üniversitesi

Prof. Dr. Tamara Milenkovic Kerkovic, Faculty of Economics, University of Nis, Serbia

Assoc. Prof. Dr. Ayşegül Türk, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Azeta Tartaraj, Aleksander Moisiu Durres University, Dean of Economic Faculty, Albania

Assoc. Prof. Dr. Brunela Trebicka, Aleksander Moisiu Durres University, Business Faculty, Albania

Assoc. Prof. Dr. Derya Davarcı, Gebze Teknik Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Eda Bezhani, Aleksander Moisiu Durres University, Business Faculty, Albania

Assoc. Prof. Dr. Elif Şenkuytu, Atatürk Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Etem Yeşilyurt, Akdeniz Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Ercan Arpaz, Kocaeli University

Assoc. Prof. Dr. Erdinç Doğancı, Kocaeli Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Fatih Koç, Kocaeli Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Flora Merko, Aleksander Moisiu Durres University, Business Faculty, Albania

Assoc. Prof. Dr. Halil Atmaca, Artro Klinik

Assoc. Prof. Dr. Hasan Kaya, Kocaeli Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Hülya Ünver, Düzce Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Lyudmyla Symochko, Uzhhorod National University, Ukraine

Assoc. Prof. Dr. Mehboob Nagarbawdi, Aki's Poona College Of Arts, Science Commerce, India

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Kerim Güllap, Atatürk University

Assoc. Prof. Dr. Nagip Skenderi, Faculty of Economy, University of Prishtina, Kosovo

Assoc. Prof. Dr. Natalya Gudkova, The State Ecological Academy, Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine

Assoc. Prof. Dr. Ömer Güngör, Kocaeli Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Samad Rahimi Aghdam, Tabriz Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Seher Uçkun, Kocaeli Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Selda Uca, Kocaeli Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Sinan Aydın, Kocaeli Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Taner Erdoğan, Kocaeli University

Assoc. Prof. Dr. Ylber Aliu, AAB College, Public Administration Faculty, Kosovo

Assoc. Prof. Dr. Yoshito Ando, Kyushu Institute of Technology

Assist. Prof. Dr. A. Arzu Arı Bural, Kocaeli Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Aslıhan Kuyumcu Vardar, Düzce Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Berna Kavaz Kındığılı, Atatürk Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Fatih Sevgi, Selçuk Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Handan Özçelik Bozkurt, Sinop University

Assist. Prof. Dr. İpek Sucu, Gelişim University

Assist. Prof. Dr. Keisuke Wakizaka, Gelişim University

Assist. Prof. Dr. Mazin Nazar Fadhel, College of Environmental Science and Technology Mosul university, Musul, IRAQ

Assist. Prof. Dr. Mehlika Kocabaş Akay, Kocaeli Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Oğuz Polatel, Kocaeli Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Larissa Shragina, Odessa I. I. Mechnikov Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Rüştü Taştan, Kocaeli Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Seyil NAJIMUDINOVA, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Vedat Tümen, Bitlis Eren Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Vystavkina Daria, Odessa I. I. Mechnikov Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Yusuf Budak, Kocaeli University

PTech. Dr. Noor Zaitun Yahaya, Universiti Malaysia Terengganu, Malaysia

PTech. Dr. Isma Rosila, Universiti Malaysia Terengganu, Malaysia

PhD. Ada Aliaj, “Aleksandër Moisiu” University Durrës, Albania

Phd. Alba Ramallari, Economics Department Faculty of Bussines “Aleksandër Moisiu” University Durrës, Albania

Phd. Alma Zisi, Economics Department Faculty of Bussines “Aleksandër Moisiu” University Durrës, Albania

PhD. Ariola Harizi, Aleksander Moisiu Durres University, Albania

PhD. Blerina Vrenozi, Tirana University, Albania

Phd. Daniela Lika, Aleksander Moisiu Durres University, Albania

PhD. Emma Gurashi Nikolaoy, University Of Patras, Greece

PhD. Hisham M. Alidrisi, King Abdulaziz University, Saudi Arabia

PhD. Moses M. Solomon, King Fahd University of Petroleum and Minerals

PhD. Jonida Gashi, Aleksander Moisiu Durres University, Albania

PhD. Mirela Alushllari, University of Albania, Albania

PhD. Olta Nexhipi, “Aleksandër Moisiu” University Durrës, Albania

PhD. Saeid Shojaei, University of Tabriz Department of Electronics and Photonics

PhD. Reyhan Dadash, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Edebiyat, Azerbaycan

PhD. Ruhan Özel, Kocaeli Üniversitesi, Türkiye

PhD. Thawee Numsakulwong, Rajamangala University of Technology Isan, Tayland

PhD. Violeta Neza, Aleksander Moisiu Durres University, Albania

Lect. Dr. Barış Demir, Kocaeli Üniversitesi

Lect. Mustafa Of, Kocaeli Üniversitesi

IMASCON 2023 INVITED SPEAKERS

Prof. Dr. Luis M. F. Roseiro, Portugal

Prof. Dr. Flora Merko, Albania

Prof. Barbara Krystyna Pierscionek, United Kingdom

Murzakmatov Amanbek Kamytovich, Kyrgyzstan

Prof. Graham Ball, United Kingdom

Assist.Prof.Dr. Keisuek Wakizaka, Japan

Dr. Ahmad Ali, India

Dr. Stephen Hughes, United Kingdom

CONGRESS PROGRAMME

INTERNATIONAL MARMARA SOCIAL SCIENCES CONGRESS IMASCON 2023 AUTUMN 15 DECEMBER 2023 FRIDAY		
The Start of Registration Process		
AÇILIŞ KONUŞMALARI - OPENING SPEECHES 11:00 • İstiklal Marşı ve Saygı Duruşu / National Anthem and Moment of Silence • Kocaeli Üniversitesi Tanıtım Filmi / Short Film of Kocaeli University • Prof.Dr. Öznur Gökkaya, President of Imascon Congress • Prof.Dr. Arif Özkan, Manager of Continuing Education Research and Application Center of Kocaeli University • Lecturer Mustafa OF, Manager of Distance Education Research and Application Center, Kocaeli University		
IMASCON PANEL – SUSTAINABILITY- 14:00 / 16:00		
• Prof. Dr. Luis Roseiro, Instituto Politécnico de Coimbra, Portugal • Prof.Dr. Flora Merko, Aleksander Moisiu Durres University, Albania • Prof. Barbara Krystyna Pierscionek, United Kingdom • Prof. Graham Ball, United Kingdom • Assoc.Prof.Dr. Murzakmatov Amanbek Kamytovich, Kyrgyzstan • Assoc.Prof.Dr. Isakov Kubanicbek Abdikadirovic, Kyrgyzstan • Dr. Stephen Hughes, United Kingdom • Dr. Ahma Ali, India		
15 DECEMBER 2023 FRIDAY ORAL (FACE to FACE) PRESENTATIONS		
15 DECEMBER 2023	**SESSION 1**	**14:00 – 16:15**
IMASCON 2023 AUTUMN SESSION 1.2 / 14:00 – 16:15	**Hall : 2**	**15 DECEMBER 2023**
SESSION CHAIR. Dr. Recep Hatipoğlu		
ELİF TUNA PUSA	WHAT STUDENTS AND TEACHERS ENCOUNTER IN ONLINE LEARNING EXAMINING PROBLEMS AND SOLUTION SUGGESTIONS: A LITERATURE REVIEW	
Dr. ISAKOV KUBANIÇBEK ABDIKADIROVİÇ	EPIC FORMS OF AESTHETIC PARADIGMS IN THE EPIC OF "KUTAGDU BILIG"	
Dr. MURZAKMATOV AMANBEK KAMYTOVYCH	MUHAMMED BABUR ABOUT ALISHER NAVOI AND KAMOLIDDIN BEKHZADE	
Dr. RECEP HATİPOĞLU	CHILDREN'S LITERATURE AND TRANSLATION: A STUDY ON THE TWO DIFFERENT TURKISH TRANSLATIONS OF JOSÉ MAURO DE VASCONCELOS' O Meu Pé de Laranja Lima IN TERMS	
YAPRAK KADAĞAN	CHILDREN IN NEED OF PROTECTION	
DİLAY TEKE	THE SCOPE AND SIGNIFICANCE OF SOCIAL TOURISM WITH THE AXIS OF SOCIAL POLICY	

BERRİN SUBAŞI	SERVICE FAILURE, SERVICE RECOVERY AND CUSTOMER SATISFACTION A RESEARCH ON MONOPOLY FIRMS	
DİLAY TEKE	AN EVALUATION ON WORK STRESS AND PSYCHOLOGICAL RESILIENCE IN WORKING LIFE	
15 DECEMBER 2023	**SESSION 2**	**16:30 – 17:45**
IMASCON 2023 AUTUMN SESSION 2.2 / 16:30 – 18:45	**Hall : 2**	**15 DECEMBER 2023**
SESSION CHAIR: Prof.Dr. Hüseyin Dikme		
EMİNE SAĞLAM	INVESTIGATION OF MIDDLE SCHOOL STUDENTS' MULTIPLICATION PERFORMANCE IN FRACTIONS	
PROF.DR. HÜSEYİN DİKME	NEWS IN NEW MEDIA AND THE FUNCTIONALITY OF PROPAGANDA IN JOURNALISM TOWARDS PERCEPTION IN THE MEDIA	
DR. ZELİHA TÖREN	HOW CAN YOUNG CARERS IN TURKEY BE SUPPORTED THROUGH SOCIAL WORK DIMENSION?	
OKAN ANCAK	THE PRINCIPLE OF SOVEREIGN EQUALITY IN ITS THEORETICAL AND HISTORICAL DIMENSIONS.	
LEC.MEHMET YILDIZ	THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS IN ACADEMIC WRITING PROCESSES	
CİHAN KILIÇ	DETERMINING PARENT COMPETENCIES FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIAL AND EMOTIONAL LEARNING SKILLS IN ADOLESCENTS	
KEVSER YILMAZ	CONTENT ANALYSIS OF STUDIES ON CALIBRATION SKILLS IN EDUCATION	
DR.RÜMEYSA BEYAZHANÇER	IMPACT OF THE PANDEMIC ON MATHEMATICS LITERACY RESULTS IN PISA 2022	
LEC.MEHMET YILDIZ	THE KAHOOT! EFFECT IN LEARNING PROCESSES: REFLECTIONS IN TURKEY	
Discussion		
ONLINE PRESENTATIONS 15 DECEMBER 2023 FRİDAY		
ONLINE PRESENTATIONS		
15 DECEMBER 2023	**SESSION 1**	**18:00 – 19:30**
IMASCON 2023 AUTUMN SESSION 1.1 / 18:00 – 19:30	**Hall : 1**	**15 DECEMBER 2023**
SESSION CHAIR: ABDULAKİF TEKİN		

KÜBRA NUR GÖKER	EXAMINATION OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS' NUMBER SENSE SKILLS: IN THE CONTEXT OF NUMBER SENSE SELF-EFFICACY AND METACOGNITIVE AWARENESS	
ESRA ÖZER	EXAMINING THE INNOVATION COMPETENCIES OF TEACHER CANDIDATES ACCORDING TO VARIOUS VARIABLES	
MELEK UYSAL	TURKISH EFL TEACHERS' COGNITIONS ABOUT GRAMMAR TEACHING AND THEIR GRAMMAR TEACHING PRACTICES	
KEREM KABA	DIGITAL LABOR AND COMMODITIZATION OF INDIVIDUALS ON SOCIAL MEDIA	
ABDULAKİF TEKİN	AN OVERVIEW OF THE CONCEPT OF CYBERBULLYING	
MAMMAD ASGAROV	KANT'S DOCTRINE OF TRANSCENDENTAL IDEALISM AND SCIENTIFIC CRITIQUE OF THIS DOCTRINE	
IMASCON 2023 AUTUMN SESSION 1.2 / 18:00 – 19:30	**Hall : 2**	**15 DECEMBER 2023**
SESSION CHAIR : Dr.Metin Erdem		
DR.METİN ERDEM	EVALUATION OF SUICIDE STATISTICS BETWEEN 2018-2022 ACCORDING TO VARIOUS VARIABLES	
ESRA DALKILIÇ	THE ROLE OF DİFFERENTİATİON OF THE SELF AND INTERPERSONAL RELATİONSHIPS IN THE RELATIONSHIP BETWEEN EARLY MALADAPTIVE SCHEMAS AND MARİTAL ADJUSTMENT IN MARRIED COUPLES	
KEREM KABA	IN NEW MEDIA AND DIGITAL SURVEILLANCE; ETHICAL AND MORAL VIOLATIONS	
KEREM KABA	COMPARISON OF THE ELEMENTS THAT MAKE UP THE ANATOMY OF THE NEWS IN FOREIGN AND NATIONAL PRESS; THE EXAMPLE OF 'USA TODAY' AND 'HÜRRİYET'	
AYŞE ÖZLEM ÖZALTIN	HOUSING TRANSFORMATION IN THE WAKE OF MODERNITY AND MOBILITY: AN EXAMINATION ACROSS THREE AXES	
RAMAZAN ERTEL	THE SOCIAL FUNCTION OF MUSIC AS A TOOL OF INTERACTION IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL MIGRATION: A MUSICAL DISCOURSE ANALYSIS ON THE SONGS OF TURKISH IMMIGRANT MUSICIANS IN GERMANY	
Discussion		

IMASCON 2023 AUTUMN SESSION 1.3. 18:00 – 19:30	Hall : 3	15 DECEMBER 2023
SESSION CHAIR : Lec. Damla Özlem Göksu		
GÜNAY KARAHAN	ELEPHANT ICONOGRAPHY IN THE ANCIENT MEDITERRANEAN WORLD FROM THE HELLENISTIC PERIOD TO THE END OF THE ROMAN PERIOD	
TOLUNAY BAYRAM	PROVENANCE ANALYSES IN POTTERY STUDIES	
LEC.DAMLA ÖZLEM GÖKSU	A COMPARİSON OF POSTMODERN NOVEL: INTERTEXTUALİTY İN MANTİSSA BY JOHN FOWLES AND THE BLACK BOOK BY ORHAN PAMUK	
KÜBRA BUĞRA	FRUITS AND AROMATIC PLANTS IN NATURALIS HISTORIA	
ZEYNEP VURAL	THE RELATIONSHIP BETWEEN TALENT MANAGEMENT AND ORGANIZATIONAL COMMITMENT: A SECTORAL PERSPECTIVE	
SİBEL KIZILKAYA	WEARABLE ART DESIGN INSPIRED BY THE INFLUENCE OF SURREALISM ART MOVEMENT	
Discussion		
ONLINE PRESANTIONS ***16 DECEMBER 2023 SATURDAY***		
ONLINE PRESENTATIONS		
16 DECEMBER 2023	**SESSION 5**	**11:00 – 12:45**
IMASCON 2023 AUTUMN **SESSION 5.1 / 11.00 – 12:45**	**Hall : 1**	**16 DECEMBER 2023**
SESSION CHAIR : Dr. ESRA SEVER SEREZLİ		
Dr. ESRA SEVER SEREZLİ	INVESTIGATION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS' OPINIONS ON THE READING PROCESS AND VOCABULARY TEACHING OF PICTURE STORYBOOKS	
PROF.DR. MURAT TUNCER	THE EFFECT OF HIGH SCHOOL TEACHERS' INNOVATIVE PEDAGOGICAL PRACTICES ON THE MOTIVATION TO TEACH	
Dr. CAN ABDULLAH GÜNAY	THE CONCEPT OF SCHOOLTEACHING IN SADRETTIN CELAL ANTEL'S UMUMÎ DIDACTIC WORK: THEMATIC ANALYSIS	
ILGIN GÜÇLÜ	EXAMINATION OF THE EFFECT OF UNIVERSITY STUDENTS' PERCEIVED PERFECTIONIST PARENTAL BEHAVIOR AND SELF-ESTEEM LEVELS ON SOCIAL ANXIETY	
ZEYNEP GÜNAL	THE EFFECTS OF FAMILY INTEGRITY ON LIFE SATISFICATION AND CLOSE RELATIONSHIP IN YOUNG ADULTS	

HASAN BULUT	INVESTIGATION OF 12TH GRADE STUDENTS' VAN HİELE GEOMETRIC THINKING LEVELS IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES ABSTRACT	
IMASCON 2023 AUTUMN SESSION 5.2 / 11:00 – 12:45	**Hall : 2**	**16 DECEMBER 2023**
SESSION CHAIR : Assist.Prof.Dr. Kerem Çolak		
DR.KEREM ÇOLAK	CLUSTERING PRACTICES IN THE WORLD AND IN TURKEY AS AN ALTERNATIVE SOLUTION TO GLOBAL COMPETITION	
GÖZDE ÇAĞLAR	DO TURKEY AND THE EU-15 COUNTRIES CONVERGE?	
ASSİST.PROF.DR. ESAT DAŞDEMİR	BUDGET DEFICIT PROBLEM IN TURKISH ECONOMY AND THE EFFECT OF POLICIES IMPLEMENTED TO ELIMINATE THE BUDGET DEFICIT PROBLEM ON INCOME DISTRIBUTION	
DR.BARIŞ KIYAK	EFFECTS OF DIGITALIZATION ON REGIONAL ECONOMIES	
DR. ÖNDER KAAN KESKİN	ROLE OF LAW IN THE REINFORCEMENT OF TRUST IN DISTRUST ERA	
DR.KEREM ÇOLAK	AN EVALUATION OF SPECIALIZED ORGANIZED INDUSTRIAL ZONES IN THE MANUFACTURING SECTOR IN TERMS OF CLUSTERING: IMES DILOVASI OIZ EXAMPLE	
IMASCON 2023 AUTUMN SESSION 5.3 / 11:00 – 12:45	**Hall : 3**	**16 DECEMBER 2023**
SESSION CHAIR : Assist.Prof.Dr. Özlem Koçakoğlu		
RES.ASSİST.ŞERİFE GÖZDE AKDOĞAN KAYA	FINANCIAL PERFORMANCE OF COMPANIES AFTER MERGERS AND ACQUISITIONS	
ASSİST.PROF.DR.ÖZLEM KOÇAKOĞLU	BASIC TERMS USED IN CARBON ACCOUNTING	
HASAN BARIŞ ÇETİN	AN INVESTIGATION OF CHATBOT USAGE AMONG GENERATION-Y AND GENERATION-Z EMPLOYEES WITHIN THE PERSPECTIVE OF THE TECHNOLOGY ACCEPTANCE MODEL	
RES.ASSİST.MERVE GÜLMEZ ÖZDEMİR	GRI STANDARDS COMPLIANCE OF SUSTAINABILITY REPORTS IN ENVIRONMENTAL CONTEXT: AN APPLICATION IN BIST100	
HAZAL İSTAY	THE PROBLEM OF UPDATING THE DAYTON AGREEMENT	
ÇIĞDEM ÖZKAN	ACCOUNTING OF TFRS 15 APPLICATION AND COMPARISON WITH THE TURKISH TAX SYSTEM	

ABSTRACTS AND POSTERS

ROLE OF LAW IN THE REINFORCEMENT OF TRUST IN DISTRUST ERA

Önder Kaan KESKİN
Avukat
okkmakale@hotmail.com

Abstract
In this work, distrust era, reinforcement and restoration of trust, law's role , distrust and the fundamental elements of turst were briefly studied. Emphasized on strategical importance of strengethening socaliazing the law culture, constitutional values and increasing the resistance of constitutional thoughts of society against the forces. Attention was drawn based on empathy, tolerance and toleration that could develop together with the fundamentels of democracy, giving directionidentity to the society. The role of law culture and consciousness in the development of the ability of the individual, society and state to consciously resist against destructive pressures, together with the role of legal culture in the development of the capacity of the individual, society and the state to adapt to change, and the development conditions are considered together.

Keywords: Social Science ,Law Culture, Constitutional Architecture, Rule of Law, Law and Trust, Humanist Law

NEWS IN NEW MEDIA AND THE FUNCTIONALITY OF PROPAGANDA IN JOURNALISM TOWARDS PERCEPTION IN THE MEDIA

Hüseyin Dikme
İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari Ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Reklamcılık
hdikme@yahoo.com

İpek Sucu
İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari Ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Reklamcılık
isucu@gelisim.edu.tr

Seval Özcan Ata
İstanbul Medipol Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Medya ve Görsel Sanatlar Bölümü
sevalozcan@outlook.com

Abstract
The new generation media order created or utilized through news networks on new media platforms has become widespread in media channels. In contrast to traditional media, news outlets disseminated through new media operate entirely within a system composed of digital devices and environments. Technological advancements accompanying print sources in new media processes have triggered and further reinforced the enhancement of digital usage. The absence of a digital approach in journalism leads to an inadequacy in staying current within a media order that is entirely distant from digital realms. News sources conducted through digital systems are becoming popular channels within the domain of new media. The internet, blogs, websites, video games, and video-based content, all serving as news sources in new media, are recognized as channels interacting with each other. In everyday life, individuals and media channels continue to integrate into the sphere of influence for propaganda purposes through new media. Propaganda efforts are prioritized among news activities in this regard. The impact of actions using new media tools and forming perceptual mechanisms can rapidly extend to broad audiences and processes. The active integration of new media into our lives has led to a transformation in news and journalistic perspectives in various fields. This study emphasizes the growing significance of the negative effects created, or potentially created, by the new world order in media, where traditional and new media processes coexist in terms of propaganda. Social media, in addition to serving as a tool for socialization among individuals, has become a communication process utilized for news and propaganda creation and dissemination in new media. In light of this situation, it is crucial to consider the importance of using the concepts of news reporting, exercising the right to criticize, and freedom of expression genuinely and accurately through content shared on social media. This necessitates proper media literacy to read information transmissions that may create content pollution without news value. This study evaluates how changes and transformations in news content in new media have occurred within the framework of a literature review.

Keywords: New Media, News, Reporting, Propaganda, Communication.

PROVENANCE ANALYSES IN POTTERY STUDIES

Tolunay BAYRAM
Kocaeli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji
tolunay.bayram@kocaeli.edu.tr

Deniz ERGÜN
Kocaeli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji
deniz.ergun@kocaeli.edu.tr

Abstract
The elements such as the clay, additives, form, surface applications, pattern, polish that which compose a pottery individually or in the aggregate have the potential to describe the place where is produced, production tecniques, technological developments, local customs, circulation networks, types of production, consumption and storage, interaction between settlements and settlement itself and finally a chronology (Orton & Hughes, 2013, p. 4). For this reason pottery can be considered as an indicator of the social, economic and cultural constitution of a community. Nevertheless to be able to reach the potential which is mentioned on the condition that the pieces or a complete of the pottery which formed by the combination of a great numbers of elements has been analyzed at a high standards (Hunt, 2017; Orton & Hughes, 2013; PCRG et al., 2016). The predominant objective of this analysis is a research on the phases from production, usage/reusage, or if there is any spread of the pottery and finally to the transformation to waste production (Tite, 1999, 2008). Especially after 1960, many analytical methods have emerged in pottery studies through the complex and advanced archaeometric methods that progressed in parallel with the new perspectives and technological development (Orton & Hughes, 2013, p. 12; Schiffer, 1989; Shepard, 1956; Sinopoli, 1991). These methods give an answer for the basic questions such as “Provenance”, “Production Technologies”, “Function”, “Dating”. The Provenance, which will be discussed in this study, is one of these basic questions. In order to answer this fundamental question, mineralogical methods derived from geology and petrography and chemical analyses that characterize the composition of artifacts are essential elements of provenance studies. The results of provenance studies using mineralogical and chemical methods can be used to answer various questions such as the technological level of the communities that produced the artifacts, cultural connections and economic interactions between the communities (Rice, 1996 ; Tite, 2008). Within the scope of the study, how and to what extent these archaeometric analysis methods contribute to answering provenance questions has been examined with the help of provenance studies of pottery from different periods.

Keywords: Provenance, Pottery, Chemistry, Mineralogy, Archeometry

THE KAHOOT! EFFECT IN LEARNING PROCESSES: REFLECTIONS IN TURKEY

Mehmet YILDIZ
Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi
mehmetyildiz@subu.edu.tr

Türkan Karakuş Yılmaz
Atatürk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknoloji Eğitimi
turkan.karakus@gmail.com

Abstract
In learning environments, it is difficult to keep students motivated and actively engaged during the lesson. Many teachers acknowledge that students' concentration decreases over time. Kahoot!, one of the world's most popular applications, is one of the Web 2.0 tools used to find a solution to low interaction during the learning process. Kahoot! is a game and fun-based student response system. Although there are many studies on the effect of using Kahoot!, there is no study on its use at the graduate level in Turkey. In this study, the use of Kahoot! application in learning environments, especially the research results, students' and teachers' opinions about the platform were examined. Within the scope of the study, a total of 45 theses, 5 of which were doctoral theses and 40 master's theses, were examined with the document review technique in the National Thesis Center (YÖKTEZ) database under the title of "Kahoot". The Thesis Review Form, which was prepared as a data collection tool, included headings such as author, title, year, field, method, approach, sample group/number, data collection tool, dependent variables, study result and negative opinions. Form data were analyzed with descriptive statistical methods. The results of the study show that Kahoot! was used for language education in 25 studies, 20 of which were in English, and that it was mostly used in combination with the gamification approach. In studies conducted with secondary school and undergraduate students, usually with mixed research methods, the sample size is less than 50 in half of the studies. The results of the studies show that Kahoot! increases motivation in learning environments, contributes to a fun learning process and provides interaction. Among the main difficulties expressed by the students are the fear of losing and pressure and stress caused by competition, time limit, sadness of not seeing their name on the podium, internet connection problems. Teachers, on the other hand, complained about various negativities such as the problem of digital competence, technical problems, time-consuming preparation, and difficult classroom management.

Keywords: Kahoot, Educational Technologies, Gamification, Web 2.0, Content Analysis

EVALUATION OF SUICIDE STATISTICS BETWEEN 2018-2022 ACCORDING TO VARIOUS VARIABLES

Metin ERDEM
Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet
metin.erdem.21@gmail.com

Abstract
According to TÜİK data for 2022, suicide rates are increasing in Turkey. In this study, suicide rates between 2018 and 2022 were analyzed according to various variables. Data from the Turkish Statistical Institute is used as the data source. The variables in question are gender, age, education, reasons for suicide, type of suicide, season, region and marital status. Looking at the suicide rate, it is seen that the suicide rate is 4.11 per 100,000 for 2018 and 4.88 per 100,000 for 2021. Between these dates, the suicide rate of men was higher than that of women. According to the age variable, suicide rates in the 20-30 age group and 75+ age group were high. When the statistics are analyzed according to the education variable, it is seen that the suicide rate of people with primary and high school education in 2017 and the following year, and the suicide rate of people with secondary and high school education in the following years is higher. When analyzed according to the marital status variable, it is understood that the married or never married group has the highest percentage. When analyzed by geographical region, it is seen that suicide rates are high in the Aegean Region. When analyzed according to the type of suicide variable, hanging, firearm and jumping from a height are the highest types of suicide in all years. When the season variable is analyzed, it is seen that suicide rates are high in spring and summer. According to the reasons for suicide variable, while unknown has the highest rate, this option is followed by illness and difficulty in making a living. As a result, when we look at the suicide rates, it is seen that the suicide rates, which showed a significant increase in 2021, decreased in 2022. However, it is understood that there is a general increase in suicide rates between years. An important point seen in the statistics is the increase in the rate of elderly suicides. At the same time, the variables show parallel results with the world literature.

Keywords: Suicide, Statistics, 2018-2022, Variable.

EPIC FORMS OF AESTHETIC PARADIGMS IN THE EPIC OF "KUTAGDU BİLİG"

Isakov Kubanıçbek ABDIKADIROVİÇ
Kocaeli Üniversitesi, Sanat Fakültesi, Felsefe ve Siyaset Bilimi Bölümü
isakovkubanycbek798@gmail.com

Turdubaev Salıcan Kadırovıç
Kocaeli Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Fakültesi, Ekonomi Bölümü
amatovamarjana4@gmail.com

Abstract
It is known that the medieval thinker and well-known poet Jusup Balasagyn made a great contribution to world culture and the growth and development of the cultural and spiritual heritage of the Turkish people with his famous work "Blessed Knowledge". Jusup Balasagyn's poem "Blessed Knowledge" is one of the distinguished encyclopedic works containing the provisions of political-legal, philosophical, moral-moral and aesthetic concepts in the Islamic world at that time. In its versatile and rich sense, true humanist ideas such as truth, nobility, value, purity, satisfaction, beauty and beauty of the human soul towards the person, future generations and nature are emphasized. In this scientific article, the authors tried to scientifically reveal the situations that always give people a pleasant aesthetic pleasure, in the form of poetry, by using the allegorical, antithetical and metaphorical artistic tools of the work written by the poet-thinker in the masnavi style.

Keywords: Absolute spirit, allegory, antithesis, Bogra Khan, domino effect, scent, metaphor, beauty, vegetation, aesthetics.

EXAMINING THE INNOVATION COMPETENCIES OF TEACHER CANDIDATES ACCORDING TO VARIOUS VARIABLES

Esra ÖZER
Kocaeli Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Matematik Öğretmenliği
esssraozer@gmail.com

Sinan Aydın
Kocaeli Üniversitesi, Ali Rıza Veziroğlu Meslek Yüksek Okulu, Muhasebe ve Vergi
sinanaydin1704@yahoo.com

Abstract
The aim of the study is to exemine the level of innovation competencies of Primary School Mathematics Teacher candidates and Primary School Teacher candidates and to examine them according to gender, grade level, department, whether they are willing to come to the department or not and general achievement score variables. Relational screening model, which is one of the quantitative research methods, was used in the research. The research was conducted with the teacher candidates who were selected using the appropriate sampling method from the selective sampling method. The research sample consists of first and fourth grade students studying at the Primary School Mathematics Teaching and Primary School Teaching department of the Faculty of Education of Kocaeli University. The "Innovation Competencies Scale" developed by Çelik (2022) was used as a data collection tool. The analyses of the scale used in the research were carried out with SPSS 22.0. The results of the analysis were presented by independent group t-test and one-way variance analysis. As a result of the research, it was found that the innovation competencies of Primary School Mathematics Teacher candidates and Primary School Teacher candidates were at an intermediate level. A statistical difference could not be determined according to the variables of Innovation Competencies, gender, class level, department, willingness to come to the department or not, and overall achievement score. The findings were discussed according to the relevant variables and suggestions were presented.

Keywords: Innovation, Pre-Service Teachers, Mathematics Teacher, Classroom Teacher, Innovation

THE EFFECTS OF FAMILY INTEGRITY ON LIFE SATISFICATION AND CLOSE RELATIONSHIP IN YOUNG ADULTS

Zeynep GÜNAL
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans, Aile Danışmalığı Eğitimi
zeynepgunal.98@hotmail.com

Orkun Osman Bilgivar
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Pdr
osman.bilgivar@izu.edu.tr

Abstract
In this study, the effects of family integrity on life satisfaction and close relationships in young adults were investigated. A total of 383 young adults, 154 male and 229 female participants, aged 18-29, studying at Sabahattin Zaim University, participated in the research. Participation was provided on a voluntary basis. For data collection, Demographic Form, Family Integrity Scale (ABDÖ), Life Satisfaction Scale (YDÖ) and Experiences in Close Relationships Inventory (YIYE-II) scales were applied to the participants to determine their demographic characteristics. While examining the relationship between variables, Pearson Correlation analysis was performed, and as a result of the significant relationship between variables, simple regression analysis was performed to determine the predictor. As a result of the research, it was determined that there was a significant relationship between the sub-dimensions of the sense of family integrity (understandability, manageability and meaningfulness) in young adults, life satisfaction and the attachment sub-dimensions of close relationships (anxious-avoidant). In addition, there was a significant positive relationship between the general scores of the family integrity scale and life satisfaction; It was observed that there was a significant negative relationship between anxious attachment and avoidant attachment.

Note: This study was produced from the master's thesis.

Keywords: Family Sense of Coherence, Life Satisfication, Attachment Styles,

THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS IN ACADEMIC WRITING PROCESSES

Mehmet YILDIZ
Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi
mehmetyildiz@subu.edu.tr

Metin YILDIZ
Sakarya Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik
metinyildiz@sakarya.edu.tr

Abstract
Artificial intelligence has rapidly become one of the most important and transformative technologies of our age. It has been widely used in many fields from education to health, transportation to communication. One of the areas where artificial intelligence, which expands the boundaries of the world of science and makes learning and research more effective, is academic writing. Artificial intelligence allows researchers, writers and students to manage a series of processes more effectively and efficiently, from accessing information, structuring information, to producing and editing content. Traditional academic writing processes involved time-consuming literature review, hours of research, writing and revising texts, and grammar checks. However, with the emergence of artificial intelligence tools, many of these processes have accelerated and academic writing has become more efficient. In this study, the artificial intelligence tools used in academic writing processes, their purposes of use, and how they contribute at which stage are discussed. Within the scope of the study, examples are given for many stages in academic writing processes with artificial intelligence tools such as finding an article/project topic, conducting a literature review, producing content, writing, expanding the text, summarizing, transforming, translating, finding keywords, finding appropriate journals and writing references. In addition, examples of artificial intelligence tools used for specific subheadings such as article/project writing/editing/content creation (ChatGPT, Copy.ai, Jenni), literature review (Elicit, Research Rabbit, Perplexity, Scite_), plagiarism detection and text comparison (Copyleaks, GPTZero), finding related studies (Litmaps, ConnectedPapers), data visualization (RAWGraphs, Tableau, PowerBI, FusionCharts), language translation and improvement (Grammarly, QuillBot, DeepL) are introduced.

Keywords: Artificial İntelligence, Academic Writing, ChatGPT, Artificial İntelligence Assisted Writing, Generative Artificial İntelligence

DETERMINING PARENT COMPETENCIES FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIAL AND EMOTIONAL LEARNING SKILLS IN ADOLESCENTS

Cihan Kılıç
Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri
cihankilic88@gmail.com

Mine Çeliköz
Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri
mcelikoz25@gmail.com

Abstract
This research aims to determine the various competencies that parents should have in order to improve the social and emotional learning skills of secondary school and high school students. Since both qualitative and quantitative research designs were used in the research, it is a mixed method research. In the study, firstly, a literature review was conducted to determine the parent competence items. During this literature review process, 5 books, 1 book chapter, 5 reports prepared by different institutions, 1 guidebook, 6 articles, 4 doctoral theses and 3 master's theses were scanned. From the literature, 29 different situations regarding parents were identified and 77 competence items were created from these situations. The competency items created in the second stage of the research were presented to expert opinions using qualitative research methodology. At this stage; The opinions of 8 experts from the fields of early childhood education, classroom education, child development, educational programs and teaching, guidance and psychological counseling were consulted. At this stage, the qualification items were rearranged according to expert opinions. In the third and final stage of the research, data regarding the qualification items were collected in accordance with the quantitative research methodology. At this stage, the opinions of 49 experts from the fields of educational sciences, child development and psychology were consulted using the Lawshe technique. Necessary arrangements have been made for the parental competence items that have been filtered by experts. In conclusion; 25 items in the self-awareness dimension, 20 items in the self-management dimension, 10 items in the social awareness dimension, 8 items in the responsible decision-making dimension and 18 items in the relational skills dimension were determined as parental competence. As a suggestion in the research; It is recommended that parents raising children in middle school and high school age adopt approaches appropriate to the social and emotional learning competency items.

Keywords: Social and Emotional Learning, Parent, Competence, Competency, Skill

THE VOLUNTEERISM IN COMBATING FOREST FIRES – EXAMPLE OF ISTANBUL

İkram ÇELİK
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Orman Fakültesi, Orman Mühendisliği
ikramcelik@ogm.gov.tr

Necmi Cemal ÖZDEMİR
Kocaeli Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Elektrik Mühendisliği
necmi.ozdemir41@hotmail.com

Abstract
Forest fires are one of the important natural disasters affects all countries in terms of their effects and consequences in the globalizing world. Forest fires have devastating effects not only on trees but also on biodiversity and ecosystem. Forests are living entities which are continuously absorbing CO2. Thus, forest fires play a role in accelerating global warming and climate change due to carbon gas released into atmosphere, create a greenhouse effect, when forests are burned. Thus, forest firefighting has a special importance in forest protection works. As mentioned in the article 169 of the Constitution and Law no. 6831 on forests 68-76, The General Directorate of Foresty (TGDF) assigned to the role of prevention and extinguishing of forest fires. TGDF provides this service with an average of 19,000 employees every year. Sometimes, this human resource turns out to be insufficient. To achieve a more effective campaign, it is critical to use local forces and volunteers. In accordance with the 'Regulation Regarding Volunteers Engaged in Combating Forest Fires,' published in Official Gazette number 30885 and went into force on September 11, 2019, volunteer teams have been formed to combat forest fires. To be eligible to volunteer, a person must be a citizen of Turkey, be at least eighteen years old, have finished primary school, have a health report attesting to their fitness, maintain a clean criminal record, and successfully finish both theoretical and practical training in combating forest fires, obtaining certification thereafter. As of December 1, 2023, 119,599 people from Turkey, including 29,498 from the Istanbul Forestry Regional Directorate, had applied to be volunteers. Despite encountering significant challenges in the selection process, training, allocation of Personal Protective Equipment, and assignment of tasks for volunteers, the applied model by the Istanbul Forestry Regional Directorate presents a promising prospect for the future.

Keywords: Forest Fires, Volunteering, Legal Legislation, Disaster

MUHAMMED BABUR ABOUT ALISHER NAVOI AND KAMOLIDDIN BEKHZADE

Murzakmatov AMANBEK KAMYTOVYCH
Kocaeli Üniversitesi, Sanat Fakültesi, Felsefe ve Siyaset Bilimi Bölümü
suzak70@mail.ru

Jyldyz ITIGULOVA
Kocaeli Üniversitesi, Sanat Fakültesi, Felsefe ve Siyaset Bilimi Bölümü
jitigulova@mail.ru

Saltanat BOYTOEVA
Kocaeli Üniversitesi, Sanat Fakültesi, Felsefe ve Siyaset Bilimi Bölümü
saitovakg@mail.ru

Abstract
An extremely complex and interesting personality takes a significant place in the spiritual culture of the peoples of Central Asia. This is a statesman, scientist, commander and poet Zahir ad-din Muhammad Babur (1483-1530). An invaluable literary monument - the historical work «Baburnama» - «Letters of Babur» takes a central place in the works of Babur. In terms of the totality of information and its reliability, this work has no equal among similar works created in the Middle Ages in Central Asia, Iran, Afghanistan and India. In terms of the richness and diversity of material, language and style, «Babur-name» stands above any historical chronicle compiled by court chroniclers of that time. Babur was an original storyteller. As an inquisitive and attentive person, he wrote about everything. But still, we are especially attracted by his description of creative people - poets, artists, musicians. The most famous among them are A. Navoi, Kamal ad-Din Behzad. Thanks to «Baburnama» - «Letters of Babur» we get acquainted with information that is practically absent in other sources. Babur does not ignore even the smallest details concerning these outstanding people.

Keywords: «Baburnama» - «Letters of Babur», poetry, miniature, music.

TURKISH EFL TEACHERS' COGNITIONS ABOUT GRAMMAR TEACHING AND THEIR GRAMMAR TEACHING PRACTICES

Melek UYSAL
Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İngiliz Dili Eğitimi
uysalmelek89@gmail.com

Abstract
Understanding teachers' cognitions which has been accepted as "the unobservable and hidden side of language teaching" (Johnson, 2018, p.259) is a crucial first step to get insights about language education. Therefore, it would be wise to focus on teachers' thoughts to enhance language education system in which grammar has the lion's share. Although a great deal of research on teachers' cognitions about grammar instruction in a variety of contexts exist, not much has been carried out regarding Turkish teachers of English as a foreign language (EFL). Considering the need, this study aimed to investigate the cognitions of Turkish high school EFL teachers with respect to grammar teaching and whether teachers' cognitions and actual practices related to grammar teaching are congruent. Conducted in 2022-2023 academic year, both quantitative and qualitative data collection methods were utilized in this study. Quantitative data was obtained from the replies of 106 EFL teachers working at different high schools to Teachers' Cognitions about Grammar Teaching Questionnaire (Zhang et al., 2022). As for the qualitative part, 10 teachers were observed during their classes, interviewed, and asked to share their grammar teaching materials. Analysis of the data revealed some mixed results between the stated thoughts of participant teachers and the way they practiced in the classrooms. Most of the inconsistencies were related to deductive and inductive teaching and the use of grammatical terminology. Leading to important results related to the subject matter, and partially presenting the portray of current cognitions and practices of EFL teachers with respect to grammar instruction in Turkish context, this study also might be an inspiration for future studies with a wider range of participants and scope.

Keywords: Teacher cognition, grammar instruction, classroom practice

CHILDREN'S LITERATURE AND TRANSLATION: A STUDY ON THE TWO DIFFERENT TURKISH TRANSLATIONS OF JOSÉ MAURO DE VASCONCELOS' O MEU PÉ DE LARANJA Lima IN TERMS OF TRANSLATION STRATEGIES

Recep HATİPOĞLU
Uludağ Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Yüksekokulu
rhatipoglu@uludag.edu.tr

Elif SEZGİN
Uludağ Üniversitesi, İnegöl MYO, Çocuk Gelişimi
elifyalcintas@uludag.edu.tr

Abstract
Even though children's literature matches up with adults' literature in terms of similar characteristics, it is a field which has distinctive properties. Translation has a different place in children's literature, which is a field where the adults have a part as the writer, the illustrator, the editor, the publisher and the translator, because translation is a window on the world for children. Children read the texts through their own association, and they do not read based on the knowledge and the concepts that evaluate a text integrally. A book must give pleasure to children so that they can maintain their reading. Therefore, important responsibilities fall on translators so that a text can be read by children without difficulty. In other words, the fact that a text can be read as a natural text in the target language and that it has the same values as the original text, namely, it forms a wholeness falls upon the translator. Here two points come to the forefront: the translator's being analytic and sensitive. These questions are always important in translation: What, by whom, for whom, when, where and why? The question "for whom" is especially important in the translation of children's literature. The translated text must have the characteristics such as the suitability to the children's level, translucence, not alienating to their own culture while learning foreign cultures and the correct usage of words. Starting from this point of view, in this study, two different Turkish translations (from Portuguese into Turkish) of O Meu Pé de Laranja Lima written by José Mauro de Vasconcelos will be examined in terms of translation strategies within the scope of Gideon Toury's Target-oriented Translation Theory.

Keywords: José Mauro de Vasconcelos, Chidren's Literature, Translation, Translation Strategies, Target-oriented Translation Theory

A COMPARISON OF POSTMODERN NOVEL: INTERTEXTUALITY IN MANTISSA BY JOHN FOWLES AND THE BLACK BOOK BY ORHAN PAMUK

Damla ÖZLEM GÖKSU
Yıldız Teknik Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Temel İngilizce Bölümü
damlagoksu5@gmail.com

Abstract
Postmodernist novel has been the center of many discussions ever since its emergence into the literary world. Different authors adapted the characteristics of postmodernism in their works in various ways, and how they did it mostly depended on the culture they belonged to. While their work paved the way for other writers to delve into this literary movement, it also worked as an introduction for the readers, and got them familiar with the movement's many aspects such as intertextuality. Especially the first works of postmodernism made use of intertextuality as it created a link between texts and provided a deeper meaning. John Fowles and Orhan Pamuk can be shown as the pioneers of postmodernist works for English and Turkish literature, and the way they used intertextuality in Mantissa and The Black Book set up an example for other postmodern novels. This study aims to analyze Mantissa and The Black Book through an intertextual perspective and point out the differences between them.

Keywords: Postmodernism, John Fowles, Orhan Pamuk, intertextuality, Mantissa, The Black Book

THE PRINCIPLE OF SOVEREIGN EQUALITY IN ITS THEORETICAL AND HISTORICAL DIMENSIONS

Okan ANCAK
Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
okanancak@hotmail.com

Abstract
Based on the principle of sovereign equality, it is possible to evaluate the actions and decisions of states in international politics on two opposing axes. The first of these is that the nation-state acts in a way that completely coincides with its own interests, and the other is that it acts in a way that may be against its own national interests and interests. When these two types of nation-state actions are considered as a straight line, there is a rational decision at one end of the line and an irrational decision at the other end. In various situations between the two opposing situations, nation-state actions approach the rational in certain situations, and move away from the rational in certain situations. At this stage, I would like to exemplify the principle of sovereign equality by focusing on two historical periods: The first of these historical turning points is the period between 1920 and 1938, which is the founding phase of the Republic of Turkey. The understanding of foreign policy valid during the founding phase of the Republic of Turkey corresponds to an important historical and political turning point in world history in that it constitutes a philosophical basis for the views that the actions of Western colonial states are not legitimate. Secondly, it is possible to focus on the understanding of foreign policy embodied in the discourses of Nursultan Nazarbayev in the period immediately after the collapse of the Soviet Union. Nursultan Nazarbayev responded to the idea of Eurasianism, which found a place in the social and political agendas of Central Asian societies after the Cold War period, by developing a foreign policy approach based on the principle of sovereign equality: Nazarbayev approached the Eurasianism movement in a critical-questioning manner and determined the foreign policy priority of the newly independent Kazakhstan on the basis of the principle of national independence. Thus, Nazarbayev tried to respond to the expansionist foreign policy tendencies of the Russian Federation that it could reconstruct in Central Asia by highlighting the principle of sovereign equality.

Keywords: Nation state, rational action, sovereign equality

THE CONCEPT OF SCHOOLTEACHING IN SADRETTIN CELAL ANTEL'S UMUMÎ DIDACTIC WORK: THEMATIC ANALYSIS

Can Abdullah GÜNAY
Hazine ve Maliye Bakanlığı, Milli Piyango İdaresi Genel Müd.
canabdullah.gunay@gazi.edu.tr

Halük ÜNSAL
Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri, Eğitim Programları ve Öğretim
unsalh@gazi.edu.tr

Abstract
The analyzed work of Sadrettin Celal Antel includes his didactic lectures given at the Pedagogy Institute within the Faculty of Literature of Istanbul University since 1937.The work was prepared for both young people studying to be teachers and high school teachers. The aim of the study is to reveal Sadrettin Celal Antel's views on the concept of didactics in his work titled Umumî Didaktik (1952). The research model is qualitative research and the method is document analysis. Antel's views on the concept of schoolteaching in his work titled Umumî Didactic (1952) were revealed by using qualitative content analysis technique. In the mentioned work, Antel divided the theme of didactics into two as "new didactics" and "classical didactics". In the work, Antel states that the elements of "student, society, school, human knowledge" are common in classical and new education, and that in classical education, "a curriculum program limited by the elements of "time, pedagogical directives", while in new education, an understanding of education shaped by the influence of elements such as "the age of the student, the intellectual level, the level of tolerance, the diversity of students' personalities" is dominant. Antel stated that the proponents of the new upbringing objected to curricula and daily and weekly lesson schedules because they were contrary to the principles of the new teaching techniques, which adjusted the teacher's activity and initiative to the diversity of ideas and personalities of individuals. However, Antel pointed out that the teaching conditions of these new schools, which are limited in each country, are not the same as the teaching conditions of public schools. The author suggested that in order for the program to be implemented well in our schools, there should be "pedagogical guidelines" on the objectives of the various courses, the methods to be applied in these courses, and the exercises to be carried out, and criticized the fact that in the current situation, such guidelines existed only for literature and philosophy courses, and that there were some unclear explanations in these courses.

Keywords: Schoolteaching, Curriculum Program, Pedagogical Directives

KANT'S DOCTRINE OF TRANSCENDENTAL IDEALISM AND SCIENTIFIC CRITIQUE OF THIS DOCTRINE

Mammad ASGAROV
Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Felsefe
askerovmammad@hotmail.com

Abstract
This paper will discuss the position of I. Kant's view of transcendental idealism in the twenty and twenty-first centuries. In his Critique of Pure Reason and the Metaphysical Foundations of Natural Science, Kant claimed that he revealed the principles of natural science in general, based on the doctrine of transcendental idealism. Later, scientists such as Einstein and Heisenberg made claims that Kant's doctrine of transcendental idealism could not be applied to the theory of relativity and quantum mechanics. These claims started a debate that continues until today among leading Kant scholars such as G. Brittan, P. Guyer, S. Palmquist, M. Friedman. In this discussion, it seems that both Kant experts and scholars who interpret Kant agree on the following: The fundamental issues that transcendental idealism deals with are within the limits of Newtonian physics. However, both the theory of relativity and quantum mechanics are not fields that humans can directly penetrate, because the former operates at the observable upper limit (speed of light) and the latter operates at the observable lower limit (Planck's constant). Therefore, according to this widely accepted interpretation, the doctrine of transcendental idealism corresponds to the phenomenal world that lies in the middle of these two worlds. This paper will argue that this interpretation is problematic. Although the science of complexity, which emerged after the second half of the twentieth century, deals with the phenomena and events that are subject to the laws of the Newtonian world, transcendental idealism is insufficient to explain this new science. Because Kant's doctrine of transcendental idealism is based on the idea of the transcendental subject. The transcendental subject is a disembodied, absolute and immutable subject that is different from individual empirical subjects but common to all subjects. However, the subjects that complexity science places at the center are embodied subjects subject to the laws of evolution, in other words, the laws of physics-chemistry-biology. For this reason, while the transcendental subject has absolute a priori concepts/categories, in complexity science, the concepts the subject has are not absolute, but evolutionary formations that emerge as a result of the brain's relationship with the environment.

Keywords: Transcendental idealism, transcendental subject, relativity theory, quantum mechanics, complexity science

CHILDREN IN NEED OF PROTECTION

Yaprak KADAĞAN
Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İlahiyat
yaprakkadagan04@gmail.com

Abstract
Individuals between the ages of birth and 18 are called children. The most important feature that distinguishes children from other individuals is that their lives depend on the support of others. In this respect, children constitute the weakest link in society. This situation of children necessitates that they should always be protected by someone/others. This imperative need is usually fulfilled by the parents. However, not every child may have this opportunity. Some situations such as orphanhood, orphanhood, abandonment may deprive children of their families and therefore their protectors. The inability of these children, who are in the disadvantaged group of the society, to protect themselves and meet their needs like adults may put them in a needy situation. Children in this situation are often referred to as children in need of protection. In addition, depriving children of certain rights, preventing their development and abusing them even though their parents are alive can also make children in need of protection. In every period of history, societies have tried to find solutions for this social problem with reference to their beliefs, customs and cultures. For whatever reason, the protection of children in this situation was primarily expected from their immediate environment. In cases where this was impossible, the protection of foreign individuals, non-governmental organizations and ultimately the state came into play. Considering Islamic societies, this task was mostly undertaken by foundations. In this study, which aims to determine the scope of the concept of children in need of protection, first of all, the factors that are effective in the occurrence of this situation will be determined. Then, with reference to religious, historical, and cultural references, suggestions for solving the problem will be put forward. Thus, the theoretical infrastructure of the project titled "Protection of Children in Need of Protection" within the framework of TÜBİTAK 2209-A support program will be established. It is expected that the findings of the study, in which a literal and qualitative method is followed, will be the most important references for the solution proposals of the related project.

Keywords: Key words: Child, child in need of protection, disadvantaged child, protection

DO TURKEY AND THE EU-15 COUNTRIES CONVERGE?

Gözde ÇAĞLAR
Marmara Üniversitesi, İktisat, Uluslararası İktisat
gozdecaglar@hotmail.com.tr

Mehmet MELEMEN
Marmara Üniversitesi, SOSYAL BİLİMLER MYO, Dış Ticaret
mehmetmelemen@marmara.edu.tr

Abstract
Turkey and European Union countries are important trading partners. The share of the European Union in Turkey's trade is approximately 40-45%. Among the European Union countries, the most intense trade is with the European Union-15 countries. At the same time, harmonization efforts in Turkey's membership process to the Union have an important historical process. The legal basis of this membership process is based on the Ankara Agreement. The Ankara Agreement aims to strengthen mutual economic and commercial relations in a balanced and uninterrupted manner. In addition, the approach target on many issues such as politics and living conditions is among the items. The existence of convergence among Turkey and the European Union is one of the topics that is wondered and researched. Convergence is a topic that researchers have been investigating for many years. The concept of convergence has been controversial among economists. The convergence hypothesis claims that under certain conditions, laggard countries are capable of growing faster than the leading country. There are different approaches to convergence in practice, which have different definitions in the literature. Especially after 1990, applied studies have concentrated and diversified on this subject. The existence of convergence can be analyzed using many indicators and various methods. In this study, the period 1996-2022 for Turkey and EU-15 countries was discussed and the existence of convergence was analyzed using the panel data approach. *Produced from the unpublished doctoral thesis titled “TRADE AND CONVERGENCE AMONG TURKEY AND THE EU” prepared by Gözde Çağlar.

Keywords: Turkey, EU, Panel Data, Convergence

ACCOUNTING OF TFRS 15 APPLICATION AND COMPARISON WITH THE TURKISH TAX SYSTEM

Çiğdem ÖZKAN
Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bil. Enst., Muhasebe ve Finansman Bölümü
smmmcigdemozkan@hotmail.com

Abstract
With the development of technology, especially from the recent past to the present, borders between countries have almost disappeared in terms of trade and economy, thus creating opportunities for investment around the world. However, there is a need for interfaces to support this situation due to differences in financial functioning between countries. For this purpose, a common language of financial application was needed. For this reason, international standards have been introduced to eliminate regional and individual differences. It came into force in our country under the names TFRS and TMS. From the perspective of businesses, their revenues and, accordingly, the revenues arising from their contracts are among the most important information they report. TAS 18 Revenue Standard was published as the first standard for tracking revenue, but it was inadequate in the face of rapidly developing and changing requirements. TMS 11 Construction Contracts Standard, in which construction contracts are monitored, has also been abolished and TFRS 15 Revenue from Customer Contracts Standard has started to be applied instead of the two standards. The differences of the situations within the scope of TFRS 15 were compared with the Turkish Tax System and their differences were evaluated in our study.

Keywords: TFRS 15, Hasılat, Dönemsellik Kavramı, Türk Vergi Sistemi

EXAMINATION OF THE EFFECT OF UNIVERSITY STUDENTS' PERCEIVED PERFECTIONIST PARENTAL BEHAVIOR AND SELF-ESTEEM LEVELS ON SOCIAL ANXIETY

Ilgın GÜÇLÜ
İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klinik Psikoloji
pskilginguclu@gmail.com

Abstract
The text discusses social anxiety, which significantly affects an individual's functionality in social life. Within this research, the relationship between individuals' self-esteem and social anxiety levels has been examined, exploring the connection between the anxiety of self-acceptance and acceptance by others. Additionally, the study investigates how individuals' exposure to perfectionistic parental behaviors and family acceptance or criticism influence their social anxiety levels and the formation of concerns about societal approval in their social actions. Conducted at a foundation university in Istanbul, the research randomly selected participants and utilized the Multidimensional Perfectionism Scale (MPS) to measure perceived parental perfectionism, the Coopersmith Self-Esteem Inventory to determine self-esteem levels, the Liebowitz Social Anxiety Scale to measure social anxiety levels, and a Personal Information Form for participants' demographic information. The data was collected from 354 university students, consisting of 182 women (51%) and 172 men (49%). Factor analysis applied to maternal perfectionism revealed three sub-dimensions explaining 60% of maternal perfectionism: "Concern over Failure" with explanatory power of 24.51%, "Control" with 18.88%, and "Expectation" with 16.46%. For paternal perfectionism, two sub-dimensions explained 55%, with "Concern over Failure and Expectation" at 30.99% explanatory power and "Control" at 24.35%. Based on the obtained averages, participants were categorized into high and low self-esteem groups. No significant difference was found in social anxiety levels between those with high and low self-esteem. Social anxiety levels differentiate between groups with low and high self-esteem. Analysis results indicate that individuals with high self-esteem experience less social anxiety compared to those with low self-esteem. A positive correlation was found between parental perfectionism and social anxiety. This relationship was observed to be consistent across gender factors.

Keywords: Psychology, perceived parenting, perfectionism, social anxiety

THE RELATIONSHIP BETWEEN TALENT MANAGEMENT AND ORGANIZATIONAL COMMITMENT: A SECTORAL PERSPECTIVE

Zeynep VURAL
Kocaeli Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yönetim ve Organizasyon
zeynepvural0810@gmail.com

Öznur GÖKKAYA
Kocaeli Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yönetim ve Organizasyon
oznur.gokkaya@kocaeli.edu.tr

Abstract
This study extensively examines the impact of talent management practices, a prominent topic in today's business world, on organizational commitment. It focuses on how businesses attract, retain, and develop talented employees to gain a competitive advantage and achieve sustainable success. In this context, various aspects of talent management and the concept of organizational commitment have been thoroughly explored. The research is grounded in a quantitative analysis evaluating the relationship between talent management and organizational commitment. IBM SPSS 26 statistical software was used for the statistical assessment, and the data were examined using the Pearson correlation analysis method. This analysis reveals the impact of various aspects of talent management practices on employees' levels of organizational commitment. Additionally, the study utilized T-Tests and ANOVA analyses to investigate interactions between demographic characteristics and different scale dimensions. These analyses demonstrate how talent management practices vary among different demographic groups and how these variations influence organizational commitment. The findings indicate that talent management practices, particularly strategies like rewards, retention, and acquisition, positively and significantly affect the levels of organizational commitment of employees. Reward and recognition programs, career development opportunities, and employee participation strategies play a significant role in enhancing employees' commitment to the organization. In conclusion, the research indicates that effective talent management strategies can promote high levels of organizational commitment in businesses, thereby enhancing overall performance and success. These findings underline the need for businesses to improve their human resource strategies and focus more on talent management practices.

Keywords: Talent Management, Organizational Commitment, Job Satisfaction, Human Resource Management

HOW CAN YOUNG CARERS IN TURKEY BE SUPPORTED THROUGH SOCIAL WORK DIMENSION?

Zeliha TÖREN
Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü
ztorenn@gmail.com

Abstract
Young carers are children under the age of 18 who often provide regular and substantial support to their family members. These children provide almost adult-level support to their parents, sometimes siblings or relatives, who are chronically ill, have several disabilities or need care support for various reasons (Leu and Becker, 2019). The situation of young carers vary from country to country, they are recognized, in varying degrees by society, policy makers and experts, and are provided with services and support. However, they are still not taken meaningfully into account across the world. In some countries, the concept has not yet been recognized as a status (Leu and Becker, 2017). Also, in Turkey no studies are found on the number and situation of young carers nor a structured social work program for these children. However, the situation of young carers may adversely affect in psycho-social-physical, educational and family life (Fives et al., 2013). Therefore, it is considered that they should be approached systematically and supported with structured programs. This study attempts to draw a road map on what can be done for young carers in Turkey within the scope of social policy and social services. In this respect, firstly, how young carers are handled by countries around the world is tackled. This is followed by a discussion on how young carers can be identified in Turkey. Finally, social policy and practice recommendations are made to ensure that children and their families can functionally continue their lives. The importance of adopting a family-based and culturally sensitive approach in targeted services is underlined.

Keywords: Social Policy, Social Work, Young Carers

REFERENCES:

FIVES, A, KENNAN, D, CANAVAN J, & BRADY, B. (2013), Why we still need the term 'young carer': Findings from an exploratory study of young carers in Ireland. Critical Social Work, 14(1), 49-61.

LEU, A. BECKER, S. (2017), A cross-national and comparative classification of in-country awareness and policy responses to 'young carers'. Journal of Youth Studies, 20(6), 750-762.

LEU, A, BECKER, S. (2019), Young Carers, Oxford Bibliographies. Available at: https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780199791231/obo-9780199791231-0120.xml (last modified: 27.02.2019) (Access Date: 07.11.23)

FULL PAPER PROCEEDINGS

ÇEVRİMİÇİ ÖĞRENME ORTAMLARINDA ÖĞRENCİ VE ÖĞRETMENLERİN KARŞILAŞTIKLARI PROBLEMLERİN VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİNİN İNCELENMESİ: BİR ALANYAZIN DERLEMESİ

Elif Tuna PUSA
Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri
eliftunapusa2141@gmail.com

Özet
Teknolojik gelişmelerle birlikte eğitim ortamları da zaman içerisinde değişim göstermeye başlamıştır. Özellikle internetin hayatın her alanına girmesi eğitim ortamlarını da değiştirmiştir. Bu noktada çevrimiçi öğrenme ortamları önem kazanmaya başlamıştır. Çevrimiçi öğrenme ortamları kişilerin zamandan ve mekândan bağımsız bir şekilde eğitim almalarını sağlayan, farklı mekanlarda bulunan kişilerin aynı anda eğitime katılma imkânı sağlayan ortamlardır. Her ne kadar olumlu yönleri çok fazla olsa da bu ortamlarda da bazı olumsuzluklar ve sorunlar yaşanabilmektedir. Bu çalışmanın amacı da öğretmenlerin ve öğrencilerin çevrimiçi öğrenme ortamlarında yaşadıkları sorunları ve çözüm yollarını belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda 2016-2021 yılları arasında bu alanda yapılan çalışmalar ışığında alanyazın incelemesi yapılarak derleme oluşturulmuştur. Yapılan inceleme ve analiz sonucunda bulgular dört kategoride toplanmıştır. Sonuç olarak da öğretmen ve öğrencilerin karşılaştıkları en önemli sorunlar; donanım eksikliği, motivasyon, iletişim sorunları olduğu anlaşılmıştır. Bu sorunların düzeltilmesi çevrimiçi öğrenme ortamından alınan verimi arttırıp, öğrencilerin daha etkili öğrenmeler gerçekleştirmesini sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çevrimiçi Öğrenme, Uzaktan Eğitim, Sanal Sınıf, E- öğrenme, Eğitim

EXAMINATION OF THE PROBLEMS FACED BY STUDENTS AND TEACHERS IN ONLINE LEARNING ENVIRONMENTS AND THEIR SOLUTION SUGGESTIONS: A LITERATURE REVIEW

Abstract
Along with technological developments, educational environments have also begun to change over time. In particular, the penetration of the Internet into every aspect of life has also changed the educational environment. At this point, online learning environments have started to gain importance. Online learning environments are environments that enable people to receive education independently of time and place, and enable people in different places to attend education at the same time. Although there are many positive aspects, some negativities and problems can be experienced in these environments. The purpose of this study is to determine the problems and solutions that teachers and students experience in online learning environments. For this purpose, a compilation was created by examining the literature in the light of the studies carried out in this field between the years 2016-2021. As a result of the examination and analysis, the findings were gathered in four categories. As a result, the most important problems faced by teachers and students; It was understood that there were lack of equipment, motivation and communication problems. Correcting these problems will increase the efficiency of the online learning environment and enable students to learn more effectively.

Keywords: Online Learning, Distance Learning, Virtual Classroom, E-learning, Education

1. GİRİŞ

Teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte eğitim ortamları da zamandan ve mekândan bağımsız hale gelmiştir ve mevcut eğitim sistemleri kişilerin eğitim ihtiyaçlarına cevap vermekte zorlanmaya başlamıştır (Odabaş,2004). Bu noktada uzaktan eğitim uygulamalarından biri olan çevrimiçi öğrenme internetin de yaygınlaşmasıyla ön plana çıkmıştır (Horzum, Demir Kaymak ve Canan Güngören,2017) . Çevrimiçi öğrenme, öğretmen ve öğrencilerin farklı mekânlarda olup aynı anda internet üzerinden eğitim- öğretim faaliyetlerini gerçekleştirmesidir. Allen, Seaman, Poulin ve Straut'un çalışmalarında (aktaran Horzum ve diğerleri,2017) eğitim- öğretim faaliyetlerinin çevrimiçi öğrenme olabilmesi için sunulan içeriğin en az %80 oranında online sunulması ve yüz yüze herhangi bir etkinlik olmaması

gerektiğini ifade etmektedirler. Khan (1998) çevrimiçi öğrenmeyi uzaktan eğitim kaynaklarının eş zamanlı ve eş zamansız kullanımına imkân sağlayan bir model olarak tanımlarken Anthony(2010) ise çevrimiçi öğrenmeyi geleneksek öğretime alternatif bir yöntem olarak tanımlamaktadır. Bir başka tanımda Long(2004) çevrimiçi öğrenmeyi, etkileşim ve sunum için bilgisayar ağlarının kullanıldığı öğrenme ortamı olarak ifade etmiştir. Benzer bir tanımda Russel(1999) ise farklı mekânlardaki insanların ilgi ve ihtiyaçlarına göre birbirleriyle bağlantı kurması olarak ifade etmektedir. Tüm bu tanımlarda varılacak ortak kanı çevrimiçi öğrenmenin öğrenci ve öğretmenin ayrı yerlerde etkileşim içinde olabilmesi ve içeriğe erişim için teknolojiden yararlanmalarıdır. İnternetin en gerekli iletişim ve araştırma aracı olarak kullanıldığı günümüzde internetin eğitim ortamlarında da değişime sebep olması engellemez bir durumdur (Polat,2016). Ayrıca eş zamanlı ve eş zamansız eğitimi karşılaştırmak çevrimiçi öğrenmenin ne demek olduğunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Eş zamanlı öğrenmeye senkron ve çevrimiçi öğrenme de denir. Canlı olarak ses, görüntü ve görsellerin bir arada bulunduğu öğrenci ve öğretmenin aynı anda etkileşimde bulunduğu ortamlara denir(Balta ve Türel,2013). Eş zamansız öğrenme ise asenkron ve çevrimdışı öğrenme olarak da adlandırılır. Öğrenen ile öğretenin farklı zamanlarda içerikleri paylaşabildikleri, önceden hazırlanmış materyallerin sunulduğu ve eğitim-öğretim faaliyeti gerçekleşirken aynı anda etkileşimin kurulmadığı öğrenme ortamıdır.

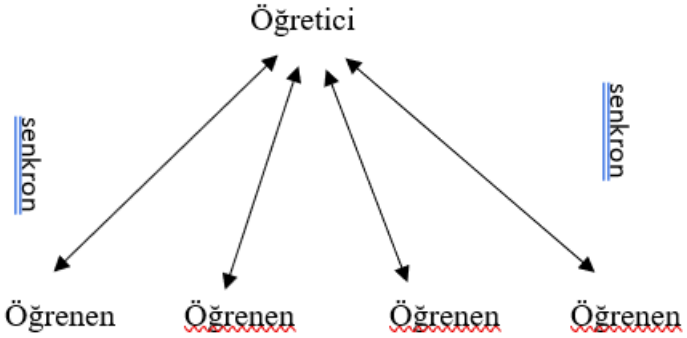

Şekil 1: Çevrimiçi Öğrenme Ortamı

Çevrimiçi öğrenme yerine web tabanlı öğrenme, e-öğrenme ve sanal öğrenme gibi kavramlarda kullanılmaktadır. Bu kavramlar her ne kadar birbiri yerine kullanılsa da arada farklar bulunmaktadır. Bu kavramları kısaca açıklamak gerekirse;
Web tabanlı öğrenme: bilgileri düz metin yerine hipermetin şeklinde sunan, eş zamanlı ve eş zamansız öğrenme imkanı veren ve farklı ortamlardaki bilgileri web ortamında bir arada bulunmasını sağlayan öğrenme ortamlarıdır (Oral ve Kenanoğlu,2012).

E-Öğrenme: Öğrenci ve öğretmenin aynı anda ve aynı mekanda olmasına gerek kalmadan eğitimin gerçekleşmesini sağlayan uzaktan eğitim yöntemidir. Bu yöntemde zaman sınırlaması yoktur ve öğrenci bilgiye istediği zaman erişebilir. İletişim kurmak için e- posta ve sohbet odaları kullanılır.

Sanal öğrenme: Geleneksel sınıf ortamında yapılan eğitim- öğretim faaliyetlerinin yazılımlar aracılığıyla internet ortamında yapılmasıdır. Öğrencileri takip etmek için bir çok özelliğe sahip olan bu yazılımlar ile eğitim- öğretim gerçekleşmektedir.

Çevrimiçi öğrenmelerde tüm eğitim- öğretim faaliyetleri sanal sınıflar ve öğrenme yönetim sistemleri ile gerçekleştirilir. Öğrenme yönetim sistemleri, eğitim-öğretim etkinliklerinin planlanmasını sağlayan, ders içeriğine kolay erişim imkânı veren ve bu süreçte ihtiyaç duyulan birçok işlemi gerçekleştiren sistemlerdir (Şimşek ve Çavdar,2021). Moodle, Sakai, Atutor, Bazaar sık kullanılan öğrenme yönetim sistemlerinden bazılarıdır (Durdu ve Onay Durdu,2013). Arslan ve Şumuer (2020) ise sanal sınıfları aynı anda farklı mekanlardaki kişilerin çift yönlü iletişim kurabildiği, bilgilerin aktarılmasına imkan sağlayan ve yapılan derslerin kaydedildiği senkron ortamlar olarak tanımlamaktadır. Sanal sınıflar fiziksel ortam yerine grup iletişimi sağlayan yazılımlardan oluşur. Sanal sınıflar açık kaynak kodlu ve lisanslı elde edilir ve en yaygın olanları Adobe Connect, Perculus, Big Blue Button, Openmeetings, WizIQ, Dimdim, Blackboard, Elluminate, SAKAI, Microsoft Live Meeting, Saba Centra, Citrix GoToMeeting, iLinc LearnLinc, Interwise Connect gibi yazılımlardır(Polat, 2016)

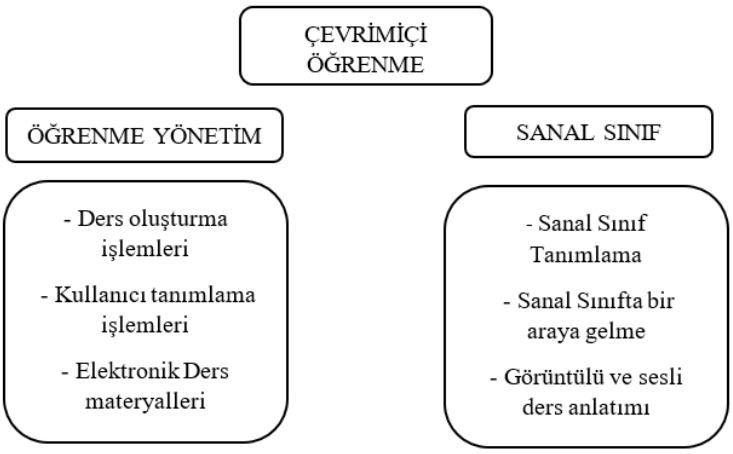

Şekil 2: Çevrimiçi Öğrenme Bileşenleri

İlk çevrimiçi ders 1990'lı yıllarda Amerika'da verilmekle birlikte (lynch,2002) tamamen çevrimiçi eğitim programları veren üniversiteler bu sürece 2000'li yılların ortalarında Çin ve Amerika öncülüğünde başlamıştır(Şen ve Kızılcalıoğlu,2020). Ülkemizde ise ilk çevrimiçi dersler 2000-2001 yılları arasında Fırat Üniversitesi öğretim elemanları tarafından hazırlanan "robotik" dersinin Kahramanmaraş Sütçü İmam üniversitesine ve Sakarya Üniversitesi öğrencilerine seçmeli ders olarak verilmesiyle başlamıştır(Yılmaz, Gümüş ve Okur, 2005). Aynı yıl İstanbul Üniversitesi ile Harran Üniversitesi arasında çevrimiçi ders denemeleri yapılmıştır. Bu kapsamda İstanbul Üniversitesindeki bir ders Harran Üniversitesindeki öğrencilere sunulmuş ve buradaki öğrencilerin İstanbul Üniversitesindeki öğretim elemanlarına soru sormaları sağlanarak bir çevrimiçi ders işlenmiştir. Daha öncesinde 1996 yılında da Bilkent Üniversitesi Abd'den ders yürütmek için çalışmalarda bulunmuştur.

2019 yılında Çin'de başlayıp tüm dünyaya hızla yayılan Covid-19 virüsü nedeniyle de hemen hemen her ülkede çevrimiçi öğrenme hızla ivme kazanmış ve bu alanda ciddi yatırımlar yapılmıştır. Pandemi sürecinde Çin, eğitim sistemini hızlı bir şekilde çevrimiçi ortama entegre ederken, İtalya'da bu konuda her ne kadar ciddi yatırımlar yapılsa da istenilen verim elde edilememiştir(Telli ve Altun,2021). Diğer yandan Abd bu süreçte beklenen uyumu yakalamış Türkiye'de de birçok bölgesinde fırsat ve imkân eşitsizliği yaşanmasına rağmen hızla çevrimiçi öğrenme sürecine geçerek adapte olmaya çalışmıştır. Çevrimiçi öğrenme ülkemizde özellikle pandemi sürecinde çok fazla önem kazanmıştır. Ülkemizde Covid-19 vakalarında hızlı artış sebebiyle 23 Mart 2019 itibariyle uzaktan eğitime geçiş sağlanmış, hızlı bir şekilde Milli Eğitim Bakanlığı(MEB) ile Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) işbirliği içerisinde EBA Tv yayına başlamıştır (Telli ve Altun,2021). Devlet okulları Eba (Eğitim Bilişim Ağı) üzerinden canlı dersler ile eğtiim- öğretim faaliyetlerini sürdürürken özel okullar kendi kurdukları sistemler ile bu sürece devam etmiştir. Bu süreçte öğrenci ve öğretmenlere internet paketi desteği, ihtiyacı olan öğrencilere tablet yardımı, okullarda Eba destek odası vb. uygulamalar yapılmıştır.

Çevrimiçi öğrenmenin bu kadar önem kazandığı günümüzde bu ortamların bazı özellikleri barındırması gerekir. Bu ortamlara özgü sınıf yönetimi stratejileri oluşturmalı (Phelps ve Vlachopoulos, 2020), yüz yüze eğitim ortamında olduğu gibi çevrimiçi ortamda da öğrenci sayısını sınırlı tutmalı ve öğrenci motivasyonunu yüksek tutmak için öğretmenin öğrencileri desteklemesi ve rehberlik etmesi gerekmektedir(Polat,2016).çevrimiçi öğrenme ortamlarının bileşenlerinden biri olan öğrenme yönetim sistemlerinden de gerekli verim alınabilmesi için bazı özellikleri barındırması gerekmektedir. Bu özellikleri Aslantürk(2002) şu şekilde belirtmiştir:

- Dersler çevrimiçi yapılmalı,
- Sistem öğrencilerle ilgili tüm işlemleri gerçekleştirecek özellikte olmalı,
- Ölçme ve değerlendirme işlemleri çevrimiçi gerçekleştirilebilmeli,
- Çevrimiçi tartışma ortamları olmalı,
- Öğrenci ve öğretmen arasında iletişimi hızlı bir şekilde gerçekleştirmelidir.

Çevrimiçi öğrenme ortamlarının kullanıcılara sunması gereken araç-gereçleri Yılmaz ve diğerleri (2005) şu şekilde ifade etmektedir.

Tablo 1: Çevrimiçi Öğrenme Ortamının Öğrencilere Sunması Gereken Araç- Gereçler

Öğrenci Araçları		
İletişim araçları	**Verimlilik Araçları**	**Öğrenci Katılım Araçları**
Tartışma Formu	Yer İmleri	Grup Çalışması
Dosya Paylaşımı	Takvim / İlerlemeyi Gözden geçirme	Alıştırma / Sınav
Sistem içi e-posta	Yönlendirme ve Yardım	Öğrenci Toplulukları
Çevrimiçi günlük ve notlar	Kurs içinde Arama	Öğrenci Kişisel sayfaları
Gerçek zamanlı sohbet	Çevrim dışı çalışma ve eşleme	
Video servisleri		
Beyaz tahta		

Tablo 2*:* Çevrimiçi Öğrenme Ortamının Öğreticilere Sunması Gereken Araç- Gereçler

Öğretici Araçları		
Yönetici Araçları	**Ders Tasarımı**	**Kurs Erişim Araçları**
Kimlik Denetimi	Erişilebilirlik Standartlarına Uyma	Test/Sınav oluşturma
Kurs Yetkilendirme	İçerik Paylaşımı/Yeniden Kullanılabilirliği	Ders Yönetimi
Kayıt İşlemleri	Kurs Şablonları	Eğitici destek ve Yardım Masası
	Müfredat Programı Yönetimi	Çevrimiçi sınav
	Kişiselleştirme	Öğrenci Takibi
	Eğitsel Tasarım Araçları	
	Eğitsel Standartlara Uyumluluk	

Diğer yandan bu ortamlarda alınacak verimi arttırmak için öğretmenlerin de motivasyonlarını ve doyumlarını arttıracak şekilde düzenlemeler yapılmalıdır. Öğretmen motivasyonunu arttıracak unsurlar esnek ders programı hazırlayabilme, mesleki gelişim ve maddi destekler sayılabilir(Gürer, Tekinarslan, Yavuzalp,2016). Selim(2007) yılında yaptığı çalışmada çevrimiçi öğrenmenin başarılı olmasını öğretmen özellikleri, öğrenci özellikleri, teknolojik altyapı ve destek olmak üzere dört ana unsura dayandırmıştır. Sae-Khow(2014) ise süreç içerisinde öğrencilerden sürekli dönüt almanın eğitimin kalitesini ve verimini arttıracağını vurgulamıştır.

1.1. Çalışmanın Amacı

Alanyazın incelendiğinde çevrimiçi öğrenme ortamlarında çeşitli sorunlarla karşılaşılmaktadır. Bu sorunları ele alınacak olursa şu şekilde ifade edilebilir: Öğrencilere yeterinde akademik ve pedagojik destek sağlanmadığında kendilerini yalnız hissedebilirler ve gerekli bilgi becerileri kazanmada zorluk yaşayabilirler(Horzum ve diğerleri,2017). Ayrıca Choe ve Berge (2002) yaptığı çalışmada teknik altyapı sorunlarının çözülmesi ile birlikte birçok sorunun çözüleceğini vurgulamıştır. Teknik sorunlar ile ilgili Bilgiç ve Tüzün (2015) soru- cevap eksikliğini, bağlantı ve ses sorunlarını ders verimini düşüren sorunlar olarak dile getirmiştir. Yani teknik sorunlar eğitim-öğretimin kalitesi düşüren oldukça önemli değişkenlerdir.Yapılan alanyazın incelemesinde yaşanan aksaklıkların birçok değişken(öğretmen, öğrenci, öğrenme ortamı) açısından incelendiği görülmüş fakat bu bilgiler her çalışmada tek bir perspektiften ele alınmış ya da bir kaçının bir arada ele alındığı görülmüştür. Ayrıca çevrimiçi öğrenme ortamlarındaki öğrenci sayısı gün geçtikçe git gide artmaktadır. Bundan dolayı da bu ortamlardaki sorunların ve bu sorunlara yönelik neleriin yapılması gerektiğini bilmek çok önemlidir. Bu çalışmadaki amaç çevrimiçi öğrenme ile ilgili 2016 – 2021 yılları arasında yapılan çalışmaları inceleyerek eğitim - öğretim faaliyetleri gerçekleşirken yaşanan problemleri ve çözüm önerilerini hem öğretmen hem de öğrenciler açısından bir araya getirmek ve değerlendirmektir.

Araştırma Soruları

Bu araştırma kapsamında yanıt aranan sorular şu şekildedir:

1. Çevrimiçi öğrenme ortamlarında öğretmen ve öğrencilerin karşılaştıkları problemler nelerdir?
2. Çevrimiçi öğrenme ortamlarında öğretmen ve öğrencilerin karşılaştıkları problemlerin çözüm önerileri nelerdir?

2. YÖNTEM

Bu araştırmada çevrimiçi öğrenme ortamlarında yaşanan problemleri ve çözüm yollarını bir araya getirip sentezlemek amacıyla derleme yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda 2016- 2021 yılları arasında çevrimiçi öğrenme de yaşanan problemleri, öğretmen ve öğrenci görüşlerini içeren makaleler incelenmiştir. İlk aşamada literatür taraması yapılıp ikinci aşamada ise literatür kaynakları çeşitli açılardan değerlendirilip, yorumlanıp, sentezlenmiştir. Derlemenin temel özellikleri; çalışma için önceden hedef belirlenmesi, önceden belirlenen kriterleri sağlamaya yönelik olması ve araştırmaya konu olan bulguların sentezini sağlaması olarak verilebilir (Ilgaz,2018). Böylece çevrimiçi öğrenme ortamlarında karşılan problemler ve çözüm yolları ile ilgili geniş perspektifte bir sentez oluşturulmak amaçlanmıştır.

2.2. Tarama ve Eleme Kriterleri

Bu kapsamda Google Akademik, DergiPark Akademik, ResearchGate veri tabanlarında tarama işlemi yapılmıştır. Taranan çalışmaların yayın yılı 2016-2021 olarak belirlenmiştir. Tarama için seçilen anahtar kelimeler "çevrimiçi öğrenme" , "sanal sınıf", "web tabanlı öğrenme", "online öğrenme" olarak seçilmiştir. Yapılan tarama sonucunda 55 adet çalışmaya ulaşılmıştır. Detaylı inceleme sonucu 10 adet dergi makalesi, 1 adet doktora tezi ve 1 adet yüksek lisans tezi olmak üzere toplam 12 çalışma ile devam edilmiştir. Son kalan 12 çalışma ile analizler ve değerlendirmeler yapılarak bu çalışma oluşturulmuştur.

Bu araştırmada yararlanılan çalışmalar şunlardır;

1. Çevrimiçi Ders Veren Öğretim Elemanlarının Uzaktan Eğitim Hakkındaki Görüşleri(Gürer Ve Diğerleri,2016).
2. Çevrimiçi Öğrenme Ortamlarında Sınıf Yönetiminin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi(Polat,2016).
3. Sanal Sınıf Ortamında Eğitmen Ve Öğrenen Deneyimleri(Kalelioğlu, Atan Ve Çetin,2016).
4. Eş Zamanlı Öğrenme Ortamlarında Karşılaşılan Teknik Sorunların Öğretici Ve Öğrenen Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma (Akkuş Ve Acar, 2017).
5. Çevrimiçi Öğrenmede Öğrenci Engelleri Ölçeği'nin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması(Horzum Ve Diğerleri,2017).
6. Çevrimiçi Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin Programları Terk Etme Nedenlerinin İncelenmesi (Arslan,2018).
7. Covid-19 Süreci Ve Eğitime Yansıması: Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi(Çakın Ve Akyavuz,2020)
8. Coronavirüs Ve Çevrimiçi (Online) Eğitimin Önlenemeyen Yükselişi(Telli Ve Altun,2020).
9. Covıd-19 Döneminde Sanal Sınıflarda Öğretmenlerin Karşılaştıkları Sınıf Yönetimi Sorunları(Arslan Ve Şumuer,2020).
10. Covıd-19 Pandemi Sürecinde Üniversite Öğrencilerinin Ve Akademisyenlerin Uzaktan Öğretime Yönelik Görüşlerinin Belirlenmesi(Şen Ve Kızılcalıoğlu,2020).
11. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Covid-19 Salgını Sürecinde Uzaktan Eğitim Deneyimleri Ve Görüşleri(Seyhan,2021).
12. Coronavirus (Covid-19) Pandemisi Döneminde Çevrimiçi Öğrenme(Telli Ve Altun,2021).

3. BULGULAR

1. Çevrimiçi Öğrenme Ortamında Öğrencilerin Karşılaştıkları Problemler

Akkuş ve Acar(2017), eş zamanlı öğrenme ortamında öğrencilerin karşılaştıkları problemleri üç kategoride toplamıştır. Bunlar; " ders işleme sürecindeki karşılaşılan problemler", "çevrimiçi ortamın geleneksel ortamdan farkı" ve "çevrimiçi ortamda ders işlemenin avantajları ve dezavantajları" başlıklarıdır. Ders işleme sürecindeki karşılaşılan problemler ile ilgili öğrencilerin görüşleri; geleneksel derslerin daha etkili olduğunu, derslerin verimsiz geçtiğini ve zaman zaman sıkıldıklarını şeklindedir. Çevrimiçi ortamın geleneksel ortamdan farkı olarak; soru sorma imkânının yüz yüze eğitimdeki gibi

olmadığı için derslerin verimli ve etkili olmadığını belirtmişlerdir. Çevrimiçi ortamda ders işlemenin avantaj ve dezavantajları ile ilgili olarak ise her ne kadar zamandan ve mekândan bağımsız ders işleme imkânı sağlasa da uygulamalı derslerde etkili bir öğrenme sağlanmadığını vurgulamışlardır.

Horzum ve diğerleri (2017), ölçek uyarlama çalışmalarında yaptıkları literatür taramasında öğrencilerin karşılaştıkları problemler ile ilgili bir çok bulguya ulaşmışlardır. Özellikle yeni bir öğrenme ortamını uyum sağlamanın zorluğunu vurgulamışlardır. Ayrıca öğrencilere teknolojik, pedagojik yönden yeni bir ortama alışmaları için destek sağlanmadığında öğrenciler kendileri yalnız hissederler ve hazırbulunuşluk eksikliği yaşarlar (Holmes ve Gardner,2006). Yine bu çalışma içerisinde yer alan bir başka bulguda ise Hillesheim (1998) öğrencilerin yasadıkları problemleri daha çok kişisel sebeplere bağlayarak akademik başarı beklentisinin düşüklüğünü, geri bildirime çok fazla ihtiyaç olduğunu, kaygı düzeyinin çok yüksek olmasını ve kendini ortamdan izole etme eğilimi yaşandığını ifade etmiştir. Araştırma içerisindeki bir başka bulgu ise Slovakya'daki çevrimiçi öğrenme ortamında öğrencilerin sınıf arkadaşları ve öğretmenleriyle iletişim kurmada sorun yaşadıklarını vurgulamaktadır (Ali ve Magalhaes,2008). Benzer bir ifadeyi de Vonderwell (2003) , çevrimiçi öğrenme ortamında öğrencilerin yaşadıkları önemli bir problemin öğretim elemanıyla iletişim eksikliği olarak ifade etmiştir.

Kalelioğlu, Atan ve Çetin(2016), sanal sınıf ortamında öğretmen ve öğrenci deneyimlerini inceledikleri çalışmalarında öğrencilerin dikkatlerini derse toplamakta sorun yaşadıklarını ayrıca internet ve donanım sorunlarıyla karşı karşıya geldiklerini vurgulamışlardır. Ayrıca öğrenciler pratik gerektiren konularda çevrimiçi öğrenme ortamının yetersizliğini ifade etmişlerdir. Öğrenciler, çevrimiçi öğrenme de öğretmenlerin daha fazla teknik bilgiye sahip olmaları gerektiğini ve kendileriyle daha etkili iletişim halinde olmaları gerektiğini belirtmişlerdir.

Telli ve Altun(2020)'un pandemi sürecindeki çevrimiçi öğrenme deneyimleri ile ilgili ülke bazında yaptıkları araştırmalarda Çin'de kırsal kesimde yaşayan öğrencilerin en büyük sorunlarını bağlantı ve donanım sorunu olduğunu ifade etmişlerdir. Yine Çin'de bir grup öğrenci uzaktan eğitimden memnun kalmayıp derse katılmamaya başlamış, bir kısmı da ev ortamındaki gürültüden dolayı derse mikrofonla katılamayıp "sessiz" ve "suskun" takma adıyla anılmışlardır. Yine Telli ve Altun(2021), özellikle pandemi sürecindeki çevrimiçi öğrenme döneminde öğrencilerin en mağdur oldukları konuların başında öğretmenlerin aşırı ödevlendirme yapmaları ve sosyal ortamlarından uzak kalmaları olduğunu ifade etmiştir.

Şen ve Kızılcalıoğlu (2020)'nun üniversite öğrencilerin ve akademisyenlerin uzaktan eğitime yönelik görüşlerini belirledikleri çalışmalarında öğrencilerin karşılaştıkları sorunları şu şekilde ifade etmişlerdir: derse motive olmanın ve derse katılma konusunda disipline olmada zorluk yaşadıkları, birinci sınıf öğrencilerinin öğretmenleri ve arkadaşlarını tanımadıkları için iletişim sorunu yaşadıkları, teknoloji bilgisi yetersiz olan öğrencilerin sürece zor adapte oldukları, kamera açma konusunda çekingenlik yaşadıklarıdır.

Seyhan (2021), sosyal bilgiler öğretmen adayları ile ilgili pandemi sürecinde uzaktan eğitimde yaşadıkları problemleri 4 kategoriye ayırmıştır. Bunlar; internet erişimi, öğrenme ortamı, öğrenme sorunları ve sağlık sorunlarıdır. İnternet erişiminde; internet paketinin yetersizliği, bağlantı kesilmesi ve hiç internet olmamasıdır. Öğrenme ortamında; donanım eksikliği, ders çalışma ortamının olmaması ve internet sistem hatalarıdır. Öğrenme sorunları; yüz yüze etkileşimin olmaması, sosyal öğrenme ortamının olmaması, öğrenmeye güdülenememesi ve yeterli geri dönüt alamamalarıdır. Sağlık sorunları; göz yorgunluğu, virüse yakalanma korkusu ve başarısız olma korkusudur.

2. Çevrimiçi Öğrenme Ortamında Öğretmenlerin Karşılaştıkları Problemler

Akkuş ve Acar(2017), eş zamanlı öğrenme ortamında öğretmenlerin karşılaştıkları problemleri üç kategoride toplamıştır. Bunlar; " ders işleme sürecindeki karşılaşılan problemler", "çevrimiçi ortamın geleneksel ortamdan farkı" ve "çevrimiçi ortamda ders işlemenin avantajları ve dezavantajları" başlıklarıdır. Ders işleme sürecindeki karşılaşılan problemler ile ilgili öğretmenlerin görüşleri; öğrenci katılımının ve etkileşimin az olduğu, sanal materyallerin eksikliği ve teknik sorunlar yaşadıkları şeklindedir. Çevrimiçi ortamın geleneksel ortamdan farkı olarak; zamandan ve mekândan tasarruf

sağlanmasına rağmen öğrenen etkileşiminin geleneksel eğitimdeki gibi olmadığını vurgulamışlardır. Çevrimiçi ortamda ders işlemenin avantaj ve dezavantajları olarak ise içerik ve donanımsal eksiklikleri belirtmişlerdir.

Horzum ve diğerleri (2017), ölçek uyarlama çalışmasında öğretmenlerin yaşadıkları problemleri kişiler arası yaşanan sorunlar, öğretmenlerin kurumla yaşadıkları sorunlar, teknolojik yetersizlikten kaynaklanan sorunlar olarak ifade etmiştir(Lloyd, Byrne ve McCoy,2012). Kalelioğlu ve diğerleri(2016), sanal sınıf ortamında öğretmen ve öğrenci deneyimlerini inceledikleri çalışmalarında öğretmenlerin internet bağlantı sorunu yaşadıklarını ve etraftan gelen gürültünün problem yarattığını ifade etmişlerdir. Ayrıca öğrencilerin bilgisayar okuryazarlıklarının olmaması ve içsel motivasyonlarının düşük olması öğretmenin ders sırasında yaşadığı sorunlar olarak belirtilmiştir. Çakın ve Akyavuz(2020), Covid- 19 sürecinin eğitime yansımaları ile ilgili çalışmalarında çevrimiçi derslerle ilgili olarak yaşadıkları problemleri "iletişimle ilgili problemler" başlığı altında ele almışlardır. Yaşanan iletişim problemlerinin sebebini de eğitimin yüz yüze olmamasından dolayı öğrencilere ulaşamama, kısıtlı internet bağlantısı, her öğrencinin derse katılamaması, velilerin teknolojik yetersizlik yaşaması, bazı öğrenme etkinliklerini uzaktan eğitimle yapılamaması ve öğrencilerin çevrimiçi dersten keyif almamaları olarak ifade etmiştirler.

Telli ve Altun(2020)'un pandemi sürecinde çevrimiçi öğrenme deneyimleri ile ilgili çalışmasında öğretmenlerin karşılaştıkları en büyük sorunlardan biri olarak öğrencileri derse davet etme linki olarak görmüşlerdir. Çünkü öğrencilerin tamamının bilgisayarında kurum e postaları açık olmadığı için öğretmen kurum e postasına derse katılım isteği gönderdiğinde öğrenciler daveti göremedikleri için dersten geri kalmaktadırlar. Telli ve Altun(2021), daha sonraki yaptıkları çalışmalarda öğretmenlerin karşılaştıkları problemlere ek olarak şunları da eklemişlerdir: öğretmenler, öğrenciler kameralarını açmadıkları için ve dersi çeşitli şekillerde sabote ettikleri için emeklerinin karşılığını almadıklarını düşünmektedirler. Öte yandan da donanım ve teknoloji kültürüne sahip olmayan öğretmenler sürece adapte olmakta çok fazla zorluk yaşamış bu da gereğinden fazla iş yüküne neden olmuştur.

Arslan ve Şumuer(2020)'in Covid-19 sürecinde sanal sınıf ortamında öğretmenlerin karşılaştıkları sınıf yöntemi problemlerini şu şekilde kategorize etmiştir: fiziksel düzen, Plan-program etkinlikleri, zaman yöntemi, ilişkilerin düzenlenmesi ve davranışların düzenlenmesidir. Fiziksel düzen boyutunda karşılaşılan sorunlar: öğrencilerin görüntüleri, sesleri ve derse katıldıkları oda düzeninin ders işlemek için uygun olmadığı, ders sırasında kendilerinin ve öğrencilerin bağlantı sorunu yaşadıkları, internet paketlerinin yetmemesi ve bulundukları bölgelerde altyapı problemleri yaşadıklarıdır. Plan- program etkinlikleri boyutunda karşılaşılan sorunlar: ders materyali eksikliği, önceki dersin tekrarını yapma, ders yazılımını kullanma bilgilerinin eksik olması ve öğrencilerin kameralarının kapalı olması nedeniyle konuyu kavrayıp kavrayamadıklarını anlayamadıkları şeklindedir. Zaman yönetimi boyutunda karşılaşılan sorunlar: derse bağlanırken bağlantı sorunu yaşamanın süreyi etkilemesi, ders yazılımının sınırlı süre ders yapmaya imkân vermesi, öğrencilerin zamanında derse katılmamaları ve ders saatlerinin uygunsuzluğu şeklindedir. İlişkilerin düzenlemesi boyutunda karşılaşılan sorunlar: ders sırasında seslerin birbirine karışması, ders dışı sohbetler, ortamdaki dış sesler, öğrencilerin içlerine kapanmaları şeklindedir. Davranışların düzenlemesi boyutunda karşılaşılan problemler: öğrencilerin isimlerini değiştirmeleri, ekranda izinsiz işaretleme yapmaları ve öğretmen izin vermeden kamera-ses açmaları şeklindedir.

Şen ve Kızılcalıoğlu (2020)'nun üniversite öğrencilerin ve akademisyenlerin uzaktan eğitime yönelik görüşlerini belirledikleri çalışmalarında akademisyenlerin karşılaştıkları sorunları şu şekilde ifade etmişlerdir: öğrenci sayısının fazla olduğu derslerde ders kalitesinin düşmesi, çevrimiçi öğrenme yazılımlarına adapte olmada zorlandıkları, öğrenci ile iletişim kurmada problem yaşadıkları, öğrencilerin online derse aktif katılmadıkları, öğrencilerin kameralarını açmamaları nedeniyle aktif iletişim kuramadıkları şeklindedir. Gürer ve diğerleri (2016), çevrimiçi ders veren öğretim elemanlarının görüşlerini aldıkları çalışmada şu bulgulara ulaşmışlardır; özellikle ortak zorunlu derslere öğrencilerin katılımı çok azdır, çevrimiçi öğrenme ortamına karşı hazırbulunuşlukları ve motivasyonları düşüktür, öğrencileri derse katmak için çok fazla çaba harcamak zorunda kalmaktadırlar, iletişimin çok düşük olduğu ve ders içeriklerinin çok az olduğu şeklindedir.

3. Çevrimiçi Öğrenme Ortamında Öğrencilerin Karşılaştıkları Problemlere Çözüm Önerileri

Akkuş ve Acar (2017), çevrimiçi öğrenme ortamlarında öğrencilerin karşılaştıkları problemlerin çözülebilmesi için sistemsel desteğin verilmesi gerektiğini, ders sunumlarında görsel materyallerin kullanılmasını ve öğrencilerin atıl kalmayıp ders sürecine katılımlarını sağlamak için soru-cevap yönteminden faydalanılması gerektiğini belirtmiştir. Kalelioğlu ve diğerleri(2016), sanal sınıf ortamında öğrencilerin yaşadıkları sorunları en aza indirmek için ders öncesinde ön hazırlık, donanım kontrolü, varsa teknik sorunları gidermek gerektiğini ifade etmiştirler. Çakın ve Akyavuz(2020)'a göre çevrimiçi öğrenme ortamında öğrencilerin karşılaştıkları sorunları çözebilmek için öğretmenin öğrencileri uzaktan eğitime katılmaya teşvik etmesi ve yaşadıkları erişim problemlerine yardımcı olmaya çalışması belirtilmiştir. Yaşanan erişim problemleri nedeniyle öğrenci- öğretmen iletişiminin devamlılığında sorun yaşanabilir. Bunu çözmek için de hızlı dönüt vermek ve öğrenciyi derse katacak motive edici konuşmalar yapmak da etkili olacaktır.

4. Çevrimiçi Öğrenme Ortamında Öğretmenlerin Karşılaştıkları Problemlere Çözüm Önerileri

Akkuş ve Acar(2017), çevrimiçi öğrenme ortamlarında öğretmenlerin karşılaştıkları problemlere çözüm önerisi olarak bağlantı sorunlarının iyileştirilmesi gerektiğini ve online eğitim için daha fazla içerik geliştirmek gerektiği ifade edilmiştir. Kalelioğlu ve diğerleri(2016), sanal sınıf ortamında öğretmenlerin yaşadıkları sorunları en aza indirmek için yapılması gerekenleri; iyi bir ağ bağlantısı, güncel içerik ve iyi bir video konferans yazılımı kullanmak olarak sıralamıştır. Telli ve Altun(2021)'un pandemi sürecinde çevrimiçi öğrenme deneyimleri ile ilgili çalışmasında öğretmenlerin karşılaştıkları problemleri çözmek için yapılabilecekleri şu şekilde ifade etmiştirler: Okullardaki bilişim öğretmenleri çevrimiçi öğrenme ortamı ile ilgili diğer öğretmenleri ve öğrencileri eğitebilirler, öğretmenler çevrimiçi ortamda ders anlatırken kullanacakları eğitim- öğretim materyali geliştirme konusunda çeşitli eğitimlere katılabilirler(Altun,2020), kurumun kullandığı çevrimiçi öğrenme yazılımı ile ilgili öğretmenlere kullanım kılavuzu hazırlanabilir ve son olarak engelli öğretmenlerin engellerine göre bilgisayar ara yüzünde öğretmenin engel durumuna göre kullanım rehberi hazırlanabilir.

Arslan ve Şumuer(2020)'in Covid-19 sürecinde sanal sınıf ortamında öğretmenlerin karşılaştıkları sınıf yöntemi problemlerine çözüm önerileri olarak şunları ifade etmişlerdir: öğretmenler dersleri; gürültüden uzak, fiziksel düzeni ders işlemeye uygun bir ortamda yapmalı ve öğrencileri de böyle bir ortamda derse katılmaları için veli-öğretmen işbirliği yapmalıdırlar. Derse katılım için kurumları tarafından kesintisiz internet bağlantısı sağlanmalıdır. Çevrimiçi ders sırasında bir bağlantı sorunu yaşarlarsa bunu çevrimdışı etkinliklerle destekleyecek uygulamalar sağlanmalıdır. Öğrencileri ders konuları ilgili değerlendirebilmek için süreç odaklı elektronik ürün dosyası gibi yöntemler kullanabilirler. Ders saatlerini her hafta belli bir rutine oturmak, uygun olmayan saatlere ders koyulmaması gerekmektedir. Ders sırasında çevrimiçi ortamda kendini ifade etmeye çekinen öğrenciler için tartışma forumu oluşturulmalıdır.

Gürer ve diğerleri(2016), çevrimiçi ders veren öğretim elemanlarının görüşlerini aldıkları çalışmada, öğretim elemanlarını karşılaştıkları sorunlara şu çözüm yollarını bulmuşlardır: öğretim elemanlarına teknik destek verilmeli, çevrimiçi derslere adapte olmaları için materyal desteği verilmeli, uzaktan eğitim merkezlerinin öğretim elemanlarına ders sırasında karşılaştıkları teknik sorunlarda anında yardım etmeleridir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

4.1. Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmada çevrimiçi öğrenme ortamlarında öğrenci ve öğretmenlerin karşılaştıkları sorunları tespit etmek ve bu sorunlara çözüm yolları bulmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda literatür taramasına dayalı bulgular elde edilmiş bu bulgular 4 kategori halinde gruplanmıştır. Bunlar; çevrimiçi öğrenme ortamında öğrencilerin karşılaştıkları problemler, çevrimiçi öğrenme ortamlarında öğretmenlerin karşılaştıkları problemler, çevrimiçi öğrenme ortamında öğrencilerin karşılaştıkları problemlere çözüm önerileri**,** çevrimiçi öğrenme ortamında öğretmenlerin karşılaştıkları problemlere çözüm önerileri şeklindedir.

Öğrencilerin çevrimiçi öğrenme ortamında karşılaştıkları problemler incelendiğinde üzerinde durulması gereken en büyük problemin iletişim kurma da problem yaşanması olmaktadır. Çünkü öğrenciler yüz yüze öğrenme ortamındaki kadar kendilerini rahat ifade edememekte bu da iletişim kurmada zorlanmalarına sebep olmaktadır. Çünkü yüz yüze öğretimde öğrenciler, bire bir iletişim ve göz teması kurabilmektedirler (Gürer ve diğerleri,2016). Bu da göstermektedir ki çağdaş iletişim yöntemleri ne kadar çok tercih edilse de yüz yüze olduğu gibi vücut dilinin yerini alamamaktadır (Aziz ve Dicle,2017). Ayrıca öys sistemi üzerinden de her ihtiyaç duyduklarında öğretmenlerle iletişim kuramamak ve sorulara geç cevap almak öğrencilerin motivasyonunu da düşürmektedir (Arslan,2018).

Araştırmada öğrencilerin donanım, internet ve altyapıdan kaynaklı sorunlar yaşadığı da vurgulanmıştır. Donanım sorununu sanal sınıflarda öğrenme sürecini olumsuz etkileyecektir. Brown (2017)'da benzer şekilde donanım probleminin eğitim kesintiye uğratacağını ve sadece teknolojik cihazları yeterli olan öğrencilerin eğitimden düzgün bir şekilde faydalanabileceğini vurgulamıştır. Ders sırasında yüksek hızlı internetin olması da derse bağlantı kalitesi ve verim açısından önemli bir noktadır(Volery ve Lord,2000). Ayrıca internet yetersizliği öğrencinin derse katılmasını engellemekte bu da hem eğitim- öğretimden yararlanmada hem de iletişim kurmada öğrenciye zorluklar yaşatmaktadır(Aziz ve Dicle,2017). Özellikle kırsal kesimde yaşayan öğrenciler internet ve donanım yetersizliği sebebiyle dersleri takip edememiş ve motivasyonlarını düşmüştür. Tüm bunların çözümü için gerekli alt yapı çalışmalarına özen gösterilmesi karşılaşılan sorunları büyük ölçüde çözecek ve öğrencilerin çevrimiçi öğrenme ortamından daha fazla verim almasını sağlayacaktır (Arslan,2018). Öğrencilerin çevrimiçi öğrenme ortamlarında karşılaştıkları problemlerden bir diğeri ise ders çalışmaya elverişli bir ortamlarının olmamasıdır.

Öğrencilerin çevrimiçi öğrenme ortamında yaşadıkları problemlerden biri de öğrencilerin motivasyon düşüklüğü yaşamalarıdır. Düşük motivasyon akademik başarıyı ve öğrencilerin dersteki performanslarını olumsuz etkileyen bir faktördür(Uzun ve Keleş,2010). Çünkü motivasyon amaca uygun faaliyetleri sürdürmek için büyük etkiye sahiptir(Timuroğlu ve Balkaya,2016). Bu nedenle öğretmenler öğrencileri motive edici etkinliklere ve söylemlere sık sık yer vermelidir. Öte yandan düşük motivasyona sahip öğrencilerin fiziksel olarak öğretmenden ve sınıf ortamından ayrı olduğu bir ortamda derse katılması da zorlaşacaktır (Şen ve Kızılcalıoğlu,2020). Ayrıca öğretmenle kurulan bağın zayıf kalması ve sosyalleşmenin sınırlı olması öğrenciler açısından dersin verimsiz geçmesine neden olmaktadır.

Çevrimiçi öğrenme ortamlarında öğrencilerin karşılaştıkları bir diğer sorun derslerin geleneksel eğitim ortamlarına göre daha verimsiz geçmesidir. Özellikle ders içeriklerinin ilgi çekici olmaması ve yaşanan teknik sorunlar ders verimini düşürmektedir(Rasheed,2007; Telli ve Altun,2020). İçerik ve materyalden kaynaklı verim düşüklüğü konusunda Yıldız(2018)'da benzer şekilde araştırma sonuçlarına ulaşmıştır. Ayrıca öğrenciler materyalden kaynaklı sorunların yanı sıra öğretmenlerin kullandığı ders tekniklerinin de dersten aldıkları verimi düşürmelerinin başka bir sebebi olarak görmektedirler(Arslan,2018).

Öğretmenlerin çevrimiçi öğrenme ortamlarında karşılaştıkları problemlere bakıldığında; öğrenci katılımının azlığı, materyal eksikliği, teknik eksiklikler, donanım ve internet eksikliği, teknoloji konusunda bilgisizlik, öğrencilerin dersi sabote etmesi, ortamdan kaynaklı problemler ve öğrencilerle sınırlı etkileşim ve iletişim yaşamalarıdır.

Bulgularda elde edilen öğrenci katılımının azlığı konusunu araştırmalara paralel olarak Rasheed(2007), özellikle teknik sorunların yaşanmasının neden olduğunu ifade ederken Park ve Choi(2009)'de bu sorunların öğrenci devamsızlığının başlıca sebebi olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca öğretmenlerin bu konuda yaşadıkları bir sorunda öğrenciler sırf devamsızlık yapmamak için derse ses ve mikrofonu kapalı tutup katılıyorlarmış gibi yapmalarıdır. Hatta bu öğrencilere sosyal medya da "suskun" ve "sessiz" de denilmektedir(Telli ve Altun,2020).

Öğretmenlerin karşılaştıkları sorunların bir diğeri de öğrencilerin yeterli materyale sahip olmamalarıdır. Öğrencilerin yaşadığı bu eksiklik öğretmenin eğitsel çalışmalarına sınırlılık getirmektedir. Yıldız (2018), konuya paralel olarak ders sürecinde materyal kullanmanın verimi arttıracağını ifade etmektedir. Ayrıca materyallerin çokluğu ve kalitesi çevrimiçi öğrenme ortamlarındaki eğitimin kalitesini etkileyen

en önemli etkenlerden bir tanesidir (Chao, Saj ve Tessier, 2006). Bundan dolayı yaşanan materyal eksikliği hem öğrenci- öğretmen etkileşimini düşürecek hem de dersten alınan verimin kalitesini etkileyecektir.

Öğretmenler ayrıca çevrimiçi öğrenme ortamında ben çok yaşadıkları sorunlar olarak teknik sorunları dile getirmiştir. Yaşanan teknik sorunları başında da ağda ve sistemde yaşanan bağlantı kopmasıdır. Özellikle katılımcıların aşırı sisteme aşırı yüklenmesi sonucunda bağlantıda problem yaşanmaktadır. Teknik sorunların yaşanması en çok da zaman konusunda sorun yaşanmasına sebep olmaktadır(Polat,2016). Yine bu teknik sorunların devamlı olması öğrenci motivasyonunu düşürmekte ve sürekli tekrar etmesi durumunda da öğrencilerin derse katılımını bırakmasına sebep olmaktadır.

Öğretmenlerin donanım konusunda yaşadıkları problemler genel olarak donanım arızası ve yavaşlığı, öğrencilerin donanımları nasıl kullanmaları gerektiğin bilememeleri, donanım eksikliği ve donanımların ders için uygun özelliklere sahip olmamasıdır. Özellikle ses konusunda donanımdan kaynaklı sorunlar yaşamak iletişim konusunda zorlukların yaşanmasına sebep olacaktır. Mikrofonun veya hoparlörün çalışmaması ses iletimini olumsuz etkileyecek, iletişimi koparacak bu da sosyal buradalığı düşürecektir (Cornelius, 2014). Öğretmenlerin kendileri açısından bakıldığında ise özellikle teknolojik donanımlarla ilgili bilgilerinin yetersiz olması çevrimiçi öğrenme ortamında uyumsuzluk yaşamalarına yol açmaktadır.

Öğretmenlerin yaşadıkları problemlerden bir diğeri ise öğrencilerle sınırlı iletişim ve etkileşim kurmalarıdır. Özellikle öğrencilere yeterli dönüt verememek etkileşimi azaltmaktadır. Ayrıca ulaşılamayan öğrenciler ve sık iletişim kuramamak da bu sorunu daha da büyütmektedir (Erişen,1997). Çevrimiçi öğrenme ortamlarında özellikle internet ve donanım yetersizliği, görüntülü iletişimi engellemekte bu da iletişim sürecini olumsuz etkilemektedir. Teknolojik yetersizlikten dolayı çift yönlü iletişim kurulamaması ders verimini fazlasıyla düşürecektir. Oysaki Ceylan(2007) araştırmasında eğitimde olmazsa olmazlardan bir tanesinin çift yönlü iletişim olduğunu vurgulamaktadır. Diğer yandan iletişim yetersizliği, öğrenci takibini de zorlaştırmakta bu da ders verimini düşürmektedir.

Çevrimiçi öğrenme ortamlarında öğrencilerin karşılaştıkları problemlere çözüm önerilerinde şu sonuçlar elde edilmiştir; öğretmenlerin öğrencileri sürece dahil etmek için daha aktif ders işlemesi, ders sunumu sırasında kullanılan materyallerin öğrenci düzeyine uygun olması, ders işleme sırasında öğrencinin karşılaştığı teknik soruna öğretmenin müdahale ediyor olabilmesi, derse katılmak için öğrencilerin yeterli donanıma sahip olması ve öğrencilerin dersten kopmasını engellemek için motivasyon arttırıcı etkinlere yer verilmesi gerektiğidir.

Çevrimiçi öğrenme ortamlarında öğretmenlerin karşılaştıkları problemlere çözüm önerilerinde şu sonuçlar elde edilmiştir; özellikle öğretmenlerin derse katılmak için bağlantı sorunlarını giderilmesi, daha fazla online içeriğin oluşturulması ve bu konuda eğitim verilmesi gerektiği, ders yapabilmek için uygun fiziksel ortama sahip olmak, yeterli donanıma sahip olmak gerektiğidir.

4.2. Öneriler

- Çevrimiçi eğitimlerde her öğrencinin faydalanabileceği bilgisayar laboratuvarları kurulmalı ve kablosuz ağ erişimi sağlanmalıdır.
- Öğretmenlere çevrimiçi öğrenme ortamlarında etkili bir öğretim gerçekleştirebilmeleri için eğitimler verilmelidir.
- Çevrimiçi ortamlardaki derslere katılabilmeleri için donanımı olmayan öğrencilere maddi destek sağlanmalıdır.
- Öğrencilere ve öğretmenlere çevrimiçi öğrenme ortamlarında kullanılacak araç-gereç, ortam ve materyal gibi konularda ön bilgilendirme yapılmalıdır.
- Ders sırasında öğrencileri derse aktif bir şekilde katabilmek için öğretmenlerin doğru ve etkili yöntem- teknikleri kullanmaları gerekir.
- Öğrencilerin kendilerini rahatla ifade edebilecekleri ortamlar oluşturulmalıdır.

- Ders sırasında öğrencilerin sıkılıp dersten kopmamaları için öğretmenlerin ders süresince ilgiyi ve motivasyonu yüksek tutan etkinler planlaması gerekmektedir.
- Öğrencilerin derse devamsızlıklarını engellemek için belli bir oranda katılımı zorunlu tutmak gerekmektedir.
- Öğretmenlerin süreç boyunca baskın olduğu değil de daha çok öğrencilerin ön planda olduğu bir sanal sınıf atmosferi oluşturulmalıdır.
- Çevrimiçi öğrenme gerçekleştirmek için daha çok öğrenme yöntemi sistemleri ve sanal sınıf uygulamaları geliştirilmelidir.
- Özellikle öğrencileri derse karşı güdülemek için rehberlik hizmetleri verilmelidir.
- Derse karşı öğrendi ilgisini arttırmak için sadece bilgi aktarımı değil sanal sınıf ortamında sosyal yönden öğrencileri geliştirici aktivitelerde yapılmalıdır.
- Öğretmenlerin ve öğrencilerin ders sırasında gürültüden uzak, ders işlemeye uygun ve başkaları tarafından rahatsız edilmeyecekleri ortamlarda derse katılmalıdırlar. Bunun için uygun ortamlar hazırlanmalıdır.
- Öğretmenlerin ve öğrencilerin derse katıldıklarında internet sorunu yaşamamaları için gerekirse ücretsiz internet hizmeti verilmelidir.
- Ders sırasında karşılaşılabilecek teknik sorunlarla ilgili daha öncesinde öğretmenlere anında müdahale ile ilgili temel bilgi ve becerilerin kazandırılması gerekmektedir.
- Ders ile ilgili değerlendirme ile ilgili daha çok süreç odaklı değerlendirme yöntemleri tercih edilmelidir. Bunun için de elektronik ürün dosyaları gibi yöntemler kullanılabilir.
- Derste ilgi çekiciliği ve öğrenci motivasyonunu arttırmak için kullanılan materyalleri öğretmenlerin daha önceden incelemeleri gerekmektedir. Ayrıca online eğitim için materyal hazırlama konusunda öğretmenlere çeşitli eğitimler verilmelidir.
- Ders sırasında, derse katılımı çok az olan ve içine kapanık öğrenciler için ders sonunda ya da başında kendilerini ifade edebilecekleri forumlar veya tartışma ortamları sunulmalıdır.
- İnternet bağlantısının kısıtlı olduğu veya hiç olmayan kırsal bölgelere daha fazla altyapı yatırımı yapılmalıdır.
- Çevrimiçi ders sırasında öğrencinin bulunduğu ortam ders çalışmak için uygun olmayabilir ve öğrenci öz düzenleme yapamayıp derse katılım konusunda sorumsuzca davranabilir. Bunları önlemek için özellikle veli-öğretmen işbirliği yapılmalı ve böyle sorunların önüne geçilmelidir.
- Kullanılan çevrimiçi öğrenme yazılımında güvenlik ve gizlilik açığı olabileceği korkusu öğretmen ve öğrencilerin bu ortama karşı güvensizlik yaşamalarına sebep olacağından dolayı çevrimiçi öğrenme yazılımlarının iyi seçilmiş güvenilir yazılımlar olmasına dikkat edilmesi gerekmektedir.

Araştırmanın sınırlılıklarından yola çıkarak gelecek araştırmalar için şu önerilerde bulunulabilir:

- Çalışma 2016-2021 yılları arasını kapsamaktadır. Bu nedenle ilerideki çalışmalarda daha geniş bir zaman aralığı seçilebilir.
- Çalışma 12 adet araştırma ile sınırlıdır ve sadece Google Akademik, DergiPark Akademik, ResearchGate veritabanlarından elde edilen sonuçlardır. Daha çok veritabanında tarama işlemi yapılıp daha fazla araştırma elde edilebilir.
- Gelecekteki çalışmalarda kullanılacak araştırma sonuçları belli değişkenler çerçevesinde oluşturulursa daha sağlıklı sonuçlar elde edilecektir.
- Teknolojinin hızla ilerlediği günümüzde bu araştırmaların periyodik olarak tekrar edilmesi öğrenci – öğretmen algılarını ortaya koymak için oldukça önemlidir. Bu nedenle belli aralıklarla bu konudaki çalışmalar tekrarlanabilir.

KAYNAKÇA

Akkuş, İ. ve Acar, S. (2017). Eş zamanlı Öğrenme Ortamlarında Karşılaşılan Teknik Sorunların Öğretici ve Öğrenen Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(3), 363-376. DOI: 10.17679/inuefd.340479.

Ali, G. E., & Magalhaes, R. (2008). Barriers to implementing e-learning: a Kuwaiti case study. International journal of training and development, 12(1), 36-53.

Altun, D. (2020, 03 16). Kısa Vadede Hepimizin İhtiyacı – Canlı Ve Toplu İletişim. linkedin.com: https://www.linkedin. com/pulse/k%C4%B1sa-vadede-hepimizin-ihtiyac%- C4%B1-canl%C4%B1-ve-toplu-ileti%C5%9Fim-altun adresinden alındı.

Anthony,R.A.(2010). Online or face-to-face learning?Exploring the personel factors that predict students' choice of instructional format. *The İnternet and* Higher *Education*,13(A),272-276.

Arslan, Ö. (2018). *Çevrimiçi uzaktan eğitim öğrencilerinin programları terk etme nedenlerinin incelenmesi (Yüksek Lisans Tezi)*. Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Arslan, Y. & Şumuer, E. (2020). Covıd-19 Döneminde Sanal Sınıflarda Öğretmenlerin Karşılaştıkları Sınıf Yönetimi Sorunları. *Milli Eğitim Dergisi, Salgın Sürecinde Türkiye'de Ve Dünyada Eğitim* , 201-230 . Doı: 10.37669/Milliegitim.791453.

Aslantürk, O. (2002). *Bir Web Tabanlı Uzaktan Eğitim Sisteminin Tasarlanması ve Gerçekleştirilmesi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Aziz, A. ve Dicle, Ü. (2017). *Örgütsel iletişim*. İstanbul: Hiperyayın.

Balta, Y., ve Türel, Y. K. (2013). Çevrimiçi uzaktan eğitimde kullanılan farklı ölçme değerlendirme yaklaşımlarına ilişkin bir inceleme. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(3), 37-45.

Bilgiç, H. G., ve Tüzün, H. (2015). Yükseköğretim kurumları web tabanlı uzaktan eğitim programlarında yaşanan sorunlar. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 1(3).

Brown, L. (2017). New Tecnologies: a transfer of power. Des Manag Rev, 28 (1), 18-21. https://doi.org/10.1111/drev.12062

Ceylan, G. (2007). *Öğretmen-öğrenci etkileşiminin sınıf atmosferine etkisi (Aksaray ili örneği).* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Chao, T, Saj, T. ve Tessier, F. (2006). Establishing a quality review for online courses. Educause Quarterly, 3, 32-39. https://net.educause.edu/ir/library/pdf/EQM0635.pdf adresinden alınmıştır.

Cho, S. K., & Berge, Z. L. (2002). Overcoming barriers to distance training and education. *USDLA Journal*, 16(1), 16-34.

Cornelıus, S. (2014). Facilitating in a demanding environment: Experiences of teaching in virtual classrooms using web conferencing. *British Journal of Educational Technology*, 45(2), 260-271. doi:10.1111/bjet.12016

Çakın, M. & Külekçi Akyavuz, E. (2020). Covid-19 süreci ve eğitime yansıması: öğretmen görüşlerinin incelenmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research* , 6 (2) , 165-186 . DOI: 10.24289/ijsser.747901.

Durdu, L., & Durdu, P. (2013). Çevrimiçi öğrenme ortamları. *Öğretim Teknolojileri Temelleri: Teoriler, Araştırmalar, Eğilimler [Foundations of Instructional Technology: Theory, Research, and Trends]*, 535-552.

Erişen, Y. (1997). Öğretim elemanlarının dönüt ve düzeltme davranışlarını yerine getirme dereceleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 3(1), 45-62.

Gürer M. D,Tekinarslan E,Yavuzalp. (2016). Çevrimiçi Ders Veren Öğretim Elemanlarının Uzaktan Eğitim Hakkındaki Görüşleri1. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 7(1), 47 - 78.

Hillesheim, G. (1998). Distance learning: Barriers and strategies for students and faculty. *The Internet and Higher Education*, 1(1), 31-44.

Horzum, M. B. , Demir Kaymak, Z. & Canan Güngören, Ö. (2017). Çevrimiçi öğrenmede öğrenci engelleri ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3 (2) , 61-84 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/auad/issue/34117/378443

Holmes, B. ve Gardner, J. (2006). e-Learning: Concepts and Practice. London: SAGE Publications.

Ilgaz, H. (2018). Bireysel Farklılıklar Kapsamında Çevrimiçi Öğrenme Araştırmalarına İlişkin Sistematik Bir Derleme. *Journal of Theoretical Educational Science* , 11 (4) , 1003-1018 . DOI: 10.30831/akukeg.407289.

Kalelioğlu, F. , Atan, A. & Çetin, Ç. (2016). Sanal Sınıf Ortamında Eğitmen ve Öğrenen Deneyimleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12 (2) , 0-0 . DOI: 10.17860/efd.34388.

Khan, B.H.(1998).Web- based instruction(WBI): An introduction. *Educational Media İnternational*, 35(2),63-71.

Lloyd, S. A., Byrne, M. M., & McCoy, T. S. (2012). Faculty-perceived barriers of online education. *Journal of online learning and teaching*, 8(1), 1.

Long, H., B. (2004). E-learning: An introduction. In. G.M. Piskurich (Ed.), Getting the most from online learning (pp. 7-23). San Francisco, Pfeiffer.

Lynch, M.M. (2002). The online educator: a guide to creating the virtual classroom. Routledge Falmer Taylor & Francis group. London.

Odabaş, H. (2004). İnternet tabanlı uzaktan öğrenim modelinin bilgi hizmetlerine yönelik yükseköğretim programlarında kullanımı. Kütüphaneciliğin Destanı Uluslararası Sempozyumu: Saga of Librarianship International Symposium, Ankara (Turkey), 21-24 October 2004.

Oral, B. & Kenanoğlu, R. (2012). Web Tabanlı Uzaktan Eğitim Sistemlerinin Öğrenci Başarısına Ve Bilgisayara Yönelik Tutumlarına Etkisi. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*,1(2),.RetrievedFrom Https://Dergipark.Org.Tr/En/Pub/Ejedus/İssue/15938/167589.

Park, J.-H., ve Choi, H. J. (2009). Factors influencing adult learners' decision to drop out or persist in online learning. *Journal of Educational Technology & Society*, 12(4).

PHELPS, A. ve Vlachopoulos, D. (2020). Successful transition to synchronous learning environments in distance education: A research on entry-level synchronous facilitator competencies. *Education and Information Technologies*, 25(3), 1511-1527. doi:10.1007/s10639-019- 09989-x.

POLAT, H. (2016). Çevrimiçi öğrenme ortamlarında sınıf yönetiminin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi/Investigation of classroom management in online learning environments in terms of various variables.

Rasheed, F. (2007). Factors impeding implementation of web-based distance learning. AACE Journal, 15(3), 315-338.

Russell, M. (1999). Online learning communities: Implications for adult learning. Adult Learning, 10(4), 28.

Sae-Khow, J. (2014). Developing of Indicators of an E-Learning Benchmarking Model for Higher Education Institutions. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 13(2), 35-43.

Selim, H. (2007). Critical success factors for e-learning acceptance: Confirmatory factor models. *Computers & Education*, 49(2), 396-413.

Seyhan, A. (2021). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının covid-19 salgını sürecinde uzaktan eğitim deneyimleri ve görüşleri. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi* , 7 (3) , 65-93 . DOI: 10.51948/auad.910385

Şen, Ö. & Kızılcalıoğlu, G. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinde Üniversite Öğrencilerinin Ve Akademisyenlerin Uzaktan Eğitime Yönelik Görüşlerinin Belirlenmesi . *International Journal Of 3d Printing Technologies And Digital Industry* , 4 (3) , 239-252 . Doı: 10.46519/İj3dptdi.830913.

Şimşek, H. & Çavdar, L. (2021). Bir öğrenme yönetim sistemi olarak Aydep'in sistem kabul edilebilirlik modeline göre incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 698-717.

Telli, S. G. & Altun, D. (2020). Coronavirüs ve Çevrimiçi (Online) Eğitimin Önlenemeyen Yükselişi. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 3 (1) , 25-34 . DOI: 10.32329/uad.711110.

Telli, S. G., & Altun, D. (2021). Coronavirus (Covid-19) Pandemisi Döneminde Çevrimiçi Öğrenme. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 90-107.

Timuroğlu, M. K. ve Balkaya, E. (2016). Örgütsel iletişim ve motivasyon ilişkisi-bir uygulama. *UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 89-113.

Uzun, N. ve Keleş, Ö. (2010). Fen öğrenmeye yönelik motivasyonun bazı demografik özelliklere göre değerlendirilmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(2), 561-584.

Volery, T., ve Lord, D. (2000). Critical success factors in online education. *International journal of educational management*, 14(5), 216-223.

Vonderwell, S. (2003). An examination of asynchronous communication experiences and perspectives of students in an online course: A case study. *Internet and Higher Education*, 6, 77–90.

Yıldız, N. (2018). *Bilim ve Sanat Merkezlerinde Görev Yapan Türkçe Öğretmenlerinin Ders Materyali Geliştirme/Kullanma Durumlarının İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Yılmaz, R., Gümüş, S. ve Okur, M. R. (2005). Türkiye'de yüksek örgün öğrenimce çevrimiçi e-öğrenme. 5th International Educational Technology Conference. Adapazarı: Sakarya Üniversitesi, ss.640-644.

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE BÜTÇE AÇIĞI SORUNU VE BÜTÇE AÇIĞI SORUNUNU GİDERMEK İÇİN UYGULANAN POLİTİKALARIN GELİR DAĞILIMINA ETKİSİ

Esat DAŞDEMİR
İstanbul Gelişim Üniversitesi, İGMYO, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü
edasdemir@gelisim.edu.tr, ORCID: 000-0001-8950-2020

Özet
Bu çalışmanın konusu son yıllarda Türkiye ekonomisinde yaşanan bütçe açığı sorununun ve bütçe açığının finansmanı için uygulanan politikaların gelir dağılımına etkilerini incelemektir. Önemli bir makroiktisadi sorun olan bütçe açığı pek çok ekonomide olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de kronikleşen sorunlardan biridir. Ekonomi politikası yapıcıların ve siyasi otoritelerin önemli amaç ve söylemlerinden birinin de bu sorunu ortadan kaldırmak olduğu bilinmektedir. Pek çok benzer ekonomiye göre Türkiye ekonomisinde bütçe açığı sorunu tehlikeli ölçüde olmasa da son yıllarda yaşanan iç ve dış gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan diğer ekonomik sorunların bütçe açığı sorunuyla birleşmesi Türkiye'nin geleceği için riskli bir ekonomik ortam yaratmaktadır. Bu nedenle bütçe açığı konusu politika yapıcıların öncelik sıralamasında üst basamaklara çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı bütçe açığı ve bütçe açığının giderilmesi aşamasında gelir dağılımının önemli ölçüde etkilenebileceğini ortaya koymaktır. Böylece bütçe açıklarının finansmanı aşamasında alınan kararların gelir dağılımını bozucu etkilerine dikkat çekmek ve politika yapıcıların gelir dağılımını önceleyen politikalar uygulaması için öneriler sunmak istenmektedir. Özellikle bütçenin finansmanı aşamasında uygulanan vergilendirme politikaları gelir dağılımının önemli bir belirleyici olarak görülebilmektedir. Üstelik son yıllarda yaşanan krizler sonucu ücretli çalışanların alım güçlerinde yaşanan daralma ve bu kesimlerde artan yoksullaşma göz önüne alındığında verginin tüm iktisadi unsurlara eşitcil biçimde yansıtılmasına üst düzey önem verilmesi gerekmektedir. Ancak son dönemlerde Türkiye ekonomisinde liberal ve neoliberal görüşlere yakın politika yapıcıların bütçe açığı sorunlarını gelir dağılımı konusunu göz ardı ederek çözmeye çalıştığı anlaşılabilmektedir. Bu çalışma Türkiye ekonomisinde bütçe açığı sorununu inceleyerek, Türkiye ekonomisi tarihinde bütçe açığı sorunlarının çözümü aşamasında başvurulan yöntemleri ve günümüzde uygulanan politikaları karşılaştırmaktadır. Böylece bütçe açığı sorununun giderilmesinde politika yapıcılara daha sağlıklı öneriler sunulmak istenmektedir. Çalışma bütçe açığı sorununun çözümü aşamasında sosyal adaleti gözeten makro iktisat politikaları önerilerini gündeme getirerek literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bütçe Açığı, Gelir Dağılımı, Maliye Politikası, Vergi Politikaları

BUDGET DEFICIT PROBLEM IN TURKISH ECONOMY AND THE EFFECT OF POLICIES IMPLEMENTED TO ELIMINATE THE BUDGET DEFICIT PROBLEM ON INCOME DISTRIBUTION

Abstract
The subject of this study is to examine the effects of the budget deficit problem in the Turkish economy in recent years and the policies implemented to finance the budget deficit on income distribution. The budget deficit, an important macroeconomic problem, is one of the chronic problems in the Turkish economy, as in many economies. It is known that one of the important goals and discourses of economic policymakers and political authorities is to eliminate this problem. Although the budget deficit problem in the Turkish economy is not at a dangerous level compared to many similar economies, the combination of other economic issues that have emerged due to internal and external developments in recent years with the budget deficit problem creates a risky economic environment for the future of Turkey. For this reason, the budget deficit issue moves up the priority list of policymakers. This study aims to reveal that income distribution can be significantly affected by budget deficits and during the elimination of the budget deficit. Thus, it is aimed to draw attention to the distorting effects of the decisions taken at the stage of financing the budget deficits on income distribution and to offer suggestions for policymakers to implement policies that prioritize income distribution. Taxation policies implemented especially during the budget financing phase can be seen as an essential determinant of

income distribution. Moreover, considering the contraction in the purchasing power of wage earners as a result of the crises experienced in recent years and the increasing impoverishment in these segments, high importance should be given to the equitable reflection of the tax on all economic elements. However, in recent times, it can be understood that policymakers close to liberal and neoliberal views in the Turkish economy have tried to solve budget deficit problems by ignoring the issue of income distribution. This study examines the budget deficit problem in the Turkish economy and compares the methods used in the solution of budget deficit problems in the history of the Turkish economy and the policies implemented today. Thus, it is desired to offer healthier suggestions to policymakers in solving the budget deficit problem. The study aims to contribute to the literature by bringing forward macroeconomic policy proposals that consider social justice during the solution phase of the budget deficit problem.

Keywords: Budget Deficit, Income Distribution, Fiscal Policy, Tax Policies

1. GİRİŞ

Pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de bütçe açığı sorunu önemli bir yer kaplamaktadır. Ancak son yıllarda Türkiye ekonomisinde yaşanan yüksek enflasyon, dış ticaret açıklarının artması, döviz kuru artışları ve diğer sosyal ve ekonomik sorunların birleşmesi bütçe açıklarını daha önemli ve tartışmalı bir sorun olarak gündeme getirmektedir. Literatürde bu sorunların birlikte ortaya çıkması durumunu inceleyen teori ve çalışmalar da bulunmaktadır. Bu sorunların birbirlerini etkilediği ve karşılıklı bağımlılık içinde olduğu genel anlamda kabul görmektedir. Ancak bu çalışma bütçe açıklarının gelir dağılımını doğrudan belirleyen bir unsur olduğunu savunmaktadır ve bu duruma yönelik incelemelerde bulunmaktadır.

Son yıllarda Türkiye ekonomisinde gözlemlenen bir diğer önemli sorun da gelir ve servet eşitsizliğidir. Enflasyondaki artış ve işgücü piyasalarındaki işçilerin aleyhine olacak şekilde gelişen olumsuz gidişatlar gelir ve servet dağılımını önemli ölçüde bozmaktadır. Diğer yandan bütçe açıkları ve bütçenin finansmanı aşaması gelir açıklarını derinleştirebilmektedir. Bu çalışma kapsamında bütçenin hem harcama kısmında hem de bütçenin finansmanı aşamasında gelir dağılımının iyileşebileceği savunulmaktadır. Bu bağlamda literatürde yapılan çalışmalar incelenmiş ve Türkiye ekonomisine ilişkin veriler yorumlanmıştır. Çalışma sonunda toplanan bilgiler değerlendirilmiş ve politika yapıcılara çeşitli öneriler sunulmuştur.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Bir ekonominin durumunu ölçmek ve analiz etmek için kullanılan önemli makroiktisadi göstergelerden biri bütçe dengesidir. Bu başlık altında çalışmanın konusu ve kapsamı dahilinde kalan bütçe açıkları, bütçe açıklarının giderilmesi ve vergilendirme politikaları gibi konulara ilişkin literatür özeti yer almaktadır. Türkiye ekonomisi üzerinde ve Türkçe literatürde son dönemde yapılan bu kapsamdaki çalışmalara ilişkin özet bilgi Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yılı	Araştırmacı(lar)	Araştırma Konusu	Bulgular
2011	Serap Bedir ve Ahmet Karabulut	Türkiye ekonomisinde kamu borçlarının gelir dağılımına etkisi	Türkiye ekonomisinde devlet iç borçlanma senetlerindeki artış ve vergilendirme politikaları gelir dağılımını bozmaktadır.
2018	Şaban Ertekin	OECD ülkelerinde kamu borçları ve gelir dağılımı ilişkisi	OECD ülkelerinde 2004-2015 yılları arasında kamu borçlarıyla gelir dağılımı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
2018	Utku Altunöz ve Funda Çondur	Türkiye ekonomisinde gelir dağılımı ve sosyal güvenlik harcamaları ilişkisi	Türkiye ekonomisinde gelir dağılımındaki adaletsizlik azaldıkça kamu harcamalarının da azalacağı tespit edilmektedir. Ayrıca sosyal güvenlik harcamalarının GSMH'ye oranından kamu harcamalarına doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmektedir.
2021	Eyüp Akbulut	Türkiye ekonomisinde enflasyon, faiz ve vergilerin gelir dağılımı üzerine etkisi	İç borç faiz ödemeleri görece daha çok tasarruf sahiplerine yapıldığı ve faiz ödemelerinin finansmanı aşamasında ise tüm toplumdan alınan vergilerden yararlanıldığı savunulmaktadır.
2021	Seher Gülşah Topuz	Türkiye ekonomisinde bütçe açığı ve kamu iç borcunun gelir eşitsizliğine etkisi	Türkiye ekonomisinde bütçe açığı ve kamu iç borç stokundaki artış şoklarının gelir eşitsizliğini artırdığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bütçe açıkları da beklendiği gibi iç borç stokunun nedeni olarak tespit edilmiştir.
2021	Muhammed Ali Arslan ve Mahmut Ünsal Şaşmaz	10 Avrupa Birliği ülkesi için kamu harcamaları ve kamu borçlarının gelir dağılımına etkisi	Seçili AB ülkelerinde kamu harcamalarının Gini katsayısını düşürdüğü, kamu borçlarının ise Gini katsayısını artırdığı sonucuna ulaşılmaktadır.
2022	Sema Yaşar	OECD ekonomilerinde kamu borçlanması ve gelir dağılımı ilişkisi	OECD ülkelerinde kamu borçlanmasındaki artışın gelir dağılımını bozduğu sonucuna ulaşılmaktadır.
2022	Murat Can Genç, Levent Yahya Eser ve İlknur Ekinci	Türkiye ekonomisinde kamu ve özel sektör dış borçlanmasının gelir dağılımına etkisi	Türkiye ekonomisinde kamu ve özel sektör dış borçlanmasının gelir dağılımını bozduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca çalışma özel sektör dış borçlanmasının kamu kesimi dış borçlanmasına göre gelir dağılımını daha çok bozduğu tespitini yapmaktadır.
2022	Haydar Lütfü Ejder ve Murat Zorkun	Türkiye'de bütçe politikalarının ve sosyal koruma harcamalarının gelir dağılımına etkisi	Normal şartlar altında gelir dağılımını düzeltmesi beklenen sosyal koruma harcamalarının Türkiye ekonomisinde tersi etkilere neden olabildiği sonucuna varılmaktadır. Sosyal koruma harcamalarının GSYH'ye oranı en yüksek düzeylere ulaştığı 2009 ve 2020 yıllarında gelir dağılımının bozulduğu anlaşılmaktadır.
2023	Büşra Özden, Hale Balseven ve Fulya Çelebi	Dolaylı ve dolaysız vergilerin gelir dağılımına ve ekonomik büyümeye etkisi	Ulaşılan sonuçlara göre Türkiye ekonomisinde uzun dönemde enflasyon gelir dağılımını ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Vergi politikaları ile ilgili olarak da dolaysız vergilerdeki artış gelir eşitsizliğini azaltmaktadır, ancak büyüme üzerinde etkisi bulunmamaktadır. Dolaylı vergilerdeki artış ise hem gelir dağılımındaki eşitsizliği artırmakta hem de büyümeyi artırmaktadır. Gümrük vergilerindek iartış eşitsizliği azaltmaktadır, KDV oranındaki artış ise hem eşitsizliği hem de büyümeyi azaltmaktadır. Son olarak bütçe açığındaki artış eşitsizliği artırırken, büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı anlaşılmıştır.

Son dönemlerde Türkiye ekonomisi özelinde yapılan çalışmaların 2020 yılı sonrasında yoğunlaşmaktadır. Dış ticaret açıklarının fazla olduğu ya da tartışılır hale geldiği dönemlerde bu tür çalışmaların arttığını gözlemlemek beklendik bir durum olabilmektedir.

3. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE VERGİ TÜRLERİ VE VERGİLENDİRME POLİTİKALARI

Dünya ekonomilerinde olduğu gibi, Türkiye ekonomisinde de vergi konusu olan faaliyetler üç grupta toplanabilmektedir. Bunlar:

a) Gelir üzerinden alınan vergiler
b) Harcamalar üzerinden alınan vergiler

c) Servet üzerinden alınan vergilerdir.

Yapılan bu ayrıma göre gelir üzerinden alınan vergiler kurumlar vergisi ve gelir vergisi olarak ikiye ayrılmaktadır. Ancak harcama üzerinden alınan vergiler katma değer vergisi (KDV), özel tüketim vergisi (ÖTV), banka ve sigorta muameleleri vergisi (BSMV), gümrük vergisi, damga vergisi, özel iletişim vergisi (ÖİV), belediyelere ödenen bazı vergiler, şans oyunları vergisi olarak geniş bir alına yayılabilmektedir. Servet üzerinden alınan vergiler ise motorlu taşıtalar vergisi, emlak vergisi ve veraset ve intikal vergisi örnek gösterilebilmektedir.

Türk mali yapısında vergi gelirleri bütçenin önemli bir kısmını finansa ederken, vergi gelirinin de önemli bir kısmı dolaylı vergilerle sağlanmaktadır. Harcama üzerinden tahsil edilen dolaylı vergiler literatürde adil olmayan vergi türü olarak tanımlanabilmektedir. Bunun nedeni bu tür vergilerde gelirine bakılmaksızın vergi mükellefi aynı tutarda vergiye tabii olabilmektedir. Üstelik Türkiye ekonomisi vergi sisteminin doğası gereği en önemli vergi gelir türlerinden olan KDV ve ÖTV'nin gelir dağılımına olumsuz etkileri önceki bölümde paylaşıldığı üzere literatürde geniş kesimlerce kabul edilen bir hususdur. Türkiye ekonomisinde vergilerin yeri ve dağılımlarını incelemek amacıyla Tablo 2'de vergi gelirlerinin 2003 sonrası değişimleri paylaşılmaktadır.

Tablo 2. Türkiye Ekonomisi Vergi Gelirlerine İlişkin Özet Bilgi (2003-2024)

Dönem	Kurumlar Vergisi Oranı (%)	Toplam Vergi Geliri (Bin TL, Cari Fiyatlar)	Toplam Kurumlar Vergisi Geliri (Bin TL, Cari Fiyatlar)	Toplam Gelir Vergisi (Bin TL, Cari Fiyatlar)	Toplam Kurumlar Vergisi Gelirinin GSYH'deki Payı (%)
2003	30	82,491,122	9,101,042	17,410,512	1.9275%
2004	33	100,373,286	10,520,669	21,244,067	1.8050%
2005	30	119,627,685	12,047,702	24,489,502	1.7710%
2006	20	137,480,292	11,157,710	28,982,977	1.4022%
2007	20	152,835,111	13,750,876	34,447,311	1.5490%
2008	20	168,108,960	16,905,045	38,029,985	1.6859%
2009	20	172,440,423	18,022,830	38,445,864	1.7909%
2010	20	210,560,388	20,924,891	40,392,222	1.7920%
2011	20	253,809,179	26,992,793	48,807,078	1.9213%
2012	20	278,780,848	29,017,423	56,493,510	1.8348%
2013	20	326,169,164	28,987,758	63,760,750	1.5897%
2014	20	352,514,457	32,305,111	73,901,525	1.5721%
2015	20	407,818,455	33,388,149	85,755,807	1.4202%
2016	20	459,001,741	42,969,665	96,604,804	1.6360%
2017	20	536,617,206	52,905,747	112,400,679	1.6883%
2018	22	621,536,356	78,673,314	138,992,395	2.0931%
2019	22	673,859,718	78,828,983	162,704,018	1.8257%
2020	22	833,250,502	105,056,671	158,841,637	2.0816%
2021	25	1,164,808,943	177,970,234	219,632,496	2.4687%
2022	23*	2,353,438,000	507,454,000	356,464,000	6.9934%
2023	20*	4,323,826,324	782,230,000	696,394,000	5.2108%
2024	20*	7,480,840,762**	-	-	-

Kaynak: Daşdemir (2023), Türkiye İstatistik Kurumu (2023), T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023) ve yazarın hesabı

*: Bankalar ve 6361 sayılı kanun kapsamındaki şirketler ile finansal kurumlar için kurumlar vergisi oranı %25 olarak belirlenmiştir.

**: Beklenti

Kurumlar vergisi oranındaki artışla doğru orantılı olarak 2017-2018 yıllarında kurumlar vergisinin GSYH'deki payının arttığı görülmektedir. 2022 yılında kurumlar vergisinin GSYH'deki payında önemli bir artış olmuştur. Bu artışın nedeni olarak Covid-19 Krizi işaret edilebilir. Bu kriz sürecinde işgücü piyasasında yaşanan sorunlar, işsizlik oranlarındaki artış ve kısa çalışma ödenekleri gibi uygulamalar kaçınılmaz biçimde ücretli çalışanların gelirinde önemli düşüşlere neden olmuştur. Dolayısıyla gelir

vergisinin görece kurumlar vergisinden düşük çıkması bu şekilde açıklanabilmektedir. Diğer yandan GSYH'de yaşanan düşüş de kurumlar vergisinin GSYH'deki payını artırmış olabilmektedir. Vergi gelirleri ve bütçe harcamalarına ilişkin yıllara göre özet veriler Şekil 1 ve Şekil 2'de verilmektedir.

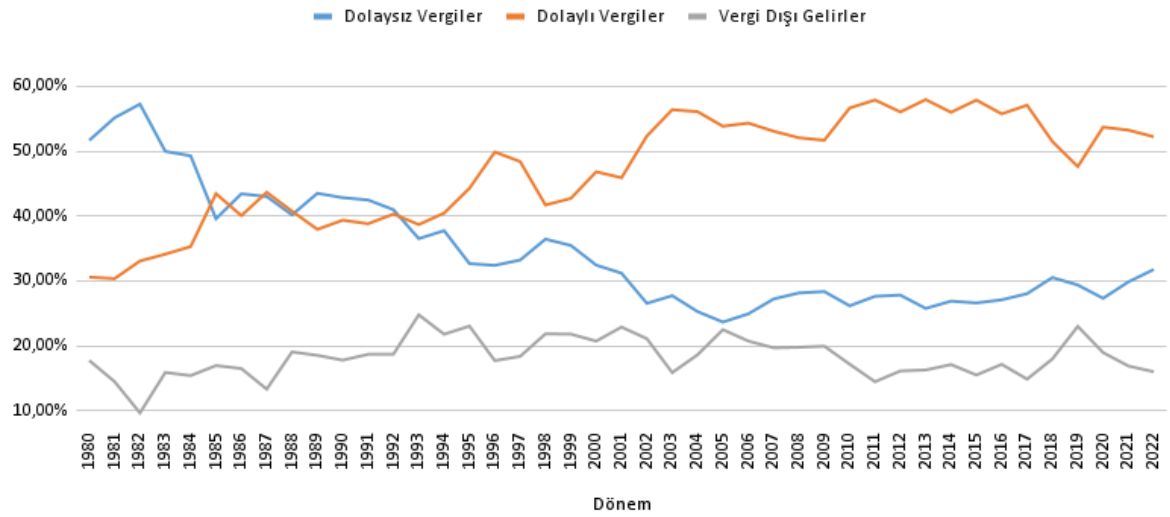

Şekil 1. Vergi Türlerine Göre Vergi Gelirlerinin Yıllara Göre Dağılımı (% Toplam Vergi Gelirleri)
Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2023), T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023) ve yazarın hesabı

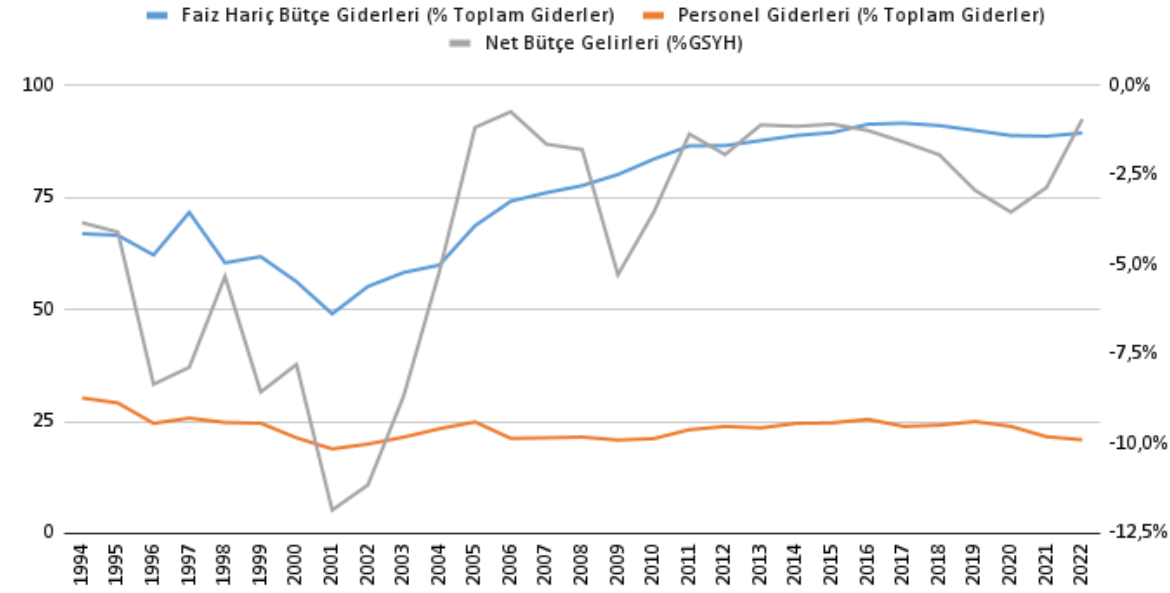

Şekil 2. Bütçe Harcamalarının Toplam Bütçe Harcamalarındaki Oranı (%) ve Bütçe Açıklarının Karşılaştırılması
Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2023), T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023) ve yazarın hesabı

4. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE BÜTÇE AÇIĞI SORUNU VE UYGULANAN POLİTİKALAR

Bütçe açıklarının etkisi karmaşık sonuçlar gösterebilmektedir. Bu karmaşık sonuçların yansıması önemli makro iktisadi değişkenler üzerinde farklı etkilerin görülmesiyle anlaşılabilmektedir (Dağ & Kızılkaya, 2019, s. 77). Bunun nedeni bütçe açığı sorunlarının hangi politikalarla ne şekilde giderildiğiyle doğrudan ilgili olabilmektedir. Pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomi gibi Türkiye ekonomisinde de bütçe açığı sorunları kronikleşmiş durumdadır. Şekil 3'te Türkiye ekonomisinin 1924-2023 tarihleri arasında bütçe gelir ve giderlerinin net durumu yıllara göre gösterilmiştir. Şekilden anlaşılacağı üzere cumhuriyetin ilk yılları ve devletçi iktisat politikalarının uygulandığı yıllarda istikrarlı bir bütçe fazlası düzeyi gözlemlenirken, bu yıllardan sonra ve özellikle 1950'li yıllardan sonra bütçe açığı sorunu alışıldık bir duruma gelmiştir.

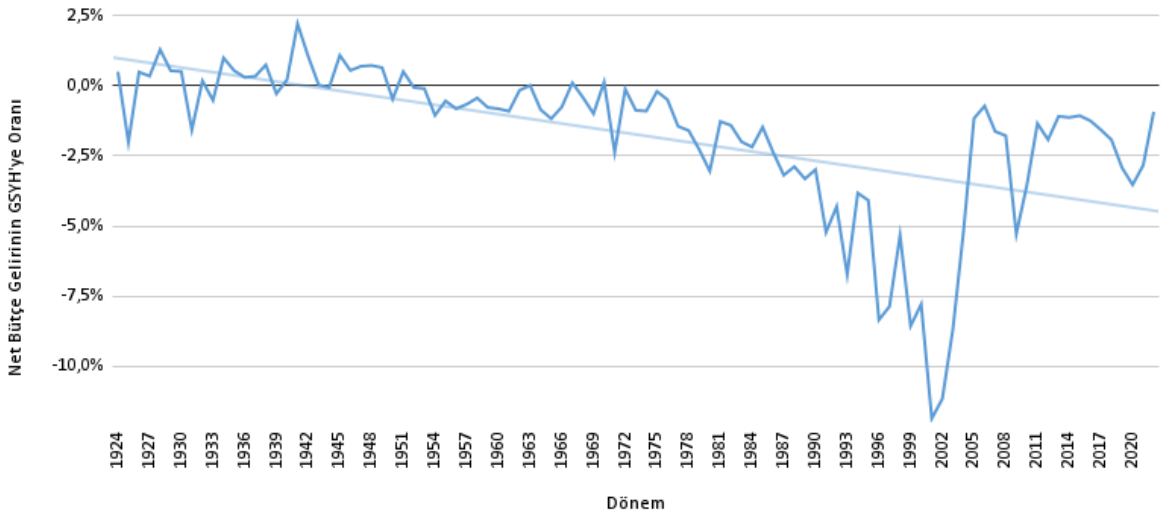

Şekil 3. Türkiye ekonomisinde Net Bütçe Dengesinin Yıllara Göre Dağılımı (1924-2023, %GSYH)
Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2023), T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023)

Bütçe açıklarının fazla olması gelir dağılımının bozulacağına ilişkin kesin bir bilgi sunmamaktadır. Öyle ki sosyal yardımlar nedeniyle bütçe açıklarının artması da söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle tam tersine bütçe açığı olan dönemlerde gelir dağılımının iyileşmesi söz konusu olabilmektedir. Ancak bütçe sorunlarının sürekli hale gelmesi gelir dağılımında uzun vadede bozulmalara neden olabilecektir.

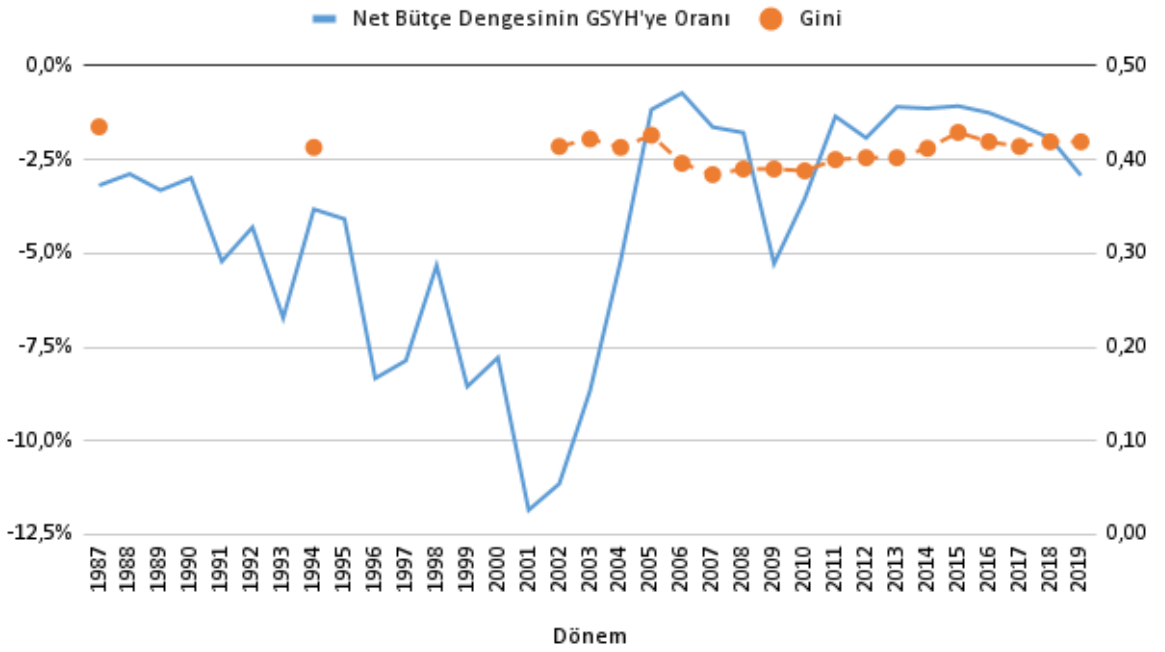

Şekil 4. Net Bütçe Dengesinin Hasılaya Oranını ile Gini Karşılaştırması
Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2023), World Bank (2023)

Şekil 4'te görüleceği üzere, gelir dağılımı ve bütçe açıklarının gözle görülür bir ilişkisi bulunmamaktadır. Ancak bazı dönemler dikkat çekmektedir. Bunlar 2003-2005 dönemlerinde bütçe açıklarının azalmasıyla 2005-2007 dönemlerinde gelir dağılımının iyileşmesidir. Diğer yandan bütçe açıklarının sonraki dönemlerde tekrar artması ve istikrarsız hareket etmesi Gini katsayısını 0,40'ın üzerine taşımaktadır.

Sonuç olarak bütçe açıkları tek başına gelir dağılımını açıklamakta yeterli bir araç değildir. Ancak bütçenin nasıl harcandığı ve bütçenin nasıl finanse edildiği sorularına verilen yanıtlar gelir dağılımı

konusunda bilgi verebilmektedir. Bu bağlamda Tablo 3'te 2021-2023 tarihleri arasında Resmi Gazete'de yayımlanan vergi politikalarıyla ilgili kanun, yönetmelik, tebliğ ve diğer yasal metinlerdeki değişikliklerden bazıları özetlenmiştir.

Tablo 3. Son Yıllarda Resmi Gazete'de Yayımlanan Vergi Politikalarına İlişkin Bazı Güncellemeler

Tarih	Başlık	Konu*
15.07.2023	6/2/2023 Tarihinde Meydana Gelen Depremlerin Yol Açtığı Ekonomik Kayıpların Telafisi İçin Ek Motorlu Taşıtlar Vergisi İhdası İle Bazı Kanunlarda Ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun	Motorlu taşıtlar vergisinin 2023 yılı için ikinci kez alınmasına karar verilmiştir.
07.07.2023	Mal ve Hizmetlere Uygulanacak Katma Değer Vergisi Oranlarının Tespitine İlişkin Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair Karar (Karar Sayısı: 7346)	KDV oranları %2 artırılmıştır.
26.11.2022	Vergi Usul Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	İstanbul Finans Merkezi Bölgesinde faaliyette bulunan kurumların yurtdışında sattıkları aktiflere vergi muafiyeti sağlanmaktadır. Vergi tahsilatında güvenliği artırmak amacıyla ÖTV'ye tabii motorlu taşıt ticareti yapan kurumlardan teminat alınması öngörülmüştür.
09.11.2022	Gelir Vergisi Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	İşverenlerin personele verdiği yemek ücretinin 51 TL'sinin süresiz gelir vergisinden muaf tutulması ve elektrik, doğalgaz, ısınma giderlerinin bin TL'sinin Haziran 2023'e kadar sigorta pirimi ve gelir vergisinden muaf tutulmuştur. Yurt dışında yapılan onarım, montaj ve inşaat işleri ile teknik hizmetlerde çalışanların fiilen yurt dışındaki çalışmaları karşılığı işverenin yurt dışı kazançlarından karşılanarak yapılan ücret ödemelerinin gelir vergisinden muaf tutulmuştur. Covid-19 döneminde yapılan kısa çalışma ödeneği uygulamasında yapılan hatalı işlemlerin düzeltilmesiyle ilgili konular.
15.04.2022	Hazineye Ait Taşınmaz Malların Değerlendirilmesi ve Katma Değer Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	Vergi suçlarına ilişkin üst sınırlar artırılmış ve güncellenmiştir. Bankalar, sigorta şirketleri ve finansal kuruluşların kurumlar vergisi oranları %25'e çıkarılmıştır. Bazı sektörlerde yatırıma dönük inşaat işlerinde KDV istisnalarında düzenlemeler yapılmıştır. Yabancılara KDV istisnasıyla satılan konut ve gayrimenkullerin üç yıl içinde elden çıkarılması durumunda KDV'nin tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır (önceden bir yıl). Serbest meslek mükellefiyeti bulunan ve kurumlarda sözleşmeli olarak çalışan doktor ve tıpta uzmanlık mevzuatına göre uzman olarak çalışan kişilerin gelirlerinin serbest meslek erbabı olarak vergilendirilmesi kararlaştırılmıştır. Altyapı gayrimenkul yatırım ortaklıklarının kazançlarına ilişkin kurumlar vergisi istisnası kaldırılmıştır. Bazı yatırım fonlarında kazançlara kurumlar vergisi muafiyeti getirilmiştir.
29.01.2022	Vergi Usul Kanunu ile Kurumlar Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	2021, 2022 ve 2023 mali yıllarında enflasyon düzeltmelerine ilişkin kararlar alınmıştır. Türk Lirasına çevrilen dövizlerin en az üç ay vadeli Türk Lirası mevduat hesaplarında tutulması

		durumunda kurumlar vergisinden muaf tutulmasına ilişkin karar alınmıştır.
25.12.2021	4970 Sayılı Cumhurbaşkanı Kararı	Bazı finansal kazançlara çeşitli vergi muafiyetleri sağlanmıştır.
25.12.2021	Gelir Vergisi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	Savunma sanayine yönelik KDV muafiyetleri sağlanmıştır.
26.10.2021	Vergi Usul Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	Basit usulde vergilendirilen mükelleflerin ticari kazançlarının gelir vergisinden muaf tutulması hususu kararlaştırılmıştır. Bazı sosyal medya içerik üreticileri ve uygulama platformlarında mobil oyun geliştiricileri vergiden istisna tutulmuştur. Kanunda tanınan istisnalardan yararlanabilmek için gelir elde edenin gelirini Türkiye'de kurulu bankalar aracılığıyla tahsil etmesi ve bankaların işlem tarihi itibarıyla bu kazanca %15 oranında gelir vergisi tevkifatı yapması gerekmektedir. Çiftçilere yapılan destek ödemeleri gelir vergisinden istisna tutulmuştur ve bu gelir üzerinden stopaj yapılması uygulamalarına son verilmiştir. Sermaye piyasası araçlarının ihracına konu teminatlarda makbuz ve damga vergisi istisnaları getirilmiştir.

Kaynak: *T.C. Resmî Gazete* (2023)
*: Yazarın yorumuyla ifade edilmiş olup, kesin karar ifade etmemektedir.

Tablo 3'den anlaşılacağı üzere, vergi politikalarında son yıllarda radikal düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan en önemlisi KDV'nin yükseltilmesi ve motorlu taşıtlar vergisinin ikinci kez tahsil edilmesi olarak görülebilmektedir.

5. SONUÇ

Maliye politikaları ve bütçe planlamaları iktisadi gelir dağılımının en önemli belirleyicilerinden biridir. Bütçe planlamaları hem harcama kısmında hem de bütçenin finansmanı aşamasında gelir dağılımını etkileyebilmektedir. Bu nedenle bütçe açıklarının fazla olması iktisadi gelir dağılımının bozulacağı anlamına gelmemektedir. Hatta sosyal devlet olmanın gereğiyle yurttaşlarına sosyal yardım sunan devletlerde bütçe açıkları söz konusu olabilmektedir. Ancak bütçe açıklarının nedeni ve bu bütçe açıklarının finansmanı incelendiğinde bütçe açıklarının gelir dağılımına etkisi ile ilgili yorum yapılabilmektedir. Bu nedenle yapılacak yorumlar hem bölgesel hem de dönemsel olarak değişkenlik gösterebilmektedir.

Türkiye ekonomisinde özellikle son yıllarda yapılan çalışmalar ve verilere bakıldığında bütçe açıklarının dolaylı vergilerin gelir dağılımını olumsuz yönde etkileyeceği tahmin edilebilmektedir. Diğer yandan vergi gelirlerine ilişkin veriler incelendiğinde gelir dağılımının iyileştiği izlenimini veren sonuçlar elde edilebilmektedir, ancak ekonomi bütünüyle incelendiğinde yapılan olumlu yorumların sağlıklı olmadığı görülebilmektedir. Son yıllarda kurumlar vergisi, çalışanlardan tahsil edilen gelir vergisinin önüne geçmiş ve kurumlar vergisinin hem oranı hem de GSYH'deki payı artmıştır. Ancak bu durum Türkiye ekonomisinde yaşanan döviz artışları ve enflasyon sorunu ile Covid-19 Krizi sonucu ücretli çalışanların gelirlerinde yaşanan ciddi kayıplar aracılığıyla birlikte yorumlanmalıdır. Covid-19 Krizi ile işgücü piyasalarında yaşanan olumsuz gelişmeler, istihdam oranının azalması, işsizlik oranının artması ve kısa çalışma ödeneği gibi önlemler ücretli çalışanlardan alınan vergileri zaruri olarak azaltmıştır. Diğer yandan artan kârlılık oranları nedeniyle kurumlar vergisi önemli ölçüde yükseliş göstermiştir. Dolayısıyla vergi geliri verilerinde yapılan yorumlamalar diğer ekonomik unsurlar dahil edildiğinde farklılaşabilmektedir.

Özellikle son yıllarda tüm dünya ekonomilerinde olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de gelir dağılımı sorunu önemli yer kaplamaktadır. Bütçenin planlaması gelir dağılımının en önemli belirleyicilerinden biridir. Bu nedenle politika yapıcıların gerek bütçenin finansmanı aşamasında, gerekse bütçenin harcanması aşamasında gelir dağılımını gözeten kararlar alması ve politikalar yürütmesi gerekmektedir. Gelir dağılımındaki bozulmanın derinleşmesi durumunda bütçe finansmanının sürdürülememesi söz konusu olabileceği gibi, başka sosyoekonomik sorunlar da yaşanabilecektir. Vergi politikalarında son dönemlerde yapılan değişiklikler göstermektedir ki, politika yapıcılar döviz gelirini artırmak amacıyla sermayeyi teşvik edici şekilde vergi indirimleri yapmaktadır. Diğer bir deyişle ekonomiye döviz girdisi sunabilen sektörler, yatırımcılar ve tasarruf sahiplerine yönelik bazı vergi avantajları sağlanabilmektedir. Ancak döviz kurlarındaki artış nedeniyle zaten görece kârlı olan bu iktisadi unsurların vergi istisnaları ve diğer vergi politikalarıyla daha çok desteklenmesi yurt içi gelir dağılımını önemli ölçüde bozacak, üstelik reel sektörün önemli ölçüde ihracat odaklı olması sonucunda yurtiçi enflasyon oranını da artırabilecek ters bir etkiye neden olabilecektir. Son olarak bu çalış politika yapıcılara servet üzerinden alınan vergilerin artırılmasını ve bu tür vergilerin artan oranlı olmasını önermektedir. Söz gelimi bir konut sahibinden konut vergisi aşağıda gösterilen Denklem 1'deki gibi bir katsayıyla çarpılarak hesaplanıp tahakkuk ettirilmesi daha sağlıklı olabilecektir.

$$2(n-1) \qquad (1)$$

Denklem 1'de n kişiye ait konut sayısını ifade etmektedir. Böylece konut sahipliğinin tabana yayılması ve konut piyasasında etkinliğin sağlanması söz konusu olabilecektir. Aynı şey diğer varlıklara da uygulanabilmektedir. Söz gelimi taşıtlar için de böylesi bir geometrik oranda artan vergilendirme yapılması mümkündür.

KAYNAKÇA

AKBULUT, E. (2021). Türkiye'de Enflasyon, Faiz, Vergiler ve Gelir Dağılımı İlişkisi: Ampirik Analiz. *The International Journal of Economic and Social Research*, 17(1), 147-169.

ALTUNÖZ, U., & ÇONDUR, F. (2018). Sosyal Güvenlik Harcamaları Gelir Dağılımında Etkin Mi? Türkiye Ekonomisi İçin Nedensellik Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Özel Sayı, 173-189.

ARSLAN, M. A., & ŞAŞMAZ, M. Ü. (2021). Kamu Borçlarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi: Avrupa Birliği Geçiş Ekonomileri Örneği. *International Journal of Management Economics and Business*, 17(3), 660-680.

BEDİR, S., & KARABULUT, K. (2011). İç Borçların Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri. *Journal of Economics and Administrative Sciences*, 25(1), 13-30.

DAĞ, M., & KIZILKAYA, F. (2019). Bütçe Açığı ile Enflasyon İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Journal of Economic Innovation*, 6(2), 76-85.

DAŞDEMİR, E. (2023). Halka Açık Şirketlerin Kâr Payı Dağıtım Davranışlarına Etki Eden Faktörlerin Analizi [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

EJDER, H. L., & ZORKUN, M. (2022). Türkiye'de Bütçe Politikalarının Gelir Dağılımına Etkisinin Değerlendirilmesi. *Journal of Abant Social Sciences*, 22(3), 1085-1107.

ERTEKİN, Ş. (2018). Kamu Borçlarının Gelir Dağılımı Üzerine Olası Etkileri: OECD Ülkeleri Üzerine Panel Nedensellik Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(4), 334-348.

GENÇ, M. C., ESER, L. Y., & EKİNCİ, İ. (2022). Türkiye'de Kamu ve Özel Sektör Dış Borcunun Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi: Fourier ADL Eşbütünleşme Testi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 37, 205-222.

ÖZDEN, B., BALSEVEN, H., & ÇELEBİ, F. (2023). Dolaylı Vergilerin Gelir Dağılımına Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Analiz. *Maliye Çalışmaları Dergisi*, 70, 84-104. https://doi.org/10.26650/mcd2023-1350457

T.C. Resmî Gazete. (2023). https://www.resmigazete.gov.tr/

T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). 2023 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve Beklentiler Raporu. T.C. Cumhurbaşkanlığı. https://www.sbb.gov.tr/butce-merkezi-yonetim-butce-gerceklesmeleri-ve-beklentiler-raporlari/

TOPUZ, S. G. (2021). Türkiye'de Bütçe Açığı, Kamu İç Borcu ve Gelir Eşitsizliği İlişkisi. *Optimum Journal of Economics and Management Sciences*, 8(1), 75-90.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2023). 100 Yılın Göstergeleri (4710). TÜİK.

World Bank. (2023). World Development Indicators. World Bank. https://databank.worldbank.org/

YAŞAR, S. (2022). Gelir Dağılımı ile Kamu Borçları Arasındaki İlişki: OECD Ülkeleri İçin Panel ARDL Analizi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(3), 1099-1110.

ELEPHANT ICONOGRAPHY IN THE ANCIENT MEDITERRANEAN WORLD FROM THE HELLENISTIC PERIOD TO THE END OF THE ROMAN PERIOD

Günay Karahan
Kocaeli University, Faculty of Arts and Sciences, Archaeology Department
gunay.karahan@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6284-1935

Füsun Tülek
Kocaeli University, Faculty of Arts and Sciences, Archaeology Department
fusuntulek@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8652-6019

Abstract
According to ancient writers, the elephant was a docile and intelligent animal that was easy to control, so it was fit to use as a war machine. Elephants are not part of the Mediterranean wildlife. Elephants came to the region with the wars. Elephants became an iconographic symbol during the Hellenistic and Roman Periods in Anatolia. In our study, we discuss how the elephant became an iconographic element in the light of this information obtained from ancient and modern sources. The Hellenes first encountered elephants in the Battle of Hydaspes. The Seleucid and Ptolemaic dynasties, the successors of Alexander the Great, essentially included elephants in their armies. The Romans first encountered elephants in Pyrrhos' army. Apart from the use of elephants as "war machines," the use of elephants began to differ in the Roman Imperial Period. Before becoming emperor, Elagabalus was one of the priests of Helios-Sun worship in Emesa. He had elephant depictions on his coins during his reign. The elephants raise their heads to the sun when the sun rises. Thus, ancient people related sun worship to elephants. Cultural artifacts featuring elephant iconography have been examined and interpreted in the context of this military and administrative influence. Production of artifacts bearing images of elephant symbolism increased as a means of propaganda to announce heroism and the superiority established over the enemy. The fact that ordinary citizens can easily access these works enables them to remember the power of the kingdom or empire and not to forget this power. The development of elephant iconography was to be revealed by following the traces of the artistic and cultural development of the period in the works.

Keywords: Elephant Iconography, Diadochi, Helios Cult, Alexander the Great, War Tactics, Power Symbol

1. INTRODUCTION

The present study aims to elucidate the symbolic value of elephants in the Ancient Mediterranean region from the Hellenistic Period to the end of the Roman Period. Elephants are not part of the Mediterranean wildlife. Elephants are enormous, docile, and intelligent animals that are easy to control, so in battles, they were fit to use as a war machine. During the wars of Hellenistic and Roman armies, they came to Anatolia and the Mediterranean basin. The Hellenes first encountered elephants in the Battle of Hydaspes. The Seleucid and Ptolemaic dynasties, the successors of Alexander the Great, essentially included elephants in their armies. The Romans first encountered elephants in Pyrrhos' army. Production of artifacts bearing images of elephant symbolism increased as a means of propaganda to announce heroism and the superiority established over the enemy. The present paper examines cultural artifacts featuring elephant iconography and evaluates them within the context of military and administrative influence. Conclusively, the study relates the evolution of elephant iconography in parallel with its becoming a signifier of power due to its use in battles as "war machines."

2. MATERIAL AND METHODS

Ancient sources are the primary sources of the present study. Elephants are the most mentioned animals in the narratives of the ancient writers. Moreover, modern research sources provide historical information about the iconographic development of the elephant. We worked on the artifacts that represented the elephant iconography and interpreted the artifacts of art as artistic and historical.

3. ELEPHANT

There are two species of elephants, the Asian (Elephas maximus) and African (Loxodonta Africana) elephants (Howatson 2013: 323). The African elephant has large, floppy ears, a concave back, and impressive tusks. The Asian species have relatively small ears, a convex back, and smaller teeth. It lives in today's India, Pakistan, Myanmar, Thailand, Vietnam, Sri Lanka, and Sumatra. Almost all ancient writers agree that Indian elephants are bigger and stronger than African or Libyan elephants.

Elephants took part in the Roman army in units just like human soldiers. For example, the leader of a single elephant was the zoarchos (animal commander), the leader of two elephants was therarchos (animal commander), and his command was therarchia (animal unit). The leader of a unit consisting of four elephants was an epitherarchos (an upper elephant commander). His commander was a superior elephant unit (epitherarchia), the leader of a unit consisting of eight elephants (ilarches), the leader of a unit of sixteen elephants is called elephantarches, the leader of a unit of thirty-two elephants (kerarches) and this phalangarches (phalanx commander) to the leader of the unit consisting of twice the number of elephants; Thus, elephant commanders took names corresponding to the status of their unit (Asclepiodotus VII. 10- IX.1).

4. ELEPHANT IN ANCIENT SOURCES

Herodotus, one of the ancient writers, mentions the elephants of Africa, especially Ethiopia, in his book Historia (Hdt. 3.114; 4.191) (Lindell & Scott 1961: 533). On the other hand, Pausanias mentions the use of ivory in arts and crafts and that the Macedonians had never seen these animals before moving to Asia (Paus. 1.12.4); (Lindell & Scott 1961: 533). Apart from this, Pliny the Elder talks about how and where elephants were used in ancient times, from the past to his period, in a chapter called "Wars of the Elephants" in his book Natural History. He also explains step by step how the elephant hunt took place (Plin. (the Elder) 8.7.7); (Plin. (the Elder) 8.8.8) (Lindell & Scott 1961 p. 533). Diodorus describes the depiction of war elephants on the funeral elephants in Alexander the Great's hearse (Diod. 18, 27). Plutarch suggests that Porus's elephant at the battle of the Hydaspes was the giant elephant by its physical characteristics (Plut. 60.6). Asclepiodotus, on the other hand, stated in detail the names of the positions and units of the elephants in the army (Asclepiodotus VII. 10- IX.1). Aristotle noted that while other animals deal with many different diseases, the elephant has no health problems other than bloating (Arist. VIII, XXII, 227). Aristotle talks in detail about the illnesses of elephants and how they should be treated (Arist. VIII, XXV; 224). Polybios stated that elephants were in the army of the Carthaginians (Polyb. I-19, I-20), Appianus recorded that they were in the military under the command of Metellus Scipio in the battle of Thapsus, where Caesar was victorious (App. 2.14-96). Titus Livius also recorded that the elephants appeared in a line like a castle during the Carthaginian wars and that some of the elephants carried a crenelated tower on their backs, from which four or more soldiers placed on top to throw javelins. Such elephant towers were represented in terracotta figures or painted objects (Liv. 28.14-5).

5. HISTORY OF THE ELEPHANT IN THE HELLENISTIC PERIOD

Western Civilizations first encountered elephants during the Period of Alexander the Great (4th century BCE) (Howatson 2013: 323). Alexander the Great's first encounter with elephants was the battle of Gaugamela with the Persian ruler Darius III between 380 and 330 BCE. In the Hydaspes war between the Paurava king Poros and Alexander the Great in 326 BCE, two hundred elephants accompanied the crowded army (Smith 1919: 63). Alexander the Great probably had the Poros medallions minted after his victory. Alexander the Great did not use elephants in his wars. However, their successors, the Ptolemies and Seleucids, used elephants extensively in wars. It results from Alexander the Great's expedition to India (Howatson 2013: 322). Between Eumenes and Antigonus Monophthalmus, the successors of Alexander the Great, elephant troops were included in the armies of both sides, in Paraitakene in 317 BCE and Gabiene in 316 BCE (Nossov 2008: 20).

Antigonus and his son Demetrius in Ipsus in 301 BCE; He confronted Seleucus I (r. 305-281 BCE) and Lysimachus (r. 306/305-281). In this war, elephants were again included in the army (Nossov 2008: 20). Elephants became the symbol of the Seleucids after this war. Coins struck depicting Seleucus in a chariot pulled by elephants. In addition, Seleucus received the title of 'lord of elephants' or 'elephant king'

(Nossov 2008: 22). Elephants also contributed significantly to the victory of Antiochus I (281-261 BCE) against the Galatians in 276 BC (Nossov 2008: 22).

The Battle of Raphia, which took place in 217 BCE, took place between the Seleucids and the Ptolemies over the domination of the Syria region (Nossov 2008: 20). According to Polybius, the Ptolemies participated in the war with African forest elephants and the Seleucids with Asian elephants. In the Battle of Raphia, which took place between Antiochus III and Ptolemy IV, Antiochus left his army behind and chased after the enemy, thus losing the war. Antiochus III repeated the same mistake against the Romans in the Battle of Magnesia in 190 BCE. After this defeat, Antiochus III gave up his war elephants and had to make a peace agreement stating that he would never repurchase new ones. However, the kings of Syria still needed to comply thoroughly with this part of the agreement. Antiochus VII used War elephants last against the Parthians in 130 BCE. By the end of the 2nd century BCE, no elephants were left in the Seleucid army (Nossov 2008: 23).

6. DEPICTION OF THE ELEPHANT ON THE MATERIAL CULTURE IN THE HELLENISTIC PERIOD

After the depiction of an elephant began to appear on Alexander the Great's coins, his successors, the diadochi, who succeeded him, also used the image of an elephant on the coins they minted in their names for a long time.

The elephant head cap (exuvia elephantis) on the head of the bronze figure of Alexander the Great **(Fig. 1)** found in Egypt represents Alexander's victory against Porus (Van Oppen de Ruiter 2019: 23). Plutarch describes the war elephants of Antigonos I as covered with purple helmets and bearing carrying towers. He mentions that the war elephants of Antigonos I had towers covered with purple spreads (Plut. Eumenes 14). Polybius says that in the battle of Raphia, Ptolemy's elephants carried towers with warriors armed with sarissa (long spears) (Polyb. 5.84). Livius, on the other hand, states that Antiochus III's elephants wore feathered armor on their foreheads, that there were four men in the tower, and that the crew consisted of five people, including the driver (Liv. 37.40.4). Judging by the surviving works of art, the team usually consists of a rider and two warriors in the tower carrying bows, spears, or javelins. Perhaps the artists show fewer people because they did not know how to accommodate more warriors on small coins and figurines (Nossov 2008: 23). In the Seleucid king's struggle against the invading Galatians, Antiochus deployed war elephants in battle (c. 275/4 BCE). Objects of art, such as the terracotta elephant figurine found at Myrina, emphasize the critical role elephants played in wars **(Fig. 2)**. It shows an ornate war elephant with a rider and a wooden turret with a metal shield attacking a Gaul, recognizable by his Celtic shield. (Van Oppen de Ruiter 2019: 13).

7. HISTORY OF THE ELEPHANT IN THE ROMAN PERIOD

The Romans encountered an army that included elephants for the first time when they faced Pyrrhos, the king of the Hellenistic city of Epiros, in 280 BCE, they. The Battle of Pyrrhus took place near the town of Herakleia in Lucania, located in the west of the Gulf of Tarentum (Atlan 2018: 65). During the First Punic War (264-241 BCE), the Carthaginian commander raided Herbesos and surrounded the city, resulting food and water shortage, which exhausted the Romans with starvation and epidemic. The Carthaginian troops fought against the Romans, and nearly fifty elephants accompanied the army (Polyb I-18, I-19). During the Second Punic War (218-201 BCE), when the Carthaginian commander Hannibal set out for Italian territory, he had an army of ninety thousand infantry, twelve thousand cavalry, and thirty-seven elephants. However, at the end of the six-month march, Hannibal had fewer than a quarter of the army.

Furthermore, three elephants are left (Healy 1999: 12; Diakov and Kovalev 2015: 78). Another encounter of the Romans with elephants was the Battle of Zama in 202 BCE. In this war, the Romans learned to open the ranks and pass through without harming the elephants (Howatson 2013: 323). The Battle of Cynoscephalae, also called the Second Macedonian War, took place in 197 BCE under Macedonian commander Philip V and Roman commander Titus Quinctius Flamininius (Polyb. 18. 19-27). While advancing on the Macedonians in the Manipulus tactic, the troops on the right took elephants in front of them, and the Macedonians were torn to pieces by the elephants (Polyb. 18. 23, 25). Another

war in which the Romans used elephants was in the 3rd-2nd centuries BCE. The Battle of Pydna ended the wars between the Romans and Macedonians between centuries (Davis 1999: 51). Elephants among Roman soldiers were used in the civil war of Pharsalus in 48 BCE. The Battle of Pharsalus took place in Farsala, Greece, between Gaius Julius Caesar and Pompey (Gilliver 1999: 107). Gaius Julius Caesar's previous training of his soldiers against elephants was also practical in the Battle of Thapsus in Tunisia in 46 BCE (Nossov 2008: 31).

Then, during the Roman Imperial Period, Roman Emperor Claudius (41-54 CE) brought several elephants to Britain to suppress an uprising in 44 CE. The last person who tried introducing elephants to the battlefield was Didius Julianus (193 CE), who fought with the Roman Emperor Septimus Severus (193-211 CE) for the imperial title. However, he tried to strengthen Julianus's ineffective army with elephants raised in the circus (Nossov 2008: 31). Apart from this, the Roman Emperor Elagabalus is known to have used elephants not on the battlefield but for religious and entertainment purposes. As understood from the records of his chariot races with camels and elephants in the Vatican and its tombs, Elagabalus used chariots drawn by these animals with great courage (Hay 1911: 263). Elephants are related to Helios, in other words, sun worship, since they raise their heads to the sun when the sun rises, surmised as the engagement of elephants in sun worship in the Late Antique period (Tülek 1998: 17). In the city of Emesa, there is intense worship of a sun god called El-Gabal, Elagabalus, Alagabalus, Eliogabalus and Heliogabalus (Lenormant 1877: 310). Additionally, one of the prominent priests of the sun god was Varius Avitus Bassianus (Halsberghe 1972: 62; Turcan 1985: 15), known as the future Roman Emperor Elagabalus.

There is epigraphic and numismatic evidence for the worship of Sol Invictus among the Roman emperors during the reigns of Hadrian, Marcus Aurelius, Lucius Verus, Commodus, and Septimus Severus. However, the official cult of the god occurred during the reign of Elagabalus (Halsberghe 1972: 35, 45-50) in the 3rd century AD. The military continued to gain importance during the reign of emperors (Farnell 1909: 420; Hoffmann 1963: 117).

8. DEPICTION OF THE ELEPHANT ON THE MATERIAL CULTURE IN THE ROMAN PERIOD

During the Kingdom, Republic, and Empire periods of Rome, many rulers used elephant depictions for different purposes on the coins they minted during their reign.

A plate depicting an Elephant is on display in Villa Giulia, Rome. It shows the Roman Victory over Pyhrrus of Epirus with Beneventum in 274 BCE **(Fig. 3)**. As we see on the plate, the elephant is an Asian elephant. It was the first time the Roman army saw an elephant. At the same time, we can observe the equipment of Hellenistic kings' war elephants from a plate found here (Van Oppen de Ruiter 2019: 9). Another elephant depiction is the Cleopatra Selene Plate **(Fig. 4)**. This is a gilded silver emblema plate with a presumed allegorical portrait of Cleopatra Selene surrounded by a plethora of numerous religious symbols and attributes in a garland of myrtle berries and laurel leaves. She wears the exuvia elephantis, the elephant cap, indicating that the elephant remained a powerful image even in the post-Hellenistic age (Van Oppen de Ruiter 2019: 11). Another work of art is an elephant, similar to that of the Myrina object, surmounted with a tower and an African rider who holds the trunk of the animal **(Fig. 5)**. The elephant figure is executed similar to those of the war elephants. The ears and shape of its back suggest it is an African elephant. It even has two "fingers" at the top and bottom at the end of its trunk. It is a distinctive feature of the African elephant; Asian elephants have only one "toe" at the top (Gowers 1950: 282).

Another work of art referring to the 2nd Punic War is an African elephant carved in local stone **(Fig. 6)** in Alba Fucens in Italy, dated to the 2nd century CE. Fernand De Visscher claims that the craftsman who carved the work was inspired by the 2nd Punic War when Hannibal crossed to Italy with his elephants (De Visscher 1960: 54-56). The monument known as the Arch of Galerius in Thessaloniki, built in 300 CE as part of the palace complex, bears scenes in relief of Rome's military campaign against the Persians, showing that the Arch of Galerius commemorates a victory on the Eastern frontier during the Tetrarchy. The relief scene is a sculptural document of Galerius' most notable achievement, the high

point in the military history of the Late Roman Empire (Pond Rothman 1977: 429, 432). We can see this historical moment in these examples: Victoria Orientis Relief, The Arch of Galerius in Thessaloniki **(Fig. 7)**, and Cortege of Gift-bearing Persians' Relief, The Arch of Galerius in Thessaloniki **(Fig. 8).**

9. CONCLUSION

The rulers of the Hellenistic and Roman periods employed elephants as war weapons; however, it is possible to encounter works made of ivory in works of art due to the wild animal trade created by ancient people. Thus, the rulers, emperors, or diadochi conquered new lands while consolidating their territory. The elephant has become a symbol of power. A king or emperor must choose good propaganda material to promote his victories and achievements to his people and even people from different regions.
Elephant depictions are also the most important figures of this propaganda. Owning this animal, which does not grow in the lands of the West, and winning the war with it is a great show of power. The type of elephant refers to the war period it alludes to.

An Asian type of elephant primarily refers to the wars of Alexander and his successors. If we see a depiction of an African elephant, it represents the elephants of Hannibal, the commander of Carthage, Rome's long-time enemy. Elephant riders also provide us with the necessary information. Because the Romans brought African riders and elephants to Roman lands, Alexander and his successors generally kept elephants in their conquered lands. For example, Alexander the Great, who never used elephants in his wars, deployed his elephants in the Babylonian lands. The iconographic development of elephants also changes in parallel with historical development. Hellenic and Roman rulers learned the military equipment fitted to elephants from their eastern and Asian enemies and imitated them.

REFERENCES

Ancient References

Aeneas Tacticus, Asclepiodotus, Onasander. Loeb Classical Library 156 Trans. by Ilinois Greek Club (1923), London: William Heinemann, New York: G. P. Putnam's Son.

Appianus. The Civil Wars Book I-V, Trans. Horace White.
http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0232 [Access Date: 14.11.2023]

Aristotle. *Aristotle's History of Animals in Ten Books*, Trans. by Richard Cresswell, London: George Bell & Sons, York Street Covent Garden.

Diodorus Siculus. *The Library of History*, Vol. IX: Books: 18-19.65 Trans. by Russel M. Geer (1947), Loeb Classical Library Edition, Cambridge: Harvard University Press.

Herodotus. *The Histories*, Trans. A. D. Godley (1921-1925), London: Heinemann.

Pausanias *Description of Greece Books I-III*, Trans. by W. H. S: Jonas (1918), LOEB Classical Library Edition, Cambridge: Harvard University Press.

Plinius the Elder. *The Natural History of Pliny*, 2. Cilt, Trans. by John. Bostock, Henry Thomas Riley (1855), London: Henry G. Bhon, York Dtreel, Covent Garden.

Polybios. *The Histories*, Vol. V: Books 16-27, Trans. by W. R. Paton (2012), Revised: F. W. Walbank, Christian Habicht, Loeb Classical Library 160, Cambridge: Harvard University Press.

Polybios. The Histories, Vol. III: Books 5-8, Trans. by W. R. Paton (1979), Loeb Classical Library 138, Cambridge: Harvard University Press.

Polybios. Historia Akdeniz Dünyası ve Roma'nın Yükselişi I ve II. Kitap, Trans. by Oğuz Yarlıgaş (2022), İstanbul: Alfa Yayınları.

Plutarch. Plutarch's Lives, Trans. Bernadotte Perrin (1919), Cambridge: Harvard University Press.

Titus Livius. The History of Rome, Books XXVIII-XXX, Trans. by Frank Gardener Moore, London: Harvard University Press.

Modern References

Atlan S., (2018). *Roma Tarihi'nin Ana Hatları I. Kısım Cumhuriyet Devri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları VI. A-2-1.1. Dizi-Sayı 15.

Burckhardt L., (2021). *Antik Çağ Askeri Tarihi*, (Trans. by Hakan Arslanbaba) İstanbul: Runik Kitap.

Davis P. K., (1999). *100 Decisive Battles. From Ancient Times to the Present*,United Kingdom: Bloomsbury Publishing.

De Visscher F., (1960). "Une historie d'éléphants", L'antiquité classique, 29, pp. 61-60.
https://www.persee.fr/doc/antiq_0770-2817_1960_num_29_1_3679 [Access Date: 13.11.2023].

Diakov V. Kovalev S., (2015). *İlkçağ Tarihi-2 Roma*, Çev. Özdemir İnce, İstanbul: Yordam Kitap.

Farnell L. R., (1909). Cults of the Greek States, Vol. 5, Oxford: Clarendon Press.

Gilliver C. M., (1999). *The Roman Art of War*, Charleston: Tempus.
Gowers W. Scullard H. H., (1950). "Hannibal's Elephants Again", The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society, Vol. 10, pp. 271-283.
https://www.jstor.org/stable/42661466 [Access Date: 13.11.2023].
Halsberghe G. H., (1972). The Cult of Sol Invictus, Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain 23 Leiden: Brill.
Hay J. S., (1911). *The Amazing Emperor Heliogabalus*, London: Macmillan and Co, Limited.
Healy M., (1999). *Cannae 216 BC Hannibal Smashes Rome's Army*, Campaign Series 36, Oxford: Osprey Publishing.
Hoffmann H., (1963). "Helios", Journal of the American Research Center in Egypt, Vol. 2, pp. 117-124.
Howatson M. C., (2013). *Oxford Antikçağ Sözlüğü*, Çev. Faruk Ersöz, İstanbul: Kitap Yayınevi.
Turcan R., (1985). *Héliogabale et le sacre du soleil*, Paris: A. Michel Publisher.
Lenormant F., (1877-1919). "Baetylia", Ed. C. V. Daremberg, E., Saglio, Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines I., Paris, 877, 642-647.
Lindell H. G., Scott R., (1961). *A Greek-English Lexicon*, A New Edition, Oxford: The Clarendon Press.
Nossov, K., (2008). *War Elephants*, Oxford: Osprey Publishing.
Pond Rothman M. S., (1977). "The Thematic Organization of the Panel Reliefs on the Arch of Galerius", American Journal of Archaeology, Vol. 81, pp. 427-454.
https://www.jstor.org/stable/503277 [Access date: 13.11.2023]
Smith V. A., (1919). *The Oxford Hitory of India from the Earliest Times to the end of 1911*, Oxford: The Clarendon Press.
Tülek F., (1998). *Efsuncu Orpheus-Orpheus, The Magician*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
Van Oppen de Ruiter, B. F. (2019). "Monsters of Military Might: Elephants in Hellenistic History and Art", Arts: Special Issue "Animals in Ancient Material Cultures", Vol. 1, pp. 1-37.

FIGURES

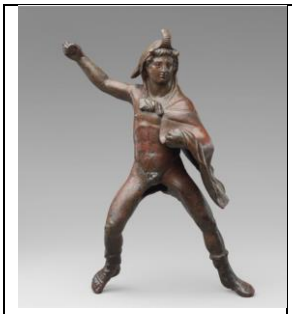

Fig.1: Alexander As Rider (3rd BCE) Metropolitan Museum of Art, New York
(Van Oppen de Ruiter 2019: 24)

Fig. 2: Elephant Trampling Gaul
3rd century BCE (275/4 BCE)
Louvre Museum, Paris
(Van Oppen de Ruiter 2019: 14)

Fig. 3: Elephant Plate 275-270 BCE.
National Etruscan Museum in Rome
(Van Oppen de Ruiter 2019: 9)

Fig. 4: Cleopatra Selene Plate (25 BCE).
Louvre Museum, Paris (Van Oppen de Ruiter 2019: 11)

Fig. 5: Elephant with a tower on its back and an African rider
2nd -1st centuries CE
National Archaeologival Museum Naples, Campania, Italy.

Fig. 6: Carved elephant on the stone
2nd century CE
Alba Fucens, Italy
(De Visscher 1960: 51)

Fig. 7: Cortege of Gift-bearing Persians's Relief
The Arch of Galerius in Thessaloniki
4rd century CE
(Pon Rothman 1977: 442)

Fig. 8: Victoria Orientis Relief
The Arch of Galerius in Thessaloniki
4rd century CE
(Pon Rothman 1977: 445)

ÇANAK ÇÖMLEK ÇALIŞMALARINDA KAYNAK ALAN ANALİZLERİ

Tolunay BAYRAM
Kocaeli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
tolunay.bayram@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7102-4021

Deniz ERGÜN
Kocaeli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
deniz.ergun@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3580-3535

Özet
Bir çanak çömleği oluşturan kil, katkı, form, ağız, kulp, yüzey uygulamaları, desen, boya gibi unsurlar tek başlarına veya bir bütün olarak yapıldığı yeri, tarihi, üretim tekniklerini, teknolojik gelişimi, gelenekleri, dolaşım ağlarını, tüketim biçimlerini, beslenme biçimlerini, saklama biçimlerini, yerleşim içi ve yerleşimler arası iletişimi ve kronolojileri tanımlayabilecek bir potansiyele sahiptir (Orton ve Hughes, 2013, s. 4). Bu nedenle çanak çömlek malzeme grubu bir topluluğun sosyal, ekonomik, kültürel yaşantısına dair bir gösterge olarak düşünülebilir. Ancak pek çok unsurun bir araya gelerek oluşturduğu çanak çömlek malzeme grubunun bu bahsedilen potansiyeline ulaşabilmesi parçaların ve bütünün yüksek bir standartta analiz edilmesi halinde mümkün olabilir (Hunt, 2017; Orton ve Hughes, 2013; PCRG ve ark., 2016). Bu yüksek standartta analizin başlıca amacı, malzemenin üretim aşamasından başlayarak kullanımlarına/yeniden kullanımlarına, varsa dağılımlarına ve nihai olarak atık haline dönüşümlerine kadar devam eden genel yaşam döngüsünün araştırılmasıdır (Tite, 1999, 2008). Özellikle 1960 sonrasında arkeolojide ortaya çıkan yeni bakış açıları ve teknolojik gelişim ile paralel olarak ilerleyen karmaşık ve gelişkin arkeometrik yöntemler aracılığıyla çanak çömlek çalışmalarında birçok yeni analitik yöntem türemiştir (Orton ve Hughes, 2013, s. 12; Schiffer, 1989; Shepard, 1956; Sinopoli, 1991). Bu yeni yöntemler "Kaynak alan", "Üretim Teknolojisi", "İşlev" ve "Tarihlendirme" gibi temel sorulara cevap vermektedir. Bu makale özelinde ele alınacak olan kaynak alan başlığı bu temel sorulardan biridir. Kaynak alan odaklı çanak çömlek araştırmalarından elde edilecek sonuçlar ile onları üreten toplulukların teknolojik düzeyi, kültürel bağlantıları ve topluluklar arasındaki ekonomik etkileşimler gibi çeşitli sorulara cevap bulunabilmektedir (Rice, 1996 ; Tite, 2008).

Anahtar Kelimeler: Kaynak Alan, Çanak Çömlek, Kimya, Mineraloji, Arkeometri

PROVENANCE ANALYSES IN CERAMIC STUDIES

Abstract
The elements such as the clay, additive, form, rim, handle, surface applications, pattern, polish that which compose a pottery individually or in the aggregate have the potential to describe the place where is produced, its history, production tecniques, technological developments, local customs, circulation networks, types of production, consumption and storage, interaction between settlements and settlement itself and finally a chronology (Orton and Hughes, 2013, p. 4). For this reason pottery can be considered as an indicator of the social, economic and cultural constitution of a community. Nevertheless to be able to reach the potential which is mentioned on the condition that the pieces or a complete of the pottery which formed by the combination of a great numbers of elements has been analyzed at a high standards (Hunt, 2017; Orton and Hughes, 2013; PCRG et al., 2016). The predominant objective of this high standard of analysis is a research on the phases from production, usage/reusage, or if there is any spread of the pottery and finally to the transformation to waste production (Tite, 1999, 2008). Especially after 1960, many new analytical methods have emerged in pottery studies through the complex and advanced archaeometric methods that progressed in parallel with the new perspectives and technological development (Orton and Hughes, 2013, p. 12; Schiffer, 1989; Shepard, 1956; Sinopoli, 1991). These new methods give an answer for the basic questions such as "Provenance", "Production Technologies", "Function", "Dating". The Provenance, which will be discussed in this study, is one of these basic questions. With the results to be obtained from the provenance-oriented pottery researches, various questions such as the technological level of the communities that produced them, their cultural connections and the economic interactions between the communities can be answered.

Keywords: Provenance, Pottery, Chemistry, Mineralogy, Archeometry

1. GİRİŞ

Arkeoloji, kültürel geçmişin yeniden inşasını ve geçmiş toplumların yaşam tarzlarının maddi kalıntıları aracılığıyla anlaşılmasını konu edinmektedir. Maddi kültürün yeniden inşası, toplulukların sosyal, politik, ekonomik ve kültürel yapısının evrimini ve yerleşimler veya bölgeler arasındaki etkileşimleri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır (Tite, 2017, s. 7; 2008).

Kültürel geçmişin yeniden inşası için, arkeolojik kazılarda bulunan, çanak çömlek eserler bu çalışmalara pek çok yönden katkı sunmaktadır. Çanak çömlek eserler, insan bilgisi ve deneyiminin farklı alanlarının sofistike bir birleşimini temsil etmektedir. Ayrıca çanak çömlek malzeme grubu geniş kullanım yelpazesi, malzeme ve üretim teknolojisindeki çeşitlilik ve üretildikten sonra neredeyse yok edilemez olduğundan, Neolitik dönemden itibaren arkeolojik alanların çoğunda bol miktarda bulunmaktadır (Hunt, 2017, s. 3; Tite, 2008, s. 216). Bu sebeplerden dolayı çanak çömlek çalışmaları arkeolojik bilgi edinmek ve farklı grupların yaşam biçimlerine dair öngörüler elde edebilmek adına arkeolojik çalışmalarda merkezi bir konu haline gelmiştir. Ancak gerek nitelikleri gerekse nicelikleri açısından çok çeşitli ve karmaşık yapıya sahip olan çanak çömlekler, arkeolojik araştırmalarda çalışılması oldukça zor bir malzeme grubu olarak tanımlanmaktadır. (Hunt, 2017, s. 3; Orton ve Hughes, 2013, s. 3) (Şekil 1). Bununla birlikte onları kullanan toplulukları anlamaktaki rolü göz önüne alındığında dikkatli bir şekilde analiz edilmesi zorunlu olan bir malzeme grubudur (Hunt, 2017).

Şekil 1:Tasarım aşamasından atık aşamasına kadar çanak çömleğin üretim, kullanım ve araştırma şeması (Çilingiroğlu ve Godon, 2018 Şekil 4'den yararlanarak uyarlanmıştır).

Arkeolojide çanak çömlek çalışmaları malzemenin üretildiği yer, üretim tarihi, üretim teknikleri, teknolojik gelişimi, gelenekleri, dolaşım ağları, tüketim biçimleri, beslenme biçimleri, saklama biçimleri, yerleşim içi- yerleşimler arası iletişim ve kronoloji gibi başlıkların detaylarını tanımlayabilecek bir potansiyele sahiptir (Orton ve Hughes, 2013, s. 4). Bu potansiyel cevaplar dört ana başlık altında; "Kaynak alan", "Üretim Teknolojisi", "İşlev" ve "Tarihlendirme" şeklinde sıralanabilir. Bu makale özelinde detaylarını inceleyecek olduğumuz kaynak alan çalışmaları ise çanak çömlek çalışmaları arasında nispeten daha az ilgi gösterilen ancak gerek üretim gerek ise kültürel etkileşim konularında pek çok soruya cevap olabilecek sonuçlar ortaya koyabilmektedir.

2. KAYNAK ALAN KAVRAMI

Kaynak alan terimi genel olarak bir nesnenin üretim yerini veya hammadde kaynağını belirtmek için kullanılmaktadır (Wilson ve Pollard, 2001, s. 507). Kaynak alan odaklı çalışmalar arkeoloji biliminin

erken aşamalarından bugüne kadar tespit edilen bir malzemenin kaynak alanını tespit etmek ve/veya malzemenin üretildiği hammadde kaynağını tanımlamak için bir araştırma başlığı olarak ele alınmaktadır (Kolb, 2014, s. 6172). Harbottle'a (1976) göre Fouqué (1879) tarafından Santorini'de bulunan seramiklerin petrografik olarak incelenmesi ile kaynak alan odaklı çalışmalar başlamaktadır. 1950'li yıllarda özellikle NAA yönteminin Robert Oppenheimer, Richard Dodson gibi araştırmacılar tarafından arkeolojik bir yöntem olarak tanıtılması ile kaynak alan odaklı çalışmalarda analitik yöntemler kullanılmaya başlanmış ve devam eden süreçte yöntemlerin sayıları giderek artmıştır (Glascock ve Neff, 2003, s. 1517; Harbottle, 1976; Speakman ve Glascock, 2007, p. 179).

Kaynak alan çalışmaları temel olarak, hammaddeler ile bunlardan elde edilen bitmiş ürünler arasında belirli, tekrarlanan ve tanımlanabilir bağımlı ilişkilerinin olduğu varsayımı üzerine kuruludur (Buko, 1984, s. 363). Kaynak alan varsayımı olarak kavramlaştırılmış olan bu durum (Weigand ve ark., 1977, p. 24), jeokimya ilkelerini içeren kimyasal yöntemlerle yürütülen kaynak alan araştırmalarının temelini oluşturmaktadır (Bishop ve ark., 1982, ss. 300–301). Bu kavram, bir çanak çömleğin kimyasal bileşiminin, büyük ölçüde, yapıldığı hammaddenin kimyasal bileşimini temsil ettiğini varsaymaktadır. İkinci temel varsayım ise, malzemeler arasındaki kompozisyon değişkenliğini etkileyen ilk hususun, çanak çömlek üretiminde kullanılan hammaddelerin özgün bir karaktere sahip olduğu şeklindedir (Rice, 2015, ss. 342–347; Sayre, 2000). Dolayısıyla kaynak alan çalışmalarında bir ön kabul olarak yerel jeolojiye ve kil kaynaklarının bileşimsel değişkenliğine bağlı olarak çanak çömlek üretiminde kullanılan hammaddelerin kimyasal bileşimlerinin farklılık gösterebildiği varsayımının kabul edilmesi gerekmektedir.

Wilson ve Pollard (2001, ss. 507–508) ise kaynak alan odaklı çalışmaların beş temel varsayıma dayandığını belirtmektedir: (1) jeolojik hammaddelerin bazı kimyasal veya izotopik özelliklerinin değişmeden bitmiş nesneye taşınması, (2) "parmak izinin" (hammadde kaynağına özgü kimyasal bileşim) mevcut olan potansiyel jeolojik kaynaklar arasında bir fark ihtiva etmesi ve bu farkın hammaddenin oluştuğu yere özgü özellikler taşıması (3) parmak izlerinin bitmiş eserlerde yeterli hassasiyetle ölçülebiliyor olması ve potansiyel kaynaklar arasında tanımlı ayrımlar yapılabilmesi, (4) farklı kaynaklardan hammaddelerin "karıştırılmaması" (işlemeden önce veya sırasında) veya karıştırmanın yeterli bir şekilde açıklanması, (5) arkeolojik birikme sonrası ortaya çıkabilecek kimyasal bozulmaların göz ardı edilebilir bir etkiye sahip olması ya da bozulmanın tespit edilmiş olması.

2.1. Kaynak Alan Odaklı Analizler

Çanak çömleklerin kaynak alanını belirlemenin geleneksel yolu, çanak çömlek stillerinin yerleşimler özelinde tanımlanması ve yerleşimlere ait tanımlı stillerin dağılımının tespit edilmesi yani tipolojik sınıflandırmadır (Albero Santacreu ve ark., 2016; Bortolini, 2016). Tipoloji odaklı bu çalışmalar geleneksel olarak, şekil, renk, bezeme, malzeme dokusu ve sertlik gibi makroskopik çalışmaları içermektedir (Munita ve ark., 2003, s. 698). Tipolojik çalışmalar tüm veya tümlenmiş nesnelere uygulandığında "Kaynak alan", "Üretim Teknolojisi", "İşlev" ve "Tarihlendirme" başlıklarında tutarlı sonuçlar verebilmektedir (Hunt, 2017, s. 6). Ancak, parçalanmış durumdaki malzemeler için aynı durum söz konusu değildir ve arkeolojik araştırmalarda tespit edilen çanak çömlek malzemelerin çoğu parçalanmış ve form vermeyen küçük boyutlu parçalardan oluşmaktadır. Bu şekildeki küçük boyutlu parçalar üzerinden yapılan mikroskobik incelemelerde dahi buluntular arasında belirgin farklar bulabilmek oldukça zordur. Bu nedenle malzeme grubu üzerinden tanımlanabilecek farklı araştırma sorunlarına cevap verebilmek için detaylı analitik yöntemler geliştirilmiştir (Hamilton ve Hall, 2012; Harbottle, 1976; Kaal ve ark., 2014; Kahl ve Ramminger, 2012; Komarova et al., 2011; Lettieri ve Giannotta, 2017; Bourgas ve ark., 2018; Papakosta ve ark., 2020; Pillay ve Punyadeera, 2000; Quinn ve Day, 2007; Speakman ve Glascock, 2007; Vandenabeele ve van Pevenage, 2016; Wilson ve ark., 2012). Son yetmiş yılda jeoloji ve petrografiden türetilen metodolojiler ve eserlerin bileşimini karakterize ederek potansiyel kaynak alanı belirlemek için çeşitli kimyasal yaklaşımlar kullanılmıştır (Bishop ve ark., 1982; Buko, 1984; Glascock ve Neff, 2003; Harbottle, 1976, 1990; Kazakis ve Tsirliganis, 2014; Kolb, 2014; Sayre, 2000; Vitali, 1989; Waksman, 2016).

Çanak çömlek buluntular biçimlendirildikleri kil, kum ve diğer doğal malzemeler nedeniyle benzersizdir. Bu nedenle alındıkları yerel kaynağın teşhis edilmesini sağlayabilecek bir kimyasal

bileşime sahip olabilmektedir (Munita ve ark., 2003, p. 697). Kimyasal analizlerdeki temel amaç ise büyük, küçük veya eser miktarlarda bulunan çanak çömlek kumaşını (hamurunu) oluşturan kimyasal elementlerin tanımlanmasıdır (Bishop ve ark., 1982; Kolb, 2014). Bu analizler sayesinde aynı hammaddeler kullanılarak yapılan çanak çömleklerin dahi gruplanabilmesine olanak tanıyan bir kimyasal profil ortaya çıkarılabilmektedir. Kilin bütün bir kimyasal bileşimi önemli olsa da birçok çalışma eser elementlerin ve daha spesifik olarak nadir toprak elementlerinin tespitinin son derece değerli olduğunu ve belirli bir bölgeden gelen çanak çömleklerin ayırt edebilmesine büyük ölçüde katkıda bulunabileceğini ortaya koymaktadır (Kazakis ve Tsirliganis, 2014, s. 242). Bununla birlikte eser elementler, farklı alanlara özgü kimyasal profiller arasında iyi ayırıcılar olması nedeniyle de önem kazanmaktadır (Kazakis ve Tsirliganis, 2014, s. 242; Tsolakidou ve Kilikoglou, 2002, s. 566).

Kilin kimyasal analizine dayanan araştırmalarda en yaygın olarak kullanılan analitik yöntemler; nötron aktivasyon analizi (NAA) X-ışını floresan spektroskopisi (XRF, EDXRF, WDXRF, μ-XRF) atomik absorpsiyon spektrometrisi (AAS), elektron mikroprob analizi (EMPA) proton kaynaklı X-ışını emisyonu (PIXE), enerji dağılımlı spektroskopi (EDS) ve/veya dalga boyu ile birleştirilmiş taramalı elektron mikroskobu (SEM) dispersif spektroskopi (WDS) endüktif olarak eşleştirilmiş plazma-atomik emisyon spektroskopisi (ICP-AES) ve endüktif olarak eşleştirilmiş plazma-kütle spektrometrisidir (ICP-MS) (Kazakis ve Tsirliganis, 2014, ss. 243–245).

Mineroloji üzerinden yapılan çalışmalarda ise kil özelliklerinin (kimyasal bileşim) yanı sıra, kilin özelliklerini değiştirmek ve istenen kaliteyi elde etmek için kullanılan katkı malzemeleri de önemli bir yer kaplamaktadır (Cogswell ve ark., 1998). Sonuç olarak, bu bileşenlerden elde edilen jeolojik bilgiler, çömlekçilerin yerel ve yerel olmayan kaynakları nasıl seçtikleri ve kullandıkları hakkında bir fikir verebilmektedir. Çanak çömlek malzeme grubunun mineralojik analizlerinde en yaygın olarak kullanılan analitik yöntemler ise, petrografik mikroskop, X-ışını kırınımı (XRD), elektron geri saçılım kırınım analizi (EBSD) olan veya olmayan taramalı elektron mikroskobu (SEM) analizlerinden oluşmaktadır (Kazakis ve Tsirliganis, 2014, ss. 245–246). Çoğu durumda, sonuçların geçerliliğini artırmak için aynı çalışmada iki (veya daha fazla) kimyasal analiz yöntemi kullanılmaktadır (Tsolakidou ve Kilikoglou, 2002). Çeşitli yöntemlerin doğruluğu ve duyarlılığı değiştiği ve bazı durumlarda elemente bağlı oldukları için, ana elementlerin belirlenmesi için bir yöntem kullanılabilirken, eser elementler için ikinci bir yöntem kullanılabilir (Mirti ve ark., 1990, s. 242; Sánchez Ramos et al., 2002, p. 689).

2.2. Arkeolojik Çerçeve

Bahsedilen kimyasal ve minerolojik yaklaşımların her biri, çanak çömlek malzemenin tanımlanması ve sınıflandırılması için birbirini tamamlayan farklı türde veriler sağlamaktadır (Wilson, 1978). Örneğin bir çanak çömleğin kimyasal bileşimi, malzemenin kökeni hakkında önemli bilgiler sağlayabilmektedir, ancak kimyasal veriler tek başına kullanılan jeolojik kaynakları (hammaddeleri) tam olarak tanımlayamamaktadır. Mineralojik bileşim ise, yerelin jeolojik özellikleri ile doğrudan ilişkili olduğu için jeolojik kaynağı tanımlamada bir avantaj sağlasa dahi petrografik analizler, çanak çömlek pişirilme işlemi sonucunda ortaya çıkabilecek minerallerin faz geçişlerini tek başına açıklayamayacağı için kimyasal analizlere ihtiyaç duyulmaktadır (Kazakis ve Tsirliganis, 2014, s. 242; Mommsen, 2001, 2004).

Bu durum dahilinde kaynak alan tespiti amacıyla kullanılan analitik analizlerin çalışılacak malzeme grubunun çevre, yerleşim, korunma durumları, malzeme grubunun büyüklüğü, çeşitliliği gibi özellikleri/koşulları göz önünde bulundurularak seçilmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır (Kuleff ve Djingova, 1996; Mommsen, 2001). Analiz yöntemini koşullar üzerinden belirlemek dışında kaynak alan üzerinden karşılaştırılmalı olarak ele alınacak çanak çömlek malzeme gruplarının ön sınıflandırılması ve sonuç verebilecek anlamlı malzeme gruplarının seçilmesi de bir başka önemli detay olarak vurgulanmak durumundadır (Kuleff ve Djingova, 1996; Sayre, 2000). Analizlerin malzeme grubu arasındaki çalışmaya uygunluk ilişkisi dışında analizlerin araştırmacıya sağladığı avantajlar ve dezavantajlar açısından sınıflandırılması da çalışmanın kurgulanmasında göz ardı edilmemesi gereken bir konu olarak tanımlanmaktadır. Bu husus özelinde yoğunlukla kullanılan analizleri, analiz edebilme

kapasitesi[1], karakterizasyon[2], örnek büyüklüğü[3], ön işlem[4], duyarlılık[5], tutarlılık/kesinlik[6], hız[7] ve maliyet[8] şeklinde kategoriler içerisinde ele alınabilmektedir (Kazakis ve Tsirligkanis, 2014, fig. 1). Bu durum dahilinde kaynak alan odaklı analitik analizlerin gerek çalışılan malzeme grubunun temel özellikleri gerekse araştırmacının imkanları göz önünde bulundurularak kurgulanması gerekmektedir.

Tablo 1:Seramik çalışmalarında kullanılan başlıca kimyasal ve minerolojik yöntemler (Kazakis ve Tsirligkanis, 2014, fig. 1 yararlanarak uyarlanmıştır)

Yöntem	Analiz Tipi	Karakterizasyon	Analiz Edebilme Kapasitesi	Analit	Örnek Büyüklüğü	Ön İşlem	Duyarlılık	Tutarlılık	Hız	Maliyet
NAA	Kimyasal	Çoklu Elementli, yıkıcı, toplu analiz	75 element	Katı, toz	50-100mg veya tüm obje	Tozlaştırma / Parçalama veya hiçbiri	Majör, minör eser element (birkaç ppb)	Yüksek (1%-5%)	Hızlı	Çok yüksek
XRF	Kimyasal	Çoklu Elementli, yıkıcı olmayan, yüzey veya toplu analiz	80 element (Z>12)	Katı, toz	50-100mg veya tüm obje	Tozlaştırma / Parçalama veya hiçbiri	Majör, minör, eser element (>50 ppm)	Yarın kantitatif Yüksek (2%-5%)	Hızlı	düşük/ ortalama
AAS	Kimyasal	Tekil Elementli, yıkıcı, toplu analiz	70 element (nadir toprak ve ametal elementler hariç)	Solüsyon	10mg - 1g	Tozlaştırma / Asitle Çözme	Majör, minör , eser element (birkaç ppb)	Yüksek (2%)	Yavaş	Ortalama (element başı)
EMPA	Kimyasal	Çoklu elementli yıkıcı olmayan, yüzey analiz	element Z>12	Katı	birkaç gram	İnce Kesit	Majör, minör, eser element (>100 ppm)	İyi	Hızlı	Çok yüksek
PIXE	Kimyasal	yıkıcı olmayan, yüzey analiz	element Z>11	Katı	birkaç miligram	Tozlaştırma / Parçalama veya hiçbiri	Majör, minör, eser element	Yüksek (5%)	Hızlı	Çok yüksek
SEM	Kimyasal/ Minerolojik	yıkıcı olmayan, yüzey analiz	element Z>5 ve/veya kristaller	Katı	bütün obje (10x10x20 cm üstü veya parçası)	Hiçbirşey veya karbon kaplama	Majör, minör, eser element (birkaç ppb)	İyi	Hızlı	Çok yüksek
(ICP-AES) (ICP-MS)	Kimyasal	Çoklu Elementli, yıkıcı, toplu analiz	70 element >130 ICP-MS ile izotop	Solüsyon	5-100 mg	Tozlaştırma / Asitle Çözme	Majör, minör, eser element (>50 pppt)	Yüksek (1%-3%)	Hızlı	Çok yüksek
XRD	mineralojik	yıkıcı olmayan, yüzey ve toplu analiz	kristal	toz	2-20 mg	tozlaştırma	Majör, minör, eser element (>1%)	yarı kantatif	ortalama	ortalama

Bu bakış açısı ile kurgulanmış bir kaynak alan çalışmasında ise iki temel soru ortaya çıkmaktadır. Kulef ve Djingova (1996, s. 60) için bu iki temel soru; 1) Kaç element belirlenmelidir? 2) Hangi elementlerin tespit edilmesi gerekmektedir? şeklindedir. Araştırmacılar taksonominin temel ilkeleri açısından (Sneath ve Sokal, 1962) bu iki soruyu ele alındığından hangi elementlerin tespit edilmesi gerektiği sorusunun cevabını "apriori olarak her karakter (bu durumda element), sınıflandırmada eşit ağırlığa sahiptir" şeklinde vermektedirler (Kuleff ve Djingova, 1996, s. 60). Kaç element belirlenmelidir sorusu için araştırmacılar farklı rakamlar üzerinde durmaktadır. Temel bir ilke olarak bir sınıflandırmanın bilgi içeriği ne kadar büyükse ve dayandığı karakter (element) ne kadar fazlaysa, verilerin sınıflandırması o kadar iyi olacaktır. Bu durum, incelenen çanak çömleklerde daha fazla sayıda kimyasal elementin belirlenmesinin, bulguların daha güvenilir bir şekilde sınıflandırılmasına yol açacağı anlamına gelmektedir (Kuleff ve Djingova, 1996, ss. 60–61). Bu ilkeler, çanak çömlek kaynak alan çalışmaları alanında çalışan uzmanları, belirlenen elementlerin sayısını sürekli artırmaya teşvik etmektedir. Örneğin Garman Harbottle (1991) tespit edilen element sayısı 10'dan daha az olduğunda yanlış sınıflandırma olasılığının önemli ölçüde arttığını kanıtlamıştır. Genel bir kabul olarak ise çanak çömleklerin sınıflandırılması için yaklaşık 20-25 elementin belirlenmesi gerektiği kabul edilmektedir (Kuleff ve Djingova, 1996, s. 61).

Bahsedilen yöntemler dahilinde belirlenen kimyasal bileşim özellikleri üzerine eklenecek olan fizikokimyasal özellikler (örneğin mikro yapı, gözeneklilik, sertlik, renk) aynı zamanda üretim teknikleri, fırınlama koşulları ve belirli bir zaman ve alandaki çanak çömlek üretiminin teknolojik düzeyi hakkında ek bilgiler sağlayabilmektedir (Tite, 2008; Tite ve Maniatis, 1975). Bu nedenle, üretim parametrelerini yansıtan fizikokimyasal özelliklerin ek ölçümleri ile mineralojik ve kimyasal yaklaşımı birleştiren bir metodoloji, çalışılan çanak çömlek grubunun eksiksiz bir resminin oluşturulmasına

[1] Tespit edilebilecek maksimum kimyasal element sayılarını belirtmektedir.
[2] Temel olarak örnek kullanımının tahribatlı veya tahribatsız yapılıp yapılamadığını belirtmektedir.
[3] Analiz için ihtiyaç duyulan asgari örnek büyüklüğünü tanımlamaktadır.
[4] Malzemenin toz haline getirilmesi, asit ile çözündürülmesi, ince kesit gibi ön işlemleri belirtmektedir.
[5] Çanak çömlek hamurunda farklı yoğunluklardaki elementlerin tespit edilebilme kapasitesini tanımlamaktadır.
[6] Analiz yöntemi sonucunda ortaya çıkan sonuçların tutarlılık derecelerini ifade etmektedir.
[7] Analizin yönteminin tüm süreçleri göz önünde bulundurulduğundaki analiz süresini belirtmektedir.
[8] Analiz yönteminin tüm süreçleri göz önünde bulundurulduğundaki maliyet (para) belirtilmektedir.

önemli ölçüde katkıda bulunabilmektedir (Rice, 2015). Bu sayede çalışılan malzeme grubuna özel olarak uyarlanmış gelişmiş istatistiksel yöntemlerle desteklenen malzeme grubunun doğru bir sınıflandırması sağlanarak, kökeni hakkında tatmin edici ve güvenilir sonuçlar ortaya konulabilmektedir.

3. SONUÇ

Kaynak alan çalışmaları arkeolojik eserlerin kökeni belirlemek ve benzer veya farklı olanları kategorize etmek adına genellikle kültürel, fiziksel ve kimyasal özelliklerinin çeşitli teknikler aracılığıyla incelenmesi olarak özetlenebilir. Çalışmaların temel amacı arkeolojik malzeme olarak çalışmalar sonucunda ortaya çıkan çanak çömlek malzeme grubunun mümkün olduğunca düşük belirsizlikle kökenlerini ortaya çıkarmaktır. Bu sayede disiplinler arası bir biçimde eserlerin kimyasal ve minerolojik analizleri doğrultusunda bir takım sosyokültürel yorumlar yapabilmek mümkün olabilmektedir.

Ancak arkeolojik çalışmalarda çanak çömleklerin arkeometrik analizi, eserlerin maddi doğasına odaklanmıştır. Analitik bir perspektiften bakıldığında, araştırılacak malzeme grubu temel olarak kazılar aracılığı ile bir birikme sonucu günümüze ulaşan çanak çömlek ile ilgili olsa da bu malzeme grubuna dair tüm araştırma soruları malzemenin yaşam tarihinin daha önceki aşamaları (ömrü bitmiş çanak çömlek, pişmemiş çanak çömlek ve hammaddeler) ve bunları birbirine bağlayan süreçlerle ilgilidir.

Çanak çömlek analizinin bu probleminden kaynaklanan metodolojik-teorik zorluklar ve çalışmaların eleştirel arka planı, yöntemleri ve teorileri sürekli geliştirme gerekliliğini beraberinde getirmektedir. Bu gereklilikler, bilimsel bir disiplin olarak arkeolojik malzeme analizinin her aşaması için bir esas durumundadır. Ancak bu tip analizlerin oluşturulması ve sürekli olarak geliştirilmesi gerekliliği bir esas olmakla birlikte ortaya çıkacak sonuçların genel olarak arkeoloji için mutlaka önemli olduğu anlamına da gelmemektedir. Bu nedenle bu tip analizler ve konu özelinde kaynak alan çalışmaları ancak araştırmacıların tanımladıkları temel sorunlara/sorulara cevap verebildikleri taktirde önem kazanmaktadır. Bu sebeple bu çalışmalar mutlak olan doğru bilgiyi matematiksel bir bağlamda ortaya koymayı değil arkeolojik olan diğer nesnelerle birlikte genel olasılıkları belirlemek adına kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

Albero Santacreu, D., Calvo Trias, M., & García Rosselló, J. (2016). Formal Analysis and Typological Classification in the Study of Ancient Pottery. In A. Hunt (Ed.), The Oxford Handbook of Archaeological Ceramic Analysis (pp. 180–199). Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199681532.013.12

Bishop, R. L., Rands, R. L., & Holley, G. R. (1982). Ceramic Compositional Analysis in Archaeological Perspective. In Advances in Archaeological Method and Theory (pp. 275–330). Elsevier. https://doi.org/10.1016/B978-0-12-003105-4.50012-1

Bortolini, E. (2016). Typology and Classification. In A. Hunt (Ed.), The Oxford Handbook of Archaeological Ceramic Analysis (pp. 650–670). Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199681532.013.38

Buko, A. (1984). Problems and research prospects in the determination of the provenance of pottery. World Archaeology, 15(3), 348–365. https://doi.org/10.1080/00438243.1984.9979909

Cogswell, J. W., Neff, H., & Glascock, M. D. (1998). Analysis of Shell-Tempered Pottery Replicates: Implications for Provenance Studies. American Antiquity, 63(1), 63–72. https://doi.org/10.2307/2694776

Çilingiroğlu, Ç., Godon, M. (2018). Çanak Çömlek Çalışmaları: Tarihçe, Temel Kavramlar ve Yeni Yaklaşımlar, S.Ünlüsoy, C. Çakırlar, Ç. Çilingiroğlu içinde Arkeolojide Temel Yöntemler, (s. 355-404), İstanbul: Ege Yayınları

Fouqué, F. A. (1879). Santorin et ses éruptions. Masson & Cie.

Glascock, M. D., & Neff, H. (2003). Neutron activation analysis and provenance research in archaeology. Measurement Science and Technology, 14(9), 1516–1526. https://doi.org/10.1088/0957-0233/14/9/304

Hamilton, A., & Hall, C. (2012). A review of rehydroxylation in fired-clay ceramics. Journal of the American Ceramic Society, 95(9), 2673–2678. https://doi.org/10.1111/j.1551-2916.2012.05298.x

Harbottle, G. (1976). Activation analysis in archaeology. In Radiochemistry (Vol. 3, pp. 33–72). https://doi.org/10.1039/9781847556882-00033

Harbottle, G. (1990). Neutron activation analysis in archaeological chemistry. In Chemical Applications of Nuclear Probes (pp. 57–91). https://doi.org/10.1007/3-540-52423-1_3

Harbottle, G. (1991). The efficiencies and error-rates of Euclidean and Mahalanobis searches in hypergeometries of archaeological ceramic compositions. In Archeometry '90 (pp. 413–425).
Hunt, A. M. W. (2017). The Oxford Handbook of Archaeological Ceramic Analysis. Oxford University Press.
Kaal, J., Lantes-Suárez, O., Martínez Cortizas, A., Prieto, B., & Prieto Martínez, M. P. (2014). How useful is pyrolysis-GC/MS for the assessment of molecular properties of organic matter in archaeological pottery matrix? An exploratory case study from north-west Spain. Archaeometry, 56(SUPPLS1), 187–207. https://doi.org/10.1111/arcm.12057
Kahl, W. A., & Ramminger, B. (2012). Non-destructive fabric analysis of prehistoric pottery using high-resolution X-ray microtomography: A pilot study on the late Mesolithic to Neolithic site Hamburg-Boberg. Journal of Archaeological Science, 39(7), 2206–2219. https://doi.org/10.1016/j.jas.2012.02.029
Kazakis, N. A., & Tsirliganis, N. (2014). Provenance of ceramics: Methods and Practices. In A. Sarris (Ed.), Best Practices of GeoInformatic Technologies for the Mapping of Archaeolandscapes (pp. 241–252). Arcaheopress Archaeology. https://www.researchgate.net/publication/281200536
Kolb, C. C. (2014). Provenance Studies in Archaeology. In Encyclopedia of Global Archaeology (pp. 6172–6181). Springer New York. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-0465-2_327
Komarova, Y. M., Aluker, N. L., Bobrov, V. v., & Sorokina, N. v. (2011). Thermoluminescent dating of archaeological pottery. Inorganic Materials, 47(5), 544–548. https://doi.org/10.1134/S0020168511050128
Kuleff, I., & Djingova, R. (1996). Provenance study of pottery ; choice of elements to be determined. Revue d'Archéométrie, 20(1), 57–67. https://doi.org/10.3406/arsci.1996.937
Lettieri, M., & Giannotta, M. T. (2017). Investigations by Ft-Ir Spectroscopy on Residues in Pottery Cosmetic Vases from Archaeological Sites in the Mediterranean Basin. International Journal of Experimental Spectroscopic Techniques, 2(1), 1–10. https://doi.org/10.35840/2631-505x/8509
Markovska Bourgas, I., Zlatarov, A., & Pavlov Bourgas, S. v. (2018). Estimation of ceramics surface roughness by fourier analysis. https://www.researchgate.net/publication/328577771
Mirti, P., Aruga, R., Zelano, V., Appolonia, L., & Aceto, M. (1990). Investigation of Roman terra sigillata by atomic absorption and emission spectroscopy and multivariate analysis of data. Fresenius' Journal of Analytical Chemistry, 336(3), 215–221. https://doi.org/10.1007/BF00332256
Mommsen, H. (2001). Provenance determination of pottery by trace element analysis:Problems, solutions and applications. Journal of Radioanalytical and Nuclear Chemistry, 247(3), 657–662. https://doi.org/10.1023/A:1010675720262
Mommsen, H. (2004). Short Note: Provenancing of Pottery- The Need for an Integrated Approach? Archaeometry, 46(2), 267–271. https://doi.org/10.1111/j.1475-4754.2004.00156.x
Munita, C. S., Paiva, R. P., Alves, M. A., de Oliveira, P. M. S., & Momose, E. F. (2003). Provenance Study of Archaeological Ceramic. Journal of Trace and Microprobe Techniques, 21(4), 697–706. https://doi.org/10.1081/TMA-120025819
Orton, C., & Hughes, M. (2013). Pottery in Archaeology, Second Edition. Cambridge University Press.
Papakosta, V., Lopez-Costas, O., & Isaksson, S. (2020). Multi-method (FTIR, XRD, PXRF) analysis of Ertebølle pottery ceramics from Scania, southern Sweden. Archaeometry, 62(4), 677–693. https://doi.org/10.1111/arcm.12554
PCRG, SGRP, & MPRG. (2016). A standard for pottery studies in archaeology.
Pillay, A. E., & Punyadeera, C. (2000). Analysis of Ancient Pottery and Ceramic Objects Using X-ray Fluorescence Spectrometry PIXE analysis of heritage objects View project A Study by Absorption Spectrophotometry of the Combined Effect of Temperature and Copper Sulphate on Bilirubin Concentrations View project. X-Ray Spectometry, 29, 53–62. https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-4539(200001/02)29:13.3.CO;2-J
Quinn, P. S., & Day, P. M. (2007). Ceramic micropalaeontology: the analysis of microfossils in ancient ceramics. Journal of Micropalaeontology, 26(2), 159–168. https://doi.org/10.1144/jm.26.2.159
Rice, P. (2015). Pottery Analysis : a sourcebook. University of Chicago Press.
Rice, P. (1996). Recent Ceramic Analysis: Origins. In Journal of Archaeological Research (Vol. 4, Issue 2).
Sánchez Ramos, S., Bosch Reig, F., Gimeno Adelantado, J. V., Yusá Marco, D. J., & Doménech Carbó, A. (2002). Study and dating of medieval ceramic tiles by analysis of enamels with atomic absorption spectroscopy, X-ray fluorescence and electron probe microanalysis. Spectrochimica Acta Part B: Atomic Spectroscopy, 57(4), 689–700. https://doi.org/10.1016/S0584-8547(01)00395-0
Sayre, E. v. (2000). Determination of Provenance. In Science and Technology in Historic Preservation (pp. 143–169). Springer US. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-4145-5_7
Schiffer, M. B. (1989). Formation processes of the archaeological record. Antiquity, 63(239), 387–388. https://doi.org/10.1017/s0003598x00076171
Shepard, A. O. (1956). Ceramics for the Archaeologist. Carnegie Instution.
Sinopoli, C. M. (1991). Approaches to Archaeological Ceramics. In Approaches to Archaeological Ceramics. Springer Science. https://doi.org/10.1007/978-1-4757-9274-4

Sneath, P. H. A., & Sokal, R. R. (1962). Numerical Taxonomy. Nature, 193(4818), 855–860. https://doi.org/10.1038/193855a0

Speakman, R. J., & Glascock, M. D. (2007). ACKNOWLEDGING FIFTY YEARS OF NEUTRON ACTIVATION ANALYSIS IN ARCHAEOLOGY. Archaeometry, 49(2), 179–183. https://doi.org/10.1111/j.1475-4754.2007.00294.x

Tite, M. S. (2017). History of Scientific Research. In The Oxford Handbook Archaeological Ceramic Analysis (pp. 7–15).

Tite, M. S. (1999). Pottery Production, Distribution, and Consumption-The Contribution of the Physical Sciences. In Journal of Archaeological Method and Theory (Vol. 6, Issue 3).

Tite, M. S. (2008). Ceramic production, provenance and use - A review. In Archaeometry (Vol. 50, Issue 2, pp. 216–231). https://doi.org/10.1111/j.1475-4754.2008.00391.x

Tite, M. S., & Maniatis, Y. (1975). Examination of ancient pottery using the scanning electron microscope. Nature, 257(5522), 122–123. https://doi.org/10.1038/257122a0

Tsolakidou, A., & Kilikoglou, V. (2002). Comparative analysis of ancient ceramics by neutron activation analysis, inductively coupled plasma-optical-emission spectrometry, inductively coupled plasma-mass spectrometry, and X-ray fluorescence. Analytical and Bioanalytical Chemistry, 374(3), 566–572. https://doi.org/10.1007/s00216-002-1444-2

Vandenabeele, P., & van Pevenage, J. (2016). Raman Spectroscopy and the Study of Ceramic Manufacture. In The Oxford Handbook of Archaeological Ceramic Analysis (pp. 530–543). Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199681532.013.29

Vitali, V. (1989). Archaeometric Provenance Studies: an Expert System Approach Background Information. In Journal of Archaeological Science (Vol. 16).

Waksman, Y. (2016). Provenance Studies. In The Oxford Handbook of Archaeological Ceramic Analysis (pp. 147–161). Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199681532.013.10

Weigand, P. C., Harbottle, G., & Sayre, E. v. (1977). TURQUOISE SOURCES AND SOURCE ANALYSIS: MESOAMERICA AND THE SOUTHWESTERN U.S.A. In Exchange Systems in Prehistory (pp. 15–34). Elsevier. https://doi.org/10.1016/B978-0-12-227650-7.50008-0

Wilson, A. L. (1978). Elemental analysis of pottery in the study of its provenance: A review. Journal of Archaeological Science, 5(3), 219–236. https://doi.org/10.1016/0305-4403(78)90041-9

Wilson, M. A., Hamilton, A., Ince, C., Carter, M. A., & Hall, C. (2012). Rehydroxylation (RHX) dating of archaeological pottery. Proceedings of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences, 468(2147), 3476–3493. https://doi.org/10.1098/rspa.2012.0109

Wilson, R., & Pollard, M. (2001). The Provenance Hypothesis. In Handbook of Archaeological Sciences (pp. 507–517). Wiley.

Killham K 1994. Soil ecology. Cambridge: Cambridge University Press, 242 pp.

Ward PC, Mawdsley W 2000. Fire management in the boreal forests of Canada. In: Kasischke ES, Stocks BJ (eds), Fire, climate change, and carbon cycling in the boreal forest. New York: Springer, pp. 66–84.

"KUTAGDU BİLİG" DESTANINDAKİ ESTETİK PARADİGMALARIN DESTANSI BİÇİMLERİ

Kubaniçbek İsakov ABDİKADİROVİÇ
Oş Devlet Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Oş şehri, Kırgızistan Cumhuriyeti.
Isakov-oshgui@mail.ru

Turdubaev Salıcan KADİROVİÇ
Oş'takı Rusya Devlet Sosyal Üniversitesi şube müdürü.
Kırgızistan Cumhuriyeti.

Özet
Ortaçağ düşünürü ve tanınmış şairi Jusup Balasagyn'in ünlü eseri "Mübarek İlim" ile dünya kültürüne, Türk halkının kültürel ve manevi mirasının büyümesine ve gelişmesine büyük katkı sağladığı bilinmektedir. Jusup Balasagyn'in "Mübarek İlim" şiiri, o dönemde İslam dünyasındaki siyasi-hukuk, felsefi, ahlaki-ahlak, estetik kavramlarının hükümlerini içeren seçkin ansiklopedik eserlerden biridir. Çok yönlü ve zengin anlamında, insan ruhunun kişiye, gelecek nesillere ve doğaya yönelik doğruluk, asalet, değer, saflık, tatmin, güzellik ve güzellik gibi gerçek hümanist fikirleri vurgulanmaktadır.Bu bilimsel makalede yazarlar, şair-düşünürün mesnevi tarzında yazdığı eserin alegorik, antitetik ve mecazlı sanatsal araçlarını kullanarak, insanlara her zaman hoş bir estetik haz veren durumları şiir biçiminde bilimsel bir biçimde ortaya koymaya çalışmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Mutlak ruh, alegori, antitez, Bogra Khan, domino etkisi, koku, metafor, güzellik, bitki örtüsü, estetik.

Abstract
It is known that the medieval thinker and well-known poet Jusup Balasagyn made a great contribution to world culture and the growth and development of the cultural and spiritual heritage of the Turkish people with his famous work "Blessed Knowledge". Jusup Balasagyn's poem "Blessed Knowledge" is one of the distinguished encyclopedic works containing the provisions of political-legal, philosophical, moral-moral and aesthetic concepts in the Islamic world at that time. In its versatile and rich sense, true humanist ideas such as truth, nobility, value, purity, satisfaction, beauty and beauty of the human soul towards the person, future generations and nature are emphasized. In this scientific article, the authors tried to scientifically reveal the situations that always give people a pleasant aesthetic pleasure, in the form of poetry, by using the allegorical, antithetical and metaphorical artistic tools of the work written by the poet-thinker in the masnavi style.

Keywords: Absolute spirit, allegory, antithesis, Bogra Khan, domino effect, scent, metaphor, beauty, vegetation, aesthetics.

GİRİŞ

"Куттуу билим" поэмасынын маңызы: андагы идеялар, ой-кыялдар, ошол кездеги тарыхый мезгил, кырдаал менен шартталган рухий дөөлөттөрдү туюнтуу менен бирге адам турмушунун түпкүлүктүү мазмун-маңызын ачат, жалпы адамзатты, түбөлүк турчу кудуретке ээ деп эсептейт. Дастанда коомдук-саясий, этика-эстетика, илим-билим, же кесип ээлери, достук, тил жана башка толгон-токой маселелер тууралуу айтылгандардын баары өзүнчө бир эпопея.

Kutagdu Bilig'deki fikir, düşünceler, o zamanın tarihi dönemi, durumun yol açtığı manevi durumların ifadesi ile birlikte insan yaşamının özgün içeriğini ortaya çıkarır, tüm insanlığın sonsuz güce sahip olduğuna inanması eserin temel kavramıdır. Destanda sosyo-politik, ahlâk-estetik, bilim ve meslekler, dostluk, dil ve diğer birçok konuda anlatılanların hepsi ayrı bir destandır.

Илимде өтүчүлүк, мураскордук гана эмес, алдын ала озунуу принциби да бар. Бул коомдук аң-сезимдин аталган формасынын ажайып өзгөчөлүктөрүнүн бири. Тагыраак айтканда, илим өзү

жок, бирок анын айрым категория, жагдайлары туралуу сөз болушу мүмкүн. Бул айтканыбыз Жусуп Баласагындын «Куттуу билиминдеги» эстетикалык көз караштарга түздөн-түз байланыштуу. Арийне, саресеп салып караган кишиде төмөнкүдөй пикир пайда болушу ыктымал: Баласагын XI кылымда жашап, чыгарма жазса, ал эми «эстетика» терминининн атасы немец философу Александр Баумгартен XVIII кылымда өмүр сүрсө, кантип биринчинин китебинде эстетикалык проблемалар көтөрүлөт? Бирок факты факты боюнча калат – улуу даанышман жети кылым мурда эле андай проблемаларды козгоп чыккан.

Bilimde sadece aktarım ve kalıcı değil, aynı zamanda ilerleme ilkesi de vardır. Bu, bu toplumsal bilinç biçiminin dikkate değer özelliklerinden biridir. Daha doğrusu bilimin kendisi yoktur ancak bazı kategorileri ve durumları hakkında söz edilebilir. Söylediklerimiz Yusuf Has Hacip'in " Kutagdu Bilig" adlı eserinin estetik görüşleri ile doğrudan ilgilidir. Elbette dikkatlice bakrsak şu şekilde sonuç çıkara biliriz: Eğer Yusuf Has Hacip 11.yüzyılda yaşayıp eserler yazmışsa ve "estetik" teriminin babası alman filozofu Alexander Baumgarten 18.yüzyılda yaşamışsa, Yusuf Has Hacip'in kitabında estetik sorunlar nasıl gündeme getirilebilir? Ancak gerçek şu ki, büyük bilge bu tür sorunları yedi yüzyıl önce gündeme getirmiştir.

Бул жерде Стендалдын «Акылыма караганда алда канча тезирээк өнүккөн жүрөгүм…», - деген сөзү эске түшөт. Демек, сезимтал кишилер гана айлана чөйрөнү, анын ичинен жаратылыш кубулуштарын көркөмдөтүп поэтикалаштырып кабылдай алат. Мындайлар болсо сөздүн кең маанисиндеги сүрөткерлер айтса-айтпаса калппы: миңдеген, миллиондогон адамдар суунун акканын, даректардын шуулдаганын көрүп, угуп эле жүрөт. А бирок «коктудан түшкөн булактан комуздун күсү чертилип», «кайгыны билбей булагы каткырып күлгөн баладай» [3, 46-47-бб.], - деп көркөмдөтүп айтыш үчүн акылдан сезим жогору туруусу абзел. Көркөмдөтүп айтканда, поэзиянын предмети – турмуштун көз жаздымдан жашыруун турган жагы. Аны байкап, калайык-калкка тартуулаш үчүн Гейненин сөзү менен айтканда, дүйнөдөгү жүз берген жараканы жүрөгү аркылуу өткөргөн акындын талант-кудурети керек.

Burada Stendal'ın 'Aklına göre kalbim daha hızlı gelişmiştir....' dediği akla gelir. Buna göre sadece his duygusu güçlü insanlar çevreyi, bundan da tabiatın güzelliklerini edebileştirerek şiir sanatına dönüştürebilir. Milliyonlarca insan suyun ve rüzgarın sesini duyar, fakat

'Dağdan akan pınar misal çalar kopuz telleri

/ Keder nedir bilmez pınar çocuk misal neşeli''(3) diyebilmek için akla göre his daha yukarıda olması gerekir. Edebi olarak söylemek gerekirse nazmın mahiyeti hayatın göze görünmeyen gizli tarafıdır. Onu anlayıp halka sunmak için Geyne'nin sözüyle söylersek, dünyada meydana gelen hasarı kalbinden geçiren şair kabiliyeti ve kudreti gerekir.

Ошондой сезимтал даанышмандардын катарына толук укук менен Жусуп кирет. Өз чыгармасында ал көркөм тилдин поэтикалык каражаттарын жашаган дооруна жараша чебер колдонгону байкалат. Алсак, акын бир көрүнүш, буюм, нерсени экинчи бирөөлөрү менен салыштырып, алардын маңызын терең ачып көрсөткөнгө аракет кылган. Акын-философтун көркөм мурасында бул жагынан «жыт» түшүнүгүнүн жолу ачылган. Анткени бир жерде ал салыштыруу:

Жакшы жыт коштоп кетти керимселди,
Чулгады аңкыган жыт көктү, жерди.

экинчи жерде метафора каражаты менен берилет:

Чыгыштан жаздын атыр жыты келди …
…атыр жытын чачып турду жүгүнүп…

İşte duygulu insanlardan biri de Yusuf Balasagun'dur. Eserinde kendi devrine göre şiir sanatını çok iyi kullandığı görülmektedir. Mesela, şair bir olayı, eşyayı başka bir şeylerle kıyaslayarak, onları açıklamaya çalışmıştır. Şair filozofun edebi mirasında 'koku' anlayışına yol açılmıştır. Bir yerde de mukayeseli bir şekilde anlatılır:

'Karanfil kokulu esti saba yeli

Mis kokusu kapladı gök ve yeri.'
Başka bir yerde de istiare malzemesiyle anlatılır:
'Doğudan esti bahar rüzgarı.....'
'....misk koku dağıtarak tapındı'

Өтө парасаттуу, дили таза инсан катары «Куттуу билимдин» автору адам үчүн кол жеткис, таңсык буюмдарга оң салыштырууну колдонгон. Атап айтканда, «…жаздын атыр жыты, бейиштин жыргалындай мээрим берди»; адамзат жактырган куштардын сөзсүз ошол эле адамзат аздектеп мактаган, колдон келсе, чер жазып, эстетикалык рахат алчу жерде жүрүшү шарт.

Булбул сайрайт кубулжутуп гүлзарда,
Күнү-түнү издегенсип бир арга.

Бул өзүнчө эле, мындайынча айтканда, поэтикалык логиканын бир көрүнүшү. Метафоранын күчү менен дааныштман ойчул жапайы жаныбарларды «адамдаштырат»:

Элик ойнойт гүлдүн терип баригин,
Марал ойнойт сая кууп шеригин.

Ал эмес флора да мыйзамды урматтаган, адамдарга мүнөздү кылык-жоруктарга ээ болот:

Өкүмдарга баардык чөп чар бүгүлүп,
Атыр жытын чачып турду жүгүнүп.

Çok akıllı, temiz bir insan olarak Kutatgubılıg'in yazarı insan için tekrarı olmayan çok istisna bulunan eşyalara olumlu kıyaslamalar yapmaya çalışmıştır. Mesela, 'baharın misk kokusu, cennet huzurunu ve (Allah'ın) rahmetini verdi'

İnsanlığa huzur veren ve hoşuna giden bu tür kuşların, gerekirse dinlemeye layık bir yerde olmaları şarttır.

'Bülbül öter güzel sesiyle gülzarda,
Gece gündüz sanki arar bir çare'

Bu öncelikle şiir sanatının akılcı işaretidir. İstiare yardımıyla büyük düşünür vahşı hayvanları insanlaştırır:

'Karaca oynar, çimenlik üzerinde
Meral oynar takılıp eşinin peşine'.
Bitey de kanuna saygı göstererek insanlar gibi karaktere sahip olur.
'Hükümdara tüm yeşillik baş eğdi
Misk kokusunu dağıtarak tapındı.

Көркөм сүрөттөөнүн бир түрү – антитеза (гр. antithesis «карама-каршы» деген мааниде, анти- каршы, теза-ой). Бул каражаттын жардамы баяндалып жаткан буюм кубулуштун көркөмдүк сапаты күчөтүлөт. Кала берсе, аталган ыкма - диалектиканын мыйзамынын поэзиядагы көрүнүшү. Жусуп акын бул ыкманы да назиктик, билгичтик менен пайдаланган:

Күн бүркөлсө, булут ыйлап басылар,
Гүлдөр күлүп, күн тийгенде чачылар.

Айтылган тезистен тышкаркы бул саптардан дагы бир ой келип чыгат: жаратылыштын бир бөлүгүндөгү коозсуздук анын башка бир алкактарындагы көңүлсүздүктү, тескерисинче бир чөйрөдөгү көркөмдүк домино эффекти сыяктуу калган бөлүктөрдө көңүлдү маанайды - кооздукту пайда кылат. Демек, айлана-чөйрөнүн элементтери кооздук да, коозсуздук да бири-бири менен детерминисттик байланышта.

Edebi yansıtmanın başka bir çeşidi de antitezdir (Yunanca 'karşı' anlamında, anti- karşı, tez- düşünce). Bu malzemenin yardımıyla söz edilen eşyanın edebi niteliği güçlendirilir. Öyleki zikredilen usul, diyalektiğin kanununun şiirle gösterimidir. Şair bu usulü çok dikkatlice ve akıllıca kullanmıştır:

‘Hava bozulsa, bulut ağlar olay biter
Güneşle ışınlarıyla güller çiçekler.

Onun dışında bu dörtlüklerden yine bir fikir hasıl olur. Tabiatın başka bir yerindeki güzel olmayan bir şey, onun başka bir tarafındaki huzursuzluğu; bunu aksine bir çevredeki edebilik de emsalsiz parçalardaki unsurların güzel olanı ve güzel olmayanı da esasında birbiriyle kaçınılmaz bir bağ içerisindedir.

Адамзат тарыхында байыртадан бери эле этикалык жана эстетикалык баалуулуктар бир бүтүн – сулуулукту жана кооздукту түшүндүрөт. Эстетикалык ой-пикир тарыхында эстетика жана этиканын, сулуулуктун жана жакшылыктын эриш-аркак байланышы боюнча эки тенденция көзгө урунат. Биринчиси, чечкиндүү түрдө сулуулуктун жана адептүлүктүн ажырагыс биримдигин ырастап, искусствонун милдети-адамдарга жагымдуу моралдык таасир этүү дейт. Ал эми экинчиси, аталган түшүнүктөр бири-бирине карама-каршы деген пикир айтылат. Кала берсе, алардын айрымдары сулуулукту жакшылыкка, курмандыкка чалуу керек дешкен. Атактуу Л.Н.Толстой буга байланыштуу минтип жазган: «Сулуулукка канчалык көп берилсек, жакшылыктан ошончолук алыстайбыз». Бул мааниде Жусуп ойчул биринчи топтун талапкери болгон: сулууулук менен жакшылыктын, эстетика менен этиканын диалектикалык өз ара байланышын баса көрсөткөн:

Мага ошончо Аалам өзү үн салды:
Көрдүңөрбү хакан жүзүн ажардуу?

İnsanlık tarihinde geçmişten beri etik ve estetik değerler özgü bir güzellği ve mükemmellği anlatır.(10) Estetik düşünce tarihinde estetik ve etiğin; güzellik ve iyiliğin birbiriyle sımsıkı bağlı oldukları hakkında iki farklı görüş göze çarpar. Birincisi, ciddi anlamda güzelliğin ve ahlakın ayrılmaz beraberliğini tasdik etmesi, sanatın görevinin insanlara ruhi yönden etkili olmasıdır. İkincisi ise, zikredilen anlayışlar birbirine karşı denilen fikirler ortaya atılır. Hatta onların bazıları güzelliği iyiliğe kurban etmek gerekir demişlerdir. Ünlü L. N. Tolstoy bununla ilgili şöyle yazmıştır: ‘Güzelliğe ne kadar girersek, iyilikten o kadar uzaklaşırız’. Bu anlamda düşünür birinci gurubun taraftarıdır. Güzellik ile iyiliğin, estetik ve estiğin diyalektik ilişkisin açık bir şekilde göstermiştir:

‘Bana öyle Alem seslendi
Gördünüz mü, parlayan o yüzünü’

Сөз миң жылдап жетим баладай кароосуз, камкор жетекчисиз калган элде жаңы келген жаздай үмүт-тилек пайда кылган Богра-хан жөнүндө болуп жатат. Калайыкты мындай оптимисттик-жаркын маанайга ким алып келди? - деген суроого акын: «Богра-хандын өлкөгө тирек, элге таажы болгон бийлиги», - деп жооп берет. Сыягы, бул дүйнөгө бейпил заман орношу хакандын ажардуу жүзүнө гана эмес, анын кара кылды как жарган калыстыгына, тазалыгына байланыштуу. Канчалык баео көрүнсө да элди үмүткөр кылып, алга умтулткан бир идеал – жакшы өкүмдар жөнүндөгү кыял байыртадан бери тарыхты коштоп келетат. Бул жалпы жер шаарына тиешелүү глобалдуу көрүнүш. Андай өкүмдар (падыша, хан) элдин элесинде, бир жактан Кудайдын, Теңирдин, философиялык тил менен айтканда, «дүйнөлүк эрктин», «абсалюттук рухтун» тандап алган өкүлү, экинчи жактан, ар бир инсанга жакын, камкор. Ошол себептен кудай тандаган инсандын мамлекет башына келгенин Рум, Индостандан келген куштар да ырга салып ырдашат. Айтылган ой-жоромолдон төмөнкүдөй тыянак чыгат: Аалам дайындаган өкүмдар Ааламды башкарууга тийиш. Ошентип, акын пейзажды «жакшы хакандын» оң мүнөздөрүн баса көрсөтү максатында колдонгон.

Burada yıllardır yetim çocuk gibi baksımız ve rehbersiz kalan halka bir ilk bahar gibi yeni umutlar veren Buğra Han’dan söz edilmektedir. Halkı böyle optimist bir güzel hayata getiren kimdir? Denen soruya şair: ‘Buğra Han’ın memlekete direk, halka tac olan iktidarı’ diye cevap vermiştir. Belki bu dünyaya huzurun oluşması Hakan’ın sadece nurlu yüzül değil, çok titiz adaletliliğine ve temiz olmasına bağlıdır. Ne kadar alçak gönüllü gibi görünse de, halka yeni umud veren iyi bir hükümdar hakkındaki hayal eskiden günümüze tarih sayfalarında devam edip

gelmektedir. Bu bütün dünyayı ilgilendiren bir olaydır. Öyle hükümdar halkın hayalinde, bir taraftan Allah'ın, Tanrı'nın, felsefi dille söyleyecek olursak 'Evrensel Hürriyetin' seçmiş olduğu vekili, diğer taraftan da her bir insana en yakın diğer gamdır. Bu bakımdan Allah'ın seçmiş olduğu insanın devlet başkanı olmasını Rum ve Hindistan'dan gelen kuşlar da şırle anlatırlar. Söyleyenlerin fikrinden şöyle bir sonuç ortaya çıkar: Alemin tayin ettiği hükümdar Alemin rehberi olmak zorundadır. Böylece şair 'İyi Hakan'ın' yüce yönlerini tanıtmaya özen göstermiştir.

Бирок дастандын эстетикалык баалуулугу анын коомдук өсүшкө керектүү ар түрдүү көз караштарга, ойлорго бай экендигинде гана болбостон, баарыдан мурда ал ойлорду поэтикалык образдар, ар түрдүү көркөм ыкмалар, көркөм табылгалар аркылуу так, элестүү көрсөтө алгандыгында. Буга далил катары чыгарманын көркөм композициясын бекемдеп турган элементтердин ээлеген орду, аткарган көркөмдүк кызматы жөнүндө айтуунун өзү деле жетиштү болгудай.

Burada destanın asıl özelliği estetik değerleri toplumun gelişmesi için gereken her türlü fikir ve düşünce bakımından zengin olmakla kalmayıp, herşeyden önce o düşünceleri şiir, edebi sanatlar ve edebi eserler yardımıyla tam olarak gözler önüne sergileyebilmesidir. Buna delil olarak eserin edebi kompozisyon yönünü destekleyen unsurların taşıdıkları görevi, yerine getirmiş olduklarını söylemek yeterlidir.

«Куттуу билим» - сейрек учуроочу табылга, анда дидактикалык көркөм каражаттар менен белгилүү ченемдер баяндалган. Миң жыл мурда жашап, эмгектенген бабабыз аң-сезимден тышкары сулуулук менен сонундукту, асылдыкты ажырата билген:

Жүзү эмес, көңүлү сулуу болсун.
Сени дагы тазартат пейли кенен!
Сулууну эңсегендер, шашылбагын,
Кызыл жүзү саргайат акыр анын!

Пикирибизде «көңүл сулуулугу» - асылдык, сонундук, инсандын ички маңызын билдирсе, ал эми «жүзүнүн сулуулугу» - анын тышкы көрүнүшү, формасын билдирет.

'Kutatgubılıg' çok az bulunan bir hazinedir, onda didaktik edebi malzemelerle beraber bazı ölçmeler beyan edilmiştir. Bin sene önce yaşayan atamız düşünmenin dışında güzellik ile muhteşemliği, değeri, birbirinden ayrıt edebilmiştir:

'Yüzü değil, gönlü olsun güzel,
Ki, seni de gonlü geniş temizler!
'Güzele talib olan, etme acele,
Kırmızı yüzü, solgunlaşır elbette!'

Kanatimizce 'gönül güzelliği' değerlilik, güzellik, insanın içteki duygularını; 'Yüz güzelliği' ise onun dış kıyafetini ve şeklini anlatır.

Философиянын ченем категориясы эң эле жалпы түшүнүк катары чындыктын жана аң-сезимдин бардык түрлөрүнө таасирин тийгизет. Ченем бузулса буюм да өз касиетин жоготот. Баласагындын эстетикалык мурастары да бул эрежеден сыртта эмес. Акындын пикири боюнча сөздү орду менен, ченеми менен колдонуу жакшылыкка, ал эми орунсуз, ченемсиз сөз жамандыкка алып келет:

Тил адамды бакытка бөлөп салат,
Тил адамды шорлотот, башын алат.
Орундуу сөз акыл-эстен от алат,
Орунсуз сөз ийиниңден баш алат.

Felsefenin ölçme kategorisi genel itibariyle gerçeği ve düşüncenin bütün türklerine etkili olur. Ölçme bozulursa, eşya da kendi özelliğini kaybeder. Balasagun'un estetik mirasları da bu konunun dışında kalmaz. Şaire göre, söze kendi yerine göre kullanmak iyiliğe, yersiz kullanmak ise kötülüğe götürür.

‘Dil insanı mesut eyler bil gerçekten
Hem yok eder, eğer dikkat etmezsen
‘Yersiz söz insanı şaşırtır hep,
Yersiz söz, götürür baş gövdeden’.

Ошентип, даанышман ийкемдүү антитезанын жардамы менен сапаттын сандык өлчөмүнүн, ченеминин бузулушунун жагымсыз жагдайларын өз ыр саптарында баяндаган.

Böylece şair bu antitezin yardımıyla niteliğin niceliğin bozuluşunun olumsuz yönlerini kendi mısralarında anlatmıştır.

Адамзат тарыхында байыртадан бери эле этикалык жана эстетикалык баалуулуктар бир бүтүн – сулуулукту жана кооздукту түшүндүрөт [4, 212-б.]. Эстетикалык ой-пикир тарыхында эстетика жана этиканын, сулуулуктун жана жакшылыктын эриш-аркак байланышы боюнча эки тенденция көзгө урунат. Биринчиси, чечкиндүү түрдө сулуулуктун жана адептүлүктүн ажырагыс биримдигин ырастап, искусствонун милдети - адамдарга жагымдуу моралдык таасир этүү дейт.

İnsanlık tarihinde eski çağlardan beri etik ve estetik değerler tek bir şeyi güzelliği anlatır. Estetik düşünce tarihinde estetik ile ahlak, güzellik ile iyilik arasındaki karşılıklı ilişki konusunda iki eğilim öne çıkmaktadır. Birincisi, güzellik ve ahlakın ayrılmaz birliğini kesin bir şekilde doğruluyor ve sanatın görevinin insanlar üzerinde hoş bir ahlaki etki yaratmak olduğunu söylüyor.

Диалектикалык чыгарманын классикалык үлгүсү болгон бул дастанда орто кылымдарда түрк элдерине мүнөздүү болгон адеп-ахлактык жана эстетикалык маселелердин баары камтылган. Ал маселелерге карата автордун көз караштары бүгүн жана эртең да өз маанисин төмөндөтпөстөн, тескерисинче, чыгарманы сүйүп окугандарды, тамшандырып, таң калтырган эстетикалык ырахат тартуулаган, окурмандардын руханий дүйнөсүн байыткан таасирдүү күчүн арттыра бермекчи. Анткени, адам турмушу түгөмөйүнчө адамгерчилик сапатты даңктаган улуу идеялар, салттар улана берет. Андай залкар гуманизмди Баласагындык Жусуп бабабыз ачык-айкын, таасын айта кеткендиги кийинки урпактарды сыймыктандырат жана суктандырат

Diyalektik çalışmanın klasik bir örneği olan bu destan, Orta Çağ Türk halkının karakteristik özelliği olan tüm ahlaki ve estetik konuları içermektedir. Yazarın bu konulara ilişkin görüşleri, bugün ve yarın önemini kaybetmeyecek, aksine etkisini artırarak, eseri estetik zevkle okuyanları hayrete düşürecek ve okuyucuların manevi dünyasını zenginleştirmeyi sürdürecektir. Çünkü insan yaşamının sonuna kadar insanlığı yücelten büyük fikir ve gelenekler devam edecektir. Balasagunlu dedemizin böylesine büyük bir hümanizmden açıkça bahsetmesi gelecek nesilleri gururlandırır ve etkiler.

KAYNAKLAR

1. Bekboev A., Kozubaev O. (1994). **Kök kelimeden** üretme **(Kırgız felsefesi üzerine denemelerle ilgili)**. Bişkek.
2. Guliga A.B. (1987). **Estetiğin ilkeleri**. M.: Politizdat yay**ınları.**
3. Yusuf Has Hacip. (1993). **Kutagdu Bilig**. M.: NİK yay**ınları.**
4. Isakov K.A. (2005). **"Kutagdu Bilig" incelemesindeki destan paradigmalarının felsefi temelleri.** Oş.
5. Karaev O. (1968). **IX-XII yüzyılların Arapça ve Farsça kaynakları, kırgız ve Kırgızistan hakkında**. Frunze: İlim yay**ınları.**
6. Karaev O. (1983). **Karahanlı Kağanlığı Tarihi.** Frunze: İlim yay**ınları.**
7. Narınbaev A. (2002). **Yusuf Has Hacip, doğunun seçkin bir filozofu.** Bişkek.
8. Eraliev Z. (2000). **Yusuf Has Hacip.** Bişkek.

ÖĞRETMEN ADAYLARININ İNOVASYON YETKİNLİKLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ

Esra ÖZER
Kocaeli Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Matematik Öğretmenliği
esssraozer@gmail.com, ORCID: 0009-0000-7489-5503

Sinan AYDIN
Kocaeli Üniversitesi, Ali Rıza Veziroğlu Meslek Yüksek Okulu, Muhasebe ve Vergi
sinan.aydin@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3277-6239

Özet
Araştırmanın amacı İlköğretim Matematik Öğretmeni adayları ve Sınıf Öğretmeni adaylarının inovasyon yetkinlikleri düzeyini belirlemek ve çeşitli değişkenlere göre incelemektir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Seçkili örnekleme yönteminden uygun örnekleme yöntemi kullanılarak seçilen öğretmen adayları ile araştırma yürütülmüştür. Araştırma örneklemini Kocaeli Üniversitesi'ndeki İlköğretim Matematik Öğretmenliği ve Sınıf Öğretmenliği bölümünde okuyan birinci ve dördüncü sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Veri toplama aracı Çelik(2022) tarafından geliştirilmiş "İnovasyon Yetkinlikleri Ölçeği" kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeğin analizleri SPSS 22.0 ile yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda Sınıf Öğretmeni ve İlköğretim Matematik Öğretmeni adaylarının inovasyon yetkinliklerinin yüksek düzeyde olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. İnovasyon Yetkinlikleri ile cinsiyet, sınıf düzeyi, bölüm, bölüme istekli olarak gelip gelmeme durumu ve genel başarı puanı değişkenlerine göre istatistiksel bir fark tespit edilememiştir. Bulgular ilgili değişkenlere göre tartışılıp öneriler sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: İnovasyon, Öğretmen Adayları, Matematik Öğretmeni, Sınıf Öğretmeni, Yenilik

EXAMINATION OF INNOVATION COMPETENCIES OF PROSPECTIVE TEACHERS ACCORDING TO VARIOUS VARIABLES

Abstract
The aim of the research is to determine the innovation competence levels of Primary School Mathematics Teacher candidates and Classroom Teacher candidates and to examine them according to various variables. Relational screening model, which is one of the qualitative research methods, was used in the research. The research was conducted with pre-service teachers who were selected using the appropriate sampling method from the selective sampling method. The sample of the research consists of first and fourth grade students studying at the Department of Elementary Mathematics Teaching and Classroom Teaching of Kocaeli University. The data collection tool "Innovation Competencies Scale" developed by Çelik (2022) was used. The analyses of the scale used in the research were carried out with SPSS 22.0. As a result of the research, it has been determined that the innovation competencies of Classroom Teachers and Primary Mathematics Teacher candidates are at an high level. The statistical difference could not be determined according to the variables of Innovation Competencies, gender, class level, department, willingness or non-willingness to come to the department, and overall achievement score. The findings were discussed according to the relevant variables and suggestions were presented.

Keywords: Innovation, Pre-Service Teachers, Mathematics Teacher, Classroom Teacher, Innovation

1.GİRİŞ

Dünyamızda yaşanan hızlı değişme ve gelişmelere uyum sağlamak amacıyla yeniliklerin yapılmasını zorunlu kılmaktadır. TDK(2023)'nın "yenileşim" olarak açıkladığı "inovasyon" kavramı eğitimde de önemli bir yere sahiptir. Ritchart(2004), öğretmen ve öğrencilerin yenilikçi bakış açısına sahip olması ile olacak faydaları şöyle belirlemiştir. Öğretmenlerin, mesleklerinde ilgili olmalarına ve mesleki gelişmelerini sürdürmelerine yardımcı olur, öğrencilerin derse karşı ilgisinin artmasını, öğrencilerin aktif olarak katılımlarını sağlamada motive eder, öğrencilerin katıldıkları alan sayısını artırmaya ve

müfredattaki alanların sayısının artmasına yardımcı olur, öğretmen ve öğrencilerin zihinlerine yerleşmiş düşüncelerden kurtulmalarına yardımcı olur (Ritchhart,2004; akt. Kert ve Tekdal,2012).

Özetle; öğretmen ve öğrencilerin yenilikçi olmaları eğitim sistemimizde önemli bir yer tutmaktadır. Bu yüzden öğrencileri yetiştirecek olan öğretmen adaylarının inovasyon yetkinliklerinin düzeyine bakılması önemlidir. Çalışmanın problemleri şu şekilde belirlenmiştir;

1) Sınıf Öğretmeni adaylarının ve İlköğretim Matematik Öğretmeni adaylarının inovasyon yetkinlikleri hangi düzeydir?
2) Sınıf Öğretmeni adaylarının ve İlköğretim Matematik Öğretmeni adaylarının inovasyon yetkinlikleri ile
   a) Cinsiyet
   b) Bölüm
   c) Bölüme isteyerek gelip gelmeme
   d) Sınıf seviyesi
   e) Genel başarı puanı değişkenlerine göre farklılık var mıdır?

2.YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın verileri sayısal veriler ile sunulduğundan nicel araştırma yöntemidir(Zülfikar, 2022). İki veya daha fazla değişkenin ilişkisine bakılması sebebi ile de ilişkisel tarama modelidir(Karasar, 2012).

2.2. Çalışma Grubu

Çalışmada grup olarak, İlköğretim Matematik Öğretmenliği ve Sınıf Öğretmenliği bölümü okuyan toplamda 119 birinci ve dördüncü sınıf öğrencileri oluşturmaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları

2.3.1. İnovasyon Yetkinlikleri Ölçeği

İnovasyon Yetkinlikleri Ölçeği, Çelik(2022) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek eğitim fakültesi öğrencilerinin inovasyon yetkinliklerini ölçmek için 5'li likert ölçek tipinde oluşturulmuştur. Ölçek 27 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte tüm maddeler pozitif olup ters kodlanmış maddeler bulunmamaktadır. Ölçekteki tüm maddelerin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı. 93 olarak bulunmuştur.

2.3.2. Kişisel Bilgi Formu

Formda öğretmen adaylarına cinsiyet, bölüm, sınıf düzeyi, genel başarı notu ve bölüme istekli gelip gelmeme durumu soruları yöneltilmiştir.

2.4. Veri Analizi

SPSS 22.0 paket programı kullanılarak araştırmanın verileri analiz edilmiştir.

3. BULGULAR ve YORUMLAR

Tablo 1: Araştırmanın Çalışma Grubuna İlişkin Betimsel İstatistikler

Değişkenler	Kategori	N	%
Cinsiyet	Kadın	100	84.04
	Erkek	19	15.96
Sınıf Seviyesi	1	65	54.63
	4	54	45.37
Bölüm	İMÖ	69	57.98
	SÖ	50	42.02
Başarı notu	0-0.99	1	0.84
	1-1.99	0	0
	2-2.99	28	23.53
	3-4.00	90	75.63
İstekli Olma Durumu	Evet	74	62.18
	Hayır	45	38.82
Toplam		119	100

Tablo 1'de görüldüğü üzere çalışmaya 100 kadın öğretmen adayı ve 19 erkek öğretmen adayı katılmıştır. Çalışmada 65 birinci sınıf öğrencisi, 54 dördüncü sınıf öğrencisi bulunmaktadır. İlköğretim Matematik Öğretmenliği okuyan 69 kişi varken Sınıf Öğretmenliği okuyan 50 kişi vardır. Başarı notu 0-0.99 arasında olan 1 kişi, 2-2.99 arasında olan 28 kişi ve 3-4.00 arasında olan 90 kişi bulunmaktadır. 74 öğretmen adayı bölüme istekli olarak gelmiş olup 45 öğretmen adayı bölüme istekli gelmemiştir.

Tablo 2: Öğretmen Adaylarının İnovasyon Yetkinliğine İlişkin Betimsel İstatistikler

Ölçek	N	$\bar{x}$	Ss
İYÖ	119	3,70	,45

Tablo 2'de görüldüğü üzere İnovasyon Yetkinlikleri Ölçeğinden alınan ortalama puanlar ($\bar{x}$=3,70) olarak bulunmuştur. Bu ortalamaya bakıldığında öğretmen adaylarının İnovasyon Yetkinliklerinin yüksek düzeyde olduğu söylenebilir.

Tablo 3: Cinsiyet Değişkenine Göre İnovasyon Yetkinlikleri Puanlarına İlişkin Bağımsız Grup t-testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	$\bar{x}$	Ss	t	Sd	p
İnovasyon Yetkinlikleri Ölçeği	Kadın	100	3,67	,04	-1,27	,11	,20
	Erkek	19	3,82	,07			

Tablo 3 incelendiğinde, İnovasyon Yetkinlikleri Ölçeği'nden alınan sonuçlarda cinsiyet ile İnovasyon Yetkinlikleri değişkeni arasında anlamlı bir farklılık oluşmamaktadır (t=-1,27;p>,05).

Tablo 4: Bölüm Değişkenine Göre İnovasyon Yetkinlikleri Puanlarına İlişkin Bağımsız Grup t-testi Sonuçları

	Bölüm	N	$\bar{x}$	Ss	t	Sd	p
İnovasyon Yetkinlikleri Ölçeği	İMÖ	69	3,71	,46	,44	,08	,66
	SÖ	50	3,67	,45			

Tablo 4 incelendiğinde, İnovasyon yetkinlikleri ile bölüm değişkeni arasında anlamlı bir farklılık oluşmamaktadır (t=.44;p>,05).

Tablo 5: Sınıf Düzeyi Değişkenine Göre İnovasyon Yetkinlikleri Puanlarına İlişkin Bağımsız Grup t-testi Sonuçları

	Sınıf Düzeyi	N	$\bar{x}$	Ss	t	Sd	p
İnovasyon Yetkinlikleri Ölçeği	1.Sınıf	65	3,67	,41	-,71	,08	,47
	4.Sınıf	54	3,73	,50			

Tablo 5 incelendiğinde, İnovasyon yetkinlikleri ile sınıf düzeyi değişkeni arasında anlamlı bir farklılık oluşmamaktadır (t=-,71;p>,05).

Tablo 6: Bölüme İstekli Gelip Gelmeme Değişkenine Göre İnovasyon Yetkinlikleri Puanlarına İlişkin Bağımsız Grup t-testi Sonuçları

	İstek	N	$\bar{x}$	Ss	t	Sd	p
İnovasyon Yetkinlikleri Ölçeği	Evet	74	3,68	,43	-,38	,08	,70
	Hayır	45	3,72	,49			

Tablo 6 incelendiğinde, İnovasyon yetkinlikleri ile bölüme istekli gelip gelmeme değişkeni arasında anlamlı bir farklılık oluşmamaktadır (t= -,38;p>,05).

Tablo 7: Genel Not Ortalaması Değişkenine Göre İnovasyon Yetkinlikleri Puanlarına İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi(ANOVA)

	Genel Not Ortalaması	N	$\bar{x}$	Ss	Sd	F	p
İnovasyon Yetkinlikleri	0-0.99	1	4,18	.			
	2.00-2.99	28	3,78	,44	,45	1,29	,27
	3.00-4.00	90	3,66	,45			

Tablo 7 incelendiğinde, İnovasyon yetkinlikleri ile genel not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık oluşmamaktadır [p=,27>,05].

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

4.1. Birinci Alt Probleme İlişkin Sonuç ve Tartışma

Çalışmada ilköğretim matematik öğretmeni ve sınıf öğretmeni adaylarının inovasyon yetkinliklerinin düzeyi belirlenmesi amaçlanmıştır. Sonuç olarak öğretmen adaylarının inovasyon yetkinlikleri düzeyi yüksek düzeyde ölçülmüştür. Ertonga(2019) yüksek lisans tezinde öğretim elemanlarının inovasyon yeterlik düzeylerinin orta düzeyde olduğunu tespit etmiştir. Kurt(2016) yüksek lisans çalışmasında ortaokul yöneticisi olan öğretmenlerin inovasyon yeterliklerinin katılıyorum düzeyde olduğu bulunmuştur.

4.2. İkinci Alt Probleme İlişkin Sonuç ve Tartışma

Çalışmada bir diğer amaç öğretmen adaylarının inovasyon yetkinliklerinin cinsiyet, bölüm, sınıf düzeyi, bölüme istekli gelip gelmeme durumu ve genel not ortalaması düzeyine göre incelenmesidir. Cinsiyet değişkenine göre inovasyon yetkinlik düzeyi anlamlı farklılık göstermemektedir. Aras (2020), Demir Başaran ve Keleş (2015), Gürbüz(2015), Ünal (2014), Bitkin (2012) çalışmalarında inovasyon yetkinlikleri ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı farklılıklar bulunamamıştır. Bölüm değişkeni için inovasyon yetkinlikleri düzeyleri anlamlı farklılık göstermemektedir. Öğretmen adaylarının bölümleri ile inovasyon yetkinlikleri arasında bir ilişki olmadığı söylenebilir.

Sınıf düzeyi değişkenine göre inovasyon yetkinlik düzeyleri anlamlı olarak farklılık göstermemektedir. Kara (2023) ilköğretim matematik öğretmenliği öğrencileri olan adayların sınıf düzeyi ile inovatif okuryazarlık düzeylerinin arasında anlamlı farklılık bulunmadığını tespit etmiştir. Fakat Aras (2020) ortaokul öğrencilerinin sınıf düzeyi ile yenilikçi düşünme düzeyinin ve Özgür (2013) bilişim teknolojileri öğretmen adaylarının sınıf düzeyini yenilikçilik seviyesi ile anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Bölüme isteyerek gelip gelmeme değişkeni ile inovasyon yetkinlik düzeyi anlamlı olarak farklılaşmamaktadır. İnovasyon yetkinlikleri ile istekli olup olmamanın ilişkili olmadığı saptanmıştır.
Genel not ortalaması değişkeni ile inovasyon yetkinlik düzeyi anlamlı olarak farklılaşmamaktadır. İnovasyon yetkinlikleri ile genel not ortalamasının ilişkili olmadığı saptanmıştır.

KAYNAKÇA

ADIGÜZEL, A., KAYA, A., BALAY, R. ve GÖÇEN, A. (2014). Öğretmen Adaylarının Bireysel Yenilikçilik Özellikleri ile Öğrenmeye İlişkin tutum Düzeyleri. Milli Eğitim Dergisi, 44, 135–154.

ARAS, B. (2020). Ortaokul Öğrencilerinin İnovatif (Yenilikçi) Düşünme Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (Afyonkarahisar İl Örneklemi). Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 629885.

BİTKİN, A. (2012). Öğretmen Adaylarının Bireysel Yenilikçilik Düzeyleri İle Bilgi Edinme Becerileri Arasındaki İlişki. Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 326097.

ÇELİK, M. (2022). Eğitimde İnovasyon Yetkinlikleri: İnovasyon Yetkinlikleri Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Uygulanması. Yüksek Lisans Tezi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 722415.

ÇUHADAR, C., BÜLBÜL, T., ILGAZ, G. (2013). Exploring of the Relationship between Individual Innovativeness and Techno-pedagogical Education Competencies of Pre-service Teachers. Ilkogretim Online, 12(3).

DEMİR Başaran, S., KELEŞ, S. (2015). Yenilikçi Kimdir? Öğretmenlerin Yenilikçilik Düzeylerinin İncelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 30(4), 106-118.

ERTONGA, S. (2019). Öğretim Elemanlarının İnovasyon Yeterliklerinin ve İnovasyona İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi (Kafkas Üniversitesi Örneği). Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 581249.

GÜRBÜZ, O. (2015). Öğretmen Adaylarının Yenilikçilikleri Ve Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: ÇOMÜ Eğitim Fakültesi Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale, 422988.

KARA, S. (2023). İlköğretim Matematik Öğretmen Adaylarının İnovatif Okuryazarlık Düzeyleri İle Matematiksel Modellemeye Yönelik Tutum Ve Öz Yeterlik Algısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli, 822121.

KARASAR, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi* (24. baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.

KERT, S. B., TEKDAL, M. (2012). Comparison of İndividual İnnovativeness Perception of Students Attending Different Education Faculties. Gaziantep University-Journal of Social Sciences, 11(4), 1150-1161.

KERT, S. B., TEKDAL, M. (2012). Comparison of İndividual İnnovativeness Perception of Students Attending Different Education Faculties. Gaziantep University-Journal of Social Sciences, 11(4), 1150-1161.

KILIÇ, H. (2015). İlköğretim Branş Öğretmenlerinin Bireysel Yenilikçilik Düzeyleri Ve Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri (Denizli İli Örneği). Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli, 384164.

KORUCU, A., OLPAK, Y. (2015). Öğretmen Adaylarının Bireysel Yenilikçilik Özelliklerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi. Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama, 5(1), 109-127.

KURT, A. (2016). Yönetici İnovasyon Yeterliliği Ve Okul Kültürü İlişkisi (Bolu İli Örneği). Yüksek Lisans Tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu, 446021.

ÖZGÜR, H. (2013). Bilişim Teknolojileri Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Eğilimleri ile Bireysel Yenilikçilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9(2), 409-420.

TDK, (2023). Güncel Türkçe Sözlük. Türk Dil Kurumu, https://sozluk.gov.tr (Ziyaret tarihi: 10 Kasım 2023).

Ünal, H. (2014). Üniversite Öğrencilerinin Bireysel Yenilikçilik Kategorilerinin Belirlenmesi, Uluslararası Hakemli Akademik Spor Sağlık ve Tıp Bilimleri Dergisi, 4(11), 68-74.

Yorulmaz, A., Çokçalışkan, H., Önal, H. (2017). Determination of Classroom Pre-Service Teachers' State of Personal Innovativeness. Journal of Education and Training Studies, 5(1), 28-34.

Zülfikar, H. (2022). Nicel Araştırma Yöntemleri. TÜBİTAK, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/nicel_arastirma_yontemleri (Ziyaret Tarihi: 12 Kasım 2023).

ULUSLARARASI GÖÇ OLGUSU BAĞLAMINDA BİR ETKİLEŞİM ARACI OLARAK MÜZİĞİN TOPLUMSAL İŞLEVİ: ALMANYA'DAKİ TÜRK GÖÇMEN MÜZİSYENLERİN ŞARKILARI ÜZERİNE BİR MÜZİKAL SÖYLEM ANALİZİ

Ramazan ERTEL
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı
ramazanpuplic@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1565-7553

Özet
Müzik bireylerin muhtevi hisselerinin sanatsal bir üslupla dışa vurumunu ifade eden kültürel bir pratik olmasının yanı sıra bireylerin toplumsal yaşamdaki deneyimlerini yansıttığı konumlularını belirleyen sosyolojik bir olgu olarak toplumsal hayatta yer almaktadır. Bu bağlamda uluslararası göç olgusunu müzik üzerinden okuduğumuzda göçmen bireylerin göçmenlik deneyimleri boyunca yaşadıkları değişimleri, çatışmaları, kimlik problemlerini okuyabilmekteyiz. Ek olarak sınırların ortadan kalktığı, herkesin her yere ait olduğu bir konjonktürde müzik, ulusaşırı toplumsal alanların inşasında işlevsel bir araç konumunda gözükmektedir. Uluslararası göç ve müzik ilişkisini tartıştığımız bu çalışmamızda Almanya'da müzik icra eden Metin Türköz, Cartel ve Summer CEM adlı müzisyenlerin şarkıları üzerinden Türk göçmenlerin kimliksel algılarıyla birlikte ve ulusaşırı toplumsal alanların göçmenlerin müziksel pratiklerine yansımalarını bir söylem analizi çerçevesinde analiz ettik. Müzisyenlerin birinci, ikinci ve üçüncü kuşağı temsil eden profiller olması kimliksel algılamalardaki değişimi görmek noktasında yol gösterici olmakla birlikte zaman, mekân noktasındaki konjonktürel değişimleri de görmemizi sağlamıştır. Müzisyenlerin müziğe ve kimliğe bakış açılarını daha da görünür kılmak için gazetelere verdikleri röportajlardan da kısa demeçlere yer vererek söylem analizimizin kapsamını genişleterek, müzik ve uluslararası göç ilişkisini; kimlik, ulusaşırılık ve çokluk temaları çerçevesinde gün yüzüne çıkarttık. Müzik hem bir etkileşim aracı hem de bir kimlik işaretleyicisi olarak ulusaşırılık paradigması çerçevesinde uluslararası göç konusuna verimli çıktılar sağlayan bir alandır.

Anahtar Sözcükler: Uluslararası Göç, Müzik, Ulus aşırı Alanlar, Çokluk, Kimlik

THE SOCIAL FUNCTION OF MUSIC AS A TOOL OF INTERACTION IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL MIGRATION: A MUSICAL DISCOURSE ANALYSIS ON THE SONGS OF TURKISH IMMIGRANT MUSICIANS IN GERMANY

Abstract
In addition to being a cultural practice that expresses the expression of individuals' inherent shares in an artistic style, music also takes place in social life as a sociological phenomenon that reflects the experiences of individuals in social life and determines their positions. In this context, when we read the phenomenon of international migration through music, we can read the changes, conflicts and identity problems that immigrant individuals experience throughout their immigration experiences. In addition, in a conjuncture where borders disappear and everyone belongs everywhere, music seems to be a functional tool in the construction of transnational social spaces. In this study, where we discussed the relationship between international migration and music, we analyzed the identity perceptions of Turkish immigrants and the reflections of transnational social spaces on the musical practices of immigrants through the songs of musicians Metin Türköz, Cartel and Summer CEM, who perform music in Germany, within the framework of a discourse analysis. The fact that the musicians have profiles representing the first, second and third generations is not only instructive in seeing the changes in identity perceptions, but also enables us to see the conjunctural changes in time and space. In order to make the musicians' perspectives on music and identity more visible, we expanded the scope of our discourse analysis by including short statements from the interviews they gave to newspapers, and examined the relationship between music and international migration; We brought it to light within the framework of the themes of identity, transnationalism and multiplicity. Music, both as a tool of interaction and as an identity marker, is a field that provides fruitful outcomes to the issue of international migration within the framework of the transnational paradigm.

Keywords: International Migration, Music, Transnational Spaces, Multitude, Identity

1. GİRİŞ

Müzik bireylerin muhtevi hisselerinin sanatsal bir üslupla dışa vurumunu ifade eden kültürel bir pratik olmasının yanı sıra bireylerin toplumsal yaşamdaki deneyimlerini yansıttığı konumlularını belirleyen sosyolojik bir olgu olarak toplumsal hayatta yer almaktadır. Çağlar boyunca çeşitli tür ve tarz da icra edilen müzik, kimi zaman bir toplumun kimliğini tanımlarken, kimi zaman cenk meydanında motivasyon aracı; kimi zaman iktidarı ele geçirerek kitleleri denetim altında tutmak isteyen ideolojik bir topluluğun propaganda aracı, kimi zaman ise sadece sanata hizmet eden bir kültürlenme aracı olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda uluslararası göç olgusunu müzik üzerinden okuduğumuzda göçmen bireylerin göçmenlik deneyimleri boyunca yaşadıkları değişimleri, çatışmaları, kimlik problemlerini okuyabilmekteyiz. Müzik, bireylerin gündelik hayattaki deneyimlerini yansıttığı bir iletişim aracı olarak uluslararası göç olgusuna ilişkin verimli çıktılar sağlamaktadır. Türkiye'den ilk defa Almanya'ya işçi olarak giden Türk göçmenlerin ve onların ikinci ve üçüncü kuşak temsilcilerinin müzik pratikleri üzerinden Türk kimliğinin nasıl görünür kılınarak inşa edildiği ve bu inşa sürecinin Berlin duvarının yıkılışı ve artan küreselleşmenin de etkisiyle nasıl değişerek ulusaşırı bir boyut kazandığını ortaya çıkarmaya çalıştığımız bu çalışmamızda asıl olarak müziğin hem bir toplumsal hafıza olarak hem de bir etkileşim aracı olarak uluslararası göç olgusuna ilişkin sağladığı çıktıları tartışmaya çalıştık.

Sınırların ortadan kalktığı, herkesin her yere ait olduğu bir konjonktürde müzik ulusaşırı toplumsal alanların inşasında kapitalizm ve küreselleşmeyle birlikte işlevsel bir araç konumunda gözükmektedir. Nasıl ki göç olgusunu kapitalizmden ayrı düşünmek konuyu kısır bir tartışmaya hapsetmek anlamına geliyorsa, müzik ve göç ilişkisini de elbette tek boyutlu düşünemeyiz. Almanya'nın sanayileşme hamlesiyle birlikte artan kapitalistleşme eğilimi, Berlin duvarının yıkılışı, gelişen teknoloji ve küreselleşme, müzik ve uluslararası göç ilişkisini irdelerken göz önünde bulundurmamız gereken realitelerdir. Bu bağlamda çalışmamız ilk bölümünde uluslararası göç olgusuna değindikten sonra müzik, kimlik ve çokluk ilişkisini tartıştık. Ardından Almanya'nın mekân analizini ulusaşırı mekânlar bağlamında tartışarak, son bölümde Almanya'da müzik icra eden Metin Türköz, Kerim Yüzer ve Cem Toraman adlı müzisyenlerin şarkıları üzerinden Türk göçmenlerin kimliksel algılarıyla birlikte ve ulusaşırı toplumsal alanların göçmenlerin müziksel pratiklerine yansımalarını müziksel bir söylem analizi ile ortaya koymaya çalıştık. Müzisyenlerin müziğe ve kimliğe bakış açılarını daha da görünür kılmak noktasında müzik metinlerinin yanı sıra gazetelere verdikleri röportajlardan da kısa demeçlere yer vererek söylem analizi kapsamına aldık. Müzik ve uluslararası göç ilişkisine ilişkin ulusaşırı toplumsal alanlar, kimlik ve çokluk çerçevesinde bir perspektif sunmaya çalıştık.

2. ULUSAŞIRILIK VE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK BAĞLAMINDA ULUSLARARASI GÖÇ OLGUSU

Batı Avrupa'da ortaya çıkan sanayi kapitalizmiyle birlikte Avrupa yoğun bir göç dalgasıyla karşı karşıya kalmıştır. Avrupa üretim biçimde meydana gelen değişimle birlikte artan işgücüne olan ihtiyaç artmış, milyonlarca insan göçmen konumuna düşmüştür. Bu kısa tarihsel anekdottan da anlaşılacağı üzere göç olgusu kapitalizmin hem sonucu hem de kapitalizmi sürdürülebilir kılan bir dinamiktir. 70'li yıllardan sonra keynesyen korumacı modelin sarsılması sonucu devletin piyasadan el çektirilerek yerini çok uluslu şirketlere bırakan Washington uzlaşısı olarak ifade edilen "laissez faire" yaklaşımın tekrar iktisadi bir paradigma olarak ortaya çıkması uluslararası hareketliliği artırmıştır. Ekonomideki bu paradigma değişimi kültürel alanda da epistemolojik bir değişime de neden olmuştur. Gelişen teknolojinin de etkisiyle sadece coğrafi sınırlar değil kültürel sınırlar da kaldırılmıştır. Küresel kapitalizmin artan ölçeğinde farklılara dayalı toplum tahayyülleri daha güçlü konuma geldiği gibi, Hardt ve Negri'nin ifadeleriyle içinde bulunduğumuz zaman bir çokluk çağı olarak tanımlanmaktadır (Hardt ve Negri, 2011).

Göç alan ülke ile göç veren ülke arasındaki etkileşimleri vurgulayan ulusaşırılık kavramı özünde göçmen bireylerin kurduğu çoklu bağlantıların iz düşümlerini işaret etmektedir (Şimşek, 2016: 20). Ulusaşırı göçlerle sonucunda bireyler uluslararası sınırlarla birlikte aynı zamanda kültürel sınırları da aşmaktadırlar. Özellikle iletişim teknolojilerinin gelişimiyle birlikte farklı dil, din, ırk ve kültürlerden göçmenler bir araya gelerek etkileşime girmektedirler (Basch vd., 1994: 8). Etkileşim sürecinde zaman ve mekâna bağlı olma durumunun ortadan kalkması etkileşimi daha derinlikli bir konuma getirmekte, kimlik, dil, din ve ırk gibi köktenci uygulamaları da kökten sarmaktadır. Ulusaşırı alanlarda eyleyen

ulusaşırı özneler köktenci uygulamalardan özgürleşmiş özneler olarak hiyerarşik olamayan tekilliklere sahiptirler. Bu tekillikler bir araya gelerek homojen bir yapı oluşturmaktan ziyade heterojenliğin temel alındığı, yatay iletişime dayalı bir yapı meydana getirmişlerdir.

Ulusaşırı hareketler sonucu oluşan alanlar için uluslararası toplumsal alanlar ifadesi kullanılmaktadır. Faist, ulusaşırı toplumsal alanları hâkim devletlerin ulusal sınırlarını aşan etkileşim halindeki yerler olarak tanımlamaktadır. Bu alanlar üzerinde eyleyen aktörler devletlerin temsil eden aktörler olabileceği gibi devletlerarası iktisadi, kültürel ve politik etkileşimlerde bulunan bireylerde olabilmektedir. Bu noktada alan kavramıyla daha çok fiziksel bir mekândan ziyade kültürel, kimliksel, sosyal ve politik olarak ortaya çıkan söylemsel eylemlerin inşa edildiği mekânlar tanımlanmaktadır. Bu bağlamda Faist ulusaşırı alanları akraba grupları, değiş-tokuş temelli ağlardaki ulusaşırı devreler ve dayanışmanın yüksek olduğu ulusaşırı topluluklar olarak üçe ayırmaktadır. Bu ulusaşırı alanlarla hem göç edilen hem de göç veren coğrafyalar arasındaki etkileşimler çerçevesinde gelişen kimliğe vurgu yapılarak göçmenlerin esnek, geçişken ulusaşırı tecrübeleri ifade edilmektedir (Faist, 2003: 265-280). Ulusaşırı alanlar arasında gezinen göçmenler muhtelif kültürlerin kesişimselliğinde ulusötesi kimlere haiz profiller olarak ortaya çıkmaktadırlar. Tek bir kimlik, tek bir kültürün belirleyiciliği sarsılmış, çoklu kültürlerle birlikte kimlik etnik kimlikler muğlaklaşmıştır. Diasporik kültürlerin belirleyiciliğinde şekillenen kimlikler sarsılmış onun yerine herhangi bir etnik kültürel unsurun belirleyici olmadığı bağımsız kültürler ortaya çıkmıştır. Korumacı politikaların sarsıldığı, sermayenin akışkan hale geldiği bir dünyada kültürün de neoliberal politikalardan etkilenmemesini beklemek kısır bir bakış açısına sahip olmak demektedir. Müzik olgusu tamda bu noktada uluslararası göç olgusu okuyabileceğimiz bir mecra olarak karşımıza çıkmaktadır. Müzik salt duygulanım aracı olmaktan öte hem bir inşa aracı hem de toplumsal hafızanın canlı tutulduğu kültürel bir pratik olarak neoliberal politikaların egemen olduğu dünyada göç olgusuna dair farklı bir bakışı sunmaktadır.

3. MÜZİK VE KİMLİK BAĞLAMINDA ÇOKLUK

Müzik, dışlanma ve dâhil olma gibi hissiyatların ortaya çımasında, bireyler ya da topluluklar üzerinde rol oynayabilir. Bu bağlamda müzik, kimlik noktasında dil, din, ırk, cinsiyet ya da belli bir gruba yönelik olarak bağlamlar kurabilir. Başka bir ifade ile kolektif bir oluşma dair özdeşlik ya da yalıtılmışlık duygusunun belirleyicisi olarak kimliğin simgesel bir aracı konumunda yer alabilir (Stokes vd., 1999: 289). Müzik insanı kavramların kontrol edici sınırlayıcılığından kurtararak, insanı sonsuz bir akış içinde kendini bulmasına yardımcı olur. Bu akış içerisinde insan kendini tekillikler alanında bulur. Farklı hız ve duygulardan oluşan bir oluş ya da öznenin kapıldığı yersiz yurtsuzlaşmanın mümkün olduğu yerler müziğin başlangıcıdır. İnsan temsiller dünyasını ancak temsil edilemeyen bir güçle yıktığı zaman arzunun alanında var olur. Bu var olma durumu ancak birey öncesi duruma dönmekle mümkündür. Çünkü birey öncesi durum insanın potansiyellerinin açığa çıktığı yerdir. Birey öncesi durumun zamanı ise çokluktur. Bu zaman kronolojik olarak işlemez. Buradaki zaman heterojen olmakla birlikte homojen bir birlikteliği de oluşturmaz. Bu bağlamda ise müziği kavramak, onun gücünü oluşturan duygu, ritim, ses, melodi unsurlarından kopmadan onun oluşuna katılmaktır. Başka bir ifade ile kendi konumundan kopmadan sınırları aşıp başka bir şeye dönüşebilmektir. Bu oluş ki sonsuz bir oluştur. Bir başlangıcı ve sonu olmayan ortada olan bir oluştur (Deleuze ve Guattari, 1990: 90-293). Müzik birey öncesi güçlerin bir unsuru olduğu için aslında bir yapı söküm işlevi görmektedir. Duygular ve arzular toplamı olan birey kavramlardan önce gelmektedir. Müzik tek bir merkezden değil merkezlerden meydan gelen, bir kopuşlar silsilesi ve sürekli bir yerinden oluş dalgasıdır. Dolayısıyla müziğin üretim ve tüketimine katılan birey, birey olmadan önceki durumunun bir tezahürüdür (Murph ve Smith, 2017: 7-15). Müzikteki bu çokluk olanağı aslında insanın ben olmadan önceki durumuna atıfta bulunarak kavramaların kontrol edici baskısının dışına çıkmak noktasında özgürleşmeyi aralayan bir kapı durumundadır. İnsanın biyopolitik üretim gücünün bir tezahürü olarak müzik insanın de ne derece bir üretim kapasitesine sahip olması bakımından önemlidir. Müziğin çokluğu yaratma kapasitesi insanın çokluğu yaratma ve önündeki engelleri kaldırma kapasitesi anlamına gelmektedir. Diasporik kimliklerin bir tanımlayıcısı olduğu dönemde nasıl etnik diasporik kültürlerin bir çimentosu görevi gördüyse, sınırların kalktığı küreselleşme çağında da müzik çoklu kültürlere haiz kimliklerin temel inşacısı haline gelmiştir.

4. ULUSÖTESİ MEKÂN BAĞLAMINDA BERLİN

Almanya ikinci dünya savaşından sonra hızlı bir sanayileşme sürecine girmiş ve işgücü ihtiyacının esaslı bir bölümü Türkiye'den karşılaşmıştır. Almanya'ya göç eden Türkler ağırlıklı olarak Berlin'in bir semti olan Kreuzberg'e yerleşmişlerdir. Kreuzberg ilk etapta Türk göçmenler için cazip bir mekân olmuştur. Çünkü ikinci dünya savaşında aldığı tahribatlarla zarar görmüş bir semt olan Kreuzberg 1961'de Berlin duvarının inşası ile merkez olmaktan çıkmış ve kenar bir mahalle konumuna düşmüştür. Kreuzberg'te barınma maliyetlerinin ucuz olması göçmenlerin tercihlerinde belirleyici olmuştur (Baran, 2003:13-68). 1989 yılında Berlin duvarının yıkılmasıyla birlikte Kreuzberg'in konumu da değişmeye başlamıştır. Daha önce kenar bir mahalle konumunda olan Kreuzberg, Birleşik Almanya'nın başkenti Berlin'in tam merkezinde yer alan bir mekân konumuna gelmiştir. Tüm bu gelişmeler sosyo kültürel yapıda da değişmelere neden olmuştur. Berlin duvarının yıkılmasıyla birlikte izole görüntüsünden kurtulan Kreuzberg 1990'lı yılların ortalarına doğru kozmopolit bir konuma erişmiştir. Marjinal yaşam biçimlerinin varlığı ve çokkültürlü yapısıyla Kreuzberg 1. ve 2. kuşak göçmenlerin yaşam biçimden farklı olarak 3. kuşak göçmelere farklı kimlik ve kültürlerin etkisinde yeni fırsatlar sunmaktadır (Soysal, 2001: 10-11). Berlin artan küresel kapitalizmin gölgesinde aktöre farklı yaşam deneyimleri sunmakla birlikte, göçmen kimliksel algılamalarında değişime neden olmuştur. Burada Washington uzlaşısıyla birlikte değişen ekonomi paradigmasının da bu değişimde etkili olmaktadır. Artık çok uluslu şirketlerin egemen olduğu bir çağda, gelişen teknolojiyle birlikte bireyselliğin yükselişe geçtiği konjonktürde göçmenlik deneyimleri de dönüşüme uğramıştır. Ve bu dönüşümü tarihsel bağlamda Türk göçmenlerin müziksel pratiklerine baktığımızda gözlemleyebilmekteyiz. Herkesin her yere ait olduğu bir konjonktürde mekânlar da politik, kültürel ve ekonomik olarak alanlarla etkileşim halinde göçmenlerin bilişsel alanına etki etmekte, ulusaşırı mekânsal deneyimler, göçmelerin bilişsel alanında ulusaşırı bir biliş olarak kendini açığa vurmaktadır.

5. BERLİN'DE YAŞAYAN TÜRK GÖÇMENLERİN MÜZİKSEL TERCİHLERİ

Birinci kuşak Türk göçmeler 1960'lı yıllardan itibaren işçi olarak Almanya'ya gelmeye başlamıştır. Bu göçmenlerin Anadolu'nun kırsal bölgelerinden gelen bireyler olmakla birlikte müzik tercihleri ise Anadolu halk müziği yönündendir. Türk göçmenler bu dönemde göçmenlerle bir araya geldikleri mekânlarda Anadolu halk müziğini icra etmektedirler. Dinledikleri bu şarkılardaki ana tema ise yalnızlık, ana vatan özlemi ve hayat mücadelesidir. Türk göçmen işçileri zamanla alman toplumsal hayatını tanımaya başlamasıyla birlikte yaşadıkları kültürel bunalım yansımaları 1970 yıllarda müzikal eserlerde kendini göstermeye başlamıştır. Özellikle Metin Türköz Anadolu müziği formundaki eserleriyle Türk göçmen işçilerinin yaşadığı kültürel bunalımı dile getirmektedir. 1990'lı yıllardan itibaren pop müziğin yükselişi Türk göçmenleri arasında da karşılık bulmuştur. Türk göçmenler arsında popüler olan pop müzik aynı zamanda toplumsal hayatta kaldıkları dışlanmaya karşı bir tepki niteliğindedir. Ek olarak pop müzik piyasası diasporada genç göçmenler için yeni bir fırsat kapısı oluşturmuştur. Bu dönemde yine rap müziğin Türk gençleri arasında yaygınlaşması ve yaptıkları müzikte Alman toplumsal hayatında yaşadıkları olumsuzları dışa vurmaları rap müziğin diasporik kimliğin işaretleyicisi olarak algılanmasına neden olmuştur. (Greve, 2006: 140). Birinci ve ikinci kuşak göçmen bireylerin müziksel pratikleri de anavatan hassasiyeti çerçevesinde şekillenmiş ve müziksel söylemlerinde katı diasporik tonların izleri açık bir şekilde görünür kılınmıştır. Müzik diasporik kimliğin görünür kılınmasında aracı rolü oynamıştır.

Berlin 90'lı yıllardan artan küreselleşmeyle birlikte aynı zamanda dünya müzik piyasasının merkezi noktalarından biri haline gelmiştir. Farklı müzik tarzlarının etkileşim halinde olduğu bir mekân olarak Berlin pek çok farklı kültürden bireyin bir araya gelerek müzik yapmasına imkân tanımaktadır. Neoliberal politikaların yükselişe geçtiği 90'lı yıllardan sonra artan küreselleşmeyle birlikte çoklu kültürel yaklaşımlar da yükselişe geçmiştir. Bu bağlamda artık kimlikler statik kalıplar değil akışkan ve özerklik talep eden sürekli bir oluş olarak değerlendirilmektedir. Göçmenlerin diasporik kimliğin belirleyiciliğinden sıyrılarak ulusaşırı kimlikler inşa etmesi ulusaşırı paradigması çerçevesinde değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Ulusaşırı göçmenler hem yaşadığı ülkenin hem de anavatanın kültürünü aynı anda deneyimleyen özneler olarak çoklu kimliklere sahip ulusaşırı öznelerdir. 3. kuşak Türk göçmenlerde yoğun olarak hissedilen bu deneyimler onların müziksel pratiklerinde de kendini göstermektedir. Hipop ve elektronik müzik icra eden yeni kuşak, müziksel söylemlerinde etnik

unsurlardan kendilerini soyutlayarak ulusaşırı özneler olarak ulusaşırı kimliklerin bir dışa vurumunu yansıtan evrensel bir dil kullanmaktadırlar.

6. ALMANYA'DA MÜZİK İCRA EDEN METİN TÜRKÖZ, CARTEL VE SUMMER CEM ADLI MÜZİSYENLERİN ŞARKILARINA İLİŞKİN SÖYLEM ANALİZİ

6.1. Metin Türköz: "Alamanya'da Neler Var"

"Metin Türköz", İstanbul Sirkeci Garı'ndan 1962 yılında trenle Almanya'nın Köln kentine gelen birinci kuşak işçilerdendir. Almanya macerası 1962'de başlayan Türköz, Avrupalı Türk işçilerin sorunlarını bestelere dökerek 80'den fazla plak çıkardı. Türköz'ün "Alamanya Alamanya" isimli plağı 1 milyondan fazla satmıştır. Türköz Anadolu ajansına verdiği bir röportajda Almanya'da yaşadığı sorunları şu şekilde anlatmıştır:

"Bakkala gidiyorduk yumurta alacağız, dil olmadığı için 'gıt gıt gıdak' deyip, vücudumuzla tavuk şekline girip, yumurta işareti yapıyorduk. Ekmek diyemiyorsun, su diyemiyorsun, çok zorluklar yaşadık. Bizden iki ya da üç ay önce gelen insanlar saati 10 marka bize tercümanlık yapıyorlardı. Ne zorluklar çektik Almanya'da. Türkiye'ye gidince 'Alamancı', buraya gelince de 'karabaş' diyorlardı" (www.aa.com.tr).

Metin Türköz'ün "Alamanya'da neler var" adlı şarkını müzikal ve sözler bağlamında değerlendirdiğimizde ise Almanya'da birinci kuşak Türk göçmenlerin yaşadığı kültürel çatışmanın izlerini görmekteyiz. Şarkının diasporik Türk kimliğini işaretleyen özellikleri açıkça görülmektedir. Şarkı 4/4'lük türkü formunda bestelenmekle birlikte bağlama, darbuka ve kaval enstrümanları kullanılmıştır. Metin Türköz'ün Kayserili olması nedeniyle şarkıda İç Anadolu bölgesine ait nağmeler hissedilmektedir.

Almanya'da neler var
tek tek izah eyleyeyim
guten morgen guten tag
guten abend guten aht
dankeşön bitte schön
Affedersin çüş diyorlar.
Her türlü nane yiyorlar.

Yemek listeleri şöyle
Her gün yerler patatesi
Domuz eti at eti
Yılan eti it eti
Kaplumbağa kurbağa
Sümüklüböcek, tosbağa
Hayvanların sülalesi

Karnavalın rezilliği
Avrupa'nın vezirliği
Caddede çıplak karılar
Erkeklere sarılırlar
Kocası, karısı
Talebesi, hocası
Hepsi de baştan çıkarlar
Hepsi de twist yaparlar

Gelelim iş hayatına
Rahat bir bulamasın
Ustaya rüşvet vermezsen
Mesaiye kalamazsın
Kahvesi, gazozu, limonata
Koka cola, überi, biberi
Mayısteri, formeni
Çevirirler dümeni
Hepsi de olur ermeni

Yabancıyı sevmezler
Kiralık ev vermezler
Kızlarını dövmezler
Milletleri övmezler
Bulgar'ı, Yunanı
Yugoslavı, italyanı
Türkleri çok severler

Şekil 1. Metin Türköz'ün "Alamanya'da neler var" şarkısının sözleri

Anadolu'nun Âşıklık geleneğinin temsilcilerinden biri olması nedeniyle Türköz, bu eserde âşık üslubunu kullanmış ve Almanya'da toplumsal hayat içinde bocalayan bir göçmen'in hissiyatıyla Alman toplumsal hayatını eleştirmiştir. Birinci kuşak Türk göçmenlerden olan Türköz'ün eserinde Türk kültürünün tonları açık bir şekilde görülmekle birlikte ezgiler Türk kimliğini inşa eder konumdadır. Birinci kuşak göçmenler için Türk müziği hem bir direniş aracı olarak hem memleket özlemin dile getirdikleri bir iletişim aracıdır. 70'li yıllardan sonra alman toplumsal hayatını tanımaya başlayan Türk göçmenler yaşadıkları kültürel bunalım ve öteki olma hissiyatını Türk müziğinin Anadolu formları aracılığıyla dile getirmekle birlikte esasında Almanya'da Türk göçmen olarak kendilerini işaretlemektedirler.

6.2. Cartel: Cehennemden Çıkan Çılgın Türk

"Cartel" müzik grubunun kurucusu Kabus Kerim ya da gerçek ismiyle Kerim Yüzer, 27 Ocak 1972 yılında Manisa'da dünyaya geldi. Çocukluk yıllarını 8 yaşına kadar Manisa'da anneannesinin yanında geçirmiştir. Almanya'nın birinci kuşak Türk göçmemelerinden olan ailesinin yanına 12 Eylül 1980 yılında gitmiştir. Müzik hayatının ilk adımları 1984'lere dayanan Kabus Kerim, Almanya'da bulunan Amerikan askerlerinin yoğunluğundan gelen Breakdance ve Hiphop akımından bayağı bir etkilenmiştir. 1980'li yılların sonuna doğru Amerikalıların yoğun olduğu kulüplerde black music yapmıştır. Cinai Şebeke ve Erci E ile efsane grup Cartel'i kurmuşlardır. Cartel, 1995 yılında MTV'den "Best European Act" ödülünü almıştır. Kerim yüzer posta gazetesine verdiği bir röportajda Almanya'daki yaşantısına ilişkin şu ifadeleri *kullanmıştır:*

"Mahallenin 'abi'siydik. 18'imde takım elbise ve bastonla gezerdim. Bir raconumuz vardı. Birbirimizi korurduk. Patlıcan renkli Porsche'umuz vardı, hepimizin arabasıydı. Harcadığımız paranın hesabı yoktu, muhasebecimiz de vardı. Robin Hood gibiydik. Soygunu şirketlere yapardık, yoksullara dağıtırdık. Ve bir gün polis çetemizi patlattı. 1990'larda Neo-Naziler tarafından açıkça hedef gösterilen ve birçok kez öldürülen Türk göçmenler kendi arasında birleşme eğilimi gösteriyorlardı. Bu eğilimin müziğe yansıması Cartel'i doğurdu" (www.posta.com.tr).

Cartel bir numara en büyük
Cehennemden çıkan çılgın Türk
25 yaşında yüz binlik araba
Nerden geldi bu para en iyisi sorma
Anlamazsan kafan almaz sorma
Yaşadığım yeri tanımıyon sorma
Hergün savaş caddeler kan
Almanya'nın caddelerinden al sana haber
Durum beter bak cartele saygı göster

Bomba rap şeklinde geliyor
İpucunu yaktık ateş devam ediyor
Ona sana bana buna kuvvet veriyor
Konuş da söyle de susma da sende
Problemin çözümü bizde ve bende
Yabancısın diye seni ezemesinler
Cartel Almanya'nın 3 köşesinde
Bak bak bak Cartel vurup geçer
Ama kime vuracağını iyi düşünüp seçer
Bütün gece zarlar cartele hazırlar
Gibi geliyor ban yoksa şüphen mi var
Bunu koymamız yerine gerek
İttifakı kurduk hedefimiz de direk
Kartalları rezile çevirdik
Yeter be dedik
Şimdi size mesajımızı getirdik

Şekil 2. Cartel grubunun "cartel" şarkısının sözleri

Cartel grubunun "Cartel" isimli şarkıları rap formunda bir şarkı olmakla birlikte Türk ezgileri nakarat kısımlarda harmanlanmıştır. Eser 2/4'lük bir eser olup uşşak makamındadır. Eserde yer yer Türk müziği enstrümanlarından Cura'nın tınıları açıkça hissedilmekle birlikte disco soundlar da çoğunluktadır. Almanya ırkçı dazlak çetelerine karşı ayakta kalabilmek için karşı çeteleşme eğilimine giren Türk göçmenleri sokaklardaki bu çetin mücadeleyi hipop müzikle dile getirmektedirler. Hipop hem bir yaşam tarzı hem de bir iletişim dili haline gelmiştir. müziğin kitleleri bir araya getiren aurası Türk göçmen gençleri arasındaki bağı, iletişimi daha kuvvetli kılmaktadır. Kerim Yüzerin de röportajda ifade ettiği üzere bir zamanlar bir çete üyesi olduğunu görüyoruz. Şarkıda cehennemden çıkan çılgın Türk ifadesi ile sokaktaki Türk gençlerine çağrıda bulunarak bir dayanışma ateşi fitili de yakılmak istenmektedir. Etnik unsurların şarkıda hem söz hem de tını olarak kendini göstermesi rap müzik aracılığıyla Türk kimliğinin ön plana çıkartılmak istendiğini görüyoruz. Kaldı ki Almanya'daki Türk çetelerinin bir araya gelerek 32boys adı altında birleşmeleri ve bu grubun üyelerinin bugün dahi Almanya'da rap müzik piyasasının hâkimi olduğunu düşündüğümüzde rap müziğin etnik bir grubun inşasında işlevsel olduğunu görüyoruz. Ancak analiz ettiğimiz şarkı 1995 yılında piyasa çıkmıştır ve Berlin duvarının yıkılmasıyla ortaya çıkan çok kültürlü yapıdan Türk göçmelerin de etkilendiğini ve bunu da müziklerine yansıttıklarını görüyoruz. Her şeyden önce birinci kuşak Türk göçmenlerin saf Anadolu ezgileriyle kendilerini ifade ettikleri müzik formuna ait tınıların ikinci kuşak tarafından rap müzik formu içine serpiştirildiğini görüyoruz. Türk göçmenlerin Alman toplumsal yapısı içinde maruz kaldığı ötekileştirmeye tepki artık kendi kültürel yapılarına aykırı bir dinamik olan rap müzik aracılığıyla gösterilmektedir. İçinde yer yer Türk kimliğine dair etnik unsurlar barındırmakla birlikte rap müzik Türk göçmenleri arasında aynı zamanda bir dayanışma ağı da inşa etmektedir. İkinci kuşak Türk göçmenlerin müziksel pratiklerinde kimliğin dinamik boyutunu da gözlemlemekteyiz. Birinci kuşak Türk kimliğini elinde bağlama, Anadolu kıyafetleriyle müziğini icra ederek işaretlerken, ikinci kuşak Türk kimliğini rap müzik ve bol kıyafetlerle işaretlemektedir.

6.3. Summer Cem: "Tamam Tamam"

Gerçek adı Cem Toraman olan Summer Cem 1983 Mönchengladbach doğumlu. Anne ve babası Malatyalıdır. Eko Fresh, Bushido gibi ünlülerle çalıştı. KC Rebell ile yaptığı Hayvan parçasıyla hayvan kelimesi Almanca'ya girmiştir. Dört solo albümüyle satış listelerinde ilk onda yer almıştır. Summer cem hürriyet gazetesine verdiği röportajda kendisini ve yaptığı müziği şöyle ifade etmiştir:

"*Biz Almanya'nın, Alman toplumunun aynasıyız. Sadece müzikte değil, hemen her alanda başarılı isimler var. Bizim Almanya toplumuna vereceğimiz çok şey var. Memleket deyince Malatya da Mönchengladbach da benim vatanım. Bu noktada uyum kelimesi benim için ifade ettiği anlam, kendi kültürümüzü, kendi geleneklerimizi unutmadan Alman kültürüyle uyuşmaktır. Şarkılarımda hem Türk hem Alman hem Amerikan veya başka müziklerden ilham alıyorum. Bu anlamda birçok müziğin tınısı*

var diyebilirim. Benim müziğim sert rap. Bazen kaba gelebilir. Babam başta bu ne biçim müzik diyordu. Ama benim yaptığım rap melodili. Nakaratlar yapıyorum. Tepki var. Eleştiri var. Yaşadığımız hikâyeler. Ama siyasi değil" (www.hurriyet.com.tr).

Summer Cem gerçek adıyla Emre Toraman'ın "tamam tamam" adlı şarkısını müzikalite ve sözel olarak analiz ettiğimizde şarkının 2/4'lük bir şarkı olduğunu görmekteyiz. Şarkı tekno müzik formunda olmakla birlikte sözler ise Almancadır. Şarkı'da gerek müzikal gerek sözel olarak etnik unsurlara yer verilmemiştir.

Miksu
Tamam, tamam
Kapının önünde yaklaşık bin kişi beni bekliyo' (mhh)
Sürtük, elini öpmem senin (eh-eh)
Sadece fotoğraf artı imza (evet)
Yavaş, yavaş, tamam, tamam
Müşterilerim sürekli beni arıyo' (vırrr)
Ve artık burama kadar geldi (evet)
Bugün yüz gram kar yağacak
Sıkıntı yok, tamam tamam

Mhh, bi' tane Molly patlatayım
Mhh, salla, salla vücudunu
Mhh, Ferrari ile gezelim bu şehri
Arkada kahbeler ve barbiler ile bi'
80'li partisine gidelim
Uh-uhh, konuşma, başla
Beat ba-bam-ba-bam yapiyo'
Amsterdam'dan en iyi mal
Sıkıntı yok, tamam tamam
Tamam tamam Sıkıntı yok

Şekil 3. Summer Cem'in "tamam tamam" şarkısının sözleri

Üçüncü kuşak bir Türk göçmen genci olarak Summer Cem'in şarkısında Almanya'nın çok kültürlü kozmopolit yapısının izlerini görmekteyiz. Diasporik kimliğin baskılayıcılığından kurtulan üçüncü kuşak Türk gençleri ulusaşırı toplumsal alanlarda eyleyen aktörler olarak ulusötesi kimlikler çerçevesinde kendilerini ifade etmektedirler. "Tamam Tamam" adlı şarkının sözlerini birinci kuşak metin Türköz ve ikinci kuşak kerim yüzerin şarkılarını göz önünde bulundurarak değerlendirdiğimizde herhangi toplumsal ve etnik bir kaygı gütmeksizin Almanya'nın renkli, hareketli yaşantısı anlatan ifadeler kullanıldığını görüyoruz. Almanya'nın çokkültürlü yapısı içinde hayatın akışına kendini bırakan Türk göçmenlerinin etnik kaygılardan uzakta evrensel özneler olarak eylediklerini görmekteyiz. Burada tekno müziğin yersiz yurtsuzlaştıran, yaşantı dünyası içinde yeni bağlantılar kurduran yapısını da vurgulamak gerekmektedir. Tekno müzikte temel müzik aleti ses üzerinde değişiklik yapma imkânı veren synthesizerdır. Synthesizer ile sesler işlenerek değişiklik yapılmakta, dijital formlardaki sesler ile kitleleri kapan bir aura yaratılmaktadır. Bu müzik formunda merkez ritmin genellikle 4/4 ölçüde ve tempo ise dakikada 120 ile 150 vuruş arasında değişmektedir.

Tekno müzik formu Türk kültürel dinamiklerine aykırı bir form olmakla birlikte farklı kültürlerden kitlelerin bir araya gelerek ortak bir paydada erimesine imkân tanımaktadır. Türk göçmen gençleri Summer Cem'in hürriyet gazetesine verdiği röportajdan da anlaşılacağı üzere kendilerini ne Alman ne de Türk kimliği çerçevesinde konumlandırmaktadırlar. Onlar dünyanın küresel bir köy haline geldiği bir evrende yersiz yurtsuz özneler olarak ulusötesi kimlikler çerçevesinde eylemekte ve bu anlayış müziksel pratiklerine sirayet etmektedir. Önceki kuşak diasporik kimliğin baskılayıcılığında bir kimlik edinirken sonraki kuşaklar artan bilgi brikimi ve teknolojik gelişmenin etkisiyle paralel olarak artan rasyonelleşmeyle birlikte kendi kimliklerini din, ırk gibi köktenci oluşumlardan bağımsız bir şekilde inşa etmektedirler. Bu anlayışın gelişmesinde Almanya'nın kozmopolit yapıya bürünmesini de birlikte rap müziğin merkezi konumunda olan Berlin'in de etkisinin olduğunu göz ardı edemeyiz. Böylesi bir muhtelif kültürlerin bir arada yaşadığı bir mekânda farklı kesişimsellikler meydana gelmekle birlikte kimlikler de akışkan bir halde daha dinamik boyut kazanmaktadır. Bu kesişimselliklere zemin hazırlayan ve kimliklerin akışkan bir boyut kazanmasına imkân tanıyan unsurlardan biri de müziktir. Müzik de bu çokkültürlü mekân ve yapıdan etkilenmiştir. Etnik unsurlardan arındırılmış karakteriyle rap ve tekno müzik formları farklı karşılaşmalara zemin hazırlayarak ulusaşırı toplumsal alanları sürekli inşa etmektedir.

7. SONUÇ

Almanya'da müzik icra eden Türk göçmenlerden birinci kuşak Metin Türköz, ikinci kuşak Kerim Yüzer ve üçüncü kuşak Cem Toraman'ın şarkıları üzerinden uluslararası göç olgusuna ilişkin konjonktürel değişimleri okuduğumuz gibi aynı zamanda dönemin toplumsal hafızasını da okunabilmektedir. Birinci

kuşak Türk göçmenlerin yaşadığı kültürel çatışmalar Türk kimliğine ait etnik unsurların yoğun hissedildiği Anadolu ezgileri üzerinden dile getirilirken, ikinci kuşak Türk göçmenleri Alman toplumsal hayatında maruz kaldığı ötekileştirmeye bir direniş silahı olarak rap formunda müzik üzerinden tepki vermektedir. İkinci kuşağın müzik pratiklerinde dikkat çeken durum, artık Türk kimliğini inşa ederken kendi kültürel müzik formlarını değil Almanya'nın kozmopolit yapısı içinde farklı kültürel karşılaşmalar sonucunda keşfettikleri rap müzik üzerinden Türk kimliğini inşa etmeleridir. İkinci kuşağı bir geçiş dönemi olarak tanımlamakla birlikte üçüncü kuşakta ikinci kuşağın kullandığı müziksel dilin etnik unsurlardan arınmış halini gözlemlemekteyiz. Üçüncü kuşak müziksel pratiklerinde lisan olarak Almanca, İngilizce tercih ederken şarkılarında dile getirdikleri temaların ise toplumsal etnik kaygılardan uzak olduğunu görüyoruz. Tamamen müzik yapmaya odaklanan üçüncü kuşak göçmenler Türk kimliğini ön plana çıkaran temalardan ziyade Almanya'nın eğlenceli, heyecan veren ve akışkan yaşantı dünyasının öğelerini kullanmaktadırlar. Gelişen teknoloji ve küreselleşme müzikte de kendini göstermiş rap müzik elektronik öğelerle destelenen tekno müzik alt yapısıyla icra edilmektedir. Tekno müziğin yoğun ritimli yapısı farklı karşılaşmalara zemin hazırlamakla birlikte muhtelif coğrafyaları ve insanları birbirine bağlamakta, başka bir ifadeyle ulusaşırı toplumsal alanların inşasında rol oynamaktadır.

KAYNAKÇA

BARAN, E. (2013), Türkçe Almanya'da Yaşayan Türk Nüfusun Yaşadığı Mekân İle Etkileşimi: Berlin-Kreuzberg Örneği, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

BASCH, L., BLANC, C. S., SCHİLLER, N. G. (1994), Nations Unbound: Transnational Projects and the Deterritorialized Nation-State, London: Routledge.

DELEUZE, G., GUATTARİ, F. (1990), Kapitalizm ve Şizofreni 1-Göçebebilimi İncelemesi: Savaş Makinası, (Çev. Ali Akay), İstanbul: Bağlam Yayınları.

FAİST, T. (2003), Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar. İstanbul: Bağlam Yayınları.

GREVE, M. (2006), Almanya'da Hayali Türkiye'nin Müziği, (Çev. Selin Dingiloğlu), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

HARDT, M., NEGRİ, A. (2011). Ortak Zenginlik. (Çev. E. Barış Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hardt, M., Negri, A. (2011). Ortak Zenginlik. (Çev. E. Barış Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kerim Yüzer, https://www.posta.com.tr/magazin/cumartesi-postasi/kabus-kerim-hayatim-kucuk-emrah-filmi-gibi-1327567, (erişim tarihi: 25.11. 2023)

METİN TÜRKÖZ, https://www.aa.com.tr/tr/anadoludan-avrupaya-insan-hikayeleri/kayserili-asik-vatan-hasretini-turkulere-doktu/1598603, (erişim tarihi: 25.11. 2023)

MURPHY T. S., SMİTH, D. W. (2017), Duyarak Düşünmek, (Çev. Barış Tanyeri), İstanbul: Sub yayınları.

SOYSAL, L. (2001), Diversity Of Experience, Experience Of Diversity, Turkish Migrant Youth Culture İn Berlin, Cultural Dynamics, 13(1): 5-28.

STOKES, M., CAMPBELL, C., SCHULZE, K. E. (1999), Ortadoğu'da Milliyetçilik, Azınlıklar ve Diasporalar, (Çev. Ahmet Fehmi), İstanbul: Sarma Yayınevi.

SUMMER CEM, https://www.hurriyet.com.tr/avrupa/almanya-nin-aynasiyiz-27673220, (erişim tarihi: 25.11. 2023)

ŞİMŞEK, D. (2016), Ulusaşırı Kimlikler, Londra'da Kıbrıslı Türk, Kürt ve Türk Göçmen Çocukları, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

KARBON MUHASEBESİNDE KULLANILAN TEMEL TERİMLER

Özlem KOÇAKOĞLU
Harran Üniversitesi, Şanlıurfa Sosyal Bil. M.Y.O., Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programı
ozlem.kocakoglu@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9657-6105

Mehmet Ali KOÇAKOĞLU
Harran Üniversitesi, Şanlıurfa Sosyal Bil. M.Y.O., Dış Ticaret Programı
alikocakoglu@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0900-844X

Özet
Sera gazı emisyonlarının miktarının izlenmesi, doğru bir biçimde muhasebeleştirilmesi, bütçelenmesi ve raporlanması karbon muhasebesinin temelini oluşturmaktadır. Uygulama alanı genişledikçe kapsamı konusunda da ortak bir görüşe varmak güçleşmektedir. Bununla beraber karbon muhasebesi emisyon miktarının da izlenmesi anlamına geldiğinden muhasebe alanında iklimle ilgili yeni terimler kazandırmıştır. Karbon ayak izi, karbon, Kyoto Gazları vb. gibi pek çok kavram günlük uygulamada ve raporlamada sıklıkla kullanılmaktadır. Bu çalışmanın amacı pek çok uygulamacının yabancı olduğu bu terimleri anlaşılır kılmaktır. Uygulamada bazı terimlerin üzerinde anlam birliğinin bulunmadığı bazılarının ise kapsamının ve bağlamının genişletildiği görülmüştür. Kavramsal olarak yabancılık çekilen bu yeni çalışma alanında karbon muhasebecileri için temel terimler derlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Küresel İklim Değişikliği, Karbon Ayak İzi, Küresel Isınma Potansiyeli, Karbon Muhasebesi

BASIC TERMS USED IN CARBON ACCOUNTING

Abstract
Monitoring the amount of greenhouse gas emissions, accurately accounting, budgeting and reporting constitute the basis of carbon accounting. As the field of application expands, it becomes more difficult to reach a common opinion on its scope. However, when carbon accounting means monitoring the amount of emissions, it has introduced new climate-related terms in the field of accounting. Many concepts such as carbon footprint, carbon, Kyoto Gases etc. are frequently used in daily practice and reporting. The aim of this study is to make these terms understandable, which many practitioners are unfamiliar with. In practice, it has been observed that some terms do not have a unified meaning, while the scope and context of others have been expanded. Basic terms have been compiled for carbon accountants in this conceptually unfamiliar new field of study.

Keywords: Global Climate Change, Carbon Footprint, Global Warming Potential, Carbon Accounting

1.GİRİŞ

İklim değişikliği günümüzde hem bireylerin hem de devletlerin gündemini meşgul etmektedir. Küresel iklim değişikliği; ormansızlaştırma, fosil yakıtların kullanımı, sanayi süreçlerinin olumsuz etkileri gibi insan eliyle yaratılan sera gazlarının (CO2, CH4, O3, N2O,CFC-11, HFC, PFC,SF6) atmosfere salınması sonucunda yerkürenin ortalama yüzey sıcaklığının artması nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Bu olumsuz durum yapay bir sera etkisi yaratmakta; artan sıcaklık aşırı ve ani bir biçimde yaşanan iklimsel olayları tetiklemektedir (İklim Değişikliği Bakanlığı Web Sitesi, 2022:1). Birçok insan iklim değişikliğini esas olarak daha yüksek sıcaklıklar olarak algılasa da dünyamız ekosistemi içinde birbirini tetikleyen pek çok olumsuzluğu beraberinde getirmektedir. Yoğun kuraklık, su kıtlığı, şiddetli yangınlar, yükselen deniz seviyeleri, su baskınları, kutup buzullarının erimesi, biyolojik çeşitliliğin azalması iklim değişikliğinin belli başlı sonuçları arasındadır. (UN Web Sitesi,2022:1). Ekosistemlerin ve insanların iklim değişikliğine olan duyarlılıkları bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir. Küresel ısınmaya bağlı ekstrem iklim olaylarından 3,3- 3,6 milyar insanın etkileneceği düşünülmektedir (IPCC Web Sitesi,2022:95). Dünya yüzeyinin ortalama sıcaklığı şu anda 1800' lerin sonlarında olduğundan (sanayii devrimi sonrası) ve son 100.000 yıldaki herhangi bir dönemden 1.1 celcius derece daha sıcaktır. Birleşmiş Milletler raporlarına göre küresel sıcaklık artışının 1,5 celcius dereceyi aşmaması, yaşanabilir

iklimsel koşulların korunmasını ve kötü iklim olaylarından insanlığın kaçınmasını sağlayacaktır. Ancak şu anda yürürlükte olan politikalar yüzyılın sonuna kadar sıcaklığın 3 celcius artacağı öngörülmektedir (UN Web Sitesi,2022:1). Birleşmiş Milletler tarafından kurulan Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli' nin verilerine göre 1,5 celcius derecenin altında kalınabilmesi için hesaplanan karbon bütçesi 460 milyar metrik tondur. 2023 yılına gelindiğinde bu bütçenin yaklaşık yarısının tüketildiği belirtilmiştir. Karbon bütçesi, küresel ısınmayı belirli bir sınırın altında tutabilmek için salımı mümkün olan azami karbondioksit (CO2) miktarını ifade etmektedir (Ünlü, 2023:1). Ülkelerin söz konusu bu hedefi gerçekleştirebilmeleri ancak ülke içindeki ilgili tarafların (şirketler, hanehalkları, belediyeler vb.) doğru bir biçimde raporlama yapmaları ile başarılabilir. Bu bağlamda sera gazı emisyonlarının küresel doğası ve artan iklim değişikliği etkilerinin olumsuz etkilerini önleme ve azaltma konusunda yeni, daha bütünsel yaklaşımlar tartışılmaya başlanmıştır (Schaltegger ve Csutora, 2012:1).

IFRS S2 İklimle İlişkili Açıklamalar Standardını yayınlamış ve işletmelere faaliyetleri sonucu yarattıkları karbon emisyon miktarını açıklama yükümlülüğünü getirmiştir. Söz konusu standart Ocak 2024 itibariyle uygulanmaya başlanacaktır (IFRS Web Sitesi, 2023:15). Bu gelişmelere paralel olarak 1992 yılından Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS), 1997 yılında imzalanan Kyto Protokolü ve 2015 yılında imzalanan Paris Anlaşması devletleri emisyonların azaltılması hususunda ciddi sorumluluklar yüklemektedir. Kyoto Protokolü ile sera gazı azaltımı karşılığında elde edilen karbon kredilerinin alınıp satılması karbon piyasalarının doğmasına neden olmuştur (Binboğa, 2014:5142). Emisyon miktarlarının parasal olarak karşılığının bulunması bunların doğru biçimde kayıt altına alınması ve gerçeğe uygun değerleriyle dürüstlük ilkesi çerçevesinde raporlanmasını zorunlu hale getirmiştir. Karbon muhasebesi her geçen gün önem kazanmaya ve daha fazla ilgi görmeye başlamıştır.

Karbon muhasebesi kurumun faaliyetlerine ilişkin verilerinin ve karbon izdüşümünün yani emisyon miktarının salınım faktörleri de dikkate alınarak karbondioksit eşdeğerine dönüştürülmesidir (Uyar ve Cengiz, 2011: 56) . Başka bir ifadeyle karbon muhasebesi bir kaynak tarafından tutulan veya yayılan sera gazının toplanması, ölçülmesi, parasal değerlemesinin yapılması ve bu bilginin iç ve dış bilgi kullanıcıları ile iletişiminin sağlanmasıdır şeklinde tanımlanabilir. İklim değişikliğinin insan yaşamı üzerindeki etkisine bağlı olarak emisyon miktarlarının ölçülmesi gereği muhasebenin geleneksel terim ve yordamlarının dışına çıkılması anlamına da gelmektedir. Her endüstri ve faaliyet alanı için farklı ölçüm metodolojilerinin bulunması ise meslek mensuplarının karşı karşıya olduğu diğer bir güçlüktür. Uygulamada ortaya çıkan diğer bir problem de geleneksel muhasebe terimlerinin dışında karbon ayakizi, global ısınma faktörü vb. gibi yeni terimlerin pek çok farklı şekillerde tanımlanması veya içeriklerinin tam olarak anlaşılmamış olmasıdır. Bu çalışma sıklıkla kullanılan bu terimlerin açıklanması üzerine odaklanmaktadır. Bu kapsamda karbon ayak izi, Kyoto Gazları, küresel ısınma potansiyeli ve karbon dioksit eşleniği terimleri örneklendirilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

2.MATERYAL METOD

Bu kısımda karbon ayak izi, Kyoto Gazları, küresel ısınma potansiyeli ve emisyon hesaplamalarında sıklıkla kullanılan karbon eşleniği kavramları örneklendirilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

2.1. Karbon Ayak izi

Atmosferdeki sera gazı konsantrasyonunun artması ciddi küresel ısınmaya ve buna bağlı sonuçlara neden olmaktadır. Ölçülebilir olanın yönetilebilir olduğundan hareketle, ürün, süreç veya insan faaliyetlerinin yaratmış olduğu sera gazı yoğunluğunun karbon dioksit cinsinde ölçülmesi karbon ayak izi olarak ifade edilmektedir (Pandey vd., 2010: 135). Diğer bir ifadeyle karbon ayak izi ürün yaşam dönemleri boyunca veya belli bir faaliyet sonucunda, dolaylı ve dolaysız bir biçimde ortaya çıkan karbon dioksitin veya karbon dioksit cinsinden eşdeğerinin ton (veya kg) cinsinden ölçüsüdür (Wiedmann ve Minx, 2008:4). . Sera gazlarının karbondioksit eşdeğeri olarak çevrilmesi ve karbondioksitin sera gazları içindeki payının yaklaşık %82 ile en yüksek oranı oluşturması nedeniyle genel olarak karbon ayak izi olarak ifade edilmektedir (Binboğa ve Ünal, 2018: 193) . Karbon ayak izi hesaplamalarına yönelik metodolojiler halen gelişmektedir ve sera gazı yönetimi için önemli bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Karbon ayak izi kavramı hayatın ve ekonominin her alanına nüfuz etmiş ve ticarileştirilmektedir, ancak

çalışmalar arasında karbon ayak izinin tanımları ve hesaplamaları arasında çok az tutarlılık bulunmaktadır (Pandey vd, 2010: 135).

Karbon ayak izini ekolojik ayak izinin bir bileşeni olarak da tanımlamak ve arazi ölçüsü birimi cinsinden ifade etmek de mümkündür. Ekolojik ayak izi, mevcut teknoloji ve kaynak yönetimiyle bir bireyin, topluluğun ya da faaliyetin tükettiği kaynakları üretmek ve yarattığı atığı bertaraf etmek için gereken biyolojik olarak verimli toprak ve su alanıdır. Ekolojik Ayak İzi "küresel hektar" (kha) ile ifade edilir. Buna altyapı ile atık karbondioksitin (CO2) emilimini sağlayacak bitki örtüsü için gerekli alanlar da dâhildir. Biyolojik kapasitenin ve ekolojik ayak izi kapasitesinin ölçü birimi olan küresel hektar dünyanın ortalama verimliliği üzerinden, 1 hektar arazinin üretim kapasitesini temsil eder (WWF, 2012:7). Yani güncel teknoloji ve kaynaklar aracılığıyla bir bireyin, topluluğun ya da spesifik bir insan faaliyetinin tükettiği doğal kaynakları yeniden üretebilmek ve ortaya çıkan atığı etkisiz hale getirmek, mümkünse yok etmek için gereken biyolojik kapasite küresel hektar (kha) birimiyle gösterilir (Semtrio Web Sitesi, 2023:1).

Ekolojik ayak izi aşağıdaki unsurlardan meydana gelmektedir (WWF, 2012:9).
- Karbon ayak izi
- Tarım arazisi ayak izi
- Orman ayak izi
- Yapılandırılmış alan ayak izi
- Balıkçılık sahası ayak izi
- Otlak ayak izi

Karbon ayak izi, emisyonunun ortaya çıkış biçimine göre birincil (doğrudan) ayak izi ve ikincil (dolaylı) ayak izi olarak da sınıflandırılabilir. Birincil ayak izi, evsel enerji tüketimi ve ulaşım (otomobil ve uçak gibi) dâhil olmak üzere fosil yakıtlarının yanmasından ortaya çıkan doğrudan CO2 emisyonlarının, ikincil ayak izi ise kullandığımız ürünlerin tüm yaşam döngüsünden bu ürünlerin imalatı ve en sonunda bozulmalarıyla ilgili olan dolaylı CO2 emisyonlarının ölçüsüdür (Özsoy, 2015:202).

2.2. Kyoto Gazları

Kyoto Protokolü Aralık 1997'de Japonya'nın Kyoto kentinde kabul edilmiş olup 2005'te yürürlüğe girmiştir. Sanayileşmiş ülkelerin ve geçiş halindeki ekonomilerin sera gazı emisyonlarına sınırlama getirme taahhüdünde bulunan, iklim değişikliğine ilişkin bir Birleşmiş Milletler çerçeve sözleşmesidir. Bu protokole göre altı ana sera gazı emisyonunun azaltılması gerekmektedir (Sotoodeh, 2021:1).

- Karbon dioksit
- Methan gazı
- Nitröz Oksit
- Hidrofloro Karbonlar
- Perflora Karbonlar
- Sülfür Hekzaflorid

Bu sınıflandırmada en tehlikeli olan sülfür hekzaflorid iken, en az tehlike arz edeni karbon dioksittir. Ancak atmosferdeki miktarı ve zararı bakımından değerlendirilecek olursa karbon dioksit birinci sırada bulunmaktadır (Şahin ve Avcıoğlu, 2016: 158).

Nitrojen Triflorür 2012 yılından başlayarak Kyoto Protokolü ikinci uyum döneminde yukarıda sayılanlara ek olarak listeye dahil edilmiştir. Nitrojen Triflorür özellikle hekzafloridlerin yerini alan inorganik bir nitrojen-flor bileşiğidir. Elektronik endüstrisinde, plazma aşındırma, silikon çiplerin yapıldığı temizleme odaları, yarı iletken ve LCD panel üretimi gibi çeşitli işlemler sırasında sıklıkla kullanılmaktadır. Ek olarak fotovoltaik (güneş hücreleri ve panelleri konusunda yapılan çalışmaların genel adı) ve kimyasal lazer endüstrilerinde birçok önemli uygulama alanına sahiptir. 17.200 yıllık küresel ısınma potansiyeli ile Kyoto Protokolü kapsamındaki gazlar arasında sülfür heksaflorürden sonra ikinci sırada yer almaktadır; bu, atmosferik ısıyı tutmada oldukça etkili olduğu ve 740 yıllık bir ömre sahip olduğu anlamına gelmektedir (Ecometrica Web Sitesi, 2012: 1).

2.3. Küresel Isınma Potansiyeli

Sera gazları güneş ile dünyamıza ulaşan enerjiyi emerek, bu enerjinin uzaya kaçma hızını yavaşlatır ve Dünya'yı ısıtırlar. Bu dünyayı yalıtan bir battaniye gibi sarmakta ve tüm canlılar için daha yaşanabilir bir ortam yaratmaktadır. Ancak bu sera etkisinin doğal olmayan bir biçimde arttırılması iklim değişikliği ile sonuçlanmaktadır. Farklı sera gazlarının Dünya'nın ısınması üzerinde farklı etkileri bulunmaktadır. Bu gazların birbirinden farklı olduğu iki temel nokta, enerjiyi absorbe etme yetenekleri (ışıma verimliliği) ve atmosferde ne kadar süre kaldıklarıdır (ömürleri). Küresel Isınma Potansiyeli (GWP), farklı gazların küresel ısınmaya etkilerinin karşılaştırılmasına olanak sağlamak için geliştirilmiştir. Spesifik olarak, 1 ton karbondioksit (CO2) emisyonuna göre, belirli bir süre içinde 1 ton gaz emisyonunun ne kadar enerji emeceğinin bir ölçüsüdür. GWP ne kadar büyük olursa, belirli bir gazın o zaman periyodunda CO2'ye kıyasla Dünya'yı o kadar fazla ısıttığı anlamına gelmektedir. (ABD Çevre Ajansı, 2023:1). IPCC 6. Değerlendirme Raporuna göre Kyoto Gazlarının global ısınma potansiyeli aşağıdaki gibi tablolaştırılmıştır.

Tablo 1.1. Kyoto Gazları Global Isınma Potansiyeli

SERA GAZLARI	GLOBAL ISINMA POTANSİYEL
Karbon dioksit	**1**
Methan gazı	**29,8**
Nitröz Oksit	**273**
Hidrofloro Karbonlar	**5- 14.600**
Perflora Karbonlar	**78- 12.400**
Sülfür Hekzaflorid	**25.200**
Nitrojen Triflorür	**17.400**

Kaynak: Brander ve Davis, 2012: 2

Yukarıdaki tablo 100 yıllık bir süre içinde karbondioksitle karşılaştırıldığından sera gazlarının atmosferi ne kadar ısıtıcağına dair bir fikir vermektedir. Örneğin 1 kg Nitröz oksit 100 yıllık bir sürede 1 kg karbon dioksit ile karşılaştırıldığında 273 kat daha fazla ısınmaya neden olmaktadır.

2.4. Karbon Dioksit Eşleniği

Karbondioksit eşdeğeri bir ortamda farklı sera gazlarını tanımlayan ortak bir ölçü birimidir. Tıpkı karbon ayak izinde olduğu gibi sera gazları karbondioksit eşleniği cinsinden ifade edilir. Herhangi bir tipte veya miktarda sera gazının karbondioksit eşleniği global ısınma etkisinin de eşleniğini ifade etmektedir. Bir sera gazı global ısınma potansiyeli ile çapıldığında karbondioksit eşleniği şeklinde ifade edilir (Brander ve Davis, 2012: 3).

1.kg methane
Methane Global Isınma Potansiyeli 29,8

Methane Karbondioksit Eşleniği= 1 KG Methane x 29,8 = 29,8 kg Karbondioksit Eşleniği

Karbon dioksit eşleniği birçok nedenden dolayı elverişli bir araçtır. Öncelikle farklı sera gazı türlerinin karşılaştırılmasına olanak tanır. Farklı sera gazı demetlerinin tek bir sayı olarak ifade edilip kayıt altına alınmasını kolaylaştırır. CO2e, CO2eq, CO2equivalent (eşlenik) ve CDE şeklinde ifade edilmektedir (Brander ve Davis, 2012: 3).

3.SONUÇ VE TARTIŞMA

Karbon muhasebesi emisyon miktarının hesaplanmasını gerektirdiğinden farklı terminolojilerin kullanımını da zorunlu kılmıştır. Bununla beraber her sektör, endüstri veya faaliyet alanı için farklı emisyon hesaplama metodolojilerinin bulunması karbon muhasebesi konusunda çalışan meslek mensuplarının işlerini daha da güçleştirmektedir. Geleneksel muhasebeden farklı yöntemlerin söz konusu olması farklı terminolojilerinde kullanılmaya başlanması ile sonuçlanmıştır. Bu çalışmada uygulamada sıklıkla kullanılan ve her türlü hesaplama metodolojisinde yer bulan karbon ayak izi, Kyoto Gazları, küresel ısınma potansiyeli ve karbon eşleniği terimleri açıklanmaya ve anlaşılabilmesi için

örneklendirilmeye çalışılmıştır. Temel terimlerin doğru bir biçimde anlaşılması uygulamanın ve buna bağlı olarak raporlamanın daha sağlıklı bir biçimde yapılabilmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca literatürde ufak farklılıklarla pek çok biçimde tanımlanan, anlamları genişletilen temel terimlerin doğru bir biçimde anlaşılması önemlidir. Bu bakımdan çalışmanın literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

ABD Çevre Ajansı (2023). Understanding Global Warming Potentials. https://www.epa.gov/ghgemissions/understanding-global-warming-potentials. Erişim Tarihi. 1.12.2023

Binboğa G ve Ünal A. (2018). Sürdürülebilirlik Ekseninde Manisa Celal Bayar Üniversitesi' nin Karbon Ayak İzinin Hesaplanmasına Yönelik bir Araştırma, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi (UİİİD-IJEAS), 21: 187- 202.

Binboğa G. (2014). Uluslararası Karbon Ticareti ve Türkiye, Journal of Yaşar University, 9 (34): 5732- 5759.

Brander, M., ve Davis, G. (2012). Greenhouse Gases, CO2, CO2e, and Carbon: What Do All These Terms Mean. Econometrica, White Paper.

Ecometrica Web Sitesi (2012). Nitrogen Trifluoride: The New Mandatory Kyoto Protocol Greenhouse Gas, https://ecometrica.com/knowledge-bank/insights/nitrogen-trifluoride-the-7th-mandatory-kyoto-protocol-greenhouse-gas/. Erişim Tarihi. 1.12.2023

IFRS Web Sitesi (2023). IFRS S2 Climate-related Disclosures, https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/publications/pdf-standards-issb/english/2023/issued/part-a/issb-2023-a-ifrs-s2-climate-related-disclosures.pdf, Erişim Tarihi 16.12.2023

IPCC Web Sitesi (2022). Mitigation Pathways Compatible with 1,5 Celcius in the Context of Sustainable Development, SR15_Chapter_2_LR.pdf (ipcc.ch), Erişim Tarihi 13.12.2023

İklim Değişikliği Bakanlığı Web Sitesi (2022). Sık Sorunlan Sorular, https://iklim.gov.tr/sss/temel-kavramlar. Erişim Tarihi: 01.12.2023

Özsoy C. E. (2015). Düşük Karbon Ekonomisi ve Türkiye' nin Karbon Ayak İzi, HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 4 (4) : 198- 215.

Pandey, D., Agrawal, M. & Pandey, J.S. (2010). Carbon footprint: current methods of estimation. *Environ Monit Assess* **178**, 135–160

Schaltegger S. ve Csutora M. (2012). Carbon Accounting for Sustainability and Management Status Quo and Challenges, Journal of Cleaner Production, Vol 36: 1-16.

Semtrio Web Sitesi (2023). Ekolojik ve Karbon Ayak İzi Nedir?, https://www.semtrio.com/blog/ekolojik-ve-karbon-ayak-izi. Erişim Tarihi: 01.12.2023

Sotoodeh K. (2021). Fugitive Emissions From Piping and Valves, Prevention of Valve Fugitive Emissions in the Oil and Gas Industry, Elsevier Gulf Professional Publishing

Şahin G ve Avcıoğlu O. A. (2016). Tarımsal Üretimde Sera Gazları ve Karbon Ayakizi, Tarım Makinaları Bilimi Dergisi, 12 (3), 157-162.

UN Web Sitesi (2022). What is Climate Change?, https://www.un.org/en/climatechange/what-is-climate-change. Erişim Tarihi: 01.12.2023.

Uyar S ve Cengiz E. (2011). Karbon Muhasebesi, Mali Çözüm Dergisi, Mayıs- Haziran 2011.

Ünlü D.E. (2023). 1,5 Derece Hedefine Ulaşmak İçi Sadece 6 Senemiz Var. https://www.ekonomim.com/kose-yazisi/15-derece-hedefine-ulasmak-icin-sadece-6-senemiz-var/715009. Erişim Tarihi: 01.12.2023

Wiedmann, T. and Minx, J. (2008). A Definition of 'Carbon Footprint'. In: C. C. Pertsova, Ecological Economics Research Trends: Chapter 1, pp. 1-11, Nova Science Publishers, Hauppauge NY, USA.

WWF (2012). Türkiye' nin Ekolojik Ayak İzi Raporu, https://wwftr.awsassets.panda.org/downloads/turkiyenin_ekolojik_ayak_izi_raporu.pdf?1412/turkiyenineko lojikayakizibilancosu. Erişim Tarihi 16.12.2023

Y VE Z KUŞAĞI ÇALIŞANLARDA CHATBOT KULLANIMININ TEKNOLOJİ KABUL MODELİ PERSPEKTİFİNDE İNCELENMESİ

Hasan Barış ÇETİN
Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü
h.cetin2021@gtu.edu.tr, ORCID: 0009-0007-3386-8921

Eren KILIÇ
Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü
erenkilic@gtu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4197-8710

Büşra ÖZDENİZCİ KÖSE
Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü
busraozdenizci@gtu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8414-5252

Özet
Bu çalışma, Teknoloji Kabul Modeli çerçevesinde Y ve Z kuşağı çalışanların chatbot kullanım deneyimlerinin karşılaştırmalı şekilde incelenmesini amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, farklı kuşaklardaki çalışan gruplarının chatbot sistemlerinin kullanımına yönelik algıladıkları kullanım kolaylıkları, algıladıkları fayda, chatbot kullanımına yönelik tutumları, davranışsal niyetleri ve gerçekleştirdikleri chatbot kullanım davranışları incelenmiştir. Geliştirilen araştırma modelinin test edilmesi amacıyla Marmara Bölgesinde faaliyet göstermekte olan kurumsal firmaların beyaz-yakalı çalışanlarından anket yöntemi ile araştırma verileri toplanmıştır. Araştırmaya 140 Y kuşağı, 143 Z kuşağı çalışanı olmak üzere toplamda 283 çalışan katılmıştır. Araştırma verileri, doğrulayıcı faktör analizi, güvenilirlik analizi, t-test ve korelasyon analizi adımlarıyla detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, çalışanların chatbot kullanımına yönelik algıladıkları kullanım kolaylığı ve sağladığı faydanın, kullanıma yönelik tutum, davranışsal niyet ve gerçekleşen chatbot kullanımına yönelik davranışı ile pozitif yönde anlamlı olarak ilişkili olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, Y ve Z kuşağı çalışanlarının chatbot kullanım deneyimlerinin kısmen olumlu yönde olduğu, ancak kuşaklara göre anlamlı düzeyde bir farklılaşma bulunmadığı tespit edilmiştir. Gerçekleştirilen araştırma, chatbot kullanım deneyimlerinin teknoloji kabul modeli perspektifinde farklı kuşaklara göre incelenmesi açısından literatürdeki bilgi birikimine katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Chatbot Kullanımı, Teknoloji Kabul Modeli, Y Kuşağı, Z Kuşağı

INVESTIGATION OF CHATBOT USAGE IN GENERATION Y AND Z EMPLOYEES FROM THE PERSPECTIVE OF TECHNOLOGY ACCEPTANCE MODEL

Abstract
This study aims to comparatively examine the chatbot usage experiences of Generation Y and Z employees within the framework of the Technology Acceptance Model. In this regard, perceived ease of use, usefulness, attitude towards chatbot use, behavioral intention, and actual chatbot use of employee groups from different generations were investigated. In order to test the developed research model, research data were collected by survey method from white-collar employees of corporate firms operating in the Marmara Region. A total of 283 employees, including 140 Generation Y and 143 Generation Z employees, participated in the research. The research data were examined respectively by confirmatory factor analysis, reliability analysis, t-test, and correlation analysis. The findings show that the ease of use and usefulness perceived by employees regarding chatbot use are positively and significantly related to attitude towards use, behavioral intention, and actual chatbot use behavior. Moreover, it has been found that the chatbot usage experiences of Generation Y and Z employees are partially positive, but there is no significant difference in terms of generations. The present research contributes to the knowledge in the literature in terms of examining chatbot usage experiences according to different generations from the perspective of technology acceptance model.

Keywords: Chatbot Usage, Technology Acceptance Model, Generation Y, Generation Z

1. GİRİŞ

Teknolojik ilerlemeler, toplumların yaşam tarzları, iletişim alışkanlıkları ve bilgi erişim yöntemleri üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Bu bağlamda, Y ve Z kuşakları gibi farklı nesillerin teknolojiye karşı tutumları, kabul etme ve kullanma modelleri açısından önemli bir araştırma konusunu oluşturmaktadır. Chatbotlar (Sohbet Robotları), yapay zekâ destekli sohbet programları olarak, işlevsellikleriyle birlikte kullanıcılar arasında farklı algılamalara neden olabilir. Bu çalışma, Teknoloji Kabul Modeli (Technology Acceptance Model – TAM) çerçevesinde Y ve Z kuşaklarının chatbot kullanımına yönelik tutumlarını incelemeyi hedeflemektedir. Y ve Z kuşakları gibi farklı nesillerin, özellikle de chatbot kullanımına yönelik tutumları, teknolojik evrimin karmaşıklığını anlamak açısından önemli bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Teknoloji Kabul Modeli, yeni bir teknolojiyi kabul etme sürecini anlamak için kullanılan bir teorik çerçeve olarak öne çıkmaktadır. Ancak, geleneksel TAM genellikle bireyin kullanım niyetine odaklanırken, TAM, kullanıcı deneyimini, algılanan değeri ve sosyal etkileşimleri içeren daha kapsamlı bir yaklaşım sunmaktadır. Bu bağlamda, TAM, chatbot kullanımını değerlendirmek için uygun bir teorik çerçeve sağlayarak nesiller arası farklılıkları anlamak ve açıklamak için kullanışlıdır. Y kuşağı, dijitalleşme sürecinin ilk aşamalarında büyüyen bireyleri temsil ederken, Z kuşağı ise doğrudan dijital teknolojilerle büyüyen ve bu teknolojileri doğal birer parça olarak gören bir nesli içermektedir. Her iki kuşak da teknolojik gelişmelerle büyüdükleri için chatbotları benimseme konusunda belirgin farklılıklar gösterebilir.

Bu nedenle, Y ve Z kuşaklarının chatbot kullanımına yönelik tutumlarını incelemek, teknolojik evrimin sosyal etkileşimlere olan etkilerini anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir. Y ve Z kuşaklarının chatbotları benimseme süreçlerini anlamak, bu nesillerin teknolojiye karşı tutumlarını ve beklentilerini belirlemek açısından kritiktir. Literatürde farklı disiplinlerde teknoloji kabul modeli ve teknoloji kabul modeli ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Pek çok araştırmacı, çalışanların çevrimiçi alışverişe yönelik tutumlarını, niyetlerini veya davranışlarını teknoloji kabul modeli ve teknoloji kabul modeli ışığında keşfetmeye çalışmıştır. Ancak literatürde kuşakların chatbot kullanımına yönelik tutumlarını araştıran sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Özellikle Y ve Z kuşaklarının chatbot kullanımına yönelik tutumlarının teknoloji kabul modeli ile incelenmesi daha önceki çalışmalarda ele alınmamıştır. Bu çalışmada Y ve Z kuşağının teknoloji kabul modeli kapsamında chatbot kullanımına yönelik tutumlarındaki farklılıklar incelenecektir. Bu bağlamda, bu araştırmanın literatüre önemli bir katkı sunması muhtemel görülmektedir. Çalışmada nicel araştırma tasarımı ile birincil veriler kullanılmıştır. Araştırma verileri, veri toplama sürecinde anket yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Elde edilen 140 Y kuşağı ve 143 Z kuşağı çalışanı verileri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu çalışma ile birlikte her kuşağın chatbotlara yönelik tutumlarını analiz etmek ve TAM aracılığıyla bu tutumları açıklamak hedeflenmiştir. Gerçekleştirilen araştırma, kuşakların teknolojiyle etkileşim biçimlerini daha iyi anlamamıza ve gelecekteki teknolojik gelişmelerin toplum üzerindeki etkilerini öngörmemize yardımcı olabilir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. CHATBOT SİSTEMLERİ VE KULLANIMI

Chatbotlar, kullanıcılarla doğal dil yoluyla etkileşime girebilen ve aynı zamanda genel terim olan konuşmalı kullanıcı arayüzü kullanılarak tanımlanabilen konuşma aracılarıdır (Smestad, 2018). "Chatbot" terimi, ilk olarak 1997 yılında Michael Mauldin tarafından insanların sohbet edebildiği bir robotu tanımlamak için önerilen "chatbot" teriminden gelmektedir (Deryugina, 2010). Türkçe chatbot terimi, chat (sohbet) ve robot (robotu) kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Chatbot, insan konuşmasını taklit eden algoritma tabanlı yazılım uygulamadır. Bir kişiye yazılı veya sözlü olarak iletilen bir mesaj Arayüz tabanlı mesajlaşma hizmetleri veya uygun dijital platformlar için, kullanıcılar ile sözlü veya yazılı olarak iletişim kurabilen yapay zekâ ürünüdür (Yavuz, 2020). Chatbotlar, istenen yanıtı oluşturmak için makine öğrenimi, derin öğrenme ve doğal dil işleme gibi birden çok yapay zekâ tekniğini aynı anda kullanabilir.

Chatbot sistemi çeşitli alanlarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Chatbot, esnekliği nedeniyle eğitim, sağlık ve iş sektörlerinde özellikle pazarlama amacıyla kullanılmaktadır. Örneğin, Facebook (Facebook Messenger), Google (Google Assistance), Apple (Siri) ve Microsoft (Cortana) gibi sistem ortamlarına yerleşik birkaç şirket chatbot vardır. Facebook gibi şirket, chatbot sisteminin desteğiyle Facebook

Messenger'ı hayata geçirdi. Chatbot, otomatik bir müşteri yanıtlayıcısına hizmet vererek şirkete yardımcı olabilir (Ahmad vd., 2018). Chatbotlar, anlık mesajlaşma uygulamalarına, web sitelerine ve sosyal medyaya dahil edilebilirler ve hatta akıllı cihazlarla uyumlu olarak kullanılabilirler. Bununla birlikte, kişisel verilerin erişilebilir olması, chatbotların müşterilerin profilleri, ilgi alanları ve zevkleri hakkında bilgi toplayabilmesine olanak tanır ve bu veriler şirketlerin pazarlama stratejilerinde kullanılabilir (Mariciuc, 2022). Günümüzde chatbot uygulamalarının sağladığı faydalar; kesintisiz erişim imkânı, hızlı çözümler sunma, kolay ürün tanıtımı ve sipariş alma, zaman ve maliyet tasarrufu, satış öncesi ve sonrası destek şeklinde sıralanabilir. Chatbotların bazı dezavantajlarına literatürde de değinilmiştir. Örneğin, Rodríguez, Merlino ve Fernández (2014), chatbotlarla yapılan konuşmaların içeriğiyle bağlantılı olan yorumlama yollarındaki ana sorunlar gibi konular ele alınmıştır. Chatbotların dezavantajları arasında referansların çözümlenmesi, sözcüksel belirsizlik, dilbilgisi üç nokta, kapalı sorulara sınırlı cevaplar verme, rijitlik, robotik ton ve kişiliksizlik gibi konular bulunmaktadır. Ancak, mevcut literatürün ortaya koyduğu gibi, sohbet robotları işletmeler için yenilikçi bir araç olabilir. Şirketler, web siteleri veya mesajlaşma uygulamaları üzerinden chatbotları kullanarak daha fazla prestij kazanabilir ve marka imajını geliştirebilir (Mariciuc, 2022).

2.2. TEKNOLOJİ KABUL MODELİ

Teknoloji Kabul Modeli'nin (Technology Acceptance Model, TAM) teorik temeli, Fishbein ve Ajzen tarafından 1975 yılında "Mantıklı Eylem Teorisi" (Theory of Reasoned Action) adıyla geliştirilen araştırmaya dayanmaktadır. Bu araştırma, bireylerin bir eylemi benimseme veya reddetme kararlarını etkileyen faktörleri açıklamak için geliştirilmiştir. Teknoloji Kabul Modeli, bu teorik temele dayanarak, bireylerin bir bilgi teknolojisini kabul etme veya reddetme davranışını açıklamak için kullanılmaktadır (Ös, 2021). Bilgisayar sistemlerinin kullanıcılar tarafından kabul edilmesini açıklamak için literatürde bir dizi çerçeve ve model önerilmiştir. Bu modeller arasında en öne çıkan ve dikkat çekici olanı, Richard Davis tarafından 1985 yılında MIT Sloan School of Management doktora tezinde yayınlanan Teknoloji Kabul Modeli olmuştur. Teknoloji Kabul Modeli, kullanıcıların belirli bir sistemi kullanma motivasyonlarının kabulünde önemli bir faktör olduğunu vurgulayan temel bir anlayışa sahiptir (Davis, 1985). Davis tarafından geliştirilen bu modele göre, yeni gelişen bilgi sistemlerinde iş hayatında algılanan kullanım kolaylığı ve algılanan faydanın, kullanıcının tutumlarına, davranış niyetlerine ve gerçekleşen davranışlarına olan etkileri ölçülmektedir. Bu model, çoğu yeni teknoloji kullanımı deneyinde teknoloji ile uyumu açıklamada yeterli olarak kabul edilmektedir (Vijayasarathy, 2004; Syah vd., 2022). Teknoloji Kabul Modeli'nin temel amacı, kullanıcıların bilgi teknolojilerini kabul etme veya reddetme durumlarını anlamlı bir şekilde açıklamak ve bu durumları belirleyen faktörleri ilişkisel olarak belirlemektir. Model, kullanıcıların bir bilgi sistemini kabul etme veya reddetme motivasyonlarını kullanıcı algılarına odaklanarak açıklamaktadır. Richard Davis'in bu modeli, bilgi sistemlerinin kullanımına yönelik yapılan çalışmalarda en sık kullanılan ve öne çıkan bir modeldir (Davis, Bagozzi ve Warshaw, 1989). Teknoloji Kabul Modeli, teknolojiyi kullanmanın temel unsuru olarak niyeti vurgular. Modelde, bireylerin davranışa yönelik niyetlerinin, tutumları ve algılanan faydaları tarafından belirlendiği ve algılanan faydanın da doğrudan tutum üzerinde etkili olduğu öne sürülür. Ayrıca, davranışa yönelik niyetin gerçek kullanım davranışını tetiklediği iddia edilir (Lin, 2007).

Davis ve diğerleri (1989) tarafından literatüre kazandırılan Teknoloji Kabul Modeli, bilgisayar kullanımına adapte olmayı test eden bir model olarak ortaya çıkmıştır. Bu model, Temellendirilmiş Eylem Teorisi (Theory of Reasoned Action, TRA) bileşenlerini değiştirerek "kullanma kolaylığı" ve "işlevsellik" faktörlerini getirmiştir. Teknoloji kabul modeli, temel olarak teknoloji kullanım davranışını etkileyen kriterleri ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu model, algılanan kullanım kolaylığı ve işlevsellik faktörlerinin "teknoloji ürünlerini kullanma eğilimini" ve "kullanım davranışını" "tutumlar" aracılığıyla nasıl etkilediğini incelemektedir. Kullanım eğilimleri ve davranışları, "kullanım kolaylığı" ve "işlevsellik" ile kullanıma yönelik tutumların doğrudan ve dolaylı etkisi altında ortaya çıkmaktadır. Kullanım kolaylığı ve algılanan işlevsellik, kullanıma yönelik tutumu, kullanıma yönelik tutum "kullanım eğilimini", kullanım eğilimi ise "kullanım davranışını" etkilemektedir. Aynı zamanda kullanım kolaylığının işlevselliğe doğrudan etkisi vardır. Başka bir deyişle kullanım kolaylığı, işlevselliğin ayrılmaz bir parçasıdır. Teknolojinin kullanımı kolaylaştıkça, teknolojiden beklenen faydalar ve performansa olan olumlu etkisi artmaktadır (Göğüş, 2014).

3. MATERYAL VE METOD

Çalışmanın amacı, teknolojinin gelişmesi ile birlikte günlük hayatta ve iş dünyasında aktif olarak kullanılmaya başlanan chatbot sistemlerinin kullanımının Y ve Z kuşaklarına göre incelenmesidir. Bu araştırmada Teknoloji Kabul Modeli çerçevesinde Y ve Z kuşağına mensup çalışanların chatbot sistemlerine dair algıladıkları kullanım kolaylıkları, algıladıkları fayda, tutumları, niyetleri ve gerçekleştirdikleri kullanım davranışları ele alınmaktadır. Teknoloji ile son derece iç içe büyümüş Z kuşağı ile geleneksel iletişim kanallarını kullanarak yeni teknolojilere hızlı bir şekilde ayak uydurmaya çalışan Y kuşağının chatbot sistemlerine dair kullanım deneyimleri karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Araştırmanın kapsamını İstanbul ve Kocaeli kentlerinde faaliyet göstermekte olan firmaların Y ve Z kuşağı beyaz-yakalı çalışanları oluşturmaktadır. Araştırmaya dahil edilme kriteri olarak katılımcıların chatbot sistemleri hakkında daha öncesinde fikir sahibi olmaları ve kullanım deneyimi yaşamış olmaları göz önünde bulundurulmuştur. Buna göre, kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak araştırmaya 283 beyaz-yakalı çalışan dahil edilmiştir. Bu çalışanlardan 140'ı Y kuşağı, 143'ü Z kuşağı katılımcılarıdır. Veri toplama sürecinde iki kuşak grubuna dair karşılaştırmalı analizlerin etkili şekilde gerçekleştirilebilmesi amacıyla grup büyüklükleri arasında homojen bir dağılım olması planlanmıştır. Çalışmada nicel araştırma tasarımı benimsenmiş ve birincil veriler kullanılmıştır. Veri toplama sürecinde anket yöntemi benimsenmiş olup, anket formu tasarımında algılanan kullanım kolaylığı, algılanan fayda, kullanıma yönelik tutum, niyet ve gerçekleşen davranış gibi toplamda 23 ifade ile birlikte demografik özelliklere dair sorular yer almaktadır. Anketler Google Forms üzerinden online olarak ile toplanmıştır. Verilerin analize hazırlanması aşamasında 78 adet anket formunun eksik veri içerdiği veya uygunsuz işaretleme yapıldığı tespit edilerek çıkartılmış, 283 cevaplandırılmış anket formu üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kullanılan anket formunda literatürde geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş ölçekler kullanılmıştır. Bu ölçeklerde yer alan ifadelerin değerlendirmesinde 5'li Likert tipi ölçek tasarımı kullanılmıştır. Araştırma kapsamında belirlenen örneklem grubundan elde edilen verilerin analizleri için IBM SPSS 22.0 ve IBM SPSS AMOS 21.0 programları kullanılmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi Bulguları

Araştırma verilerinin yapısal geçerliliğini değerlendirmek için Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) uygulanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde model uyum indeksleri χ^2/df, CFI, RMSEA, SRMR incelenmiştir (Hair vd. 2014; Kline, 2016; Gürbüz ve Şahin, 2018). Doğrulayıcı faktör analizi bulgularına göre öngörülen beş-faktörlü ölçüm modelinin araştırma verileri ile iyi bir uyuma sahip olduğu tespit edilmiştir [χ^2/df = 2,729 < 3,00; CFI = 0,92 > 0,90; RMSEA = 0,078 < 0,08; SRMR = 0,065 < 0,08]. Beş-faktörlü ölçüm modeli bulgularına göre ifadelere ait faktör yüklerinin çoğunun eşik değer olarak kabul edilen 0,70 değerinin üzerinde yer aldığı tespit edilmiştir (Hair vd. 2014). Bununla birlikte, değişkenlere ait AVE (Ortalama Açıklanan Varyans) değerleri ve CR (Bileşen Güvenilirliği) değerleri incelenmiştir. Literatürde değişkenlere ait AVE değerlerinin 0,50 eşik değerinin üstünde olması ve CR değerlerinin de 0,70 eşik değerinin üzerinde olmasının yapı geçerliliğinin önemli göstergeleri olduğu kabul edilmektedir (Hair vd. 2014). Buna göre ölçüm modelinde yer alan değişkenlere dair AVE ve CR değerlerinin kritik eşik değerlerinin üzerinde yer aldıkları belirlenmiştir. Elde edilen bulgular ışında araştırma verilerinin yapısal geçerliliği doğrulanmıştır. Ölçüm modelinde yer alan değişkenlerin güvenilirlikleri Cronbach's Alpha içsel tutarlılık katsayılarının hesaplanması aracılığıyla incelenmiştir (Nunnally ve Bernstein, 1994). Buna göre 0,70 eşik değerinin üzerindeki değerler ilgili değişkenin güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir (Nunnally ve Bernstein, 1994). Bu açıdan ölçüm modelinde yer alan algılanan kullanım kolaylığı (α=0,88), algılanan fayda (α=0,93), kullanıma yönelik tutum (α=0,81), davranışsal niyet (α=0,89) ve gerçekleşen davranış (α=0,85) değişkenlerinin 0,70 değerinin üzerinde içsel tutarlılık katsayısına ve dolayısıyla güvenilirliğe sahip oldukları tespit edilmiştir.

4.2. T-test: Y ve Z Kuşaklarına Göre Ortalama Farklılıklarının İncelenmesi

Araştırmanın teorik yaklaşımında öngörüldüğü üzere katılımcıların algılanan kullanım kolaylığı, algılanan fayda, kullanıma yönelik tutum, davranışsal niyet ve gerçekleşen davranış değişkenlerine dair ortalamalarının Y ve Z kuşak gruplarına göre farklılaşması T-test analizi ile incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, algılanan kullanım kolaylığı (t=,672; p>0,05), algılanan fayda (t=-1,383; p>0,05), kullanıma yönelik tutum (t=-,021; p>0,05), davranışsal niyet ve (t=-,046; p>0,05), gerçekleşen davranış

(t=-1,130; p>0,05), değişkenlerine dair ortalamalarının Y ve Z kuşak gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 1 ve Tablo 2).

Tablo 1. T-test Analizi Bulguları

Değişkenler	t	df	Sig. (2-tailed)	Ortalama Farkları	Standart Hata
Kullanım Kolaylığı	.672	281	.502	.05732	.08533
Algılanan Fayda	-1.383	281	.168	-.12496	.09032
Kullanıma Yönelik Tutum	-.021	281	.983	-.00190	.09036
Davranışsal Niyet	-.046	281	.964	-.00461	.10121
Gerçekleşen Davranış	-1.130	281	.259	-.12045	.10655

Tablo 2. Kuşaklara Göre Ortalama Değer Bulguları

	Kuşak	Ortalama (x̄)	Standart Sapma (σ)
Algılanan Kullanım Kolaylığı	Y	3.73	.81
	Z	3.67	.62
Algılanan Fayda	Y	3.49	.81
	Z	3.61	.71
Kullanıma Yönelik Tutum	Y	3.49	.78
	Z	3.49	.74
Davranışsal Niyet	Y	3.53	.86
	Z	3.53	.84
Gerçekleşen Davranış	Y	3.15	.92
	Z	3.26	.87

4.3. Korelasyon Analizi Bulguları

Araştırma değişkenleri arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla korelasyon analizi uygulanmıştır. Değişkenlere ilişkin Pearson korelasyon katsayıları (r) Tablo 3'te gösterilmektedir. Genel olarak araştırmanın teorik çerçevesinde öngörüldüğü üzere değişkenler arasında pozitif yönlü orta düzeyde ilişkiler belirlenmiştir. Buna göre; algılanan kullanım kolaylığı ve algılanan fayda ($r = 0.425$, $p<0.01$), algılanan kullanım kolaylığı ve kullanıma yönelik tutum ($r = 0.440$, $p<0.01$), algılanan fayda ve kullanıma yönelik tutum ($r = 0.666$, $p<0.01$), algılanan kullanım kolaylığı ve davranışsal niyet ($r = 0.376$, $p<0.01$), algılanan fayda ve davranışsal niyet ($r = 0.653$, $p<0.01$) arasındaki ilişkilerin genel olarak orta düzeyde, pozitif yönde ve anlamlı bir şekilde ilişkilidir.

Tablo 3. Korelasyon Analizi Bulguları

	Ortalama (x̄)	Standart Sapma (σ)	α	1	2	3	4	5
Algılanan Kullanım Kolaylığı	3.70	0.71	0.88					
Algılanan Fayda	3.55	0.76	0.93	0.425**				
Kullanıma Yönelik Tutum	3.49	0.75	0.81	0.440**	0.666**			
Davranışsal Niyet	3.53	0.84	0.89	0.376**	0.653**	0.717**		
Gerçekleşen Davranış	3.20	0.89	0.85	0.289**	0.457**	0.568**	0.658**	

Not: N=283. **p<0.01, *p<0.05. α: Cronbach's Alpha içsel tutarlılık katsayısı.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Y ve Z kuşağı gibi genç nesillere yapılan araştırmada her iki kuşak da teknolojiyi günlük yaşamlarının bir parçası olarak kabul etmiş olsa da farklı büyüme koşulları ve yaşadıkları dönemlerin etkisiyle belirli farklılıklar gösterirler. Bu genel eğilimler, bireyler arasında büyük değişkenlik gösterebilir, bu nedenle genellemeler yaparken bireysel farklılıkları da göz önünde bulundurmak önemlidir. Fakat yapılan çalışmada kuşaklar arasında yaş olarak da birbirlerine yakın olmaları ve eğitim düzeyleri genellikle de yüksek olmasından dolayı da chatbot kullanımına yönelik yatkın olduğu ortaya çıkmıştır. Genç nesillerin kullanımına yönelik tutum ve fayda elde ettikçe davranışlarına etki etmektedir. Ne kadar olumlu ve fayda sağlayacak şekilde hizmet alırsa o kadar davranışında da olumlu bir şekilde değişimine

sebep olduğu gözlenmiştir. Y ve Z kuşaklarının chatbot kullanımına yönelik tutumları konusundaki benzerlikleri daha detaylı bir şekilde anlamak açısından önemlidir. İki kuşak arasındaki benzerlikler, chatbot teknolojisinin genç nesiller arasında genel olarak kabul gördüğü ve olumlu bir tutumla karşılandığı anlamına gelir. Bu çalışmanın bulguları, gelecekte gerçekleştirilecek araştırmalar için bazı öneriler sunmaktadır. Bu araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcılar, İstanbul ve Kocaeli kentlerinde faaliyet gösteren firmalarda yer alan Y ve Z kuşağı beyaz yakalı çalışanlardan oluşmaktadır. Gelecekteki çalışmalarda, farklı yaş grupları ve meslek kolları gibi çeşitli demografik gruplarla genişletilmesi önerilmektedir. Bu çalışmada chatbot kullanımına yönelik tutum incelenmiş, ancak sektörel ayrım yapılmamıştır. Sektörel farklılıkların benimsenmeyi etkileyebileceği göz önüne alındığında, gelecek çalışmalarda sektörel bazda incelemeler yapılması önerilmektedir. Chatbot uygulamalarının sunduğu hizmetlerin, avantajların ve tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının zaman içinde değişebileceği göz önüne alındığında, bu araştırmanın belirli aralıklarla tekrarlanarak güncellenmesi faydalı olabilir. Ayrıca, chatbot kullanıma yönelik tutumun kuşaklar arasında genişletilerek daha kapsamlı bir şekilde incelenmesi de önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Ahmad, N. A., Che, M. H., Zainal, A., Abd Rauf, M. F., & Adnan, Z. (2018). Review of chatbots design techniques. International Journal of Computer Applications, 181(8), 7-10.

Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. Organizational behavior and human decision processes, 50(2), 179-211.

Davis, F. D. (1985). A technology acceptance model for empirically testing new end-user information systems: Theory and results. Doctoral dissertation. Massachusetts Institute of Technology.

Davis, F. D., Bagozzi, R. P., & Warshaw, P. R. (1989). User acceptance of computer technology: A comparison of two theoretical models. Management science, 35(8), 982-1003.

Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. MIS quarterly, 319-340.

Deryugina, O. V. (2010). Chatterbots. Scientific and Technical Information Processing, 37, 143-147.

Gögüş, G. Ç. (2014). Teknoloji kabul modeli ve değiştirme maliyetinin müşteri sadakati üzerine etkileri: muhasebe yazılım programları üzerine bir çalışma. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü.

Gökkaya, E. S. (2022), Yapay zekâ uygulamalarının çalışanlar üzerindeki etkisinin teknoloji kabul modeli ile ölçümlenmesi: Chatbot Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi.

Şahin, F., & Gürbüz, S. (2018). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. Basım, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2014). Multivariate data analysis: Pearson new international edition (7th ed.). Pearson.

Kline, R. B. (2016). Principles and practice of structural equation modeling. Guilford publications.

Mariciuc D. G. (2022). A bibliometrıc review of chatbots in the context of customer support, Journal of Public Administration, Finance and Law, 26, 206-217.

Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). Psychometric theory (3rd ed.). McGraw-Hill.

Ös, M. (2021). Endüstri 4.0'ın muhasebe mesleğine etkisinin teknoloji kabul modeli ile ölçümü. Doktora Tezi. Hasan Kalyoncu Üniversitesi.

Smestad, T. L. (2018). Personality matters! Improving the user experience of chatbot interfaces–Personality provides a stable pattern to guide the design and behaviour of conversational agents. Master Thesis. NTNU.

Syah, D. H., Dongoran, F. R., Nugrahadi, E. W., & Aditia, R. (2022). Understanding the technology acceptance model in the QRIS usage: Evidence from SMEs in Indonesia. International Journal of Research in Business and Social Science (2147-4478), 11(6), 12-19.

Vijayasarathy, L. R. (2004). Predicting consumer intentions to use on-line shopping; the case for augmented technology acceptance model, Information & Management, 41, 747-762.

Yavuz, C. (2020). Chat-Bot Kullanarak Kural Tabanlı Hastalık Tanısı Tahmini, Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

YENİ MEDYA VE DİJİTAL GÖZETİMDE; ETİK VE AHLAKİ İHLALLER

Kerem KABA
Sakarya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Bölümü
keremkaba54@gmail.com, ORCID: 0009-0009-8672-6083

Özet
Tarihsel süreçte sürekli olarak karşımıza çıkan gözetim ve denetim uygulamaları gelişen teknolojiler ile birlikte kendini yeni medyaya adapte etmeyi başarmıştır. Özellikle sosyal medya uygulamalarında gözetim ve denetimin şirketler tarafından kar elde etmek amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Dijital gözetimde şirketler gözetimi meşru bir zemine oturtarak kullanıcılar üzerinden veriler elde etmekte ve bu verileri pazarlama stratejisi olarak kullanmaktadır. Aynı zamanda toplumda dijitalleşmenin yaygınlaşmasıyla; gözetimin normalleşmesi ve herkesin herkesi gözetleyebildiği bir toplum yapısının oluşması sosyal medyada etik ve ahlaki ihlallere neden olmaktadır. Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanarak; yeni medyada gerçekleşen gözetimin tarihsel süreçte hangi aşamalardan geçerek günümüzdeki halini aldığını açıklarken dijitalleşme ile birlikte yeni medyada meydana gelen etik ve ahlaki ihlallere de ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler; Dijital Gözetim, Denetim, Yeni Medya, Etik ve Ahlaki İhlaller

IN NEW MEDIA AND DIGITAL SURVEILLANCE; ETHICAL AND MORAL VIOLATIONS

Abstract
The surveillance and auditing practices that have come up continuously in the historical process have managed to adapt themselves to the new media with the developing technologies. Especially in social media applications, it is seen that surveillance and supervision are used by companies for profit. In digital surveillance, companies put surveillance on a legitimate basis, obtaining data from users and using this data as a marketing strategy. At the same time, with the spread of digitalization in society; the normalization of surveillance and the formation of a society in which everyone can spy on everyone cause ethical and moral violations on social media. This study uses document analysis method from qualitative research methods; while explaining the stages in which the surveillance in the new media has progressed through the historical process and become what it is today; it also sheds light on the ethical and moral violations that occur in the new media with digitalization.

Keywords; Digital Surveillance, Audit, New Media, Ethical and Moral Violations

1. GİRİŞ

Dünyadaki teknolojik atılımlar ile birlikte insan hayatı dijitalleşme süreci içine girmiştir. İletişim teknolojilerinin dijitalleşmesiyle tarih içinde gelişen ve değişen gözetim pratikleri de kendini dijital çağa uygun hale getirmiştir. Günümüzde dijital ortamlara hâkim olan sosyal medya, dijital gözetimin en fazla olduğu alanlardan biridir. Dijital gözetimin yaygın olduğu sosyal ağlarda birey kullanıcı kimliği ile hayatından kesitleri paylaşmaktadır. Bu paylaşım sırasında kendi mahrem alanı topluma açarken sosyal ağı oluşturan şirketlere rıza göstererek gözetimi meşrulaştırmaktadır. Yeni iletişim teknolojileriyle birlikte sosyal paylaşım ağları tarafından gerçekleştirilen gözetim ile birlikte toplum yapısı da şekil değiştirerek dijital gözetim toplumu haline gelmiştir. Tarihsel süreçte gözetim; Panoptikon, Sinoptikon, Süper Panoptikon gibi birçok aşamadan geçerek günümüzde herkesin herkesi istediği zaman gözetleyebildiği Omniptikon'a dönüşmüştür (Kalaman, 2019, s. 576).

Gözetim olgusu insanların ilişkiler kurduğu ve toplu halde yaşamaya başladığı andan itibaren vardır. Gözetim kavramı toplumsal, bireysel kontrol ve denetim süreçlerine karşılık gelmektedir. Uygarlaşma tarihi boyunca gerek sosyal gelişmeler gerek teknolojik gelişmeler ile birlikte kavram sürekli olarak değişerek anlam alanı genişlemiştir. Tarihsel süreç içerisinde uygulanış biçiminde farklılıklar olsa da kelime anlamı olarak bir kişinin hareketlerini ve eylemlerini yakından izlemek; bir çalışma ya da uygulama eyleminin amaca uygun olup olmama durumuna göre yakından denetlenmesi anlamına gelmektedir. Buradan hareketle gözetimin bir amaç doğrultusunda yapıldığı ortaya çıkmaktadır (Doru,

2018, s. 46). Gözetime daha geniş bir açıdan baktığımızda toplumsal kontrolün ve denetimin önemli aracı olduğu görülmektedir. Dini liderler, öğretmenler, polisler vb. kamusal yapı içerisinde yer alan mekanizmalar toplumsal kontrolü gözetim ile sağlamaktadır. Fakat yeni medya düzenindeki gözetim daha sistematik işleyen bir yapı üzerinde ekonomik çıkarlar doğrultusunda büyük şirketler ya da kamu kurumları tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmada yeni medya ortamının olanak sağladığı dijital gözetim araştırılmaktadır.

2. MATERYAL VE METOD

Bu araştırmanın temel konusu internet teknolojileriyle birlikte hızlı bir şekilde dönüşen gözetim ve denetim pratiklerini ortaya koyarken yeni medyaya dijital gözetim açısından bakarak bu ortamdaki etik ve ahlaki ihlalleri mahremiyet olgusu üzerinden açıklamaktır. Araştırmanın problemi değişen hayat pratikleri içerisinde sosyal medyanın insan yaşantısının her alanına etki edebilmesi bu alanları gözetlenebilen ve aynı zamanda denetlenebilen bir alan yapmıştır. Araştırmanın açıklamaya hedeflediği temel problem de bu gözetim ve denetimin günümüzde dijitalleşerek dönüşürken bazı etik ve ahlaki durumları da nasıl ihlal ettiğidir. Yapılan araştırmayı önemli kılan durum araştırmanın konusunun insan hayatını yakından ilgilendirmesi ve gözetim ve denetimin günümüzde oldukça fazla tartışma konusu olmasıdır. Bununla birlikte yeni medyadaki dijital dönüşümü etik ve ahlaki ilkeler üzerinden yorumlayan nitelikli çalışmaların olmaması da literatürde dikkat çekmektedir.

Araştırmada yöntem olarak nitel yöntemlerden olan doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman incelemesi metodu ilgili konu kapsamındaki erişilebilen tüm kaynakların taranması sonucunda araştırmanın temel probleminin yanıtlanmaya çalışıldığı bir yöntemdir. Araştırmanın örneklemi amaçlı örnekleme yöntemiyle oluşturulmuştur. Amaçlı örnekleme de araştırmacı konuyla alakalı gördüğü tüm kaynakları incelemektedir. Bu örnekleme çeşidi araştırmaya esneklik katarak araştırmada daha zengin verilere ulaşabilmeye olanak tanımaktadır. Araştırmanın örneklem sınırları yeni medya, sosyal medya, gözetim ve denetim gibi konularla alakalı kitap, makale ve tezlerden oluşmaktadır. Araştırmada bu kaynaklardan elde edilen veriler incelenerek detaylı bir biçimde taranmıştır. Buradan hareketle problem ve konu yönelik elde edilen veriler düzenlendikten sonra araştırma tamamlanmıştır.

3. GÖZETİM KAVRAMI VE TARİHSEL SÜREÇ

Gözetim kavramı sadece bu çağa ait bir olgu değildir. Günümüzden yüzlerce yıl önce bile toplum içinde çeşitli denetim ve gözetim mekanizmaları olduğu bilinmektedir. Antik Mısır'da askerlik ve vergi gibi sebepler ile nüfusun kayıt altına alındığı ve göçebe bir toplum olan İsrail halkında birçok kez nüfus sayımı yapılmıştır. Fakat geleneksel dönemdeki gözetim organize yapıdan uzak, tüm toplumun gözetlenmediği kısıtlı bir gözetimi ifade etmektedir. Gözetimin hız kazandığı dönem olarak karşımıza 19. ve 20. yüzyıllar çıkmaktadır. Buradaki gözetimin yaygınlaşmasındaki sebepler arasında teknolojik olarak gelişme ve kapitalist düzenin insanları çalışmaya zorlamasıdır. Geleneksel dönemde gözetimin sebebi askeri ve ticari sebeplerden dolayı iken ilerleyen süreçlerde gözetim devletin halkı gözetlediği bir yapıya dönüşmüştür. Siyasi sebeplerden dolayı ülkeyi tehdit edenleri fişlemek için gözetimin kullanılması o dönem için verilebilecek en güzel örneklerdendir. Modern dönemde özellikle 2. Dünya Savaşı zamanlarında en yaygın olarak kullanılan gözetim çeşidi telefonların ve telsizlerin devlet istihbaratçıları tarafından dinlenmesidir. Gelişen teknolojiler ile birlikte en büyük ivme kameralar ile yaşanmıştır. Kameralar insanları 7/24 izlenmesine olanak tanıması gözetimin yaygınlaşması açısından oldukça önemlidir (Kalaman, 2019, s. 578-579).

Tarihsel süreç içerisinde insanlar ilkçağlarda avcı ve toplayıcı olarak yaşamını sürdürüyordu. Bundan sonraki dönemlerde tarımsal faaliyetleri gelişmesi ile insanlar yerleşik hayatı benimsedi. Bu durumda beraberinde feodal bir yaşam biçimini getirdi. Çiftçi olarak hayatını idame ettiren birey, herhangi bir ücret karşılında çalışmadan kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar bir üretim yapabiliyordu. Dünyada Sanayi Devrimi ile birlikte bir fabrikalaşma dönemi başladı. Bu sebeple çiftçilik ile uğraşan insanlar, fabrikalarda çalışmak için köyden kente göç etmek zorunda kaldı. Bu durum beraberinde bu insanların gözetiminin ve denetiminin gerekliliğini getirdi. Çiftçiliği kendi başına buyruk yapan bu bireyler fabrikadaki gibi bir sistematik düzen içinde çalışmadıkları için bu bireylerin eğitilmesi ve sisteme kazandırılması gerekiyordu. Bunu yapmanın yollarından biri de gözetim ve denetim pratikleri ile onları eğitmekti.

Zaman bağlamında denetim ve gözetim konusuna bakıldığında, çiftçiler bir sisteme tabii olamadan çalışıyor ve zamanı verimli bir şekilde kullanamıyorlardı. Yüzyıllardır devam eden tarıma dayalı bu sistemin değişmesine ve insanların bu sisteme adapte olmasını sağlayan unsurların başında zamanın düzenlenmesi gelmektedir. Zamanın dönüşümü ile birlikte gündelik yaşamımızda da köklü değişiklikler oldu. Gelişen ve dönüşen kapitalist sanayi düzeninin bu noktada zaman faktörüne bir etkisinin olmaması beklenemezdi. Doğaya bağlı ve dengede olan gündelik yaşam 24 saatin parçalara ayrılması ile gözetlenebilir ve denetlenebilir hale gelmiştir. Bireyin zihninde gerçekliği parçalara ayırarak işçinin bütünü algılanmasının önüne geçerken aynı zamanda gözetimim kolaylaşmasına sebep olmuştur.

Gündelik yaşamın parçalara ayrılması ile modern zamanlardan önceki rutinlerimiz değişmiştir. Ev ve işyeri gibi kavramlar meydana çıkarken zaman ise alınıp satılan bir meta haline gelmiştir. İşe gidiş ve geliş saatlerimiz düzenlenmiş, hafta içi ve hafta sonu gibi gündelik hayatı şekillendiren zaman ayrımları ortaya çıkmıştır. Zamanın bu şekilde parçalanması ve bölünmesi yeni bir zaman algısı oluşturmuştur. Dünyada zamanın belli bir merkezden (Greenwich) hesaplanması ile gündelik hayatın temel dinamikleri bu bağlamda şekillenmiş ve zaman bu noktada evrensel hale gelmiştir. Fabrikalardaki zaman kavramı ise üretimin verimliliği artıracak ve işçilerin denetimi kolaylaştıracak hale gelmiştir. Feodal yaşamdan kapitalist sürece geçiş aşamasında kırsal yaşamdan şehirlere büyük bir göç olmuştur. Geçimini tarıma dayalı sağlayan büyük bir kitle fabrikalarda çalışmak amacı ile şehirlere yerleşmiştir. Fabrikada çalışmak isteyen bu kesim beraberinde bir asayişi sağlama sorununu da getirdi. Daha önce hiçbir şekilde bir mekâna kapalı ve organize olarak çalışmayan çiftçiyi; bu düzene alıştırmak için bir gözetim ve denetimin sağlanması gerekiyordu. Gözetim ve denetim ile birlikte bireylerin sistematik düzene adapte olmaları sağlandı.

İşçilerin fabrika içinde daha fazla verimli çalışması için mekânın tasarlanması gerekiyordu. Daha hızlı ve daha az kayıplarla çalışacak şekilde mekân tasarlandı. Tüm fabrika sistematik bir hale getirildi. Bantlarda çalışan işçileri ustabaşı dolaşarak denetleyecek ve fabrikadaki sorumlu olan kişileri müdüre bildirecek şekilde bir işleyiş kuruldu. Günümüzde bu işleyiş öyle bir hale geldi ki; işçi bir denetleyen olmasa bile denetleniyorum hissi ile işini yapmaya devam etmektedir. Sosyal medyada ise bu duruma benzer bir yapının olduğundan söz etmek mümkündür. Dijital çağdaki mekân kavramı fiziksel alandan uzak sanal bir ortamı ifade etmektedir. Bu açıdan sosyal medyadaki mekân dijitale uygun olarak işleyen bir akışkan yapıya sahiptir. Sosyal medyadaki mekânın yapısına bakıldığında kullanıcıların sosyal alanı daha verimli kullanabilmelerine olanak tanıyan modüler yapısının olduğu görülmektedir. Kullanıcılar zamanlarının tamamını bu alanda tüketmektedir. Modüler yapıdaki sistematik işleyiş içerisinde işleyişi bozan kullanıcılar sosyal medyadaki gözetim ve denetim sistemi ile engellenmekte başka bir deyişle fabrikadan kovulmaktadır.

Yunancaya dayanan Panoptikon göz önündeki yer anlamına gelmektedir. Buradaki gözetim görünmeyen kişiler tarafından gözetimin yapılmasını ifade etmektedir (Kalaman, 2019, s. 581). Bentham'ın panoptikon fikrindeki hapishane tasarısında gözetleyen kısmın karanlık olması ve izlenenlerin, orada biri olmasa dahi her zaman biri varmış ve gözetleniyormuş hissine kapılması sağlanmıştır. Bizi denetleyen sistem orada olmasa dahi; insanda kaygı ile bir öz disiplin ve otokontrol meydana gelmektedir. Öğrenme ile birlikte gelen koşullanma buna örnektir. Sosyal medyada kullanıcıları denetleyenler fabrikadaki sistemden farklı olarak kullanıcıların kendisidir. Kullanıcı fabrikada işçinin denetleniyor hissine kapıldığı gibi sosyal medyada da bu hisse kapılarak üretim yapmaya devam etmektedir.

Tarihsel süreçte bir azınlığın büyük bir çoğunluğu gözetlemesi tam tersine evrilerek çoğunluğun azı gözetlediği bir duruma gelmiştir. Sinoptikon kavramı bu durumu açıklamak için kullanılmaktadır. Televizyonun ve radyonun; kitle iletişim araçlarının herkesin evinde bulunması ve geniş bir kitlenin azınlıkta olan siyasetçi ve sanatçıları dinlemesi veya izlemesi sinoptikon kavramının nasıl işlediğini açıklamaktadır. Buradaki durum gözetimin dijitalleştiğinin ve hapishanelerin sanal hale geldiğinin bir göstergesidir. Burada birey özgür hissiyatına kapılarak sistemin bir parçası olmakta ve dijital simülark içerisinde, aynı zamanda bu gözetime rıza göstererek, gözetlenmektedir. Omniptikon kavramında ise azınlığın çoğunluğu veya çoğunluğun azınlığı gözetlemesinin ötesinde herkes herkesi gözetleyebilmektedir. Özellikle internet ile birlikte zaman ve mekân gibi kavramların ortadan

kalkmasıyla birlikte isteyen istediği kişiyi istediği yerde istediği zamanda izleyebilme ve gözetleyebilme imkânını bulmuştur (Kalaman, 2019, s. 582-583).

Geleneksel toplumdaki zanaatkârlık bireysel bir çalışmayı temsil etmektedir. Fabrikalarda ise standartlaşmış ve sistematik bir hale gelmiş bir iş bölümü söz konusudur. Mekândaki senkronizasyon ile birlikte daha fazla üretim yapılmaktadır. Bu durum ise sermayedarların daha fazla para kazanmasını sağlamaktadır. Emek gücü bağlamında bakacak olursak; tüm bireyler toprak kültüründen, kitlesel olarak fabrikasyon sistemine hizmet edecek hale gelmiştir. Sosyal medyadaki yapı fabrikada olduğu gibi sistematik bir şekilde işlemektedir. Buradaki amaç gözetim aracılığıyla sosyal üretimin ve tüketimin en hızlı şekilde gerçekleştirilmek istenmesinden dolayıdır.

Charlie Chaplin'in 1936 yapımı "Modern Zamanlar" filminde, fabrikalaşma sürecindeki gözetim ve denetim oldukça iyi şekilde anlatılmaktadır. Filmde fabrikada çalışmaya başlayan sakar ve kitle halinde hareket etmeyi bilmeyen birinin işçi olma sürecine adapte olamamasıyla birlikte çeşitli gözetim ve denetim mekanizmaları ile toplumdan nasıl dışlandığını ve soyutlandığını anlatılmaktadır. Filmde fabrika işçilerinin kitleler halinde hareket ederek fabrika düzeni içinde nasıl konumlandırıldığını, mekânın nasıl şekillendirildiği ve işçilerin bir gözetim altında olduğunu görülmektedir. Fabrika müdürü farklı bir alanda çalışanları denetlerken; alt kademede olan işçilere emir vererek fabrikadaki sürdürülebilirliği sağlamaktadır. Gözetimin, sermaye adına işçileri denetlemenin bir aracı haline geldiğini bu noktada anlaşılmaktadır. Filmde bir sahnede fabrikaya yemek yedirme makinesi gelmektedir. Burada hedeflenen şey; yemek molalarının ortadan kaldırılması ile birlikte üretimin ve verimliliğin artmasıdır. Buradaki amaç sermayedarın daha fazla kar etmesini sağlamaktır. Gözetim ve denetimin en temeldeki amacı budur. Filmdeki fabrika işçisi, fabrikadaki işleyesi bozması ve üretimi durdurması üzerine hastaneye kaldırılmaktadır. Buradaki hastane; pastoral dönemden modern evreye geçişteki hastane kavramına benzemektedir.

Sanayi Devrimi ve kapitalizme geçiş aşamasında olan gözetim ve denetim pratiklerine kapatılma pratikleri olarak isimlendirilmektedir. Batı'nın kapatılma pratiklerini modern anlamdaki kurumsallaşmanın ilk evresi olarak düşünülmektedir. Modernite öncesi dönemdeki kapatılma; toplumun huzurunu bozan ve kapitalizm işleyişine engel teşkil eden kişilerin hastaneye kapatılarak toplumdan soyutlanması olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradaki amaç toplumdaki endüstriyel yaşama uyum sağlayamayan bireylerin ıslah edilerek ve eğitilerek topluma yeniden kazandırılmasıdır. Buradaki bireylere fiziksel güç uygulanırken günümüzde ise bu fiziksel güç yerini fiziki olmayan bir güce bırakmış ve meşru hale gelmiştir. Sosyal medyada birçok alanda rıza göstererek yaşantımızdan kesitlerimizi kitleye sunulmaktadır. Bu durumda bizi büyük küresel köyde sistematik olarak işleyen gözetim ve denetim mekanizması içine sokmaktadır.

İlk kapatılmaların örneğini Paris'te "genel hastane" adında görülmektedir. Genel hastane o dönemde bir yargı kurumu gibi hareket etmektedir. Genel hastanenin kendi içinde yargılama ve infazı olan farklı bir sistemik işleyiş vardır. Toplumdaki işleyişi bozan; deliler, hastalar, engelliler vb. işe yaramaz olarak nitelendirilen insanlar bu hastaneye kapatılmaktadır. Bunun temel nedeni, bu insanların bir sebep ile çalışmıyor ve kapitalist düzene hizmet edemiyor oluşudur. Üretime katkı sağlayamayan bu insanlar düzeni bozdukları gerekçe gösterilerek hastaneye kapatılmaktadır. Kapatılmamak için bireyler düşük ücretle dahi olsa bir yerde çalışmaktır. Böylece sistem her ne olursa olsun muhakkak sizi denetleyebilmektedir. Kapitalist sistem denetleyemediği insanı kabul etmemektedir. Bu hastanelerin kurulma amacı bu tarz bireyleri gözetlemektir. Bu uygulama ekonomik ve kapitalist sistemin yaygınlaşmasını sağlamaktadır. Buradaki sistem gözetim ve denetim ile başıboş kitleleri kontrol altına alırken asayişi de sağlamaktadır.

Hasta olarak nitelendirilen bu insanlara "çizgi dışı nüfus" denmektedir. Aylak gezen kitleyi iktidar bir tehlike olarak görmektedir. Bu kitleyi nüfusun içinde bir şekilde hazmetmeyi başararak onları çizginin dışına itmektedir. Günümüzde bu kesime marjinal kesim adlandırılmaktadır. Günümüz toplumunda çalışan ve iş sahibi olan insan toplumun beğenisini kazanmaktadır. Bunun dışındaki insanlar ahlaki olarak toplumdan dışlanmaktadır. Burada çalışmanın önemi vurgulanarak çalışmayan kişi ahlaki düzeni

bozan biri olarak gösterilmektedir. Sosyal medya uygulamalarını kullanmayan kişilerinde toplumdan dışlandığı zaman içinde görülmektedir.

Kapatılma dini ya da ahlaki bir zemine yerleştirilerek meşrulaştırılmıştır. Kapatılmanın asıl amacı siyasi ve ekonomiktir. Bu kapatılma durumu İspanya'daki ekonomik krizden sonra zaruri hale gelmiştir. Bundan sonra kapatılma karşımıza ucuz ve denetlemesi kolay işgücü olarak çıkmıştır. Kapatılma bir yere hapsetme anlamında değil bir yerde gözetim ve denetim altına alınma anlamında kullanılması daha doğrudur. 18. yüzyıl sonunda bu kapatılma ayrı ayrı sınıflandırarak kapatma olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece modern dönemin gözetim ve denetim teknikleri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ayrım günümüzde; hastaların hastaneye, suçluların hapishaneye kapatılması biçiminde ayrılmıştır. Kapatılmanın temel mantığı feodaliteden kapitalizme geçiş sürecinde; bu hastane düzeni kapitalizmin hayatımıza entegre olmasını kolaylaştıran ve bu noktada gözetimi ve denetimi sağlayan en önemli kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bireyler ıslah edilerek kapitalist düzene kazandırıldı ve sistemin bir çarkı haline dönüştürülmüştür.

Karl Marks gözetim ve denetimi fabrika bağlamında ele almıştır. Emek gücünün fabrika içinde sömürüldüğü vurgulamaktadır. Sermaye karşısında zayıf düşen emek gücünden bahsetmektedir. Yönetici sınıfı tarafından düşük bir ücret ile çalışmaya muhtaç bırakılan işçilerin emek gücü bu şekilde denetim altına alınmaktadır. İşçi ne olursa olsun o paraya çalışmak zorundadır yoksa sistem onu dışlamaktadır. Başka bir değişle kapatılma adını verdiğimiz durumu yaşamaktadır.

Max Weber; bürokrasiyi her kurumun gözetlemenin ve denetlemenin temel birimi olarak değerlendirmektedir. Marx'tan farklı olarak gözetim ve denetimim sadece fabrikada olmadığını savunmaktadır. Denetim varlığını devam ettirmek için toplumsal alanın her alanında vardır. Her türlü örgütlenme içinde bunu görmek mümkündür. Bürokrasi, modern devletin ayakta kalmasını sağlayan kurumlardan oluşmaktadır. Bu kurumlar bazı denetim ve gözetim pratikleri ile bunu mümkün kılmaktadır. Bu durum denetim ve gözetimin fabrika dışında da devam ettiğinin bir göstergesidir.

Michel Foucault; panoptik mimariyi sosyolojiye uyarlamaktadır. Ona göre Panoptikon mimari bir yapı ve bir binadan ziyade işleyen bir mekanizmayı göstermektedir (Kalaman, 2019, s. 581). Disiplini ve gözetimi açıklarken panoptik toplumlar bağlamında açıklamaya çalışmaktadır. Marx ve Weber'den farklı olarak iktidarın sadece fabrika ve bürokraside devlet kurumlarında olmadığını savunmaktadır. İktidarın, toplumun içinde makro ve mikro düzeyde ortaya çıkan güç yapıları olduğunu ileri sürmektedir. Modern gözetim, insan eylemlerinin zaman ve mekân içerisine hapsedilmesi yani toplumsal yaşamı düzenlemenin başlıca aracıdır. Gözetim gündelik hayatın içerisine kadar sızmıştır. Geçmişteki ev mimarilerinde kapının girişinde geniş bir hol denen yer bulunmaktadır. Ev halkı burada oturup konuşabilmektedir. Bu durum mikro ölçekte bir kamuoyu oluşturmaktadır. Günümüzde ise ev parçalara bölünmüştür. Ev içerisinde birçok oda vardır. Böylece yaşam bölümlere ayrılarak kamuoyu parçalanmaktadır.

Biyoiktidar, insanı toplumsal yaşam içinde üretken bir hale getirmeye ve onun yaşamsal güçlerinden faydalanmaya çalışan bir iktidar biçimidir. Bedenin bir yere hapsedilmesi yerine ıslah edilerek, verimli hale getirilme ve üretken olmasını sağlama çabasıdır. Bedenleri kontrol altına alır, denetler ve yönlendirir. Foucault iş yerlerin aslında bir hapishane olduğunu savunmaktadır. Bedenlerin iş gücü ile hapsederek üretime katkıda bulunması sağlanmaktadır. Kapitalist sistemde çalışma yüceltilmiştir. Bu yüzden aileler ve toplum bireyi çalışmaya teşvik eder. Foucalt'un yaklaşımına göre, aile içinde mikro ölçekli bir iktidarın olduğundan söz edilebilmektedir. Bizi sürekli gözetleyen ve denetleyen bir yapı ailedeki çekirdek yapıda da mevcuttur. Toplum işsiz olanı yargılamakta ve dışlamaktadır. Günümüzde kendimizi; konum paylaşarak, sosyal medyaya resim yükleyerek bir şekilde teknoloji ile birlikte görünür ve denetlenebilir hale getirmekteyiz. Neredeyiz, ne yapıyoruz kimlerleyiz bunu iktidara meşru bir şekilde rıza göstererek sunuyoruz. Geçmişte fiziki olan kapatılma, denetlenme ve gözetlenme durumu, günümüzde veri bedenler halini almıştır. Disiplin, tembelliğin panzehiri olarak görülmektedir. Denetimin ve gözetimin temelinde her zaman bir disipline etme vardır.

Bentham'ın panoptikon fikrinin değişik versiyonlarını fabrikalarda görülmektedir. Günümüzde ise Panoptikon fikrinin uygulandığı fabrikalar olarak karşımıza sosyal medya çıkmaktadır. Fabrikaya benzeyen üretim dinamiklerinin olduğu sosyal medyadaki gözetim ve denetim modern çağa kendini entegre ederek sosyal medya üzerinden kendini tekrar kurgulayarak daha homojen ve akışkan bir şekilde yerini almıştır. Modernleşme ile birlikte gözetim ve denetim; temel amacı ekonomi ve üretkenliği sağlamak olan; en sonunda sanayileşme ve kapitalizme hizmet eden bir pratikler zinciri haline gelmiştir. Bundan sonraki aşama dijital çağda teknik gözetim olarak adlandırılmaktadır. Bu aşama modern toplumda kurumsallaşmış, sistematiğe dönüşmüş ve kategorik ayrımı gerçekleşmiş gözetim ve denetim evresidir. Modern çağda gözetim dönüşüme uğrayarak; teknolojik imkânlar ile neredeyse bütün insanları gözetleyecek ve denetleyecek konuma gelmiştir.

4. YENİ MEDYA VE GÖZETİM

Yeni medya kavramı ilk olarak 1970'lerde yapılan araştırmalarda ortaya çıkmıştır. Yeni medya kavramı 1990'lı yıllarda bilgisayarların ve internetin hızla gelişmesiyle birlikte bugünkü durumuna kadar gelmiştir (Yolcu, s. 41-42). Bu kavram, her gün gelişen ve büyüyen bir medya çağına tanımlamaktadır. Günümüzdeki sosyal ağlar ve iletişim ortamlarının çoğu "yeni medya" adı altında kavramsallaştırılmaktadır. Bu medya yaklaşımını insanların bilgiye erişebildiği ve iletişim kurabildiği bir alan olarak tanımlamak yeterli değildir. Yeni medya içindeki kitle; kullanıcı, üretici ve tüketici konumlarında bulunabilmektedir. Yeni medya ortamında gönderici ve alıcı arasında tek taraflı bilgi akışı yoktur. Bu mesaj 7 gün 24 saat karşılıklı etkileşim içinde hiç bitmeyen bir şekilde sürekli kendini güncelleyerek devam etmektedir.

Yeni medya kavramında "yeni" olarak adlandırılan, sürekli kendini yenileyebilen ve günümüzün hızına ayak uydurabilen kaotik bir etkileşim ağını ifade etmektedir. Bu medya ağının sınırları ve kuralları sürekli değişmektedir. Kitle iletişim araçları son 25 yılda değiştikçe, izleyici kavramı kullanıcıların yerini almıştır. Bu tür kullanıcı tabanlı medyanın en önemli özelliği, kullanıcıların her an iletişim üretme sürecine dâhil olmasıdır. Teknolojinin getirdiği yeni dünya düzeninde insanların tüm kişisel ve sosyal alışkanlıkları değişmiştir. İnternetin yarattığı yeni medya düzeni, eskisine göre büyük avantajlar sunmaktadır (Bulunmaz, 2014, s. 22). Yeni medya; insanlara pratiklerini ve deneyimlerini birbirleriyle etkileşim halinde paylaşma fırsatı vermektedir. Teknolojinin de katkısıyla farklı bakış açılarına sahip insanların bakış açılarının bir araya geldiği bir sosyal alan ortaya çıkmıştır. Yeni medyanın sosyal alanında; üstün güç, elit, güçlü ve zenginin yanı sıra farklı görüş ve fikirlere sahip kişilerin de olduğu görülmektedir. Yeni medyanın geleneksel medyayı yenebilmesinin nedeni, yeni medyada dikey bir yapılanmanın değil yatay bir birleşme olmasından dolayıdır (Bulunmaz, 2014, s. 26-27).

Yeni medya büyük bir ağ haline geldikçe, sermaye akışı küreselleşerek ülkelerden daha büyük şirketlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kapitalizm çağında yeni bir boyut kazanan günümüz yeni medya toplumunda birey, üretim sürecine eşi görülmemiş bir şekilde katılırken, tüketim nesnesi haline gelerek metalaştırılmaktadır. Yeni medyanın dönüşümü, teknolojik dönüşümün yanı sıra kültürel ve sosyolojik dönüşümü de bünyesinde barındırmaktadır. Bireyler sosyal medyada kendilerini metalaştırarak gözetim ve kontrol mekanizmalarına dâhil olmaktadır. Sosyal ağlarda günlük hayatlarının her anını paylaşan kullanıcılar; durumlarını, faaliyetlerini yasal ve meşru rıza ile mevcut sisteme sunmaktadır. Filozof Jeremy Bentham'ın panoptik bir topluma benzettiği bu toplumsal yapı ile Marks'ın emek kavramına yaklaşımı arasındaki ilişki, günümüzün yeni medya düzenindeki yansımalarında görülmektedir.

Postmodern dönem olarak nitelendirilen dönemde gözetim daha kapsayıcı ve kolay uygulanabilir hale gelmiştir. 90 yıllarda internet teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte insanların denetimi istatistikî veriler aracılığıyla gerçekleşmeye başlamıştır. Bilgisayar ile birlikte değişen kullanım alışkanlıkları gözetim çeşitlerini de değiştirmiştir. İnternet aracılığıyla kullanıcıların tüketim alışkanlıklarının tespiti ve buna göre pazarlama stratejilerinin geliştirilmesi kapitalist dijital gözetimin en iyi örneklerinden biridir. Dijitalleşme ile birlikte kullanıcı kendini bir veri beden olarak gözetlenen bir yapıya büründürmüştür. Kullanıcı sosyal medyada gittiği her yeri paylaşarak konumunu, satın aldığı elbiseyi veya tükettiği yiyeceği paylaşarak tüketim alışkanlıklarını gözetlenebilir kılmıştır. Postmodern ve dijital kapitalist

dönemde gözetim insanın kendi başına kalabileceği bir alan bırakmamıştır. Dünyanın en ücra köşesinde bile internetin oluşu gözetimi kolaylaştırmaktadır (Kalaman, 2019, s. 580).

Gözetim olgusu günümüzde giderek yaygınlaşarak toplumsal bir ilişki biçimi haline gelmiştir. Görsel kültür çağında; yazılı ve sözlü kültüre kıyasla izlemek ve görmek gibi faaliyetlerin önemli hale gelmesiyle ve yaygınlaşmasıyla birlikte gözetim olgusu da sıradan ve normal bir yapıya bürünmüştür. Sosyal medya aracılığıyla kullanıcı gözetlenmeye karşı gelmekten ziyade aksine izlenmek ve gözetlenmek arzusuyla bu alanları kullanmaya başlamıştır. Yeni medya teknolojilerinin gelişmesi ve yaygınlaşmış televizyon kültürünün hazırladığı zemin bir gösteri toplumu meydana getirerek mikro düzeyde insanların birbirini gözetlemesine dönüşmüştür. Buradaki gözetim siyasi veya ticari bir amaç için gözetimden daha çok eğlence için insanların birbirini izlemesine dayalı bir sitem haline gelmiştir (Göker, 2016, s. 969).

Sosyal medya neredeyse gündelik hayatımızın tamamını orada geçirdiğimiz, hayatın her alanında evde, işte, okulda, arabada, sokakta kullanabildiğimiz ve bu durumu hiç yadsımadığımız kabullendiğimiz bir dijital alan haline gelmiştir. Birçok kullanıcı olumlu olarak gösterebilecekleri pratikleri öne sürerek sosyal medyada geçirilen zamanı bağımlılık düzeyinde olmadığını söyleyerek meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Burada önemli olan nokta sosyal medya kullanımının her geçen gün normalleşerek gözetimin yaygınlaşmasıdır. Bu durumun başlıca nedeni akıllı telefon ve tablet gibi başlıca teknolojik aletlerin yaygınlaşarak insanın her ortamda gözetlenebilmesine olanak sağlamasıdır. Bununla birlikte bireylerde teknolojik alet kullanımının toplumsal statüde yükselişe sebep olacağındaki düşüncesi de bu duruma zemin hazırlamaktadır. Günümüzde dünyadaki ilişki biçimi insanlar arası olmaktan uzaklaşarak cihazlar arası hale gelmiştir (Göker, 2016, s. 971-972).

Kitle iletişim araçlarının etkisiyle birlikte ortaya çıkmaya başlayan gözetlenme arzusu günümüzde sosyal medyada arkadaşlar arası gözetim, tanımadığımız kişileri gözetim ve mekân gözetimi halini almıştır. Sosyal medyadaki asıl amaç içerik paylaşmaktan ziyade paylaşılan içeriğe bakmak yani gözetlemek üzerine kuruludur. Instagram'daki yaygın olan fotoğraf paylaşımı görsel bir gözetlenmeye olanak tanımaktadır. Yeni medya aracılığıyla gözetim artık bir yaşam pratiğine ve ilişkiler bütününü halini almıştır. Sosyal medya ortamları da bu dönüşümü pekiştirmekte ve meşrulaştırmaktadır. Kullanıcı adı altında sosyal medyada hesap açan bireyler profillerinde tüm kişisel bilgilerini rıza göstererek paylaşmakta ve kendisini gözetime açmaktadır (Göker, 2016, s. 976-977).

Teknolojik ilerlemeden dolayı gözetim ve denetimin artması beraberinde bir güvenlik endişesini de getirmiştir. Fakat gözetim kavramına 2 farklı açıdan yaklaşılması mümkündür. Birinci bakış açısı toplumda gözetim ve denetimin gerekli olduğunu savunurken diğer bakış açısı gözetimin toplumda bazı etik ve ahlaki durumları ihlal ederek insanların mahrem alanlarının bilinmeyen gözler tarafından izlenmesinin yanlış olduğu düşüncesindedir. Gözetim sayesinde insan etrafındaki ve her mahallede olan kameralar ile birlikte kendini güvende hissederek rahatça dolaşabiliyor. Bankamatikten rahtça para çekebiliyor. Bu tarz düşünen insanlar gözetimin kendilerini güvende hissetmelerine yardımcı olduğundan dolayı gözetim mekanizmalarına rıza göstermektedir. Gözetime karşı bazı direniş stratejileri vardır. Bu stratejilerin önünde en büyük engel gözetime karşı gösterilen bu sempati ve rızadır (Diken Yücel, 2016, s. 21-22). Gözetime karşı uygulanabilecek direniş stratejileri arasında kamuoyu oluşturarak toplum içinde gözetimi eleştiren gruplar halinde hareket etmek vardır. Toplum içinde oluşan gruplar gözetimi eleştirdikçe gözetime gösterilen meşru rıza azalacaktır. Böylece gözetim ve denetimin rahatça yapılmasının önüne geçilebilmektedir.

5. YENİ MEDYA GÖZETİMİNDE ETİK VE AHLAKİ İHLALLER

Gözetim ve mahremiyet sorunu sadece teknolojik çağlara ait olmamakla birlikte, günümüzde teknolojinin hayatın her alanına girmesiyle tartışma konusu olmuştur. Yeni medya da insanların gözetime karşı gösterdiği rıza beraberinde etik ve ahlaki birtakım ihlallere sebep olmuştur. Bu ihlallerin başında mahremiyet alanının hiçe sayılarak herkes tarafından görünebilir hale gelmesi vardır. Dijital gözetim ile birlikte kamusal alandaki bireyin görünebilirliği ile özel hayatındaki mahrem alanın görünebilirliği arasındaki fark ortadan kalmıştır. Bununla birlikte dijital çağda ortaya çıkan en büyük

ihlal internet ve medya kullanım alışkanlıklarımızın birer veri haline dönüşerek kullanılmasıdır. Bu dijital çağdaki en büyük gözetim sorunlarından biridir.

Günümüzde teknolojilerin getirdiği yenilikler sayesinde gözetim oldukça kolaylaşmıştır. Bu durumda beraberinde bir takım etik ve ahlaki sorunları getirmiştir. Etik ve ahlak kavramı toplumdan topluma göre değişiklik gösterebilmektedir. Bazı kültürlerde ahlaka aykırı olarak kınanan ve toplum tarafından yanlış olarak nitelendirilen bir davranış başka toplumda bu tepkilerin aksine hoş karşılanabilmektedir. Etik, davranış ve kuralların dayandığı temel değerlerin incelenmesidir. Ahlak ise bireyin başkalarıyla nasıl iyi bir hayat yaşayacağına dair yansımasıdır. Bu anlamda ahlak, iyiyi ve kötüyü birbirinden ayırır. Etik, eylemlere felsefi bir bakış açısıyla anlam vermeye çalışarak doğru ve yanlış, görev ve sosyal sorumluluk kavramlarını sorgular. Ahlak ise bireyin kendi kendini kontrol etmesi, diğer toplumsal düzenlerin kurallarından etkilenmeyen bir öz denetimdir. Hiç şüphe yok ki, süper ego ve zihnin bireyin kendini kontrol etmesi üzerinde büyük bir etkisi vardır. Erdemli olmak ve başkalarına yardım etmek gibi davranışların tümü ahlak kategorisine girer. Ahlak, bireyleri iyiliğe yönlendirmek için irade, vicdan ve duyguya dayanan samimi bir güçtür. Ahlak, bireylerin kendilerini yargılayıp yönettiğinde özgürlüğün kendisidir. Bu anlamda ahlak, bireyin yasakladığı veya kendisine dayattığı her şeydir (Usta, 2011, s. 40-42).

Mahrem alan bireyin kendisine özgü alan olarak tanımlanmaktadır (Yıldız, 2011, s. 125). Bu mahrem alan genelde insanların evidir. Günümüzdeki gözetim pratikleri ile evimizin her anında bize ait olan mahrem alanlardaki görüntülerimizi sosyal medyada paylaşmaktayız. Bu durumda bazı etik ve ahlaki olarak ihlaller meydana gelmektedir. Günümüzdeki tüm mahrem alanlar gözetim pratikleri açısından tehdit edilmektedir. Gözetim ile birlikte tüm gizlilik duvarları yıkılmış özel hayatın mahrem yapısı gözetim ile birlikte ortadan kalkmıştır. Bu güvenlik ihlali durumu insanın sosyal medyaya katılmasıyla birlikte başlamaktadır. Teknolojilerin masum yapısı insanı gözetim yapısı içerisine çekip mahremiyet kavramını dönüştürürken insan tüm bu gözetimi kabullenmektedir (Diken Yücel, 2016, s. 21).

Sosyal medyada insanlar mahremiyet kaygısı duymaktadır. İnsanlar bir yandan teknolojik imkânlardan faydalanmak isterken diğer yandan bilgilerinin gizli olduğundan emin olmak isterler. Her ne kadar sosyal ağların kendine özgü gizlilik politikaları olsa da insanlar bu gizlilik politikalarında ne olduğu bilmeden sosyal ortamlara üye olarak kullanmaya başlamaktadır. Toplumun belirli bir kısmı kendi özelini sosyal medyada paylaşmaktan çekinmez iken bir kesim ise bu durumdan çekinmektedir. Bireyler paylaşım yapmaktan çekinmedikleri noktada kendi mahrem hayatlarını takipçilerine sunmaktadır. Bunun en temel sebepleri arasında yaşam içinde kendini ortaya çıkarma ve diğer insanlardan geride kalmama içgüdüsü vardır. Bu noktada insanın kendi mahrem alından kesitler sunması normal olarak algılanmaya başladığından da söz etmek mümkündür. Bu noktada en büyük ihlal etik ve ahlaka aykırı olanın normalleşmesidir. Bununla birlikte diğer bir mahremiyet sorunu insanların gözetlenen konumundan gözetleyen konumuna geçmesidir. Buna imkân tanıyan ise yeni medya olarak tanımladığımız ve etrafımızı çevreleyen iletişim ağıdır.

Kültür endüstrisi; film, televizyon, dergi, müzik, radyo ve gazeteleri içeren eğlence endüstrisidir. Eğlence, bireyler için gerçeklikten bir kaçıştır. Böylece bireyin kendi toplumsal konumunu, sorunlarını ve sistemlerini sorgulaması sona erer. Bu durum kapitalizmi eğlence araçlarıyla doldurmanın arkasındaki mantıkla tam olarak örtüşmektedir. Dolayısıyla yeni medyanın bir eğlence organizasyonu olarak kültür endüstrisi sermayesinin yapılanmasına yardımcı olduğu söylenebilir. Kültür endüstrisi faaliyetleri kapsamında üretim yapmayan bireyler toplumdan dışlanmakla tehdit edilmektedir. Bu kişilerin hasta ve sorunlu olduğu vurgulanarak istem dışına itilmeye çalışılmaktadır. Kapitalist düzen, çalışmayı reddeden sosyal olarak marjinalleşmiş bireyleri tehdit olarak görmektedir. Dışlama ve marjinalleştirme ile birey yeniden üretim sürecine dahil edilir ve kültür endüstrisinin bir parçası haline gelir. Böylece sistemin önündeki engel kaldırılmış olur. Kültür endüstrisi, çıkarlarını bilinçli olarak koruyan özerk ve bağımsız bireylerin gelişmesini engellemektedir. Kültür endüstrisi, toplumu özgürleştirmek ve insanlaştırmaktan ziyade, toplumu köleleştirmektedir. Böylece kültür endüstrisi sıradan insanları (topçular, şarkıcılar, sahte sanatçılar, çağdaş fenomenler ve etkileyiciler gibi) kahramanlaştırır ve onlara çeşitli kutsal anlamlar yükler. Instagram açısından bakıldığında çoğu kullanıcının ünlü olmak için uğraştığı görülmektedir. Kültür endüstrisinin temel dinamikleri ile sosyal

medya uygulamalarının temel itici güçleri arasındaki ilişki oldukça açıktır. Kültür endüstrisi ile birlikte bilim, sanat, düşünce ve emekle uğraşan insanlar yerine, sıradan insanlara öncelik vermektedir (Kızılçelik, 2000, s. 233-236).

Geleneksel dönemlerde gözetim; insanları gizli bir şekilde izlemek, sapkınlık ve yanlış bir davranış olarak cezalandırılırdı. Günümüzde ise karşımıza bu durumun tam tersi çıkmaktadır. Sosyal medyada birey bakmanın ve görmenin zevkli olduğunun farkına vararak kendine eğlenebileceği bir alan açmaktadır. Günümüzdeki dijital çağda gözetim bilmek ve bilinmek üzerine kuruluyken birey gözetlemek ve gözetlenmek arzusu içindedir. Burada insanın doyum eşiğinin ve tatmin hissinin eşiğinin arttığını ve bireyin tatminsizlik seviyesinin gözetlenmek ve gözetlemek isteyecek noktaya geldiği görülmektedir. Fark edilmek, görülmek ve beğenilmek bireyin sosyal medyada var oluşunun kanıtlarındandır. Sosyal medyanın bireye farklı bir kimlik oluşturabilme imkânı tanıması fiziksel dünyada gözetlenmek istenmeyen bireyi dijital dünyada gözetlenebilir kılmaktadır.

Gözetlemenin herkes tarafından yapılması gözetlemeyi yapan kişinin profilinin ortaya çıkması gibi bir problemi de ortadan kaldırmaktadır. Gözetleyen kişi herkesin birbirini gözetlediği bir toplumda ayıplanmayıp toplumdan dışlanmak yerine toplum gözetleyen kişinin yaptığı eylemi normal karşılamaktadır. Bu durumunda ötesinde sosyal medyada gözetlenen kişi profilini daha ilgi çekici hale getirmek için düzenlemektedir. Bireyler kendilerini başka bireylerin beğenisine sunmaktadır. Burada gözetimin hayatın makro alanlarından (siyasi ve ticaret için gözetim) daha mikro (gündelik hayatta yaptığımız yeme, içme, giyinme alışkanlıkları) düzeye indiğini söylemek mümkündür.

Toplumdaki güç sahibi olan kişiler toplumsal sorunları öne sürerek gözetimi meşrulaştırır. Burada amaç suçun önlenmesi ve güvenliğin sağlanması olarak gözükse de asıl sebep ticari ve ekonomik kaygılardır. 21. yüzyıla bakıldığında gözetimin devlet ve şirketler tarafından oldukça fazla kullanıldığı dikkat çekmektedir. Ticari şirketler çalışanları güvenlik ve verimlilik açısından; kitleleri de ekonomik çıkar açısından gözetlemektedir. Devlet kontrolünde ise amaç suçu engellemek ve toplumu kontrol altında tutmaktır. Özel şirketler yaygın olarak bireyleri sosyal medya aracılığıyla gözetleyerek veri elde etmektedir. Buradaki amaç halkın ve tüketicilerin hakkında kullanım ve tüketim alışkanlıklarını tespit edip, yeni pazarlama stratejileri geliştirerek daha fazla kar elde etmektir. Özelikle sosyal medyada veri güvenliği adı altında kullanıcıdan alınan rıza ile birlikte veriler şirketler tarafından toplanarak, ekonomik açıdan güç elde edilmektedir (Kalaman, 2019, s. 583-584).

6. SONUÇ

Jeremy Bentham'ın insanların gözetim altında tutulabileceği bir hapishaneye benzeyen panoptikon kavramsallaştırmasının, modern dönemdeki gözetim ve denetim pratiklerine yansımaları günümüzde görülmektedir. Tarihsel süreçte toplum için tehdit unsuru olarak görülen; işsiz ve güçsüz olarak nitelendirilen, çalışma gücü açısından zayıf bireyler; çeşitli gözetim ve denetim mekanizmaları ile kontrol altına alınmıştır Buradaki asıl amaç kapitalist sistemin döngüsünün sağlanmasıdır. Kapitalist ekonomi, gözetim ve denetimini kendine uygun bir şekilde dönüşümünü sağlamaktadır. Bu durum günümüzde öyle bir hale geldi ki; birey gözetime ve denetime rıza göstererek hayatını her alanına almaktadır. İletişim teknolojileri gündelik yaşamın içine girmesiyle insan yaşamını şekillendirerek bir gözetim toplumu oluşturmuştur. Günümüzdeki dijital çağda insan; elektronik gözler olarak nitelendirilen kameralar ile her an izlenmekte gözetlenmektedir.

Karl Marks, Foucault, Weber, Taylor ve Giddens gözetime karşı farklı noktalardan yaklaşarak gözetim kavramını açıklamaya çalışmışlarıdır. Karl Marks; gözetimi sermaye adını işçileri denetlemenin bir aracı olduğuna dikkat çekerken sermaye ve işverenlerin, işyerindeki verimliliğinin artması için işçilerin nasıl gözetim ve denetim mekanizmasına tabii olduğunu ve toplumsal açıdan denetimin gözetim ile nasıl sağlandığını açıklamıştır. Emek gücünün sermaye karşısında zayıf kalarak denetim altına alındığını söyleyen Karl Marks; denetim ve gözetime daha çok ekonomik perspektiften yaklaşmıştır. Weber; bürokrasiyi her kurumunun gözetlemenin ve denetlemenin en temel birimi olduğuna dikkat çekmiştir. Marks'tan farklı olarak perspektifi genişleterek, gözetim ve denetimi fabrikanın dışına taşımıştır. Denetimin varlığını sürdürmesi için toplumsal alanın her modern örgütlenmesinde var olduğunu savunmuştur. Foucault, panoptik mimariyi sosyolojiye uyarlayarak; disiplini ve gözetimi panoptik

toplumlar olarak açıklamıştır. İktidarın sadece bürokrasi ve fabrikada değil; hayatın içinde makro ve mikro ölçeklerde olduğunu, modern gözetimde; insan eylemlerinin zaman ve mekân içerisine hapsedildiğini, toplumsal yaşamın bu şekilde düzenlendiğini vurgulamıştır. Moderniteden önce, pastoral dönemdeki gözetim pratiklerinin; yazı, matbaa ve yol denetimi ile sağlanmıştır. Dini kurallar bu dönemde gözetim ve denetimi sağlarken; feodal sistem gözetime çok fazla elverişli bir sitem oluşturmuştur. Bu noktada modern evreye geçiş aşamasında bir kurumsallaşma ve sistematikleşme yoktur.

Kapitalizme geçiş aşamasındaki gözetim ve denetim kapatılma pratikleri olarak adlandırılmaktadır. Paris'teki ilk kapatılma üretime katılmayan ve kapitalist sistemin işleyişini bozan insanların genel hastane adında bir yere kapatılarak denetim altına alınmasıdır. Buradaki amaç ülkedeki asayişi sağlamak ve kapitalist sistemi yaygınlaştırmaktır. Bu kapatılma pratiklerinde bir sınıflandırma söz konusu değildir. Bu pratikler daha sonra modern dönemde gözetim ve denetim pratikleri olarak ortaya çıkmaktadır. Günümüzde denetim ve gözetimin meşru hale gelmiştir. Gözetim kapitalizmi çerçevesinde birey meta haline dönüşmüştür. Yeni medya aracılığı ile büyük şirketler meta haline dönüşen birey üzerinden veri elde etmektedir. Bu durumla birlikte şirketler birey üzerinden para kazanarak insanı sömürmektedir.

Dijitalleşen dünyada mahremiyet kavramı dönüşüme uğramıştır. Geleneksel dönemde ayıp olarak kınanan hareketlerin günümüzde normalleşmesinin en temel sebebi ise yeni medya kültürünün toplumda yaygınlaşmasıdır. Yeni medya kültürü beraberinde popüler olanın önemli olduğu bir kültürüde getirmektedir. Popüler kültürde ortadan mahrem olanın ve gizlenmesi gerekeni ortadan kaldırarak gündelik hayatta yapılan her şeyi ortaya çıkarmıştır. Huxley, yeni dünya düzeninde insanları denetim altına almanın en kolay yolunun, onları eğlence ortamına sürükleyerek haz duygusunu hitap etmek olduğunu vurgulamaktadır. Günümüzde ise bu durum tam olarak böyledir. Paylaşım yapmanın hazına kalıpmış ve eğlence dünyası içine gömülü birey bilgilenmek yerine eğlenmeyi tercih etmektedir. Bu durumu meydana getiren en önemli etken ise yeni medya olarak adlandırılan sistemdir. Gözetim ile birlikte tüm gizlilik duvarları yıkılmış özel hayatın mahrem yapısı gözetim ile birlikte ortadan kalkmıştır.

KAYNAKÇA

BULUNMAZ, B. (2014). Yeni Medya Eski Medyaya Karşı: Savaş Kim Kazandı Ya Da Kim Kazanacak? Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi, 22

DIKEN YÜCEL, D. (2016). Açlık Oyunları Film Serisinde Gözetim ve İktidar. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

DORU, İ. (2018). Türkiye'de Sosyal Medya Alanında Yaşanan Gözetim Sorunları: Twitter Üzerinden Bir İnceleme. İstanbul.

GÖKER, G. (2016). Bir Gözetim Aracı Olarak Periscope. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(1), 969-992.

KALAMAN, S. (2019). Yeni Medya ve Dijital Gözetim: Türkiye'deki Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerine Bir Araştırma. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 26(2), 575-594.

KIZILÇELIK, S. (2000). Frankfurt Okulu. Ankara, Kızılay: Anı Yayıncılık.

USTA, A. (2011). Kuramdan Uygulamaya Kamu Yönetiminde Etik ve Ahlâk. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 39-50.

YILDIZ, İ. (2011). Sosyal medya ve mahremiyet sorunsalı: Panoptikondan Süper Panoptikona mahremiyetin dönüşümü. Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi, 122-132.

YOLCU, D. D. (tarih yok). Yeni Medya. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi

SİBER ZORBALIK KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

Abdulakıf TEKİN
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Enstitüsü, Klinik Psikoloji
akiftekin54@gmail.com, ORCID: 0009-0004-7045-6844

Özet
Çağımızın vazgeçilmezi olan bilgi iletişim teknolojileri, internet ve mobil kullanımının artışıyla birlikte gençler arasında siber zorbalık olarak nitelendirilen yeni bir olgunun var olmasına neden oldu. Siber zorbalık, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kötü niyetle kullanılmasıyla, kasıtlı ve tekrarlayıcı şekilde zarar verme amaçlı davranışları ifade eder. Bu tür zorbalık, geleneksel zorbalıktan farklılık gösterir; çünkü kimlik gizleme, sınırsız erişim ve denetimsizlik gibi özellikler taşır. Araştırmalar, internet üzerinden zorbalık yapanların ve mağdurların sayısının arttığını gösteriyor. Siber zorbalığın yaygınlığı, internet kullanımıyla doğrudan ilişkili olarak artmaktadır. Özellikle gençler arasında sıkça görülen bu durum, ruh sağlığı sorunlarına, iletişim problemlerine ve okul performansının düşmesine yol açabilmektedir. Siber zorbalığın farklı yönleri, kurbanların duygusal ve psikolojik etkilenimleriyle birlikte incelenmiştir. Bu tür zorbalığa maruz kalan bireylerde, okul devamsızlığı, intihar düşüncesi gibi ciddi sonuçlar gözlemlenmiştir. Ülkemizde siber zorbalık üzerine yapılan araştırmalar sınırlı olsa da, özellikle gençler arasında bu tür davranışların yaygın olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada siber zorbalık kavramına genel bir bakış amaçlanmıştır. Sonuç olarak, siber zorbalık teknoloji kullanımının artmasıyla paralel olarak yükselen bir sorun olup, gençler arasında ciddi etkilere sebep olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siber Zorbalık, Kurban, Zorba, Mağdur, Bilgi İletişim Teknolojileri, Sınırsız Denetim

AN OVERVIEW OF THE CONCEPT OF CYBERBULLYING

Abstract
Information and communication technologies, which are indispensable in our age, have led to the emergence of a new phenomenon called cyber bullying among young people, along with the increase in internet and mobile usage. Cyberbullying refers to intentional and repetitive harmful behavior through the malicious use of information and communication technologies. This type of bullying differs from traditional bullying; because it has features such as identity concealment, unlimited access and lack of control. Research shows that the number of online bullies and victims is increasing. The prevalence of cyberbullying is increasing in direct relation to internet use. This situation, which is especially common among young people, can lead to mental health problems, communication problems and decreased school performance. Different aspects of cyberbullying have been examined along with the emotional and psychological effects of victims. Serious consequences such as school absenteeism and suicidal thoughts have been observed in individuals exposed to this type of bullying. Although research on cyberbullying in our country is limited, it shows that such behavior is common, especially among young people. This study aims to provide a general overview of the concept of cyberbullying. As a result, cyberbullying is a rising problem in parallel with the increase in technology use and causes serious effects among young people.

Keywords: Cyber Bullying, Victim, Bully, Victim, Information Communication Technologies, Unlimited Supervision

1. GİRİŞ

1.1 Siber Zorbalığın Tanımı

Bilgi iletişim teknolojileri, özellikle internet, bireylerin her gün gittikçe fazlalaşan bilgilere ulaşma, paylaşma ve depolama ihtiyaçlarına karşılık vererek, yaşamın ayrılmaz bir unsuru haline gelmiştir. (Eroğlu ve Peker, 2013). Özellikle son yıllarda, çocuklar ve gençler arasında internet ve cep telefonu kullanımı her geçen gün artmaktadır Bu bağlamda bireylerin hayatlarına sıkça giren ve bireylerin bolca zaman ayırmasına yol açan internet kullanımı, olumlu olarak hayatımıza yansıdığını düşünsekte zaman zaman olumsuz durumlara insanları sürükleyerek ya da olumsuz davranışlara bireyleri seyirci bırakarak

yaşanılan hayata olumsuz olarakta etki ediyor. İnternet kullanımının her geçen gün arttığı bu çağda araştırmalara göre dünya nüfüsunun 3 milyara yakınının internete bağlanabilir konumda olduğu görülüyor. Türkiye'nin internet kullanımına bakacak olursak Türkiye genelinde 37,7 milyon aktif internet tüketicisi bulunmaktadır. Yani ülkemizin yaklaşık %50 lik kısmı internet tüketicisi durumunda. 40 milyon aktif sosyal medya hesabı bulunan Türkiye'de 32 milyon mobil olarak aktif sosyal medya hesabı kullanılıyor bunda 40 milyonluk sosyal medya kullanıcı sayısının %80 ini oluşturuyor. Türkiye'de yapılan araştırmalara göre, ülkede 69,6 milyon mobil kullanıcı bulunmaktadır. İnternet kullanıcıları Türkiye genelinde günlük ortalama 4 saat 37 dakikayı internet üzerinde, 2 saat 51 dakikayı mobil internet kullanarak, ve 2 saat 56 dakikayı da sosyal medya platformlarında (Facebook, Twitter, Whatsapp, Instagram, TikTok, Swarm, Skype, Line, Imo, Tango) geçirmektedir (We Are Social, 2015). Son zamanlarda yaşanan hızlı bilgi ve iletişim teknolojisi gelişmeleri, gençler arasında bu teknolojilerin daha yaygın bir şekilde kullanılmasına yol açmaktadır. Bu teknolojilerin sıklıkla kullanılması, öğrencilerin okul ortamlarında gösterdikleri zorbalık davranışlarını teknoloji aracılığıyla sergileme eğiliminde olmalarına neden olmuş, böylece zorbalık kavramına 'Siber zorbalık' olarak adlandırılan yeni bir boyut eklenmektedir (Arıcak, 2009; Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Akt: Eroğlu ve Peker, 2013).

Gençlerin sosyal ilişkilerindeki sorunlara, depresyon, anksiyete, somatizasyon, öfke, düşmanlık, psikotizm ve stres gibi ruh sağlığı sorunlarına, ayrıca akademik başarı düşüşlerine neden olabilen, bilgi ve iletişim teknolojilerinin sınırsız, denetimsiz ve kısıtlamasız kullanımı dikkat çekmektedir. (Ayas, 2014; Batmaz ve Ayas; 2013 Colwell ve Kato, 2003; Ceyhan, 2008; Hinduja ve Patchin, 2009; Horzum ve Ayas,2014; Kerberg, 2005; Akt: Yaman ve Sönmez, 2015). Günümüzdeki elektronik iletişim araçları web siteleri mesajlaşma, e-posta, metin mesajları, sosyal medya platformları, konuşma odaları, , ağ günlükleri, resimler ve video klipler gibi birçok araç, istismar edildiğinde siber zorbalığa dönüşebilir. Bu araçlar, kötü niyetli kişilerin, zarar verme niyetiyle kullanabilecekleri potansiyele sahiptir.. (Belsey, 2004; Bhat, 2008; Patchin ve Hinduja, 2006; Akt: Yenilmez ve Seferoğlu, 2013).

Öğrenciler arasındaki siber zorbalığın temel nedenlerinden biri, bozulan ve yıpranan arkadaşlık ilişkileridir. Özellikle duygusal bağlar kuran gençler arasında, ilişkinin sona ermesinin ardından intikam amacıyla siber zorbalık yaşandığı belirtilmektedir. (Yaman ve Sönmez, 2015). Siber zorbalık, fiziksel zorbalık türlerine benzer özelliklere sahiptir, ancak buradaki temel fark, bu tür olumsuz davranışların internet veya cep telefonu gibi sanal iletişim araçlarını kullanarak gerçekleştirilmesidir. Siber zorbalık, bilgi ve iletişim teknolojisinin aracı olarak kullanılarak, kasıtlı ve tekrarlayıcı bir şekilde diğer kişilere zarar verme eğiliminde olan bir davranış biçimidir (Agaston, Kowalski ve Limber, 2007; Belsey, 2007; Patchin ve Hinduja, 2006; Strom, 2004; Willard, 2005; Akt: Eroğlu ve Peker, 2013). Bu durum, teknolojinin kötüye kullanımının sanal ortamda da gerçek dünyadaki gibi ciddi sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir.

1.2 Siber Zorbalık Türleri

Siber zorbalığın iki temel türünün olduğu görülmektedir. Birinci tür, olayın daha çok teknik yönleriyle ilgilenir; bu tür zorbalık, çeşitli sistemleri veya elektronik cihazları devre dışı bırakır hale getirme amacı taşıyan eylemleri içerir. Şifre ele geçirme, web sitelerini hackleme, spam içeren mailler gönderme gibi elektronik zorbalık biçimlerini kapsayan bir karaktere sahiptir. Diğer bir tür ise Bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak bireylere sürekli rahatsızlık verme, alay etme, isim takma, dedikodu yayma, internet üzerinden hakaret etme veya kişinin izni olmadan kişisel bilgilerini veya görüntülerini paylaşma gibi eylemleri içeren bu tür elektronik iletişim zorbalığı, modern çağın sorunlarından biridir (Arıcak, 2011; Akt: Tanrıkulu, Kınay ve Arıcak, 2013). Bu durum, teknolojinin olumsuz kullanımının bireyler arasında ciddi etkiler yaratabileceğini göstermektedir.

1.3 Siber Zorbalığın Yaygınlığı

Siber zorbalığın yaygınlığını merkeze alan öncü araştırmalara göre, gençlerin %12'sinin internet yolu ile başka kişilere zorbalık yaptığı, %4'ünün zorbalık kurbanı olduğu ve %3'ünün hem zorba hem de kurban olduğu belirlenmektedir (Ybarra ve Mitchell, 2004; Akt: Özdemir ve Akar, 2011). Ancak, bu oranların son yıllarda daha da arttığı görülmektedir. Son dönemde gerçekleştirilen bir tarama çalışmasına göre, öğrencilerin %56,1'i siber zorbalık mağduru olmuştur, bu da problemle karşılaşan gençlerin sayısının oldukça yüksek olduğunu göstermektedir (Hoff ve Mitchell, 2009; Akt: Özdemir ve

Akar, 2011). Bu veri, siber zorbalığın gençler arasında yaygın bir sorun olarak varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.'Bu araştırma sonuçları, son yıllarda internet kullanımının artmasıyla birlikte siber zorbalık yapma veya maruz kalma durumunun arttığını göstermektedir.

1.4 Siber Zorbalığın Geleneksel Zorbalıkla İlişkisi

Geleneksel zorbalık ve siber zorbalık genellikle birbirlerini etkilese de, belirli durumlarda aralarında ayrılan noktalar bulunmaktadır. Siber zorbalığın, birçok yönüyle geleneksel zorbalıktan ayrıldığı ifade edilmektedir. Peker, Eroğlu ve Ada (2012), geleneksel zorbalıkta güç dengesizliğinin fiziksel üstünlüğü içerdiğini, siber zorbalıkta ise teknolojik becerilere vurgu yapıldığını belirtmiştir (Patchin ve Hinduja, 2006; Akt: Peker, Eroğlu ve Ada, 2012). Bu bağlamda, siber zorbalık davranışları sergileyen bireylerin, özellikle kimliklerini gizli tutarak bu davranışları sergileyebildikleri ön plana çıkmaktadır. İkinci olarak, geleneksel zorbalık durumlarında olayın gerçekleştiği yerde bulunanlar zorbalığın farkında olabilirken, siber zorbalık sadece uygulandığı ortamdakiler değil, teknolojik araçlar sayesinde diğer insanlar tarafından da öğrenilebilmektedir. Üçüncü olarak, siber zorbalıkta cinsel olarak iletişim kurmanın daha yaygın ve kolay bir şekilde ortaya çıktığı belirtilmektedir. Son olarak, geleneksel zorbalık durumlarında kurbanın, zorbalığın gerçekleştiği ortamdan uzaklaştığında bundan kurtulabileceği, ancak siber zorbalıkta kurbanın zorbalık davranışından kaçabileceği bir siber alanının bulunmadığı vurgulanmaktadır (Ayas ve Horzum, 2010; Akt: Tanrıkulu, Kınay ve Arıcak, 2013).

1.5 Siber Zorbalık Ve Mağduriyet

Son on yılda, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada gibi internet ve çevrimiçi teknolojilerin yoğun olarak kullanıldığı ülkelerde, siber zorbalık ciddi bir sorun olarak belirgin hale gelmiş ve hızla yayılmaktadır. (Arıcak, 2009). (NCES, 2011 den aktaran Tanrıkulu, Kınay ve Arıcak, 2013) Amerikan okullarında sadece rapor edilen siber zorbaca davranışlara maruz kalma oranının %12,8 olduğu belirtilmektedir. Ancak gerçekleştirilen araştırmalar, lise öğrencilerinin en az yarısının siber zorbaca davranışlarla karşılaştığını veya bu tür durumları gözlemlediğini göstermektedir. Ayrıca, siber zorbaca davranışları gerçekleştirmenin erkekler arasında kızlardan daha yaygın olduğu ve siber zorbalığa maruz kalmanın, zorbaca davranışlarda bulunma ile pozitif bir ilişkisi olduğu vurgulanmaktadır (Arıcak, 2009; Baker ve Kavşut, 2007). Bu çalışmalar, siber mağduriyetin kızlarda daha fazla olduğunu, farklı açılardan siber zorba davranışlara maruz kalan öğrencilerin siber zorba davranışlarında bulunduklarını ve devlet okullarında siber zorbaca davranışların daha yoğun olduğunu göstermektedir. Siber zorbalık ve mağduriyetin cinsiyet açısından ilişkisine baktığımızda siber zorbalığın daha çok ilişkisel anlamda zorbalık türü davranışları (dedikodu yapma, sosyal dışlama, birileri hakkında söylenti çıkarma) içermesi nedeniyle siber zorbalığı daha çok kızların gerçekleştirmesi varsayılmıştır(Keith ve Martin, 2005; Akt: Peker, Eroğlu ve Ada, 2012). Fakat siber zorbalık ortaya koyma hususunda kızlar ve erkeklerin farklı bulguların oluşmadığını gösteren çalışmalar (Hınduja ve Patchın, 2009; Topçu, Baker, Çapa ve Aydın, 2008; Akt: Peker, Eroğlu ve Ada, 2012) da bulunmaktadır. Bu araştırmaları dikkate aldığımız zaman her iki cinsiyetinde siber zorbalık yaptığına dair verilir ortaya çıkmaktadır. Siber zorbalık ve mağduriyet ile internet kullanımı arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik yapılan araştırmalardan elde edilen çeşitli sonuçlar, internet kullanım sıklığı ile siber zorbalık arasındaki ilişkinin henüz tam anlamıyla aydınlatılmadığını vurgulamaktadır. Bu noktada, daha kapsamlı ve derinlemesine çalışmalara olan ihtiyaç ortaya çıkmaktadır... (Peker, Eroğlu ve Ada, 2012).

1.6 Siber Zorbalığın Çeşitli Yönleri

Siber zorbalığın en önemli yönlerinden birsini bireyin(zorbanın) kimliğini gizleyebilmesinin oluşturduğu söylenebilir. Birey kimliğini gizlediği vakit kendisini elinde olduğu kadarıyla her türlü zorbaca davranışta bulunsa dahi başına birşey gelmeyeceğinden emin bir şekilde hareket eder. Bu davranış biçimide ortaya siber zorbalığı çıkarır. (Shariff, 2008’ den aktaran Eroğlu ve Peker, 2013) Bilgi ve iletişim teknolojileri, bireylere sahte hesaplar oluşturarak gerçek kimliklerinden farklı bir şekilde kendilerini gösterme olanağı sağlamaktadır. Bu durum, zorbalar için bu teknolojilerin daha çekici hale gelmesine yol açabilir. Gerçek kimliğin gizlenebildiği sanal ortamda dedikodu yapma ya da yayma iftira atma gibi zorbaca davranışlar kolaylıkla yapılabilir hâle gelmektedir.

Öte yandan siber zorbalığın kısa zamanda bir çok kişiye ulaşabilmesi oluşturmaktadır. Çeşitli internete erişim araçlarıyla sınırsız sayıda kişiye ulaşma ihtimalinin olması siber zorbalığın denetimini ve siber

zorbalıkla başa çıkılabilmeyi güç duruma getirmiştir. Ayrıca siber zorbanın mağduru istediği zamanda ve istediği yerde iletişime geçebilir potansiyelinin olması mağduru her an zorbaca bir davranışla baş başa kalmasına sebebiyet verebilir (Stroom ve Stroom, 2004; Akt: Eroğlu ve Peker, 2013). Siber zorbalığın bir başka boyutuda sanal alanın yeterince denetlenmemesinden dolayı siber zorbanın amacına rahatlıkla ulaşması oluşturmaktadır (Eroğlu ve Peker, 2013). Çeşitli sosyal medya hesaplarında direkt mesajlaşma kutularına gönderilen mesajların denetimi olmadığı için siber zorbayı bu durum cesaretlendirmiş bulunmaktadır.

1.7 Siber Zorbalık Üzerine Yapılan Araştırmalar

Ülkemizde siber zorbalıkla ilgili çalışmalar, 2007 yılından itibaren başlamıştır. Erdur-Baker ve Kavşut (2007) tarafından yapılan bir başlangıç araştırmasına göre, 14-19 yaş arasındaki öğrencilerin %28'i siber zorbalık yaparken %30'u siber zorbalığa maruz kalmıştır.. Aynı zamanda son yıllarda artan internet kullanıcılığının getirmiş olduğu internet bağımlılığıda siber zorba olma potansiyelinide ileri düzeye taşımıştır. Araştırmalarda, siber zorbalığa maruz kalan kişilerin duygusal olarak kızgın, üzgün, utanç, incinmiş ve korkmuş hissettikleri ortaya çıkmıştır (Hınduja ve Patckin, 2006; Mark, 2009; Akt: Eroğlu ve Peker, 2013). Siber zorbalığa maruz kalan bireylerde aynı zamanda okulda devamsızlık sorunu, intihara sürüklenme, kişilik bozuklukları, iletişim problemleri, gibi durumlarda gözlenmiştir. Aynı zamanda madde bağımlılığı, ailesine ve topluma karşı sorumluluk dışı davranışlar sergiledikleri gözlenmektedir. Ülkemizde siber zorbalıkla ilgili sınırlı sayıda araştırma yapılmış olması bu zamana kadar siber zorbalığın ülkemizde çok konuşulur bir durumda olmadığını gözlemekteyim. Fakat son zamanlarda yazılı ve görsel medya araçlarında bu durumun ciddi bir şekilde ön plana çıkması beni bu alanda bir çalışma yapmaya itmiştir.

1.8 Tanımlar

Zorbalık: Güçlü konumda bulunan bireylerin, kendi çıkarları veya keyifleri doğrultusunda, karşı koyamayacakları kişilere yönelik niyetli bir şekilde gerçekleştirilen tekrarlayan saldırgan davranışlar, fiziksel, psikolojik, sosyal veya sözel yöntemlerle sıkıntı verme amacını taşır.' (Besag, 1999; akt: Satan, 2006).

Zorba: Ani, saldırgan, baskın, duygusal olarak bağlantısız ve fiziksel olarak güçlü olan bir kişidir. (Besag, 1999; akt: Satan, 2006).

Kurban: Sıkça saldırganlık içeren davranışlara maruz kalan bir kişi olarak tanımlamaktadır. (Batsche ve Knoff ,199; akt: Satan, 2006).

Siber Zorbalık: Siber zorbalık, internet veya diğer elektronik teknolojilerin kullanılmasıyla kasten ve sistemli olarak öteki bireylere zarar verme eylemi olarak tanımlanmaktadır. (Agaston, Kowalski ve Limber, 2007; Belsey, 2007; Patchin ve Hinduja, 2006; Strom, 2004; Willard, 2005; Akt: Eroğlu ve Peker, 2013).

Mağdur: Zor durumda kalmış, haksızlığa uğramış birey.

2. SONUÇ

Çalışmanın bulgularına göre, öğrenciler arasında siber zorbalığın asıl sebeplerinde biri, bozulan veya yıpranan arkadaşlık ilişkileridir. Duygusal ilişkilerin sona ermesi, intikam alma amacıyla siber zorbalığa başvurulmasına yol açabilmektedir. Bu durum, siber zorbalığın sadece teknik bir konu olmadığını, aynı zamanda duygusal ve sosyal ilişkilerle de bağlantılı olduğunu göstermektedir. Siber zorbalığın yaygınlığı konusunda yapılan tarama çalışmaları, gençlerin internet üzerinden başkalarına zorbalık yaptığını ve bu durumun artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Öğrenciler arasında siber zorbalığa maruz kalma oranlarının yüksek olduğu ve bu durumun internet kullanımının artmasıyla ilişkilendirilebileceği belirtilmiştir. Siber zorbalıkla geleneksel zorbalık arasındaki ilişki incelendiğinde, her iki tür zorbalığın birbirini beslediği, ancak bazı önemli farklılıkların bulunduğu görülmektedir. Özellikle siber zorbalıkta güç dengesizliğinin teknolojik becerilerle ilgili olduğu vurgulanmıştır.

3. TARTIŞMA

Bu çalışmanın sonuçlarına dayanarak, siber zorbalığın günümüzdeki önemli bir sorun olduğunu söyleyebiliriz. İnternet ve iletişim teknolojilerinin yaygın kullanımı, özellikle gençler arasında siber zorbalığın artmasına neden olmaktadır. Cinsiyetle ilgili olarak, siber zorbalığın daha çok ilişkilerde zorbalık türü davranışları içerdiği ve bu nedenle kızlar arasında daha yaygın olduğu varsayılmıştır. Ancak siber zorbalık yapma bağlamında cinsiyetler arasında belirgin bir farkın olmadığı belirtilmiştir. Bu noktada, siber zorbalığın cinsiyete bağlı olarak değişebileceği, ancak genel olarak her iki cinsiyetin de bu davranışı sergileyebileceği ifade edilmiştir. Siber zorbalığın, geleneksel zorbalıkla benzerlik gösterse de, sanal ortamda gerçekleşmesi ve kimliğin gizlenebilmesi gibi özellikleriyle farklı bir boyut kazandığı görülmektedir. Siber zorbalığın çeşitli yönleri incelendiğinde, zorbanın kimliğini gizleyebilme yeteneğinin siber zorbalığın temel bir özelliği olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda siber zorbalığın, kısa sürede birçok kişiye ulaşabilmesi ve sanal alanın yeterince denetlenmemesi nedeniyle kontrolünün zor olduğu vurgulanmıştır. Son olarak, ülkemizde siber zorbalıkla ilgili yapılan araştırmaların sınırlı olduğu ve bu konunun henüz yeterince önemsenmediği ifade edilmiştir. Ancak, medyada bu konunun ciddi bir şekilde gündeme gelmesi, siber zorbalıkla ilgili farkındalığı artırmış ve bu alanda daha fazla araştırmanın yapılmasını teşvik etmiştir.

KAYNAKÇA

ARICAK, O. (2009). Psychiatric Symptomatology as a Predictor of Cyberbullying Among University Students, *Eurasian Journal of Educational Research, 34*, 167-184.

EROĞLU, Y. ve PEKER, A. (2013). Ergenlerde İlişkileri ile siber zorbalık statüleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume. 10*(11), 593-60.

ÖZDEMİR, M. ve AKAR, F. (2011). Lise Öğrencilerinin Siber-Zorbalığa ilişkin Görüşlerinin Bazı Değişkenler Bakımında İncelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi. 17*(4), 605-626.

PEKER, A. EROĞLU, Y. ADA, Ş. (2012). Ergenlerde Siber Zorbalığın Ve Mağduriyetin Yordayıcılarının İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. *12*(2), 185-202.

SATAN, A. (2006), *İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Zorba Davranış Eğilimlerinin Okul Türü Ve Bazı Sosyo Demografik Değişkenler İle İlişkisi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.

TANRIKULU, T. KINAY, H. ve ARICAK, O. (2013). Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılık Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Trakya Üniverstesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. *3*(1), 38-47.

YAMAN, E. (2009). İlköğretim Okulu Öğrencilerinin Etik Davranışlara İlişkin Görüşleri: Nitel Bir Araştırma. *Değerler Eğitimi Dergisi*. *7*(17), 93-108.

YAMAN, E. ve SÖNMEZ, Z. (2015). Ergenlerin Siber Zorbalık Eğilimleri. Online *Journal Of Technology Addiction & Cyberbullying*, 2015, *2*(1), 18-31.

YENİLMEZ, Y. ve SEFEROĞLU, S. (2013). Sanal Zorbalık ve Öğretmenlerin Farkındalık Durumlarına Bir Bakış. *Education & Science/Egitim ve Bilim*. *38*(169), 421-432.

WE ARE SOCIAL, (2015). http://wearesocial.com/uk/special-reports/digital-socialmobile- 2015.

SOSYAL POLİTİKA EKSENİYLE SOSYAL TURİZMİN KAPSAMI VE ÖNEMİ

Dilay TEKE
Kocaeli Üniversitesi / Siyasal Bilgiler Fakültesi / Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü
dilayy.teke@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1266-2469

Özet
Bireyler dinlenmek, görmek ya da bilgi edinmek amacıyla farklı yerlere çeşitli geziler yapmaktadır. Nitekim kişilerin sağlığını koruması, spor aktiviteleri yapması, dinlenme ihtiyacını karşılaması ve sosyal hayatın içinde yer alması için turizm faaliyetlerine katılması önem taşımaktadır. Ancak bu seyahatler için hem ekonomik hem de zaman boyutuyla kişilerin bazı koşullara sahip olması gerekmektedir. Yani kişilerin tercih ettikleri geziyi gerçekleştirmesi için boş vakitlerinin olması ve gelir düzeylerinin yeterli olması gerekmektedir. Ancak toplumsal yaşamda her bireyin sahip olduğu koşullar birbirinden farklıdır. Bu çeşitliliğin oluşmasında gelir düzeyi, meslek, boş vakit ve sosyal yaşantı etkili unsurlardandır. Ayrıca işsiz, yoksul, yaşlı ve engelli olmak da bireylerin turizm faaliyetlerine katılmasını etkilemektedir. Dolayısıyla bu grupların dezavantajlı konumda yer almasına yol açmaktadır. Sosyal politika disiplini de dezavantajlı grupları korumak, sorunlara çözümler üretmek ve refah bir toplum oluşturmak adına çeşitli stratejiler geliştirmektedir. Sosyal turizm uygulamaları da sosyal politika perspektifinden bir strateji olarak ele alınabilir ve turizm alanındaki sosyal sorunlara çözümler sunabilir. Dolayısıyla bu çalışmada sosyal turizm kavramı çeşitli boyutlarıyla tanımlanmış ve açıklanmıştır. Sosyal politika açısından önemine yer verilmiştir. Dezavantajlı gruplar için sosyal turizm uygulamalarının gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Sonuç olarak sosyal politika çerçevesinde sosyal turizm alanının üzerinde durulması gerektiği belirtilmiştir. Toplumun her kesiminin turizm etkinliklerine katılmasında sosyal turizm uygulamalarının önemli olduğu belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Turizm, Sosyal Politika, Dezavantajlı Gruplar, Turizm.

THE SCOPE AND SIGNIFICANCE OF SOCIAL TOURISM WITH THE AXIS OF SOCIAL POLICY

Abstract
Individuals make various trips to different places to rest, see or to be informed. As a matter of fact, it is important for people to participate in tourism activities to protect their health, do sports activities, meet their recreation needs and take part in social life. However, for these trips, people must meet certain conditions, both economically and time-wise. That is people must have free time and have sufficient income levels to make the trip they prefer. However, the conditions of each individual in social life are different. Income level, profession, leisure time and social life are among the effective factors in creating this diversity. In addition, being unemployed, poor, elderly and disabled also affects individuals' participation in tourism activities. Therefore, it causes these groups to be at a disadvantage. The social policy discipline also develops various strategies to protect disadvantaged groups, produce solutions to problems and create a prosperous society. Social tourism practices can also be considered as a strategy from a social policy perspective and can offer solutions to social problems in the field of tourism. Therefore, in this study, the concept of social tourism is defined and explained in various dimensions. Its significance in terms of social policy is included. Attention was drawn to the necessity of social tourism practices for disadvantaged groups. As a result, it was stated that the field of social tourism should be emphasized within the framework of social policy. It has been stated that social tourism practices are important in ensuring that every segment of the society participates in tourism activities.

Keywords: Social Tourism, Social Policy, Disadvantaged Groups, Tourism

1.GİRİŞ

Bütün bireyler yaşamında yeni yerler görme, dinlenme, gezme, spor yapma hakkına sahiptir. Özellikle kişiler izinli oldukları süreçlerde ya da tatil zamanlarında çeşitli turizm faaliyetlerine katılabilir. Bu sayede birey stres faktörlerinden uzaklaşır, sağlığına daha çok dikkat eder, yeni yerler keşfeder, farklı

kişilerle iletişim kurularak toplumsal entegrasyon sağlar. Ancak turizm faaliyetlerine katılmak ve tatil yapmak için bazı koşullara sahip olmak gerekmektedir. Öncelikle kişilerin boş vaktinin olması, tatile ayıracağı zamanının olması gerekmektedir. Ardından gelir düzeylerinin turizm faaliyetlerine katılacak seviyede olmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak bireylerin gelir düzeyleri, meslekleri, boş vakitleri ve izin süreleri birbirinden farklılık göstermektedir. Sosyal turizm kavramı da özellikle gelir düzeyi yeterli olmayan ve çeşitli dezavantajlara sahip olan kişiler için geliştirilmiştir. Sosyal turizm kapsamında yoksulların, engellilerin, yaşlıların, çocukların, gençlerin de tatil yapması için çeşitli fırsatlar ve imkanlar sunulmaktadır. Kamu kampları, eğitim seyahatleri, tatil indirimleri, taksit seçeneği olan turlar gibi avantajlı seçenekler geliştirilmektedir. Böylece toplumun her kesiminin tatil hakkı gözetilmekte ve ülke ekonomisine katkı sağlanmaktadır.

Bu çalışmada da sosyal turizm kavramına yer verilmiş ve tanımlarla açıklanmıştır. Ardından Türkiye'deki sosyal turizm uygulamaları incelenmiş ve ulusal, uluslararası belgelerde vurgulanan ifadelere yer verilmiştir. Son olarak sosyal politika kapsamında sosyal turizmin önemi açıklanmıştır. Sosyal turizm ile ilgili düzenlemelere ağırlık verilmesinin gerektiği belirtilmiştir.

2.SOSYAL TURİZM KAVRAMI

Sosyal turizmin tarihsel gelişimi oldukça eskiye dayanmaktadır. Ancak günümüzde sosyal turizm uygulamalarına daha çok önem verilmekte ve üzerinde durulmaktadır. Çünkü ağırlaşan çalışma hayatı karşısında birçok birey tatile ihtiyaç duymaktadır. Fakat turizm hareketlerine gelir düzeyi yeterli olan ya da satın alma gücü yüksek olan bireyler katılabilmektedir. Dezavantajlı bireylerin (engellilerin, çocukların, yaşlıların vb.) ve düşük gelirli kişilerin turizm faaliyetlerine katılması sınırlı olmaktadır. Bu nedenle sosyal turizm bir katılım hakkı çerçevesinde değerlendirilebilir. Aslında sürdürülebilir bir turizm hareketi olarak da açıklanmaktadır. Bu özelliklerinin yanında sosyal turizm, bireylerin tatile erişimini kolaylaştırarak kişilerin gelişimlerine destek olan, sosyal bütünleşmeyi sağlayan ve dinlenme gibi ihtiyaçların giderilmesine imkân sunan bir turizm çeşidi olarak tanımlanabilir (Bıçkı ve ark., 2013). Aslında bu tanımlarla sosyal turizm yerel kalkınmada ve sosyal ekonomide bir araç olarak ön plana çıkmaktadır (Türkseven, 2022: 5).

Çünkü bütün bireyler bir dünya vatandaşı olarak sosyal turizm aracılığıyla turizme katılma hakkını yerine getirmektedir (Sonuç, 2016). Örneğin, engelli bireylerin kolaylıkla turizm faaliyetlerine katılması ve konaklama yerlerinin engellilere göre dizayn edilmesi sosyal turizm perspektifinde bir uygulamadır (Tellioğlu ve Tekin, 2017: 130). Böylece ekonomik ve sosyal gelişim sosyal turizm uygulamaları ile daha da güçlenmektedir. Bütün bireylere tatile erişim hakkı sağlanmaktadır. Çünkü Civelek'in de (2010) belirttiği üzere turizm sadece ekonomik bir durumla ilişkili değildir. Sosyal, kültürel, coğrafi boyutları da vardır. Bu nedenle toplumu ve sosyal yapıyı etkilemektedir (Civelek, 2010).

3.TÜRKİYE'DE SOSYAL TURİZM

İzin hakları ile birlikte turizm hareketlerinde artış sağlanmıştır. Bu nedenle ücretli izinlerde ya da hafta sonu, bayram tatili gibi süreçlerde bireyler boş vakitlerini değerlendirebilmektedir. Özellikle Türkiye'nin doğal zenginlikleri, tarihsel ortamı, arkeolojik alanları kişilerin ilgisini çekmekte ve turizm aktivitelerine talep artmaktadır. Ancak yeterli gelir düzeyine sahip olmayan kişiler bu faaliyetlerden uzak kalmaktadır. Öncelikle temel ihtiyaçlarını karşılamayı tercih eden bu kesim için de sosyal turizm uygulamaları oldukça önem taşımaktadır. Böylece tatile çıkmanın, geziler düzenlemenin sadece belirli bir kitleye hitap etmesinin önüne geçilmektedir. Türkiye'de sosyal turizm kapsamında kamu kamplarına erişim, taksitli tatil fırsatları, erken rezervasyon indirimleri, ulaşım indirimleri uygulanmaktadır (Bıçkı ve ark., 2013). Bu uygulamalar temelde ekonomik düzeyi yeterli olmayan kişilerin turizm faaliyetlerine katılması için düzenlenmektedir. Ayrıca sosyal turizm kapsamında üçüncü yaş turizmi ve gençlik turizmi de gelişmektedir. Emekli olan kişiler boş vakitlerini çeşitli kuruluşlar vasıtasıyla turizm etkinliklerine katılarak geçirmektedir (Kızılırmak ve Mugan Ertuğral, 2012). Gençlerin de boş vakitlerinin olması nedeniyle gençlik turizmi kapsamında etkinlikler düzenlenmektedir. Özellikle eğitim amaçlı seyahatler ile turizmin gelişimine destek sağlanmaktadır (Kaplan ve Ercan, 2023).

Türkiye'de geçmişten itibaren sosyal turizm başlığı doğrudan ya da dolaylı olarak vurgulanmaktadır. Nitekim "*Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)"* kapsamında iç turizmin gelişmesi adına

çalışmaların yapılması ile ilgili ifadeler yer almıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı, 1963: 428). "*Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)"* içerisinde de sosyal turizm terimine net bir şekilde yer verilmiştir. Tüm turizm faaliyetleri içerisinde sosyal turizme ağırlık verileceği, kamu konaklama tesislerinin de kişilere hizmet edeceği ifade edilmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 1973: 620). *"Türkiye Turizm Stratejisi 2023 ve Türkiye Turizm Stratejisi Eylem Planı 2007-2013"* kapsamında ise sosyal turizm projelerinin desteklenmesi ve dezavantajlı grupların tatil yapması amaçlarına yer verilmiştir (T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007: 47).

4.SOSYAL POLİTİKA KAPSAMINDA SOSYAL TURİZMİN ÖNEMİ

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 24. maddesinde her bireyin tatil hakkının olduğu belirtilmiştir. Bu maddeye göre: *"Her şahsın dinlenmeye, eğlenmeye, bilhassa çalışma müddetinin mâkul surette tahdidine ve muayyen devrelerde ücretli tatillere hakkı vardır."*şeklinde tatil hakkı bir insan hakkı olarak vurgulanmıştır (İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 1949). Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi (European Economic and Social Comittee) tarafından da "*Sosyal Turizm Görüşü (Opinion of the European Economic and Social Committee on Social tourism in Europe)"* belgesinde sosyal turizm bir hak olarak vurgulanmıştır (European Economic and Social Comittee, 2006). Bu nedenle toplumda eşitsizliğin azaltılmasında, yoksul olan ya da gelir düzeyi düşük olan kişilerin desteklenmesinde sosyal turizm ön plana çıkan bir hak olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla evrensel bir değerdir (Minnaert ve ark., 2011).

Bu evrensel değer kapsamında dezavantajlı bireylerin de tatil yapma, sosyalleşme, yeni yerleri keşfetme hakkı bulunmaktadır. Böylece sosyal turizm uygulamaları ile bireylerin gelişimi desteklenmektedir. Öte yandan turizm faaliyetlerine katılan kişiler artmakta ve ülkeye ekonomik açıdan katkı sağlanmaktadır (Bıçkı ve ark., 2013). Ancak konaklama imkanları bireylerin tatil planlarını oldukça etkileyen bir unsurdur. Özellikle gelir seviyesi düşük olan kişiler konaklama masraflarını karşılayamadığı için turizm etkinliklerine katılmamaktadır. Bu nedenle inşa edilen sosyal tesisler, kamu ve özel sektör kapsamında sunulan hizmetler, dezavantajlı bireylere tatile katılma imkânı sağlamaktadır (Çakır, 2023: 68).

Dolayısıyla sosyal turizmin gelişmesi için bazı araçlara ihtiyaç duyulmaktadır. Yani kurum ve kuruluşlar tarafından sunulan olanaklar sosyal turizmin finansal yönden desteklenmesini sağlamaktadır. Özellikle kamu kuruluşlarının bazı hizmetleri ücretsiz olarak bireylere sunması ve yerel yönetimler tarafından sosyal turizm kapsamında çeşitli uygulamalar düzenlenmesi sosyal turizm kapsamında önem taşımaktadır (Kızılırmak ve Mugan Ertuğral, 2012). Nitekim Sarıipek ve Demir Sarıipek (2023) tarafından sosyal turizmin engelli bireyler ve aileler üzerindeki etkisi incelenmiş ve görüşleri alınmıştır. Çalışma sonucunda sosyal turizmin bir gereksinim olduğu ve önemli bir etkinlik olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca engelli bireyler üzerindeki faydalı etkileri içerisinde iletişimin, mutluluğun, harekete geçmenin, topluma adapte olmanın yer aldığı anlaşılmıştır (Sarıipek ve Demir Sarıipek, 2023).

Turizm insanı temel alan etkinlikler içermektedir. Ancak ekonomik ve sosyal etkileri de ortaya çıkmaktadır. Özellikle süreç içerisinde sosyal ve toplumsal yapıyı şekillendiren bir faktöre dönüşmektedir. Sosyal yapı turizm faaliyetleriyle değişmektedir (Demir, 2020: 62-63). Bu nedenle sosyal turizm sosyal politika kapsamında değerlendirildiğinde turizm etkinlikleri bir bölgenin ekonomisini, toplumsal entegrasyonunu, refahını etkilemektedir. Dolayısıyla sosyal politikanın amaçlarına ulaşmasında sosyal turizm etkinliklerinin geliştirilmesi önem taşımaktadır.

5. SONUÇ

Toplumsal refahı arttırmada en önemli unsurlardan birisi kişiler arası farklılıkları ortadan kaldırabilecek faydalı düzenlemeler yapabilmektir. Yani güçsüzlerin, gelir düzeyi düşük bireylerin, dezavantajlı grupların hizmetlere ulaşabilmesinde sağlanan imkanlar toplumsal huzuru korumaktadır. Bu nedenle insan haklarını ön planda tutan, sosyal adaleti sağlama amacı taşıyan uygulamalar refahın sağlanmasında önem taşımaktadır. Sosyal politikanın toplumsal sorunlara yönelik geliştirdiği çözümler ve amaçlar için çeşitli araçlara ve uygulamalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle bir sosyal politika aracı olarak sosyal turizm kavramı üzerinde durulabilir. Nitekim sosyal turizm kapsamında geliştirilen stratejiler sosyal politikaların amaçlarına hizmet etmektedir. Sosyal politika kapsamında sosyal turizm uygulamaları toplumda dezavantajlı kesimin, yoksul bireylerin turizm etkinliklerinden faydalanmasını sağlamaktadır.

Böylece toplumsal bütünleşme gerçekleşmektedir. Ayrıca turizm etkinliklerine katılan bireylerin stresten uzaklaşması, tatil ihtiyacını karşılaması sağlığını da olumlu yönde etkilemektedir. Böylece sağlık masrafları da azalmaktadır.

Sonuç olarak sosyal turizm uygulamalarının toplumsal refaha sunduğu katkı göz önünde bulundurulabilir. Sosyal turizm bir hak çerçevesinde değerlendirilerek sosyal turizm etkinliklerine daha çok ağırlık verilebilir.

KAYNAKÇA

BIÇKI, D., AK, D., ve ÖZGÖKÇELER, S. (2013), Avrupa'da ve Türkiye'de Sosyal Turizm, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (31), 49-73.

CİVELEK, A. (2010). Turizmin Sosyal Yapıya ve Sosyal Değişmeye Etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi,* 13(1-2), 331-350.

ÇAKIR, G. (2023), Serik (Antalya) İlçesinde Yerel Halkın Sosyal Turizme Karşı Tutumları (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

DEMİR, E. (2020), Turizmin Sosyo-Kültürel Etkileri Üzerine Bir İnceleme, *Antalya Bilim Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 62-77.

European Economic and Social Comittee (2006), Opinion of European Economic and Social Comittee on Social Tourism and Europe, Official Journal of the European Union, 2006/C, 318/12.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1949). *T.C. Resmi Gazete* (Sayı: 7217, 27 Mayıs 1949).

KAPLAN, T., ve ERCAN, F. (2023), Turizm Fakültesi Öğrencilerinin Gençlik Turizmine İlişkin Metaforik Algılarının Tespitine Yönelik Bir Araştırma, *Journal of Humanities and Tourism Research,* 13(3), 505-520.

KIZILIRMAK, İ., ve MUGAN ERTUĞRAL, S. (2012), Sosyal Turizmin Gelişiminde Yerel Yönetimlerin Rolü ve Yapılan Uygulamalar, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 33-53.

MINNAERT, L., MAITLAND, R. ve MILLER, G. (2011), What is social tourism?, *Current Issues in Tourism,* 14(5), 403-415.

SARIİPEK, S. ve DEMİR SARIİPEK, A. (2023), Sosyal Turizmin Engelliler ve Ailelerinin Üzerindeki Etkisi: Erdek'te Bir Uygulama, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi,* 7(4), 610-627.

SONUÇ, N. (2016), Sürdürülebilir turizm kapsamında sosyal turizm-İzmir örneği (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1963). Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963 - 1967.

T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI MÜSTEŞARLIĞI (1973), Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977 (1972).

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2007), Türkiye Turizm Stratejisi 2023 ve Türkiye Turizm Stratejisi Eylem Planı 2007-2013. Erişim adresi: https://www.ktb.gov.tr/Eklenti/906,ttstratejisi2023pdf.pdf?0

TELLİOĞLU, S. ve TEKİN, M. (2017), Engelli Turizminin Pestel Analizi Kapsamında İncelenmesi, *ÇATALHÖYÜK Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (2), 77-98.

TÜRKSEVEN, E. (2022), Sosyal Turizmi Geliştirmeye Yönelik Talep Yönlü Bir Teşvik Modeli Önerisi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sakarya.

ÇALIŞMA YAŞAMINDA İŞ STRESİ VE PSİKOLOJİK SAĞLAMLIK ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Dilay TEKE
Kocaeli Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü
dilayy.teke@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1266-2469

Özet
Çalışma yaşamında çeşitli risklerle, engellerle ve zorluklarla karşılaşılabilmektedir. Bu nedenle iş hayatının farklı dönemlerinde mücadele etmeyi gerektiren koşullar gelişebilmektedir. Stres ve risk faktörleri karşısında çalışanların iyi sonuçlara ulaşabilmesi, başarılı olması "psikolojik sağlamlık" terimi ile açıklanabilir. Bireyin yaşanan olumsuz durumlardan kısa sürede toparlanarak çıkması ve yaşamını sürdürmesi de psikolojik sağlamlık göstergelerinden birisidir. Psikolojik açıdan bireyin güçlü olması yaşamındaki risk ve stres unsurlarını yönetebilmesi kişiyi zorlu durumlar karşısında güçlendirmekte ve doğru kararlar almasını sağlamaktadır. Özellikle bilgi toplumunda çalışanlar iş yaşamını daha çok teknoloji odaklı sürdürmektedir. Ayrıca bireyler yoğun enformasyona maruz kalmakta ve doğru bilgiye ulaşmak için çaba göstermektedir. 21. yüzyılda teknoloji ve enformasyon odaklı gelişmeler çalışanlar üzerinde iş stresine yol açabilmektedir. Çünkü teknoloji okuryazarlığı yeterli olmayan, işini kaybetme korkusu hisseden, yüksek performans baskısı altında çalışan birey iş stresini daha çok yaşamaktadır. Bu çalışmada da iş stresi ile psikolojik sağlamlık kavramları arasındaki ilişki incelenmiştir. Yaşanılan iş stresi karşısında psikolojik sağlamlığın önemi ve sonuçları üzerinde durulmuştur. Amaç, iş stresi ile bir mücadele yöntemi belirlemek ve çözümler sunmaktır. Bu nedenle ulusal ve uluslararası literatür eşliğinde çeşitli çalışmalar irdelenmiştir. Uluslararası kuruluşların kavramsal açıklamalarına yer verilmiştir. Çalışmanın sonucunda bilgi toplumunda artan iş stresi ile mücadelede psikolojik sağlamlığın koruyucu olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik Sağlamlık, İş Stresi, Bilgi Toplumu, Teknoloji.

AN EVALUATION ON WORK STRESS AND PSYCHOLOGICAL RESILIENCE IN WORKING LIFE

Abstract
Various risks, obstacles and difficulties may be encountered in working life. For this reason, conditions that require struggle may develop in different periods of business life. The ability of employees to achieve good results and be successful in the face of stress and risk factors can be explained by the term "psychological resilience". One of the indicators of psychological resilience is that an individual recovers from negative situations in a short time and continues his life. Being psychologically strong and being able to manage the risk and stress elements in one's life strengthens the individual in the face of difficult situations and enables him to make the right decisions. Especially those working in the knowledge society maintain their business lives more technology-oriented. Additionally, individuals are exposed to intense information and strive to access accurate information. In the 21st century, technology and information-oriented developments can cause work stress on employees. Because individuals who do not have sufficient technological literacy, who feel fear of losing their job, and who work under high performance pressure, experience more working stress. In this study, the relationship between work stress and psychological resilience concepts was examined. The importance and consequences of psychological resilience in the face of work stress are emphasized. The aim is to identify a method of combating work stress and to offer solutions. Therefore, various studies have been examined in the light of national and international literature. Conceptual explanations of international organizations are included. As a result of the study, it was emphasized that psychological resilience is protective in the fight against increasing work stress in the information society.

Keywords: Psychological Resilience, Work Stress, Information Society, Technology.

1. GİRİŞ

Teknolojinin ve bilginin ön plana çıktığı bilgi toplumunda çalışma hayatı da bu unsurlardan etkilenmiştir. Çalışanlardan beklentiler artmış ve iş yaşamında rekabet daha da yoğunlaşmıştır. Çalışanlardan teknolojiye hâkim olması ve bilişim teknolojileri ile iş hayatını şekillendirmesi beklenmektedir. Çalışma biçimlerini de etkileyen bu gelişmeler kişilerin sürekli teknoloji aracılığıyla çalışmasına yol açmaktadır. Artık bir bilgisayar ve internetle her an her yerden çalışılabilmektedir. Bu durum bireylerde iş stresine yol açabilmektedir. Kişilerin teknoloji okuryazarlığı yeterli olmayabilir. Bilgi ve iletişim teknolojileri nedeniyle bireyler iş-yaşam dengesini sağlamakta zorlanabilir. Rekabetin arttığı bilgi toplumunda bireyler çalışma arkadaşları ile olumsuz iletişim kurabilir. Dolayısıyla tüm bu faktörler bireyler üzerinde iş stresine yol açmaktadır. Çalışanların bu zor koşullarla baş edebilmesi, olumsuz deneyimlerden başarıyla çıkabilmesi için psikolojik sağlamlığının güçlü olmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle günümüzde pozitif psikolojinin başlıkları arasında yer alan "psikolojik sağlamlık" iş yaşamında karşılaşılan stres karşısında koruyucu bir unsur olabilir.

Bu çalışmada da literatür eşliğinde bilgi toplumunda değişen çalışma hayatına yer verilmiştir. Ardından bu değişimlerin yol açtığı iş stresi kavramı açıklanmıştır. Son olarak psikolojik sağlamlık terimi ile iş stresi arasındaki ilişkiye yer verilmiştir. Psikolojik sağlamlığın güçlü olmasının iş yaşamında avantaj olduğu ifade edilmiştir.

2. BİLGİ TOPLUMUNDA ÇALIŞMA HAYATI

Geçmişten günümüze toplumların gelişim süreci çeşitli evrelerle açıklanmıştır. Tarım toplumu ve sanayi toplumu aşamalarının ardından günümüzde yaşanan gelişmeler bilgi toplumu terimini ön plana çıkarmıştır. Bilginin egemen olduğu, küreselleşmenin de etkili olduğu bu süreçte önem kazanan ve bir rekabet üstünlüğüne dönüşen kaynak "bilgi" olmuştur. Bilgiyi üreten, kullanan toplumlar güçlenmekte ve gelişmektedir. Ancak bilgi toplumunu tanımlayan unsurlar içerisinde bilginin yanında bilgi ve iletişim teknolojileri de yer almaktadır. Yani bilginin üretilmesini ve saklanmasını sağlayan teknoloji, toplumlara sağladığı yarar kadar dijital uçurumun ortaya çıkmasına da sebep olmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerine yeterli düzeyde ulaşamayan, kullanamayan toplumlar ile bilgiye ve teknolojiye hâkim olan toplumlar arasında dijital uçurum meydana gelmektedir (Değirmen ve ark., 2016). Nitekim bireyler arasında da bu uçurum gözlemlenebilmektedir. Teknolojiyi aktif kullanan, teknoloji okuryazarlığı yüksek olan bireyler ile ekonomik unsurlar nedeniyle yeterince teknolojiye hâkim olamayan kişiler arasında fark oluşmaktadır. Bu durum da kişinin işsizlik korkusu yaşamasına ve iş ortamında strese maruz kalmasına sebep olmaktadır.

Dolayısıyla bilgi ve iletişim teknolojileri çalışma hayatını da yeniden şekillendirmiştir. Bireyler bilişim teknolojilerini etkin bir şekilde kullanarak sürekli işle meşgul olmakta ve çalışmaktadır (Alkan-Meşhur, 2007). Çalışma biçimlerinde yaşanan bu değişimlerin temelinde bilişim teknolojileri yer almaktadır. Gelişen teknoloji "tele çalışma" terimini ön plana çıkarmıştır. Çalışma kavramının mekânı ve iş alanı ev eksenli olmaya başlamıştır (Gönüllü, 2021: 42).

İşgörenler de bu değişimlere uyum sağlamaya ve gelişmeleri takip etmeye çalışmaktadır. Bu süreçte de çalışanlar çeşitli olumsuz durumlarla karşılaşmaktadır (Karakuş, 2019: 95). Stres de bu olumsuz durumlar içerisinde yer almaktadır. Özellikle günümüzde işyerinde yaşanan stres dikkat çekmektedir. İşyerinde stres, araştırmacılar ve uygulayıcılar için bir endişe kaynağına dönüşmüştür. Stres, stres etkeni, zorlanma gibi terimleri farklı araştırmacılar farklı anlamlarda kullanabilmektedir. Ancak genellikle mesleki stres ile ilgili çalışmalarda "stres" kavramı üzerinde durulmaktadır (Rageb ve ark., 2014: 35). Bu durum çalışma hayatında iş stresinin yoğunlaştığını göstermektedir. Nitekim Çukurçayır ve Çelebi'nin de (2009: 60) belirttiği üzere teknoloji hızla gelişmekte ve bilgi teknolojileri bireyin yaşamını kuşatmaktadır. Bu nedenle günümüzde çalışma yaşamında iş stresi ile karşılaşma ihtimalinin arttığı ve iş stresi ile mücadele etme yöntemlerinin önem kazandığı söylenebilir.

3. İŞ STRESİ KAVRAMI

Modern çağın hastalığı olarak kabul edilen stres, birçok çalışmanın temel konusu olmakta ve stresin sonuçlarına odaklanılmaktadır. Fazla olmayan ve kısmen motivasyon sağlayan optimum düzeydeki stresin faydalı olduğu belirtilmektedir. Ancak günümüzde zamanın büyük bölümü çalışma yaşamında

geçmekte ve bireylerin stresle karşılaşma ihtimali artmaktadır. Özellikle insanlarla yoğun iletişim gerektiren işlerde çalışanların stres yaşama ve tükenme seviyesine gelme olasılığının daha fazla olduğu açıklanmaktadır (Çınar, 2010).

Ayrıca Sanayi Devrimi'nden sonra da stresin daha çok hissedildiği, kişileri olumsuz etkilediği ve bir hastalık halini aldığı belirtilmektedir. Stres, bireylerin huzurunu ve sağlığını olumsuz etkileyen, bir uyarı şeklinde algılanan ve olumsuz duruma karşı verilen fizyolojik ve psikolojik bir tepki olarak açıklanmaktadır. Stres, birey ve çevre arasında yeterli adaptasyonun kurulmadığını da gösteren bir işarettir. Bu nedenle kişiler stres unsurlarından uzak durmaya ya da bu faktörleri kontrol etmeye çalışmaktadır. Ancak bireylerin strese daha çok zamanlarının büyük kısmını geçirdikleri çalışma ortamında maruz kaldığı belirtilmektedir. Çalışma ortamında stresle yoğun bir şekilde karşılaşan kişi zarar görebilir. Yeterli düzeyde ve az miktarda stresle karşılaşmanın ise kişilerin işlerini daha verimli bir şekilde yapmasına destek olduğu belirtilmektedir. Fakat stresle karşılaşan her birey bu duruma farklı tepki vermektedir (Akgemci, 2010).

Çünkü stres soyut bir kavram olarak tanımlansa da çeşitli fizyolojik ve psikolojik etkileri ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle kişinin yaşamında hissedebildiği bu olgu ile mücadele etmesi gerekmektedir (Ergün ve Yüksel, 2019: 72). Sinirli olma, kaygılanma, karamsarlık, duyguların değişkenliği, depresyon, odaklanma sorunu, unutkanlık, yeni bilgileri öğrenmede zorlanma, karar almada zorluk yaşama, sürekli düşüncelerle meşgul olma, suçluluk hissetme, sık ağlama, yalnızlık, insanlardan uzak durma, kişinin kendisine karşı memnuniyetsizliği, olumsuz ve yargılayıcı iç diyalog gibi belirtiler stresin mental semptomları arasında yer almaktadır (Bradshaw, 1991).

Strese ve stresin semptomlarına maruz kalan kişide bazı değişiklikler gözlemlenmektedir. Organizma karşılaştığı olumsuz durum karşısında tekrar dengeye gelmeye çalışmaktadır. Bu sırada da fiziksel, davranışsal, psikolojik sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bireysel boyutun yanında örgütsel etkiler de meydana gelmektedir. Yani bireyin üzerinde oluşan negatif etkiler örgüte de yansımaktadır. Çalışanın sağlığı bozulmakta, moral düzeyi düşmekte ve verimliliği azalmaktadır. Bu nedenle stresin hem bireye hem de örgüte olumsuz etkileri göz önünde bulundurulmalıdır. Çalışanların stresle mücadele edebilmesi, örgütlerin de stresin olumsuz sonuçlarından korunması için bilinçlenmesi gerekmektedir (Çınar, 2010). Çünkü 21. yüzyılda artan rekabet karşısında, sosyal ve kültürel değimler sonucunda kişilerin yaşamı da değişmektedir. Özellikle iş yaşamını da etkileyen bu değişimler bireyin stresle hayatına devam etmesine yol açmaktadır. Nitekim rekabet kişinin çalışma ortamında iş stresi yaşamasına sebep olmaktadır. İş stresinin örgütsel, bireysel ve iş ile ilgili sebeplerden kaynaklandığı belirtilmektedir. Ancak genel olarak işsizlik riski, bireyin istemediği bir işte çalışması, kurumda doğru pozisyonda yer almaması, çalışanın kişilik özellikleri ile işin gereklerinin örtüşmemesi, iş yerinde kişinin fazla görev altında çalışması ya da yeterince iş almaması, işyerinde kariyer olanaklarının yetersizliği, güvencesiz çalışma koşulları, yoğun iş baskısı strese yol açabilen unsurlardandır (Hiçyılmaz, 2023). Dolayısıyla stresle, olumsuz durumlarla mücadele etmek ve iş stresi karşısında başarıya ulaşmak için psikolojik sağlamlığın güçlü olması gerektiği söylenebilir.

4. PSİKOLOJİK SAĞLAMLIK KAVRAMI

Psikolojik sağlamlık konusu pozitif psikolojinin temel başlıkları içerisinde yer almaktadır (Can ve Cantez, 2018: 63). Psikolojik sağlamlık sosyal ve psikolojik faktörleri kapsayan dinamik bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Henley, 2010: 297). Pozitif psikoloji kapsamında değerlendirilen psikolojik sağlamlık, öncelikle bireyi zayıflatan sıkıntılı koşulların ve zorlu deneyimlerin sosyal bağlamda değerlendirilmesini sağlar. Ardından bu olağanüstü durumlara bireyin karşı gelmesini, dayanmasını amaçlar (Masten, 2001). Psikolojik sağlamlık Karaırmak ve Siviş-Çetinkaya (2011) tarafından risklerin ortaya çıkardığı olumsuzluklar karşısında bireyin uyum sağlayabilmesi ve başarılı sonuca erişebilmesi şeklinde açıklanmıştır. Ayrıca psikolojik sağlamlığın gelişmesi için de risk durumunun ortaya çıkması gerektiği belirtilmiştir. Ardından psikolojik sağlamlık gibi koruyucu faktörler bu risklere karşı belirmektedir (Karaırmak ve Siviş-Çetinkaya, 2011: 31-32).

Psikolojik sağlamlık özellikle son dönemlerde daha çok ön plana çıkan bir terimdir. Olumsuz şartlar altında bireyin bu zorluklarla mücadele edebilmesi ve üstesinden gelebilmesi psikolojik sağlamlığın bir

göstergesi olarak kabul edilmektedir. Çalışmalarda da genellikle psikolojik sağlamlığı yüksek kişilerin stresli durumlarla daha etkili mücadele ettiği anlaşılmıştır. Nitekim yoksulluk, sosyo-ekonomik koşullar, toplumsal olaylar bireylerin ruh sağlığını etkilemekte ve strese yol açabilmektedir. Bu nedenle kişilerin stresin olumsuz sonuçlarından etkilenmemesi için psikolojik sağlamlığı güçlendirilebilir (Öz ve Bahadır Yılmaz, 2009).

Çünkü bireyler yaşamları süresinde mücadele etmek zorunda oldukları birçok olumsuz durumla karşılaşmaktadır. Bu aşamada bireylerin psikolojik sağlamlık düzeylerinin yüksek olması zorlu yaşam olaylarından çıkmasında etkili olmaktadır. Nitekim çalışma hayatında da yüksek psikolojik sağlamlık bir avantaj oluşturmaktadır. Bu yüksek düzeydeki psikolojik sağlamlığın sağladığı yararlardan birisi de çalışanların iş stresini azaltmasıdır (Deniz ve ark., 2020).

Ayrıca stresin engellenmesi ya da stres karşısında bireyin motivasyonunu devam ettirmesi için mutluluk düzeyinin de etkili olduğu söylenebilir. Toprak (2014) tarafından ergenlerde psikolojik sağlamlık ile psikolojik ihtiyaç doyumunun mutluluk ve yaşam doyumunu yordaması ile ilgili bir araştırma yapılmıştır. Çalışma sonucunda psikolojik sağlamlığın mutluluğu anlamlı düzeyde yordadığı anlaşılmıştır. (Toprak, 2014). Bunun yanında bazı çalışmalarda da psikolojik sağlamlığı yüksek olan kişiler ile psikolojik sağlamlığı düşük olan bireyler arasında farklı özelliklerin olduğu belirtilmektedir. Bu farklılığa sebep olan unsurlar içerisinde sağlığa, eğitime, refaha erişimi belirleyen dış destekler ve kaynaklar, iletişim, yaratıcılık, sabır, problem çözme gibi faktörleri kapsayan sosyal ve entelektüel beceriler yer almaktadır. Ayrıca umut, inanç, empati, kişinin kendini sevilebilir görme düzeyi ve kişisel benlik saygısı da bu farklılığa sebep olan özellikler arasında bulunmaktadır (Grotberg, 1995).

5. SONUÇ

Yaşamda mutluluk olduğu kadar mutsuzluk da yer almaktadır. Bazen kolaylıklarla bazen de zorluklarla hayatın içinde karşılaşabiliriz. Her an mutlulukla ya da her zaman olumlu olaylarla yaşamın sürmesi mümkün değildir. Nitekim Bradshaw (1991) tarafından da belirtildiği üzere stres bütün bireylerin yaşamında yer almaktadır. Ancak mühim olan stresle mücadele etmek, büyümek ve gelişmektir. Bazen hayatın anlamı da bu süreçlerle ortaya çıkmaktadır. Yani zorluklarla mücadele etmek ve büyüyerek bu zorlu deneyimlerden çıkmak yaşamın manasını oluşturmaktadır (Bradshaw, 1991).

Bu nedenle çalışma hayatında da zorluklarla, başarısızlıklarla, olumsuz deneyimlerle mücadele etmek zorunda olabiliriz. Özellikle günümüzde çalışma hayatı bilişim teknolojileriyle yeniden düzenlenmektedir. Çalışanlar arasında da farklılığa yol açan teknoloji hakimiyeti kişilerin işlerini kaybetme korkusu yaşamasına yol açabilmektedir. Ayrıca iş yoğunluğunun fazla olması, iş-yaşam dengesinin kurulmasında çeşitli sorunlarla karşılaşılması, bireyin istemediği bir işte çalışmaya devam etmesi iş stresine sebep olabilir. Oysaki 21. yüzyılda beşerî sermaye daha çok önem kazanmıştır. İş stresi de nitelikli insan kaynağının performansını, işe olan motivasyonunu etkilemektedir. Ayrıca bu etkilerin bireysel olduğu kadar ekonomik ve sosyal sonuçları da ortaya çıkmaktadır. İşgören devir yüksekliği, çalışanların sürekli hastalanması ve sağlık masraflarının artması ekonomik açıdan olumsuz sonuçlar meydana getirmektedir. İş stresini yönetmekte zorlanan kişiler çalışma yaşamına yabancılaşabilir ve sosyal entegrasyon sağlanamayabilir. Bu nedenle iş stresi karşısında psikolojik sağlamlığın güçlendirilerek bireyin zorlu süreçlerinin üstesinden gelmesi sağlanabilir. Olumsuz koşullara bireyin uyum sağlaması ve başarıyla bu zor süreçten çıkması sağlanabilir.

KAYNAKÇA

AKGEMCİ, T. (2010), Örgütlerde Stres ve Yönetimi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1-2), 301-309.

ALKAN-MEŞHUR, H. F. (2007), Geleceğin Çalışma Biçimi Tele Çalışmaya İlişkin Yaklaşımlar. In M. Akgül, E. Derman, U. Çağlayan, ve A. Özgit (Eds.), Akademik Bilişim'07 - IX. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri (ss. 265–272). https://ab.org.tr/ab07/kitap/meshur_AB07.pdf

BRADSHAW, R. (1991), Stress Management For Teachers: A Practical Approach, *The Clearing House*, 65(1), 43-47.

CAN, M. ve CANTEZ, K. E. (2018), Üniversite Öğrencilerinin Mutluluk, Psikolojik Sağlamlık ve Öz Yeterlik Düzeyleri Arasındaki İlişki, *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi,* 4(2), 61-76.

ÇINAR, O. (2010), Eğitim ve Sağlık Alanı Çalışanlarının İş Stresi Düzeyleri, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(33), 101-121.

ÇUKURÇAYIR, M. A. ve ÇELEBİ, E. (2009), Bilgi Toplumu ve E-Devletleşme Sürecinde Türkiye, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(9), 59-82.

DEĞİRMEN, G. C., AKINCI VURAL, Z. B., ve ÖZBÜKERCİ, İ. (2016), Bilgi Toplumu ve Dijital Uçurum Unsurlarının Ülkelerin Gayri Safi Milli Hasıla'sına Göre Yorumlanması: Bir Durum Saptaması, *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi)*, 1(2), 102-118.

DENİZ, S., ÇİMEN, M., ve YÜKSEL, O. (2020), Psikolojik Sağlamlığın İş Stresine Etkisi: Hastane Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma, *İşletme Bilimi Dergisi,* 8(2), 351-370.

ERGÜN, E. ve YÜKSEL, A. (2019), İş-Yaşam Çatışmasının Çalışanın Davranışsal Sonuçlarına Etkisi ve İş Stresinin Aracılık Rolü, *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi - İAÜD*, 11(1), 67-90.

GÖNÜLLÜ, C. (2021), Türkiye'de "Tele Çalışma" Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme: Gölge Çalışanlar, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 38(1), 41-57.

GROTBERG, E. H. (1995). *The International Resilience Project: Research and Application*. 12.12.2023 tarihinde https://eric.ed.gov/?id=ED423955 sitesinden alındı.

HENLEY, R. (2010), Resilience Enhancing Psychosocial Programmes For Youth in Different Cultural Contexts: Evaluation and Research, *Progress in Development Studies*, 10(4), 295-307. https://doi.org/10.1177/146499340901000403

HİÇYILMAZ, S. (2023). *Pozitif Psikolojik Sermaye ve İş Stresi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

KARAIRMAK, Ö. ve SİVİŞ-ÇETİNKAYA, R. (2011), Benlik Saygısının ve Denetim Odağının Psikolojik Sağlamlık Üzerine Etkisi: Duyguların Aracı Rolü, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(35), 30-43.

KARAKUŞ, Ç. (2019), Çalışma Hayatında İş Tatmini ve İş Stresi: Özel Bir Hastanede Çalışan Hemşireler Üzerine Bir Araştırma, *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (AEUİİBFD)*, 3(1), 92-104.

MASTEN, A. S. (2001), Ordinary Magic: Resilience Processes in Development, *American Psychologist*, 56(3), 227-238. https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.227

ÖZ, F. ve BAHADIR YILMAZ, E. (2009), Ruh Sağlığının Korunmasında Önemli Bir Kavram: Psikolojik Sağlamlık, *Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi*, 16(3), 82-89.

RAGEB, M. A., ABD-EL-SALAM, E. M., EL-SAMADİCY, A., ve FARİD, S. (2014), Organizational Commitment, Job Satisfaction and Job Performance as a mediator between Role Stressors and Turnover Intentions A Study from an Egyptian cultural perspective, *International Journal of Business and Economic Development*, 1(1), 34-54.

TOPRAK, H. (2014). *Ergenlerde Mutluluk ve Yaşam Doyumunun Yordayıcısı Olarak Psikolojik Sağlamlık ve Psikolojik İhtiyaç Doyumu* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.

NATURALİS HİSTORİA'DA MEYVE VE AROMATİK BİTKİLER

Kübra BUĞRA
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi/Lisansüstü Eğitim Enstitüsü/Arkeoloji Anabilim Dalı
kubrabgra123@gmail.com, ORCID: 0009-0002-6636-6358

Zerrin ERDİNÇ
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi/Arkeoloji Bölümü
zerrin.erdinc@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8377-7354

Özet
Toplumların kültürel parçalarından olan yeme-içme alışkanlıkları, o bölgenin sosyal yapısının belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Antik Çağ içeceklerinin başında gelen şarap ve daha çok zengin Romalıların tercih ettikleri aromalı şarapların tadımının daha hoş hale gelmesi için çeşitli yollara başvurdukları bilinmektedir. Bu çalışmada, başta Roma Dönemi olmak üzere Antik Çağ toplumlarının günlük hayatta tükettikleri Plinius'un Naturalis Historia'sında adı geçen ve içeceklerde tatlandırma için kullanılan bazı meyve ve aromatik bitkiler konu alınmıştır. Roma imparatorluğundan günümüze ulaşan en büyük eserlerden olan Büyük Plinius'un bu eseri başta olmak üzere birçok kaynaktan yararlanılan bu çalışmada; Adaçayı, Pelin Otu, Amomum Bitkisi, Balsam, Chamaerops, Kraliyet Dikeni, Defne, Armut, Mersin Meyvesi ve Elma olmak üzere toplamda 10 adet aromatik bitki ve meyveler ele alınmıştır. Bunun yanı sıra; Plinius'un da bahsettiği diğer aromalara da değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bitki, Meyve, İçecek, Roma, Plinius.

FRUITS AND AROMATIC PLANTS IN NATURALIS HISTORIA

Abstract
Eating and drinking habits, which are one of the cultural parts of societies, play an important role in determining the social structure of that region. It is known that wine, which was one of the drinks of antiquity, and more so the rich Romans resorted to various ways to make the tasting of their preferred flavored wines more pleasant. In this study, some fruits and aromatic plants mentioned in Pliny's Naturalis Historia that ancient societies consumed in daily life, especially the Roman Period, and used for flavoring beverages, were taken into account. In this study, which uses many sources, especially this work of Pliny the Great, which is one of the greatest works that has survived from the Roman empire, a total of 10 aromatic plants and fruits, including Sage, Wormwood, Amomum Plant, Balsam, Chamaerops, Royal Thorn, Laurel, Pear, Myrtle Fruit and Apple, are considered. In addition, other aromas mentioned by Pliny have also been mentioned.

Keywords: Plants, Fruits, Drinks, Rome, Pliny.

1. GİRİŞ

Günümüzde faydalı ve lezzetli olmasından başka fazla bir önem atfetmeyen meyveler, Antik Çağ toplumları için bu tarz alışılmışlığın aksine büyük bir önem taşımaktaydı. Bölgede yetişen birçok meyve ve bitkilerin, kendisi veya suyunun şifa amaçlı ve günlük içecek tüketimlerin de kullanıldığını farklı kaynaklardan görebilmekteyiz. Bunun yanında bitkilerden elde edilen yaprak, kök, sap ve yağlar parfüm ve zehir yapımında kullanılmış, büyülerde ve dini ritüellerin uygulanmasında önemli unsurlar haline gelmiştir (Wheelwright, 1963). Antik kaynaklardan konuyla ilgili çalışmaları kapsayan ve en sık karşımıza çıkan Romalı doğa tarihi yazarı olarak bildiğimiz Gaius Plinius Secundus'un (MS 23-79) "Naturalis Historia" adlı eseridir. Plinius, çalışkan araştırmacı ruhlu bir kişiliğe sahiptir ve başarılı bir ordu komutanı olan Pomponius Secundus'dan edebi ve askeri eğitim almıştır (Sürmel, 2021, 1). Günümüze kadar gelen en büyük eseri otuz yedi kitaptan oluşan "Naturalis Historia"dır. MS 77 yılında Titus'a adadığı bu eser, ölümünden sonra yayımlanmıştır. İnsanların doğa ile olan ilişkilerini ve doğadan elde edebilecekleri kaynakları açıklamak, konu ile ilgili bilgi birikimini aktarmak amacıyla söz konusu eseri yazmış olmalıdır. Eser bir doğa külliyatı olarak ansiklopedi niteliğindedir. Önsözde

eserin yüz yazardan toparladığı 20.000 önemli bilgi içerdiğini yazmıştır (Üreten, 2018, 415). Bu eseri oluşturan otuz yedi kitapta işlenen konular sırası ile şu şekildedir.
1.Kitap: Giriş ve Kaynak
2.Kitap: Evren (Astronomi, Gezegenler v.b)
3-6.Kitaplar: Yeryüzü Coğrafyası (Fiziksel ve Tarihsel)
7.Kitap: İnsan Fizyolojisi ve Anatomisi
8-11: Kitaplar: Zooloji Tanımları
12-19: Kitaplar: Botanik, bitkiler yapısı üretim v.b konular
20-27: Kitaplar: İlaçlar (Bitkilerden elde edilen)
28-32: Kitaplar: İlaçlar (Hayvanlardan elde edilen)
33-37: Kitaplar: Madencilik ve Mineraller (Orhun, 2017, 58).

Bu çalışmada 12-27 aralığındaki kitaplarda adı geçen ve içeceklerde tatlandırma için kullanılan bazı meyve ve aromatik bitkiler konu alınmıştır[9].

2. BİTKİ ÇAYLARI

Bitkisel çaylar çağlar boyunca insanların özellikle şifa bulmak amacıyla kullandığı içeceklerdendir. Kaynatma ve demleme yöntemleriyle elde edilen bitki suları hem içecek olarak hem de yiyeceklere aroma katmak ve tatlandırmak amacıyla birçok mutfakta kullanılmıştır. Sıklıkla kullanılan ve Hıristiyanlık dininde bakire Meryem'in simgelerinden biri olan adaçayı, Romalıların toplama işlemini bile son derece önemle yaptıkları kutsal bitkilerden biridir (Keykubat, 2017) (Res. 1). Latince'de *Salvere* Roma halkının ise *Salvia* olarak tanımladığı adaçayından 13.yy.dan kalma bir dizede *"Eğer dikmişsen adaçayını bahçeye, ne gerek var ölmeye"* dizesinde görmekteyiz (Altaş, 2014).

Özellikle Akdeniz ülkelerinde yayılım gösteren adaçayı, birçok meyve ve bitkiler gibi tedavi amacıyla da kullanılmıştır (Baydar, 2017). Örneğin; Atina Agorası ve Roma Dönemi'nde bazı rahatsızlıkları iyileştirme yöntemlerinde adaçayı kullanıldığı bilinmektedir. Plinius ise yaralardaki ve kulaklardaki parazitleri uzaklaştırmak için adaçayı kullanılması gerektiğini belirtmiştir (Plin. Nat. XXII. 71). Romalıların *Posca* diye adlandırdıkları lejyoner şarabının içerisine de adaçayı defne ve nane gibi bitkilerin eklendiğini görmekteyiz (Tezgin, 2023). Ayrıca Plinius, eserinde şarap yapımında adaçayının da kullanıldığını;*"Şarap ayrıca kendi içlerinde anlatılan lavanta, çentiyana kökü, adaçayı, tay ayağı, havuç gibi bitkilerden de yapılır"*(Plin. Nat. XIV. 19) cümlesiyle belirtmektedir. Antik Çağ'da Yaşlı Plinius'un yazılarından Plautus'un komedilerine kadar bilinen bu içecek yaygın olarak kullanılmıştır (Tezgin, 2023; Plat. Mil. 3. 2. 7).

[9]Bu çalışma Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Arkeoloji ABD'nde yapılan "Roma Dönemi'nde İçecek Kültürü" başlıklı tezden türetilmiştir.

Resim 1. Adaçayı (Kırıcı S. 2016,*Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Genel Durumu*, TÜRKTOB).

Papatyagiller ailesinden olan Pelin otu (Artemisia Absintihum), vermut şarabının özüdür (Aktan; Kalkan, 2023) (Res. 2). Antik Roma'ya kadar uzanan vermut, ticari anlamda ilk İtalya'da üretilmiş olduğu düşünülür (Altaş, 2014). Plinius, Antik Çağ'da pelin otunun şarapları tatlandırmak amacıyla kullanıldığını söylemektedir (Plin. Nat. XI. 75. 194; XIV. 19. 109; XXVI. 58. 91; XXVII. 28. 45-46.). Ayrıca Adams, mide rahatlatmak amacıyla küçük bardakta tüketilmesi gerektiğini belirtmiştir (Greek/Francis Adams LL. D. 1972). Cato ise göğüs ağrılarını dindirmek için de kullanıldığını yazmıştır (Cato Agr. CLIX). Plinius, meyve suları arasındaki farktan bahsederken kantaron ve pelin otunun tadından acı olarak bahsetmiştir (Plin. Nat. XIX. 61). Damlacık için pelin otu, arpa unu ve şarap kaynatılmaktadır (Plin. Nat. XIX. 23).

Resim 2. Pelin Otu (Altaş, 2014, *Yasaklı Bitki Pelin Otu*, Yasaklı Bitki Pelin Otu | Birgün Bir Yerde (birgunbiryerde.blogspot.com).

Amomum bitkisi, kakuleyle benzerlik gösteren bir bitki türüdür ve zencefil ailesine ait bir bitki cinsinin üyesidir (Cook, 2023). Hintlilerin yabani asması olarak da tanımlanan bu bitkinin en iyi türleri Media, Arabia ve Komogene Pontus bölgelerinde yetişmektedir (Res. 3). Plinius'a göre Antik Roma'da farklı türleri olan amomum 3 ile 60 dinari arasında fiyatlandırılmaktadır (Plin. Nat. XII. XXVIII. 48-49,48-50). Kendine has tadı ile şarabı aromalandırmak için kullanılmıştır (Kınacı, 2015). Strabon ise Coğrafya adlı kitabında, Pompey'in ülkenin en büyük ve en iyi bölümünü (Mezopotamya'da) Tigranes'e verdiğini ve güzel otlaklara sahip, bitki bakımından zengin ve aromatik bir amomum üreten yer olarak bahsetmiştir (Strabo, Geograpby, XVI. 1). Marcus Annaeus Lucanus'un başyapıtlarından olan *Pharsalia*'da, Sezar'ın düzenlediği şölen sırasında içilen şaraplara ve komşu tarlalardan gelen zengin amomum bitkisine de değinmiştir (M.Annaeus, Pharsalia, 10). Aulus Cornelius Celsus De *Medicina* isimli tıbbi ansiklopedisinde, karaciğer ağrıları için verdiği tarifte amomum bitkisini eklemeyi de yazmıştır. Bu tarif uzun süre saklamak için yapılacaksa belirttiği karışımı, 64 gram terebentin reçinesi ve 40 gram balmumunu da içine alarak şarap ile birlikte ezilmesini tavsiye etmiştir (Spencer, Cels., V. 18).

Resim 3. Amomum Bitkisi (Parker, 2022, *Amomum Bitkisi*, Yaşam Ansiklopedisi, kakule - Yaşam Ansiklopedisi (eol.org)

Balsam bitki çayı olarak kullanılan bir başka bitkidir. Balsam tohumunun tadı şaraba çok benzer ve kırmızı bir renge sahiptir. Plinius'a göre hafif kabuklu ve yağlı bir kıvamı vardır (Plin. Nat. XII. 53). Ayrıca Plinius, Naturalis Historia adlı eserinde bu bitkiden ağaç olarak da bahsetmiştir (Res. 4). Büyük Pompei zafer alayındaki esirler arasında ağaçlar yer alırdı. Bu ağaçlar balsam ağacıdır ve Roma zafer taklarındaki kabartmalara da dâhil olmuşlardır (Plin. Nat. XII. 53). Lidyalı gezgin ve coğrafyacı *Pausanias* ise balsam ağaçlarını mersin çalıları kadar büyük ve yapraklarını mercanköşk otunun yapraklarına benzetmiştir (Paus. IX. 28. 3). Charlton T. Lewis, Charles Short, *A Latin Dictionary* eserinde; Romalıların pahalı, hoş kokulu bir balsam hazırladığı bu bitkiden aromatik çalı olarak bahsetmiştir (Short, Lewis, 1879, 1). *Opobalsamum* ise Plinius'un bahsettiği bir diğer bitkidir ve aromatik reçineli meyve suyunun eski adı olarak bilinir. Balsam 'ın daha yeşil versiyonudur. Dala

atılan kesiden çıkan meyve suyuna denir (Plin. Nat. XII. 53). Tadı son derece tatlı olup fermente edilmemiş hali beyazdır, daha sonra kırmızıya dönmektedir (Plin. Nat. XII. 53).

Resim 4. Balsam (Morandi, 1761, *Orta Çağ ile İlgili Botanik Uygulama Tarihi veya Bitkiler*, Opobalsamum (Yedili Dal) - "Historiabotanicapratica, seuplantarum, quae ad usum medianaerelevant, nomenclatura, descriptio et virtutes..." GiovanniBattistaMorandi (? - 1761) (meisterdrucke.com).

Chamaerops Excelsa palmiyenin Latince adıdır (Zomarano, 2000). Sicilya'da, Antik dönemde fazlaca yetişmektedir (Res. 5). 49 çeşit olduğunu söyleyen Plinius, bu ağaçların meyvelerinden çıkartılan şaraplara değinmiştir (Plin. Nat. VIII. 8). Bunlardan en ünlüsü; eskiden Pers kralları için ayrılmış olan "Kraliyet Palmiyesi"dir. Sadece Babil'de Bagoüs Bahçesi'nde yetişirdi ve onurlandırmak adına kullanılırdı (Plin. Nat. VIII. 8). Roma'da ise gladyatör stellerinde gladyatörün elinde veya yanında görülür ve kazandığı zaferleri temsil eder (Saraçoğlu, Çekilmez 2010). Avrupa ve İtalya palmiye konusunda Mısır'ı taklit etmişlerdir. Ağaçları olgunlaşmış fakat meyve vermemiştir (Plin. Nat. VI.8). Untuous meyvesinin suyundan bahseden Plinius, tıpkı bal gibi son derece tatlı bir şarap aroması olduğuna değinmiştir (Plin. Nat. VIII. 8).

Resim 5. Chamaerops (Transactions of the Linnean Society of London, vol. 10: t. 8, p. 263, 1815).

Kraliyet dikeni veya devedikeni olarak bilinen bitki baharatlı şarap yapımı için kullanılmakta ve dikenli çalılarda yetişmektedir. Plinius bu dikenin aynı zamanda Atina'nın uzun duvarlarında da büyüdüğünü söyler (Plin. Nat. XIII. 46). Babil'de bulunan bu bitkiden, ökse otu gibi dikenli çalılardan başka bir yerde yetişmeyeceğini belirtmiştir (Plin. Nat. XIII. 46). Ayrıca olduğu gün tomurcuklanmasının dikkat çekiciliğini vurgulamıştır (Plin. Nat. XIII. 46). Plinius kraliyet dikeninden bahsederken baharatlı şarap yapımı için yetiştirilir ibaresini kullanmıştır (Plin. Nat. XIII. 46).

Plinius'ta adı geçen Defne bitkisi bir sofra unsuru olmasının yanı sıra Roma dünyasında önemli bir imgedir. Latince adı "erkek" anlamına gelen bu bitki Roma'da bir yer olarak da karşımıza çıkmaktadır (Plin. Nat. XV. 40). Defne özellikle zaferlere atanırdı, Roma'da zafer kazanan generallere çelenk yapımında defne yaprakları kullanılırdı. Augusta defnesi olarak adlandırılan Kraliyet Defnesi, Plinius'un kaynağına göre büyük yapraklı ve meyveli bir ağaçtır (Plin. Nat. XV. 39). Plinius şarap aromalandırma da kullanıldığını söylediği defne yapraklarının günümüzde halen aromatik tatlar için kullanıldığını görmekteyiz (Plin. Nat. XV. 33). Ayrıca Plinius eserinde; meyve sularından bahsederken defne bitkisinin tadını tatlı olarak belirtmiştir (Plin. Nat. XV. 33).

Marcus Valerius Martialis Epigramlar eserinde defne bitkisinden şu şekilde bahsetmektedir;

Her zaman şarap kokar Myrtale pis pis,
defne yaprağı çiğner, bizi kandırmak için,
defne yaprağı kor saf şaraba, su katmaz da,
anasının gözü kız. "Myrtale defne içmiş"
desen olur, Paulus, karşına her çıkışında,
yüzü kırmızı kırmızı, damarları şiş şiş (Martialis Epp. V. 4).

Apicius, *Cookery and Dining in İmperial Rome* adlı eserinde ise menekşe, gül ve farklı baharatlardan elde edilen şarap tariflerine yer vermiştir (Apic. I. 1. 45). Ayrıca Apicius, verdiği baharatlı şarap (Conditum Paradoxum) tarifinde defne yaprağı, safran ve hurma çekirdeğini püre haline getirip şarabın

içerisine eklendiğini söyleyerek bu bitkilerin Antik Çağ'da şarapların tatlarını aromalaştırmak için kullanıldığını da belirtmiştir (Apic. I. 1. 45).

3. AROMATİK MEYVELER ve MEYVE SULARI

Meyvelerde daha önce bahsettiğimiz aromatik bitkiler gibi hem içecek olarak kullanılmış hem de yiyeceklerde tatlandırma amaçlı veya ana yemek olarak da tüketilmiştir. Rosaceae familyasının Pyrus cinsi Pyrinae alt familyasına dâhil bir meyve türü olan Armut genellikle şarap tatlandırmada kullanılmıştır. (Bell; Itai, 2011). Armutlar, üzüm gibi depoya konur ve farklı şekillerde depolarda tutulan meyveler arasındadırlar (Plin. Nat. XV. 17). Plinius, tüm elma ve armutların şarap kalitesine sahip olduklarını, şarapta olduğu gibi hastaların tedavilerinde de önerildiğini söylemektedir (Plin. Nat. XV. 17). Şarap ile suda kaynatılıp (ayva dışında başka meyveler de yapılmaz), reçel yapılırdı (Plin. Nat. XV. 17). Ayrıca Falernian armutları, çok sayıda meyve suyu içerdiklerinden dolayı Perry (armut şarabı) için kullanılmışlardır.
Martialis Epigramlarında ise;

"Solmuş sararmış üzümler sunulacak sana,
ülkesi Suriye'nin adıyla anılan armutlar,
bilgi kenti Napoli'de yetişen,
hafif ateşte kızarmış kestaneler,
çeşni istersen yemek üstüne,
sen içerken cadı gelecek şarabın" dizesinde Suriye armutlarından bahsetmektedir (Martialis Epp. V. 78).

Ayrıca Romalı Cato armut yetiştiriciliği için birçok bilgi vermiş ve burada 6 çeşit armut meyvesinin özelliklerine değinmiştir (Çınar, 2023). Plinius ise 35 armut çeşidinin tanımını yapmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır; *Grustimian, Falernian, Dolabellian, Favonian, Signine Oniks, Mür-Armut, Defne Yaprağı-Armut, Coriolan, Bruttian, Venüs ve Kraliyet Armutu*dur (Plin. Nat. XV.16). Roma'da Decimian ve Şam Decimian olarak adlandırılan armutlar diğerlerine nazaran uzun saplıdırlar (Plin. Nat. XV.16).

Mersin bitkisi (Myrtus Communis L.) Myrtaceae familyasına bağlı, genellikle kısa ve çalı formunda karşımıza çıkmaktadır (Avcı, Bayram, 2008). Plinius eserinde mersin meyvesinin dikkat çekici bir özelliğine değinmiştir. Yağ ve şarap olarak söz eden Plinius, *Myrtidanum* adındaki içeceğin yanında ve biberin keşfinden önce yemekler de kullanıldığını söylemiştir (Plin. Nat. XV. 35). Ayrıca Romanın kuruluşu sahnesinde mersin yapraklarının taşınması da dikkat çekmektedir söylemiştir (Plin. Nat. XV. 35). Plinius, Roma için Taranto mersinini kaleme almıştır. Cato şarap için bir tarif vermiştir; siyah mersinler kurutulur sonrasında bu mersinler 1,5 bardak şaraba batırılıp içerisine likör atılır söylemiştir (Plin. Nat. XV. 37).

Üzüm; bazen kuru bazen ise taze olarak tüketilen ve şarabın hammaddelerinden olan bir meyvedir. İlk üzüm kalıntılarının ortaya çıkışı ortalama 10.000 yıl öncesine kadar dayandığı varsayılmaktadır (Ağaoğlu, 1999). Ayrıca antik ismi "*Vitis Vinifera*" olan asma bitkisinin meyvesi olarak bilinir (Glare, 1982). Bu meyve; Yunan medeniyetinde Dionysos, Romalılarda ise Bacchus olarak hem dini inançlarına hem de kültürlerine şarapla ilişkilendirilerek yansıtılmıştır (Erhat, 1996). Asmanın uzun yıllar boyunca varlığını sürdürebilme becerisinden dolayı Plinius; doğada asmadan daha kalıcı bir odun olmadığını ifade etmiştir (Plin. Nat. XIV. 2). Bu asmaların görkemli olduklarını ve Campania'daki asmaların kavakları kucaklayacak kadar uzun olduğunu belirtmiştir (Plin. Nat. XIV. 2). Ayrıca Valerius Cornelius Livia (Roma'da bir yer) sütunlarındaki asmaların görkemlerine de değinmiştir (Plin. Nat. XIV. 2). Asmalarda bulunan üzümlerin ise hem büyüklükleri hem de renkleri bakımından çeşitlendirildiğini ve bunlardan üretilen sayısız şarapların olduğunu söylemiştir (Plin. Nat. XIV. 2. 1). Kuru üzümden de bahseden Plinius, güneşe dayanıklı olmasından dolayı"*Passi*" olarak adlandırıldığını söylemiştir (Plin. Nat. XIV. 2. 1). En kaliteli şarap üzümlerinin, Aminaea'nın asmalarından çıktığını ve yıllandıkça iyileştiğini kaleme almıştır (Plin. Nat. XIV. 2. 4). Üzüm çeşitlerine sıklıkla değinen Plinius gruplandırdığı üzümlerden sert olanları sofralık üzümler ve Ambrosia üzümleri gibi isimlerle nitelendirmiştir (Plin. Nat. XIV. 2. 4). Romalıların şarabın yanında,

şarabı tatlandırmak için kullandıkları"*Saccus*" (Glare, 1982, 1182) isimli süzgeçten acı badem ve anason gibi bitkileri aroma vermek amacıyla süzüp karıştırdığı da bilinmektedir (Dalby, 2003, 351).

Elma (Malus Domestica L.), Dicotiledoneae sınıfı, Rosaceae familyası ve Malus cinsindendir (Boyacı, 2019). Yunan ve Roma mitolojilerinde önemli bir meyve olarak karşımıza çıkar ve Tanrıça Aphrodite'nin simgesi olarak aşkı ve sadakati temsil etmektedir. Mitolojide, Troya savaşının çıkma nedeni olarak bilinen Peleus'la Thetis'in Olympos'ta kutlanan düğünündeki güzellik yarışmasında Paris'in altın elmayı Aphrodite vermesi ilerleyen dönemlerde tanrıçanın bu meyveyle ilişkilendirmesine neden olmuştur (Apollod. Epit. E. 3). Ayrıca Yunan Mitolojisinde bereket, hasat, tarım ve mevsim tanrıçası Demeter'in Erysichthon ile öyküsünde; Demeter'in değerli ormanlarının çam, karaağaç, armut ağaçları ve elma ağaçlarıyla kaplı olduğunu ve tanrıçanın yansımalarından olduğunu görmekteyiz (Bonnefoy, 1992, 154). Plinius şarap aromalandırmada elma kullanıldığını şu sözleri ile belirmektedir; *"Bazı insanlar şarap içinde yüzen elmaları çanak çömleklerde depolarlar. Bazıları da meyvelerin tümünü darıda korumayı tercih ederler"*(Plin. Nat. XV. 18). Birden fazla elma çeşidine değinen Plinius, Napoli ayvasıyla aynı türden olan bir meyve için boyutundan dolayı serçe elma olarak bahsetmiştir (Plin. Nat. XV. 10). Hünnap, Yumru Elma ve Yunanlıların *Medic* olarak adlandırdığı elmalar ise kaleme aldığı diğer çeşitler arasındadır (Plin. Nat. XV. 14). Ayrıca Boetica'da elma ağaçlarına aşılanmış erik olarak bahsettiği meyvelerden ustaca çaprazlanmış ifadesini kullanmıştır (Plin. Nat. XV. 12).

Plinius antik dönem için meyve ve meyve sularına ait 10 çeşit lezzet olduğuna değinmiştir. Tatlı, pürüzlü, acı, buruk, sahte, sert, asit ve tuzludur (Plin. Nat. XV. 32). O halde, meyve suları arasında şarap ve aromalı olanlar şunlardır; armut, dut, mersin meyvesi suları, üzümün suyu, zeytinin suyu, defne, ceviz, badem, incir ve hurmanın tatları tatlı aromalara sahiptir. Plinius ayrıca erik suyunun aromasının da tatlı olduğunu belirtmiştir (Plin. Nat. XV. 33). Dut, kiraz, kızılcık ve siyah üzümün sularının kan kırmızı, incir suyu ve beyaz üzümün suyunun da açık renkli olduğuna değinmiştir (Plin. Nat. XV. 33).

Yüzyıllar önce neredeyse sayısız şarap türü icat edilmiştir. *Unguent*ler için kullanılan *omphacium* (yaralar için organik) yöntemleri Plinius'a göre; Nedir asma çiçeği şarabı denilen bordo asmadan yani yabani asmalardan yapılırdı (Plin. Nat. XV. 18).

Plinius, *"Şimdiye kadar tüm kır evlerini gördüm ve birinci derece de kayda değer kabul edilen şeyde Valerianus Cornelius bu tek bir Roma'daki Livia sütunlarındaki asma, bölgeli açık yürüyüşleri korur kafesler, aynı zamanda yılda 12 amphora meyve suyu üretir"*(Plin. Nat. XIV. 2) sözüyle bu bölgedeki asmaların görkemine değinmiştir. İlk dönemlerin en iyi şarapları mür kokusuyla tatlandırılan şaraplardı. Plautus'un oyunlarındaki gibi başlıklı olanda Farsça'da tatlı kamış eklenmesini tavsiye eder (Plin. Nat. XIV. 15).*"Onlara güzel bir şarap gönderdim, biri mür ile baharatlanmış"*(Fabius Dossenuus, Plin. Nat. XIV. 15) aynı onun içinde; Acharistio'su;*"Ekmek ve inci-arpa ve mür ile baharatlanmış şarap"*(Fabius Dossenuus, Plin. Nat. XIV. 15).

4. SONUÇ

Plinius Naturalis Historia adlı eserinde astronomiden coğrafya'ya, organik ve inorganik maddelerden elde edilebilecek ilaç, yiyecek ve içeceklere kadar geniş bir kapsamda doğanın tarihini ve bunun hangi yöntemlerle uygulanacağı ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir. Aynı zamanda günümüzde Antik Roma'nın flora ve faunasının anlaşılması için önemli bilgiler vermiştir. Bunların Naturalis Historia'da adı geçen ve içecekler için kullanılan bitkilerin önemli bir kısmını şaraplar için kullanılan tatlandırıcı bitkiler oluşturmaktadır. Zaman içinde genellikle tedavi amaçlı kullanılan bu bitkiler, Romalı insanın günlük yaşamı içinde beslenme alışkanlıklarının büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Antik Çağ'dan günümüze kadar varlığını sürdüren en elzem besin öğelerinden biride tüketilen çeşitli sıvılardır. Günümüzde 'yaşamın kaynağı' olarak nitelendirdiğimiz su ise bir Romalının günlük hayatında yaşamsal ihtiyaçların haricinde daha az tercih edildiğini görmekteyiz. Plinius'un en ünlü eserlerinden biri olan Naturalis Historia'da Antik Yunan ve Roma'da tüketilen bitki ve bitki çaylarına, meyve ve bunlardan elde edilen şaraplara ayrıca bunlara benzer birçok içeceğe yer verilmiştir. Gezilerinde, savaşlarda gördüklerini ve bildiklerini derlediği bu eser öğretici bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Adams, F. (1972) , *The Extant Works Of Aretaeus*, The Cappadocian, Boston.
Ağaoğlu, S. (1999), *Bilimsel ve Uygulamalı Bağcılık*, Rekmay Ltd., Cilt 1, S. 205, Ankara.
Aktan, N. ; Kalkan H. (2023), *Şarap Teknolojisi*, Kavaklıdere Eğitim Yayınları Ankara, 2000.
Altaş, C. (2014), *Yasaklı Bitki Pelin Otu*, 01.12.2023 Yasaklı Bitki Pelin Otu | Birgün Bir Yerde(birgunbiryerde. blogspot. com) adresinden alındı.
Altaş, C. (2014), *Antik Dönemin Otu Adaçayı,* Uluslararası Şifalı Bitkiler Derneği.
Apicius, (1977), *Cookery and Dining In Imperial Rome*, Joseph Vehling (ed. and trans.), Dover Publications, Inc., New York.
Apollodorus, (1921), *Epitome*, The Library with an English Translation by Sir James George Frazer, F. B. A., F. R. S. in 2 Volumes, Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd., 10.12.2023 tarihinde Apollodorus, Epitome, book E, chapter 3 (tufts. edu) adresinden alındı.
Avcı, A. B; Bayram, E. (2008), *Mersin Bitkisi (Myrtus communis L.)'nde Farklı Hasat Zamanlarının Uçucu Yağ Oranlarına Etkisi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 12-3 (2008), 178-181.
Baydar, H. (2017), *Tıbbi Adaçayı (Salvia officinalis L.) Populasyonundan Geliştirilen Klonların Verim ve Uçucu Yağ Özellikler,* Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi, 26 (Özel Sayı): 99−104 Araştırma Makalesi (Research Article).
Bell, R. L; Itai, A. (2011), *Pyrus*, 10.12.2023 tarihinde DOI: 10. 1007/978-3-642-16057-8_8 adresinden alındı.
Bonnefoy, (1992), *Greek and Egyptian Mythologies*, University of Chicago Press.
Boyacı, S. (2019), *Bazı Elma (Malus domestica L.) Çeşitlerinin Fenolojik ve Pomolojik Özelliklerinin Belirlenmesi*, Türkiye Tarımsal Araştırma Dergisi, 10.12.2023 tarihinde DOI: 10. 19159/tutad. 479268 adersinden alındı.
Cato Agr. (1934), *Marcus Porcius Cato*, De Agri Cultura Kullanılan Metin ve Çeviri: Marcus Porcius Cato, On Agriculture, Trans.: W. D. Hooper – A. M. Litt. Cambridge - Massachusetts 1934 (The Loeb Classical Library).
Celsus, (1935), *De Medicina*, W. G. Spencer, Ed. (1971), *Amomum*, 10.12.2023 tarihinde Celsus, De Medicina, Book V, chapter 18 (tufts. edu) adresinden alındı.
Charlton T.; Lewis, Ph. D.; Charles, S. (1089), *A Latin Dictionary*, LL. D. Oxford. Clarendon Press.
COOK, A. (2023), *Amomum*, 06.12.2023 tarihinde (1) New Message! (women-community. com) adresinden alındı.
Çınar, S. (2023), *Armut Yetiştiriciliği*, 10.12.2023 tarihinde ARMUT FİDANI - ARMUT YETİŞTİRİCİLİĞİ (cinarfidan. com) adresinden alındı.
Dalby, A. (2003), *Food in The Ancient World A-Z*, Routledge Published, London.
Erhat, A. (1996), *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
Glare P. G. W. (1982), *Oxford Latin Dictionary*, Oxford University Press, London.
Keykubat, B. (2016), *Tibbi Aromatik Bitkiler ve İyi Yaşam*, Ar-Ge Müdürlüğü, İzmir.
Keykubat, B. (2017), *Tıbbi Aromatik Bitkiler ve İyi Yaşam*, İzmir Ticaret Borsası, 15.12.2023 tarihinde TIBBİ AROMATİK BİTKİLER ve İYİ YAŞAM | İzmir Ticaret Borsası (itb. org. tr) adresinden alındı.
Kınacı, M. (2015), *Antik Çağ'da Pontus Bölgesinin Tarihsel Coğrafyası*, CEDRUS III, 181-229.
Kırıcı, S. (2016), *Türkiye'de Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Genel Durumu*, TÜRKTOB, Çukurova Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarla Bitkileri Bölümü, Adana.
Lucanus, A. M. (1905), *Pharsalia*, Book 10, 10.12.2023 tarihinde M. AnnaeusLucanus, Pharsalia, book 10, line 107 (tufts. edu) adresinden alındı.
Martialis, M. V. (2005), *Marcus Valerius Martialis EPİGRAMLAR* Çev. Güngör Varınoğlu, Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi-58, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
Morandi, G. B. (1761), *Orta Çağ ile İlgili Botanik Uygulama Tarihi veya Bitkiler*, 07.12.2023 tarihinde Opobalsamum (Yedili Dal) - "Historiabotanicapratica, seuplantarum, quae ad usum medianaerelevant, nomenclatura, descriptio et virtutes. . . " GiovanniBattistaMorandi (? - 1761) (meisterdrucke. com) adresinden alındı.
Orhun, Ö. (2017), *Bilim ve Teknoloji Tarihi*, Anadolu Üniversitesi, Yayın No: 3625, 1. Baskı, Eskişehir.
Parker, R. (2022), *Amomum Bitkisi*, Yaşam Ansiklopedisi, 09.12.2023 tarihinde kakule - Yaşam Ansiklopedisi (eol. org) adresinden alındı.
Pausanias, (1918), *Description of Greece* with an English Translation by W. H. S. Jones, Litt. D. and H. A. Ormerod, M. A. in 4 Volumes, Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd.
Plautus, T. M.; (1912), *Miles Gloriosus, or The Braggart Captain*, Henry Thomas Riley, Ed, 09.12.2023 tarihinde T. MacciusPlautus, Miles Gloriosus, orTheBraggartCaptain, act 3, scene 2 (tufts. edu) adresinden alındı.

Plin. Nat. (1949-54), *G. Plinius Secundus"Yaşlı"Naturalis Historia, Pliny, Natural History*, Trans: H. R. Rackham, W. H. S. Jones - D. E. Eichholz, Vols. I-X. Combridge, Massachu Seets, London 1938-1971 (The Loeb Classical Library), PLİNY (archive. org) adresinden alındı.

Rackham, H.; Jones, W. H. S.; Eichholz, D.E (Çev.) (1949-54), "*Pliny'nin Doğa Tarihi*", Cilt (1-59), (Cilt, 6-8), (Cilt 10), Harvard Üniversitesi Yayınları, London.

Saraçoğlu, A.; Çekilmez M. (2010), *A Gladiator Stele From Tralleis*, Epigrafica Anatoliaca 43, 57-58.

Strabo, (1903), *Geograpby*, H. C. Hamilton, Esq., W. Falconer, M. A., Ed., 10.12.2023 tarihinde Strabo, Geography, BOOK XVI. , CHAPTER I. (tufts. edu) adresinden alındı.

Sürmel, A. (2021), *Yaşlı Plinius-Genç Plinius*, 10.12. 2023 tarihinde www. academia. edu adresinden alındı.

Tezgin, Ç.; N. (2023), *Antandros'tan Günümüze Antik Zaman Sofraları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Arkeopera.

Darwin, C.; Russel A. (1815), *Transactions of the Linnean Society*, London, Vol. 10: T. 8, P. 263.

Üreten, H. (2018), *Kitap Tanıtımı /Book Revıew, Gaius Plinius Secundus, Doğa Tarihi (I. ve II. Kitap),* İstanbul: Say Yayınları, TAD, C. 37/s. 64, 413-420.

Wheelwrihgt, G. (1963), *Medicinal Plants and Their History*, New York.

Yeşilada, E. (2011), *Doğadan Gelen Sağlık-Bitki Çayları*, Zebra Matbaacılık, İstanbul.

Zamorano, L. S.; Vilarmau, B.; Arellano, J. B; Zhadan, G. G. (2009), *Thermal Stability of Peroxidase from Chamaerops Excelsa Palmtree at pH 3*, International Journal of Biological Macromolecules.

ÇEVRESEL BAĞLAMDA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORLARININ GRI STANDARTLARI UYUMU: BIST100'DE BİR UYGULAMA

Merve GÜLMEZ ÖZDEMİR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
merve.gulmez@omu.edu.tr ORCID: 0000-0001-7420-9657

İdris VARICI
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
idris.varici@omu.edu.tr ORCID: 0000-0003-1825-0289

Özet
Sürdürülebilir kalkınmanın ve gelişmenin sağlanmasında büyük rol oynayan işletmeler çevreye, ekonomiye ve sosyal hayata olan etkilerini raporlayarak paydaşlarına bilgi verirler. Bilgi kullanıcıları işletmelerin açıklamalarına sürdürülebilirlik raporlaması vasıtasıyla ulaşırlar. Dünyamızda yaşanan iklim krizi ve çevresel felaketler işletmelerin bu konulardaki etki ve katkılarını oldukça önemli kılmaktadır. İşletmelerin ortaya çıkardıkları atıklar, atık su, hammadde ve enerji kullanımları çevrelerini etkilemektedir. Bu nedenle işletmelerin çevreye olan etkilerini raporlamaları giderek önem kazanan bir konu olmaktadır. Yapılan çalışmanın amacı çevreleri ile etkileşim içerisindeki işletmelerin yayınladıkları sürdürülebilirlik raporlarında yer alan çevresel bilgilerin kalitesini içerik analizi yöntemi ile ölçmek ve çevresel performans skorları ile karşılaştırmaktır. Çalışma kapsamında Borsa İstanbul'da BIST100 endeksinde işlem gören ve 2020 yılında sürdürülebilirlik raporu yayınlayan 35 işletmenin raporları Küresel Raporlama Girişimi (Global Reporting İnitiative- GRI) standartlarına uygun olarak incelenmiştir. İçerik analizi yöntemi ile hesaplanan çevresel puanlar ile işletmelerin çevresel performans skorları korelasyon analizi yöntemi ile karşılaştırılmış ve aralarında doğrusal bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Çevresel konulardaki raporlamaları daha kaliteli olan işletmelerin çevresel performans skorlarının da yüksek olduğu fakat aralarındaki ilişkinin zayıf olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik Raporlaması, GRI Standartları, Çevresel Raporlama

GRI STANDARDS COMPLIANCE OF SUSTAINABILITY REPORTS IN ENVIRONMENTAL CONTEXT: AN APPLICATION IN BIST100

Abstract
Businesses that play a major role in ensuring sustainable development and development provide information to their stakeholders by reporting their impacts on the environment, economy and social life. Information users access companies' statements through sustainability reporting. The climate crisis and environmental disasters experienced in our world make the impact and contributions of businesses on these issues very important. The waste, wastewater, raw material and energy usage produced by businesses affects their environment. For this reason, it is becoming an increasingly important issue for businesses to report their impact on the environment. The aim of the study is to measure the quality of environmental information in the sustainability reports published by businesses that interact with their environment by content analysis method and compare it with environmental performance scores. Within the scope of the study, the reports of 35 companies traded on the BIST100 index in Borsa Istanbul and publishing sustainability reports in 2020 were examined in accordance with the Global Reporting Initiative (GRI) standards. The environmental scores calculated by the content analysis method and the environmental performance scores of the enterprises were compared with the correlation analysis method and it was determined that there was a linear relationship between them. It has been determined that businesses with higher quality reporting on environmental issues also have higher environmental performance scores, but the relationship between them is weak.

Keywords: Sustainability Reporting, GRI Standards, Environmental Reporting

1. GİRİŞ

Küresel Ayak İzi Ağı (Global Footprint Network) verilerine göre insanlığın tükettiği doğal kaynaklar 1970'li yıllardan beri üretilebilen doğal kaynaklardan daha fazladır. İşletmeler içerisinde bulundukları çevredeki kaynakları kullanarak faaliyetlerini sürdürmektedirler. Dolayısıyla çevre ile etkileşim içinde olan bu işletmeler faaliyetlerini sürdürebilmek için hammadde, enerji, su kaynakları gibi doğal kaynakları kullanırken, sera gazı ve diğer zararlı gazlar, tehlikeli ve tehlikesiz atıklar meydana getirmektedir. Bir parçası olduğumuz bu üretim ve tüketim yarışı sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarını hayatımıza kazandırmıştır. Çevresel unsurları göz önüne alan sürdürülebilir kalkınma kavramı 1980'lerde ortaya çıkmıştır (Hak, T. Ve diğerleri, 2016:565). Daha sonraki yıllarda kavramla ilgili önemli gelişmeler yaşanmıştır. Sürdürülebilir kalkınma ve gelişme kavramlarından 1987 yılında Birleşmiş Milletler'in Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından yayınlanan ve Bruntland Raporu olarak da adlandırılan 'Ortak Geleceğimiz' (Our Common Future) isimli raporda detaylı şekilde bahsedilmiştir. Raporda sürdürülebilir kalkınma kavramı *"Bugünün ihtiyaçlarının, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetinden ödün vermeksizin karşılanması"* şeklinde tanımlanmıştır (WCED 1987:43). Daha sonra birçok kuruluş tarafından çeşitli raporlar ve standartlar ile işletmeler için sürdürülebilirlik bilgisi vermenin çerçeveleri çizilmiştir. Bu kuruluşlardan bazıları Küresel Raporlama Girişimi (Global Reporting Initiative -GRI), Uluslararası Entegre Raporlama Konseyi (IIRC), ISO Standartları, Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi (KİS)'dir.

Öte yandan raporlarda finansal olmayan bilgilerin açıklanması gün geçtikçe daha da önemli hale gelmiş ve küresel anlamda iş ve işletmeler açısından sürdürülebilirliğin önemi artmaya başlamıştır (Marin, Rodrigues ve Saiz, 2022: 1). Toplumda oluşan sürdürülebilirlik bilinci sayesinde, paydaşlar işletmelerden artık üretim hacmi, satış oranları ve hisse senetleri değerinin yanı sıra toplumsal gelişim, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik gibi konularda da bilgi talep etmektedirler. Dolayısıyla işletmeler de faaliyetlerini ve performanslarını sürdürülebilir kalkınma açısından daha ileriye taşıyacak sürdürülebilirlik raporlaması gibi birçok araç kullanmaya başlamıştır. Özdemir ve Pamukçu (2016) sürdürülebilirlik raporlamasını "işletmelerin faaliyetlerinin ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarıyla birlikte kendi ihtiyaçları ve doğal kaynakların sürdürülebilirliği açısından bir denge kurarak gelecek için bugünden planlama yaparak, çevresel, sosyal ve ekonomik performansını olumlu ve olumsuz yönleriyle sunulmasıdır" olarak tanımlamıştır. Sürdürülebilirlik raporlamasında dünya genelinde yaygın olarak kullanıldığı kabul edilen raporlama çerçevesi Küresel Raporlama Girişimi (Global Reporting Initiative -GRI) 'dir. Küresel Raporlama Girişimi Sürdürülebilirlik Raporlama Standartları, ekonomik, çevresel ve sosyal olarak fayda yaratmak için, özel ve kamu sektöründe faaliyet gösteren kuruluşlara sürdürülebilirlik konularındaki etkilerini anlamaları ve raporlamaları aracılığıyla tüm paydaşlara aktarmalarını sağlar. Sürdürülebilirlik raporlarında GRI Standartlarını kullanan işletmeler çevreyi korumak, topluma fayda sağlamak, yönetişimi geliştirmek ve işletmeye duyulan güveni artırmak gibi birçok yönden bilgi verebilirler (GRI, 2019, Yılmaz, Oğuz, 2020: 1383).

Yapılan çalışmada öncelikle sürdürülebilirlik raporlaması ile ilgili bilgi verilmiş, daha sonra GRI raporlama standartlarından ve çevresel raporlamadan bahsedilmiştir. Son olarak da BIST100 endeksinde işlem gören işletmelerin 2020 yılına ait sürdürülebilirlik raporları içerik analizi yöntemiyle incelenerek şirket bazlı çevresel raporlama puanları hesaplanmıştır.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORLAMASI

Geleneksel finansal raporlama, işletmelerin faaliyetleri ile ilgili çıktıları iç ve dış paydaşlarına sunarken, sürdürülebilirlik raporlaması; tüm bu paydaşların işletme faaliyetlerinden haberdar olmasını sağlamaktadır. Sürdürülebilirlik raporlaması, geleneksel finansal raporlamanın aksine sadece mali olayları raporlamak yerine işletmenin ekonomik, sosyal, çevresel ve yönetişim ile ilgili bilgilerini de sunmaktadır. Yirmi birinci yüzyılın başlarında kurumsal sosyal sorumluluk raporlaması ismiyle ortaya çıkan ve gelişerek günümüzde sürdürülebilirlik raporlaması adını alan bu raporlama, bilgi kullanıcılarının ihtiyaç duyduğu ekonomik, çevresel ve sosyal konulardaki uygulamalar hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamaktadır (Önce ve diğerleri, 2015: 235). İşletmeleri değerlendirmek için finansal bilginin raporlanması tek başına yeterli olmadığı anlaşılmış ve finansal olmayan bilginin sunulması da artık bir gereklilik halini almıştır. Çevresel, toplumsal ve yönetişim yönünden ele alınan sürdürülebilirlik raporlaması alternatif bir raporlama sistemi değil aksine finansal raporlamayı

destekleyen bir raporlamadır. İşletmelerin performansının her yönü ile incelenmesi için finansal raporlama ve finansal olmayan raporlamaya bir arada yer verilmesi gerekmektedir. (Akarçay, 2014: 2). Sadece finansal bilgileri sunan geleneksel muhasebe ve raporlamanın en çok eleştirilen yönlerinden biri de sosyal ve çevresel konuları raporlamasındaki yetersizliktir. Öte yandan artık işletmelerin kendileri de iklim değişikliğinin işletmelerin başta gelen en büyük sorunlarından biri olarak gördüklerinden bu raporlama türüne isteğe bağlı olarak destek vermektedirler. Borsa İstanbul'un hazırladığı "Şirketler için Sürdürülebilirlik Rehberi" isimli yayında dünyada sürdürülebilirlik performanslarını raporlayan şirket sayısının giderek arttığı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra bazı şirketlerin sürdürülebilirlik raporlarını faaliyet raporları içerisinde, bazılarının entegre raporları içerisinde yer verdiği bazı şirketlerin ise ayrı bir sürdürülebilirlik raporu oluşturduğu belirtilmiştir. İşletmelerin doğru ve şeffaf bir sürdürülebilirlik raporlaması yapabilmeleri için dünya çapında kabul görmüş birçok farklı raporlama standartları bulunmaktadır (Borsa İstanbul, 2020: 20).

Sürdürülebilirlik raporlamasının işletmeler üzerinde kısa ve uzun dönemli olmak üzere birtakım etkileri vardır. Bu etkilerden kısa dönemde gözlenebilecek olanlar; şeffaflığın artması, yönetim sistemlerinin geliştirilmesi, çalışan farkındalığı ve motivasyonunun artması sayılabilir. İşletmelerin uzun dönemde sağlayacağı faydalar ise marka değeri ve itibarının artması, teknolojik gelişmelerin desteklenmesi, risk yönetimi, uzun vadeli fonların işletmeye çekilmesi, hisse değerlerinin artması ve nihayetinde işletmenin yaşam süresinin uzaması olarak sayılabilir. (Aksoy, 2013: 48). Akarçay (2014) sürdürülebilirlik raporlamasının işletmeye olan katkılarını değerlendirdiğinde; kurumsal itibar ve marka değerinin artmasını sağladığını, rekabet gücünün ve rekabet avantajının arttığını, iç bilgi ve kontrol sistemlerini geliştirdiğini ve işletmelerin şeffaflığının ve hesap verilebilirliğinin arttığını belirtmiştir. Ayrıca işletmeler sürdürülebilirlik raporlarındaki ekonomik, sosyal ve çevresel hedeflerini izleyerek yol haritalarını geliştirir ve bu yol haritalarını takip ederek hedeflerine ulaşabilirler. Bu anlamda işletmeler her geçen gün sürdürülebilirlik yatırımlarını artırmaktadırlar.

Sürdürülebilirlik raporlaması artık öyle bir hal aldı ki 2023 yılının Global 100 firmasının yayınlandığı raporda en iyi sürdürülebilirlik derecesine sahip olan işletme dünyanın en karbon yoğun sektörlerinden birinde faaliyet gösteren Schnitzer Steel (çelik) firması olmuştur. Hatta ilgili raporda birtakım ilaç firmalarının da bulunduğu gözlemlenmiştir. Lider sektörler arasında ise bilgi teknolojileri ve finansal hizmetler sektörünün bulunduğu anlaşılmaktadır (www.corporateknights.com). Bunun anlamı dünyada artık şaşırtıcı bir şekilde bu alana önem verildiğidir. Ancak son dönemde yaşanan enerji krizi ile birlikte karbon üretimine çok büyük katkıda bulunan petrol ve kömür kullanımının devam etmesi bu gelişmenin önündeki en büyük engellerden biri olarak görülmektedir. Küresel anlamda bu tür raporlamalara öncü olarak örnek gösterilebilecek raporların başında gelen GRI referans alınabilecek en iyi uygulamalardan biri olarak düşünülmektedir. Çünkü bu raporlama girişiminde herhangi bir standart yayınlanmadan veya herhangi bir rapor yayınlanmadan önce bütün paydaşların görüşüne başvurulmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada Küresel Raporlama Girişimi (GRI) referans alınmıştır.

3. KÜRESEL RAPORLAMA GİRİŞİMİ (GRI)

Küresel Raporlama Girişimi (GRI), Exxon Valdez petrol sızıntısının çevreye verdiği zarar üzerine halkın tepkisinden dolayı 1997 yılında Boston'da (ABD) kuruldu. Girişimin kökleri kar amacı gütmeyen kuruluşlar olan Çevreye Karşı Sorumlu Ekonomiler Koalisyonunu (Coaliation for Environmentally Responsible Economies – CERES) ve Tellus Enstitüsü'ne dayanmaktadır. Amaç, şirketlerin sorumlu çevresel davranış ilkelerine bağlı kalmasını sağlamak için ilk hesap verebilirlik mekanizmasını oluşturmaktı ve bu mekanizma daha sonra sosyal, ekonomik ve yönetişim konularını içerecek şekilde genişletildi (GRI,2022).

Küresel Raporlama Girişimi tarafından sürdürülebilirlik raporlaması için ilk küresel çerçeveyi sağlamak amacıyla, 2000 yılında GRI Yönergelerinin (G1) ilk versiyonu oluşturuldu. 2002'de GRI Sekreterliği Amsterdam, Hollanda'ya taşındı ve kılavuzların ilk güncellemesi (G2) başlatıldı. GRI raporlaması ve kuruluşlardan alım talebi istikrarlı bir şekilde arttıkça, kılavuzlar genişletildi ve geliştirildi, bu da G3 (2006) ve G4 (2013) 'ün ortaya çıkmasına yol açtı. 2016'da GRI, sürdürülebilirlik raporlaması için ilk küresel standartları- GRI Standartlarını- belirlemeye başladı. 2019 yılında 'Vergi' ve 2020 yılında 'Atık

Standartlarını' yayımladı. 2021 Yılında evrensel standartlarda büyük bir güncelleme yapıldı ve 'Sektör Standartlarının' sürekli olarak sunulması dahil olmak üzere standartlar güncellenmeye ve eklenmeye devam ediliyor (GRI,2022). Küresel Raporlama Girişimi (GRI), dünyanın en yaygın sürdürülebilirlik raporlama çerçevesinin oluşturulmasını ve geliştirilmesini sağlayan kurumdur. GRI'nin oluşturduğu raporlama standartları, işletmelerin ekonomik, çevresel ve sosyal performanslarını ölçebilecekleri ve raporlamak için kullanabilecekleri ilke ve göstergeleri belirlemektedir. GRI raporlama çerçeveleri işletme büyüklüğü, sektör veya bulunulan lokasyon farkı gözetmeksizin tüm işletmeler tarafından kullanılabilecek şekilde geliştirilmiştir. GRI raporlama standartları, küçük işletmelerden, büyük işletmelere, ulusal çapta faaliyet gösteren işletmelerden, uluslararası işletmelere kadar birçok çeşitli kuruluş tarafından sürdürülebilirlik ile ilgili problemlerin çözümünde yol gösterici olmaktadır (Gümrah, 2018: 17).

Küresel Raporlama Girişimi, sürdürülebilirlik raporlarında kaliteli bilgilerin sunulması için yol gösterici nitelikte altı kriter olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu kriterler "denge, karşılaştırılabilirlik, doğruluk, zamansal tutarlılık, netlik ve güvenilirlik" olarak belirlenmiştir. Sürdürülebilirlik raporlamasının kalitesini gösteren kriterler, paydaşların kuruluşa ait ekonomik, çevresel ve sosyal performansları hakkında güvenilir ve doğru bilgileri sağlayabilmeleri açısından önemlidir. Öte yandan bu kriterler kuruluşların sürdürülebilirlik konusunda oluşabilecek problemlerini ortadan kaldırmak için uygun önlemleri alabilmeleri açısından da önemlidir (Gümrah, 2018: 49).

8Sürdürülebilirlik raporlamasında kaliteli bilginin sunulmasını sağlayan ilkeler, GRI raporlama çerçevesine uygun olarak nasıl raporlama yapılacağına dair bir rehber oluşturmaktadır. GRI raporlama prensiplerine göre neler raporlanmalı sorusuna ise GRI tarafından belirlenen standartlar yön vermektedir. GRI tarafından belirlenen standart bildirimler genel ve özel standart bildirimler olarak iki gruba ayrılmaktadır. Kuruluşlara ait "strateji, analiz, kurumsal profil, öncelikli unsurlar, paydaş katılımı, raporlama profili, yönetişim ve etik unsurlar" genel standart bildirimler olarak nitelendirilmektedir. Özel standart bildirimler ise kuruluşların yönetim yaklaşımları hakkındaki bildirimlerinden oluşmaktadır (Ensari Alpay, 2021: 24).

4. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORLARININ ÇEVRESEL BOYUTU

GRI Sürdürülebilirlik Raporlama Standartları kullanarak sürdürülebilirlik raporlarının hazırlanmasının amacı, bir kuruluşun sürdürülebilir kalkınmaya nasıl katkıda bulunduğu veya katkıda bulunmayı amaçladığı konusunda şeffaflık sağlamaktır (GRI, 2022). Bu bağlamda işletmelerin ekonomik, çevresel ve toplumsal etkilerini sunmaları şeffaflığı ve kurumsal hesap verilebilirliği artırır. Sürdürülebilirlik raporlarında her biri ayrı bir başlık altında sunulan bu etkilerin hepsi sürdürülebilir kalkınmanın yapı taşlarıdır. Sanayileşmenin artmasıyla ortaya çıkan hava kirliliği, toprak kirliliği, su kaynaklarının kirlenmesi ve azalması, biyoçeşitlilik kaybı, üretim faaliyetleri sonucu atık artışı işletmelerin çevreye verdikleri zararlardan bazılarıdır. Kuruluşların çevresel etkileri çok geniş olabileceği için sürdürülebilirlik raporlarında çevresel bildirimler oldukça geniş yer verilen bir bölümdür. Genellikle kuruluşlar enerji tüketimi, su tüketimi, emisyon ve sera gazı bilgileri, atık yönetimi, sorumlu satın alma gibi birçok bilgiye bu bölümler içerisinde yer verirler.

Dünya Ekonomik Forumu tarafından 2020 yılında yayınlanan Küresel Riskler Raporuna göre gerçekleşmesi beklenen on küresel tehditten ilk beş riskin tamamı çevre ve iklim değişikliği ile ilgilidir. Bu riskler; Aşırı hava olayları, iklim eylemi başarısızlığı, doğal afetler, biyoçeşitlilik kaybı, insan kaynaklı çevre felaketleridir. Sürdürülebilir bir ekonomiye sahip olmak için çevreye ve iklime ilişkin konuların organizasyonlar, kurumlar ve işletmeler tarafından öncelik verilmesi gereken ilk mesele olduğu açıktır (Ensari Alpay, 2021: 10). Bu sebeple sürdürülebilirlik raporlarının çevre boyutuna odaklanarak işletmelerin iklim riskleri ile mücadelesi konusundaki uygulama ve hedeflerini açıklamaları önemlidir.

Dyllick ve Hockerts (2002) endüstriyi enerji ve malzeme tüketen, istenen çıktıyı (ürün, hizmet) ve istenmeyen çıktıyı (atık, emisyonlar) yaratan canlı bir organizma olarak tanımlamaktadır. Doğanın bir sermaye unsuru olabileceği bazı çevreler tarafından tartışma konusu olsa da çevresel sermaye de beşerî sermaye, kültürel sermaye vb. gibi literatürde yerini almış bir kavramdır. Doğal/çevresel sermaye söz

konusu olduğunda iki temel sermaye karşımıza çıkmaktadır. İlk doğal sermaye türü doğal kaynakların yapısının belirleyici olduğu yenilenebilir ve yenilenemez doğal kaynaklardır. Diğer doğal sermaye ise, iklim dengesi, suyun temizliği, toprak ıslahı, biyoçeşitliliğe katkı gibi ekosistemin sunduğu hizmetlerdir (A. Ö. Çalışkan, 2012: 49). Doğal çevre tarafından sağlanan birçok hizmetin bilinen bir ikamesi yoktur, dolayısıyla işletmeler çevresel sermayelerini gözetmek durumundadır. GRI sürdürülebilirlik raporlamasının 2021 yılında yayınlanan en güncel halinde ise çevresel boyutta 8 ana başlık bulunmaktadır. Bunlar; malzemeler (materyaller), enerji, su kaynakları, biyoçeşitlilik, emisyonlar, atıklar, sıvı atıklar ve tedarikçi değerlendirmesidir. Tüm bu standartlar kendi içerisinde bölümlere ayrılarak, ilgili çevresel raporlama standardının politikaları, hesaplama araçları, ölçüm ve hedefleri konusunda nasıl bilgi verilmesi gerektiğini açıklamaktadır.

5. MATERYAL VE METHOD

4.1. Çevresel Bağlamda Sürdürülebilirlik Raporlarının GRI Standartları Uyumu: BIST100'de Bir Uygulama

5.1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Ülkemizde işletmelerin sürdürülebilirlik raporları yayınlamaları zorunlu değildir fakat iklim krizinde yaşanan son gelişmeler yakın zamanda sürdürülebilirlik raporu yayınlamanın ülkemizde de zorunlu hale geleceğini gösteriyor. Buradan yola çıkarak çalışmanın amacı ülkemizde hali hazırda sürdürülebilirlik raporu yayınlayan işletmelerin çevresel konularda verdikleri bilgilerin kalitesini ölçmek ve sürdürülebilirlik raporlarını yeni hazırlayacak işletmelere yol gösterecek uygulamaların değerlendirilerek sunulmasıdır.

Sürdürülebilirlik raporlamalarında teorik olarak niteliğin önemi vurgulansa da nicelik açısından araştırılması önem arz etmektedir. Çünkü kurum ve kuruluşlar açısından sürdürülebilirlik raporlamasında bir birlikteliğe henüz ulaşılamamıştır. Bu anlamda raporlamaların içeriğinin analiz edilmesi hem ulusal hem de uluslararası olarak çeşitli endekslerin oluşturulmasında önem ifade etmektedir. Çalışmada GRI raporu dikkate alınarak Türkiye'deki işletmelerin sürdürülebilirlik raporlamasının içeriği analiz edilmeye çalışılmıştır.

5.1.2. Araştırmanın Veri Seti ve Yöntemi

Bu çalışmanın en önemli kısıtı sürdürülebilirlik raporlaması yapan firmaların esas alınmasıdır. Çalışmaya Borsa İstanbul'da işlem gören BIST100 endeksine kayıtlı şirketlerden 2020 yılında sürdürülebilirlik raporu yayınlayan 35 işletme dahil edilmiştir. Çalışmada, sosyal bilimlerde sıklıkla yararlanılan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Kerlinger (1966) sosyal bilimlerde sıkça faydalanılan içerik analizi yöntemini, değişkenleri ölçmek amacıyla iletişimi sistematik, nesnel ve nicel bir şekilde inceleme ve analiz etme yöntemi olarak tanımlamıştır. Araştırmaya konu olan bu işletmelerin sürdürülebilirlik raporlarındaki güvenilir ve özetlenmiş bilgilere ulaşmak amacıyla bir endeks oluşturulmuştur. Endeks oluşturma OECD'nin (2002) tanımına göre "bireysel bileşenlerinin yaklaşık toplam değerini temsil eden tek bir sayı bulmak için benzer özelliklere sahip değişkenler veya birimler ekleme sürecidir" olarak ifade edilmiştir. İki veya daha fazla göstergenin tek endekste toplanması ise şu adımları içerir; değişkenlerin seçimi, bu değişkenlerin dönüşümü, ağırlıklandırılması ve değerlendirilmesi.

5.1.3. Sürdürülebilirlik Raporlarının Analizi

Çalışma kapsamına giren sürdürülebilirlik raporları çeşitli kaynaklardan yararlanılarak incelenmiştir, bu kaynaklardan en çok yararlanılanı GRI Standartlarıdır. GRI Standartlarından yola çıkarak çalışmada GRI301- Materyaller, GRI 302- Enerji, GRI 303- Su Kaynakları, GRI 304- Biyoçeşitlilik, GRI 305- Emisyonlar, GRI 306- Atıklar ve Sıvı Atıklar ve GRI-308- Tedarikçi Değerlendirmesi ana başlıkları oluşturulmuştur. Bu ana başlıklar standartlarda yer verilen açıklamalara uygun olarak alt başlıklara ayrılmıştır. Ana ve alt başlıkları oluşturmadaki amaç tek bir endeks oluşturmak için gereken ilk adım olan değişkenlerin belirlenmesi aşamasıdır. Analizin temelini oluşturacak olan ana başlıklar, alt başlıklar, bu başlıklara ait kısaltmalar ve başlıkların incelenmesinde yararlanılan kaynaklar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. İçerik Analizine İlişkin Ana Başlıklar, Alt Başlıklar, Kısaltmaları ve yararlanılan kaynaklar

Ana Kriterler	Alt Kriterler	Kısaltmalar	Kaynaklar
Materyaller	Hammadde	M1	GRI 301
	Yenilenebilir Malzeme	M2	Ashby, 2022
	Ağırlık ve Hacim	M3	Geiser, 2001
	Geri Dönüştürülmüş Malzeme	M4	Materyal Geri Dönüşüm Standardı (RMS)
	Ambalaj	M5	Gınley ve Cahen, 2011
			Avrupa Birliği Yeşil Mutabakatı
Enerji	Enerji Politika ve Hesaplama Araçları	E1	GRI 302
	Enerji Tüketimi	E2	Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksi
	Enerji Üretimi	E3	FTSE4Good Endeksi
	Enerji Yoğunluğu	E4	Enerji Verimliliği Direktifi, EU, 2018
	Yenilenebilir Enerji	E5	
Su Kaynakları	Su Tüketimi	SU1	GRI 303
	Atık Su Yönetimi	SU2	SEQWS, 2009
	Su Deşarjı	SU3	Water Act, 2008
	Su Çekimi	SU4	GLAAS, 2019
Biyoçeşitlilik	Biyoçeşitlilik Etkileri	B1	GRI 304
	Habitat Korunması	B2	Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği Kırmızı Liste (IUCN)
Emisyon	Sera Gazı Emisyonu (GHG)	EM1	GRI 305
	Sera Gazı Emisyon Yoğunluğu	EM2	Sera Gazı Protokolü, 2015 (GGP)
	Diğer Zararlı Gazlar	EM3	ABD İklim Değişikliğine Uyum Raporu, 2014
			CDP, 2018
Atıklar	Toplam Atık	A1	GRI 306
	Atık Yönetimi	A2	Atık İstatistikleri Kılavuzu, 2013
	Atıkların Geri Dönüşümü	A3	ISO 14001, 2002
	E- Atık Yönetimi	A4	IEMN, 2012
			Tehlikeli Atık İstatistikleri Bülteni, 2019
Sıvı Atıklar	Tehlikeli Sıvı Atık Yönetimi	SA1	GRI 306
	Sızıntıların Etkileri	SA2	Atık İstatistikleri Kılavuzu, 2013
			Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği Kırmızı Liste (IUCN)
			Atıktan Kaynağa, Dünya Bankası,2020
Tedarikçi Değerlendirmesi	Tedarikçinin Çevresel Etkisi	TD1	GRI 308
	Sorumlu Satın Alma	TD2	ENSARİ ALPAY, 2021

5.1.3.1. Sürdürülebilirlik Raporlamasından Elde Edilen Bilgilerin Puanlanması

Başlıkların oluşturulmasının ardından, çalışmaya konu olan işletmelerin sürdürülebilirlik raporları Kamu Aydınlatma Platformu'ndan (KAP) ve işletmelerin kurumsal internet sitelerinden alınarak incelemeye tabi tutulmuştur. Yapılan analizde işletmelerin sürdürülebilirlik raporlarında başlıklara ait açıklamalar varsa 1, açıklama yoksa 0 olarak puanlama yapılmıştır. Bu değerlendirme ve puanlama ile endeks oluşturmak için ikinci aşama olan değişkenlerin dönüşümü sağlanmıştır. Değişkenlerin dönüşümüne ait puanlamaya Tablo 2'te yer verilmiştir.

Tablo 2. İşletmelerin Sürdürülebilirlik Raporlarından Elde Edilen Bilgilerin Puanlanması

	Materyaller					Enerji					Su Kaynakları				Biyoçeşitlilik		Emisyon			Atıklar				Sıvı Atıklar		Tedarikçi. Değ.		
İşletmeler	M1	M2	M3	M4	M5	E1	E2	E3	E4	E5	SU1	SU2	SU3	SU4	B1	B2	EM1	EM2	EM3	A1	A2	A3	A4	SA1	SA2	TD1	TD2	TOPLAM
Ş1	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	1	1	0	0	0	0	1	0	1	1	1	1	0	0	0	1	0	10
Ş2	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	0	0	1	0	1	1	1	1	1	1	0	1	1	21
Ş3	1	1	0	1	1	1	1	0	1	0	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	22
Ş4	1	1	0	1	1	1	1	1	0	1	1	0	0	1	1	1	1	0	1	1	1	1	0	1	0	0	0	18
Ş5	1	1	0	0	1	1	1	1	0	1	1	1	1	0	0	0	1	1	1	1	1	1	0	1	0	1	1	19
Ş6	1	0	0	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	0	1	1	22
Ş7	1	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	0	1	1	1	0	0	0	1	1	19
Ş8	1	1	0	0	0	1	1	0	0	0	1	1	1	1	0	0	1	1	1	1	1	1	0	1	0	1	1	17
Ş9	1	0	0	0	1	1	1	0	0	0	1	1	0	1	0	0	1	0	1	1	1	1	0	0	1	1	1	15
Ş10	1	1	0	1	1	1	1	1	0	1	1	1	0	0	1	1	1	0	1	1	1	1	0	0	0	0	0	17
Ş11	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	1	1	0	1	1	1	1	1	0	0	0	20
Ş12	1	1	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	23
Ş13	1	1	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	24
Ş14	1	1	0	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	0	1	0	0	0	20
Ş15	0	0	0	0	0	1	1	1	0	1	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	8
Ş16	1	1	0	1	0	1	1	0	1	0	1	1	1	1	1	0	1	1	0	1	1	1	0	1	0	0	0	17
Ş17	1	0	0	0	0	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	0	1	1	20
Ş18	1	1	0	1	0	1	1	1	1	1	1	1	0	1	0	0	1	1	0	1	1	1	0	0	0	0	0	16
Ş19	1	1	1	1	0	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	0	1	0	1	1	22
Ş20	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	0	1	0	0	1	1	1	1	1	1	1	0	0	0	0	15
Ş21	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	0	1	1	23
Ş22	1	1	0	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	24
Ş23	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	23
Ş24	1	1	0	1	0	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	0	1	0	0	1	1	1	0	0	0	1	1	18
Ş25	1	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	0	1	1	22
Ş26	1	0	0	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	23
Ş27	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	0	1	1	24
Ş28	0	0	0	0	1	1	1	0	0	0	1	1	0	0	0	0	1	0	1	1	1	1	0	0	0	1	1	12
Ş29	1	0	0	0	0	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	0	0	0	1	1	18
Ş30	1	0	0	0	1	1	1	0	0	0	1	1	1	1	0	0	1	0	1	1	1	1	0	0	0	1	1	15
Ş31	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	0	1	1	22
Ş32	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	0	1	1	1	1	0	0	0	1	1	19
Ş33	1	0	0	1	0	1	1	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	0	1	1	0	1	0	1	1	18
Ş34	1	1	1	1	1	1	1	0	1	0	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	0	1	1	21
Ş35	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	1	1	20
TOPLAM	29	20	4	21	17	35	35	20	23	25	35	33	23	30	24	20	35	21	29	33	34	34	9	19	4	28	27	

5.1.3.2- Sürdürülebilirlik Raporlarından Elde Edilen Çevresel Puanların Normalize Edilmesi

İşletmelere ait toplam ham puanlar hesaplandıktan sonra elde edilen verilerin daha karşılaştırılabilir olması için verilerin normalize edilmesi işlemi yapılmıştır. Normalize yöntemi verilerin yanlışlık riskine karşı belirli bir aralıkta olması (0-1 arasında) durumuna dayanır. Literatürde "Z-skor normalizasyonu, minimum- maksimum normalize yöntemi, medyan normalizasyonu, Sigmoid maksimizasyonu vb." birçok normalize etme yöntemi bulunmaktadır. Çalışmada ham verilerin normalize edilmesinde minimum- maksimum yöntemi kullanılmıştır. Verilerin normalize edilmesinde kullanılan formül şu şekildedir;

$$N=(D-Min) / (Maks-Min)$$

N, normalize değeri; D, verinin ham değerini; Min, veri setinin en küçük değerini ve Max, veri setinin en büyük değerini ifade etmektedir.

İşletmelerin sürdürülebilirlik raporlarından sağlanan çevresel ham puanlarının normalize edilmiş değerlerini analiz etmek için SPSS 26 istatistik programı kullanılmıştır. Frekans analizi şu şekildedir.

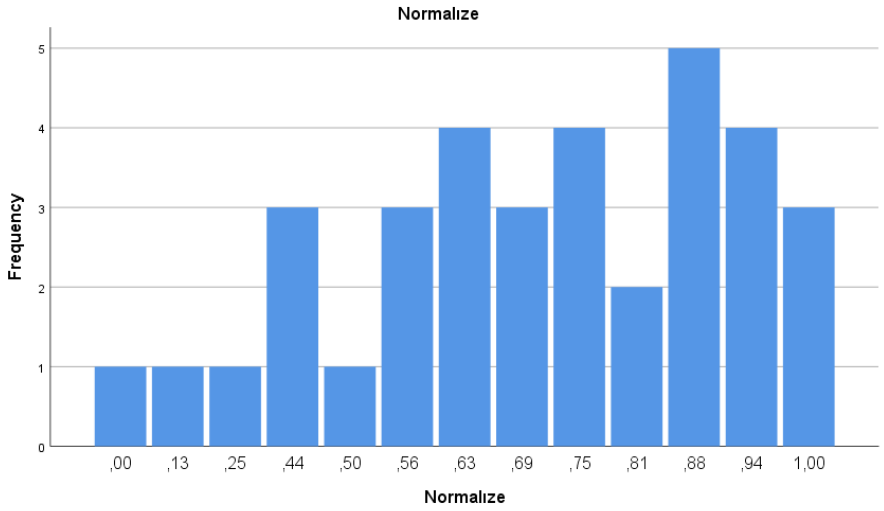

Grafik 1: Veri Setindeki Ham Verilerin Normalize Edilmiş Değerlerinin Frekans Dağılımı

Verilere ait normalize edilen değerler incelendiğinde 35 işletmeden %60'ının ortalamanın üzerinde bir değer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla kalan %40'lık oranda ortalamanın altında kalmaktadır.

5.1.3.3- Normalize Edilen Çevresel Puanların Çevresel Performans Skorları ile Karşılaştırılması
İşletmelerin sürdürülebilirlik raporlarından elde edilen ve normalize edilen puanlar son olarak ESG Skoru olarak bilinen, işletmelerin ekonomik, çevresel ve sosyal alanlardaki yatırım ve faaliyetleri ile ilgili performansını ölçen değerlerden alt skor olan çevresel performans skoru ile karşılaştırılacaktır. Çevresel performans skoru bilgileri Refinitiv Eikon veritabanından alınmıştır.

Tablo 3. İncelenen İşletmelerin Normalize Edilmiş Değerleri ve Çevresel Performans Skorları

Şirketler	Hesaplanan Normalize Değerler	Çevresel Performans Skoru
Ş1	4,22	75,49713766
Ş2	3,67	66,73375935
Ş3	5,00	87,97971491
Ş4	5,58	97,33425679
Ş5	3,65	66,36606449
Ş6	-0,50	-
Ş7	2,62	49,98180873
Ş8	-0,50	-
Ş9	-0,50	-
Ş10	2,41	46,61028072
Ş11	-0,50	-
Ş12	2,34	45,47835614
Ş13	5,27	92,28172347
Ş14	5,03	88,43785897
Ş15	-0,50	-
Ş16	1,74	35,76829221
Ş17	-0,50	-
Ş18	4,86	85,74264277
Ş19	3,92	70,70622581
Ş20	-0,50	
Ş21	4,15	74,326421
Ş22	5,11	89,78556166
Ş23	-0,50	-
Ş24	3,63	66,15626017
Ş25	4,53	80,45961257
Ş26	1,96	39,35516885
Ş27	4,57	81,09757249
Ş28	2,39	46,2456005

Ş29	3,70	67,19975156
Ş30	3,80	68,81799431
Ş31	3,23	59,70848942
Ş32	2,76	52,20365678
Ş33	0,51	16,19818477
Ş34	4,64	82,23220578
Ş35	2,65	50,36938343

İncelenen işletmelerin sürdürülebilirlik raporlarında çevresel boyutlara ait normalize edilmiş değerleri ve çevresel performans skoru arasındaki ilişkiyi incelemek için iki veri grubu arasındaki korelasyon test edilmiştir. Korelasyon test edilmeden önce iki gruba ait verilerin normal dağıldığı saptanmıştır. Veri setindeki sekiz işletmenin çevresel performans skorlarına ulaşılamadığı için korelasyon analizi yirmi yedi işletme verileri ile yapılmıştır.

Tablo 4. Normalize Edilen Değerler ile Çevresel Performans Skorları Korelasyon Analizi

		Çevresel Puanlar	Çevresel Performans Skoru
Çevresel Puanlar	Pearson Correlation	1	,223
	Sig. (2-tailed)		,264
	N	27	27
Çevresel Performans Skoru	Pearson Correlation	,223	1
	Sig. (2-tailed)	,264	
	N	27	27

İncelenen gruplardaki veriler normal dağılım gösterdiği için Pearson korelasyonu incelenmiştir. 8 adet işletme çevresel performans değerinin olmaması nedeniyle korelasyon analizine dahil edilmemiştir. Tablodan elde edilen Pearson korelasyonu 0,223 olarak tespit edilmiş ve bu durum iki veri grubu arasında pozitif doğrusal bir ilişkinin olduğunu göstermiştir fakat bu ilişki zayıf olarak nitelendirilebilir. Bir başka ifadeyle işletmelerin sürdürülebilirlik raporlarından elde edilen çevresel bilgilerin normalize edilmiş halleri ile çevresel performans skorları arasında pozitif ve doğrusal bir ilişkinin olduğu gözlemlenmiştir ama bu ilişkinin kuvvetinin zayıf olduğu söylenebilir. Çevresel puanı düşük olan işletmelerin çevresel performanslarının da düştüğü söylenebilir ancak aralarındaki ilişki kuvvetli değildir. Benzer bir çalışma Al-Shaer ve Hussainey (2022) tarafından yapılmıştır. Yapılan çalışmada sürdürülebilirlik raporları yayınlayan Birleşik Krallık şirketlerinden oluşan bir örneklem kullanılarak elde edilen bulgular, 'çok güçlü' ve 'güçlü' sürdürülebilirlik raporu yayınlayan şirketlerin sürdürülebilirlik performansının da yüksek olduğu şeklindedir. Dolayısıyla sürdürülebilirlik raporlarının içeriği ile sürdürülebilirlik performansı arasında pozitif doğru yönlü ilişkinin olduğu söylenebilir.

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İşletmelerin sürdürülebilirliği sağlama yöntemleri farklı olsa da hedeflerine ulaşmaları için çaba sarf etmeleri ortak amaç olarak önem arz etmektedir. Her bir işletme kendi sürdürülebilirliğini sağlarken özellikle sektörel faktörlerden etkilenmektedirler. Çevresel bağlamda her işletmenin bulunduğu sektör kendi içinde farklı argümanlar taşımaktadır. Bu anlamda sürdürülebilirlik hedefleri farklı olsa da sonuç bu hedeflere her bir işletmenin istediği şekilde ulaşmasıdır.

Sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak için belli standartları uygulaması beklenen işletmeler için her ne kadar ortak bir standart mevcut olmasa da uluslararası alanda kabul görmüş GRI gibi raporlama ilkeleri önem arz etmektedir. Bu raporlama kriterleri referans alınarak ulusal bağlamda sürdürülebilirlik endekslerinin oluşturulması ve uygulamaya konulması oldukça kıymetlidir. Bu şekilde raporlamaların kalitesi artabilmekte ve bilgi kullanıcılarının en önemli bilgi kaynağı olan raporlarda şeffaflık önem kazanmaktadır.

Bu araştırmada Borsa İstanbul'da işlem gören bazı işletmelerin GRI raporları kriterleri baz alınarak çevresel raporlama içerikleri analiz edilmiş ve kendilerine atfedilen çevresel performansları ile ilişkilendirilmeye gidilmiştir. Bu ilişki sonucunda çevresel olarak raporunda daha fazla bilgi veren işletmelerin çevresel performansının da doğrusal olarak yüksek olduğu zayıf da tespit edilmiştir. Özetle araştırma ile çevresel kriterleri dikkate alarak bilgi raporlayan işletmelerin çevresel performansları ile

pozitif doğrusal bir ilişki içinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gelecek nesiller için oldukça önemli olan sürdürülebilirliğin geliştirilmesi ve şeffaflığın sağlanması için işletmelerin uyguladıkları sürdürülebilirlik çabalarının daha ayrıntılı raporunun oluşturulması ve buna bağlı yerel standartların geliştirilmesi önem kazanmaktadır. Özellikle bu bağlamda uluslararası kriterlere uygun ancak ulusal anlamda kültürel ve sosyal farklılıkları da kapsayacak şekilde yerel ölçeklerin oluşturulması, raporlanması işletmeler ve işletme ile ilgili paydaşlar açısından oldukça önemlidir.

Sonraki çalışmalarda uluslararası diğer raporlama kriterleri ve ulusal anlamda akademik olarak geliştirilen endeksler kullanılarak sürdürülebilirlik raporlamasının diğer boyutları da dikkate alınarak farklı yöntemlerle analizler yapılabilir. Ya da farklı yılların verileri ile sadece çevresel veya sürdürülebilirlik raporlamasının bütün boyutları dikkate alınarak sektörel karşılaştırmalar analiz edilebilir. Ayrıca çalışmanın genelleştirilmesi açısından çevresel boyut dikkate alınarak daha fazla örneklem ile çalışma yapılması mümkündür. Yine sürdürülebilirlik raporlamasının üç veya daha fazla boyutta araştırması gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

ABD Çevre Koruma Ajansı İklim Değişikliğine Uyum Planı (2014), https://www.epa.gov/sites/default/files/2015-08/documents/adaptationplans2014_508.pdf, (Erişim tarihi: 8.12.2023).

Akarçay, Ç. (2014). Sürdürülebilirlik Muhasebesi Standartları Kurulu-Sustainability Accounting Standards Board. *Öneri Dergisi*, *11*(42), 1-11.

Aksoy, Ç. (2013). Sürdürülebilirlik Performansının Değerlendirilmesine Yönelik Ölçek Önerisi ve Türkiye'deki İşletmelerde Uygulaması. Muhasebe Finansman Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Marmara Üniversitesi.

Al-Shaer Habiba ve Hussainey Khaled, 2022, Sustainability Reporting Beyond the Business Case And Its Impact On Sustainability Performance: UK Evidence, Journal of Environmental Management 311, 1-13.

Ashby, M. F. (2022). Materials and sustainable development. Butterworth-Heinemann.

Dünya Bankası, Atıktan Kaynağa (2020), Wastewater? From Waste to Resource (worldbank.org), (Erişim tarihi: 18.12.2023).

Avrupa Birliği Yeşil Mutabakatı, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1576150542719&uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN, (Erişim tarihi: 18.12.2023).

Borsa İstanbul (2020). Şirketler İçin Sürdürülebilirlik Rehberi, Https://Www.Borsaistanbul.Com/Data/Kilavuzlar/Surdurulebilirlik-Rehberi.Pdf

CDP, (2018), Küresel İklim Değişikliği Analizi, Global Climate Analysis 2018- CDP. (Erişim tarihi: 10.12.2023).

Clean Technology Initiative, USAID, Environmental Management System ISO 14001 In Urban Local Bodıes & Townshıps, https://www.usaid.gov/energy/programs, (Erişim tarihi: 18.12.2023).

Çalışkan, A. Ö. (2012). Sürdürülebilirlik Raporlaması. *Journal Of Accounting And Taxation Studies*, *5*(1), 41-68.

Çevreye Karşı Sorumlu Ekonomiler Koalisyonu ilkeleri, https://core.ac.uk/download/pdf/72837515.pdf, (Erişim tarihi: 18.12.2023).

Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksi, https://www.spglobal.com/spdji/en/documents/methodologies/methodology-dj-sustainability-indices.pdf, (Erişim tarihi: 18.12.2023).

Dyllick, T., & Hockerts, K. (2002). Beyond The Business Case For Corporate Sustainability. *Business Strategy And The Environment*, *11*(2), 130-141.

Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği Kırmızı Liste (IUCN), IUCN Red List of Threatened Species, (Erişim tarihi: 18.12.2023).

Enerji Verimliliği Direktifi (2018), Directive (Eu) 2018/ 2002 Of The European Parliament and of The Council- of 11 December 2018 - Amending Directive 2012/ 27/ EU on Energy Efficiency (europa.eu), (Erişim tarihi: 8.12.2023).

Ensari Alpay, E. (2021), Endeks Oluşturulması Vasıtasıyla İşletmelerin Üçlü Sorumluluk Açıklamaları ve Kazanç Yönetimi İlişkisi: BIST'te Bir Uygulama (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ondokuz Mayıs Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun.

Eurostat (2013), Atık İstatistikleri Kılavuzu, https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5926045/KS-RA-13 015EN.PDF.pdf/055ad62c-347b-4315-9faa-0a1ebcb1313e?t=1414782620000, (Erişim tarihi: 8.12.2023).

FTSE4GOOD, Financial Times Stock Exchange, https://blog.metu.edu.tr/sascigil/files/2016/02/FTSE4Good_Inclusion_Criteria.pdf, (Erişim tarihi: 18.12.2023).
Geiser, K. (2001). Materials Matter: Toward a Sustainable Materials Policy. MIT Press.
Gınley, D. S.; Cahen, D., (2001) Fundamentals Of Materials For Energy And Environmental Sustainability. Cambridge University Press.
UN-Water Global Analysis and Assessment of Sanitation and Drinking-Water (GLAAS), https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/365297/9789240065031-eng.pdf?sfvrsn=f6b6f522_13, (Erişim tarihi: 18.12.2023).
Global Reporting Initiative [GRI] (2019). GRI Standards Download Center.
Gümrah, A., & Güngör Tanç, Ş. (2018). Türkiye'de Sürdürülebilirlik Raporlaması ve Rapor Kalitesi: Bist Sürdürülebilirlik Endeksinde Bir Uygulama.
Hak, T., Janou skova, S., Moldan, B., (2016). Sustainable Development Goals: A Need For Relevant Indicators. Ecol. Indic. 60, 565–573.
https://www.corporateknights.com/rankings/global-100-rankings/2023-global-100-rankings/2023-global-100-most-sustainable-companies/#more-story (Erişim tarihi: 22.10.2023).
ISO 14001, https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnadf266.pdf, (Erişim tarihi: 8.12.2023).
Kamu Gözetimi Kurumu, Türkiye Sürdürülebilirlik Raporlama Standartlarının Belirlenmesi ve Yayımlanması - 16_06 2022- v2 (1).pdf
Karbon Saydamlık Projesi (CDP), https://cdn.cdp.net/cdp-production/cms/reports/documents/000/005/577/original/CDP_Water_analysis_report_2020.pdf?1617987510, (Erişim tarihi: 18.12.2023).
Kerlinger, F.N. (1966*). Foundations of Behavioral Research.* Holt, Rinehart and Winston: New York.
Küresel Riskler Raporu (2020). https://www.weforum.org/reports/the-global-risks-report-2020
Marin M Rosario Perello, Rodríguez Raúl Rodríguez, Saiz Juan-Jose Alfaro, 2022, Analysing GRI Reports for the Disclosure of SDG contribution in European Car Manufacturers, Technological Forecasting & Social Change 181, 1-10.
Materyal Geri Dönüşüm Standardı (2021), https://www.rmscertified.com/wp-content/uploads/2021/05/Framework-052021_1159.pdf, (Erişim tarihi: 8.12.2023).
Once, S., Onay, A. & Yesilcelebi, G. (2015). Corporate Sustainability Reporting and Situation In Turkey. Journal of Economics Finance and Accounting, 2 (2), 0-0. https://Dergipark.Org.Tr/En/Pub/Jefa/İssue/32427/360580
Özdemir, Z. Ve Pamukçu, F. (2016). Kurumsal Sürdürülebilir Raporlama Sisteminin Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksi Kapsamındaki İşletmelerde Analizi. Mali Çözüm Dergisi, 314, 13-35.
Recycling and Wate Electrical /and Electronic Equipment Management in Taiwan: A Case Study (2012), https://www.epa.gov/sites/default/files/2014-08/documents/taiwan_iemn_case_study_12.7_final.pdf, (Erişim tarihi: 18.12.2023).
Recycled Materials Standards https://www.rmscertified.com/ (Erişim tarihi: 18.12.2023).
Sera Gazı Protokolü (GGP) (2015), https://ghgprotocol.org/sites/default/files/standards/ghg-protocol-revised.pdf, (Erişim tarihi: 18.12.2023).
South East Queensland Water Strategy SEQWS (2009), https://cabinet.qld.gov.au/documents/2010/jul/seq%20water%20strategy/Attachments/seqws-full%5B1%5D.pdf, (Erişim tarihi: 18.12.2023).
Tehlikeli Atık İstatistikleri Bülteni (2018), https://ced.csb.gov.tr/tehlikeli-atik-istatistikleri-bulteni-i-82615, (Erişim tarihi: 8.12.2023).
Water Act, (2008), https://faolex.fao.org/docs/pdf/les139287.pdf, (Erişim tarihi: 18.12.2023).
World Commission On Environment And Development (Wced,1987). *Our Common Future*
Yılmaz, E. & Bayrak Oğuz, R. (2020). Türkiye'deki Konaklama İşletmelerine Ait Sürdürülebilirlik Raporlarının Grı Raporlama Standartlarıyla Karşılaştırmalı Analizi. Journal Of Social And Humanities Sciences Research, 7(54), 1381-1405.

MODERNİTE VE HAREKETLİLİK İZİNDE KONUTUN DÖNÜŞÜMÜ: ÜÇ EKSEN ÜZERİNDEN BİR İNCELEME

Ayşe Özlem ÖZALTIN
Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü
aozlemozaltin@gmail.com, ORCID: 0009-0000-0218-9108

Özlem ARITAN
Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü
ozlem.aritan@deu.edu.tr, ORCID: :0000-0002-4168-1717

Özet
Modernite; sanayileşme, rasyonelleşme, bilimsel ve teknolojik gelişmelerle ekonomik, kültürel ve toplumsal alanlarda köklü değişimlere neden olmuştur. Moderniteyi oluşturan değişimlerin nedenleri ve sonuçları hareketlilik kavramıyla sıkı bir bağ içindedir. Hareketlilik kavramı telgraftan internete, kıtalar arası seyahatten ev-işyeri aksındaki gündelik ulaşıma kadar farklı biçim ve ölçekleriyle birey, kent ve zaman-mekân kavrayışı üzerinde çok boyutlu değişimler yaratmıştır. Başka bir deyişle modernite ve artan hareketlilikle 19. yüzyıl sonlarından başlayarak 20. yüzyıl süresince çalışma hayatı ve üretim biçimi hızlanmış, iletişim ve ulaşım sistemleri gelişerek yaygınlaşmış, düşünce dünyasında sınırlılıklar kaybolmuş, kentler genleşmiş, gündelik pratikler hızlanmış, finansal işlemler akışkanlaşmış, zaman ve mekân sıkışmıştır. Öte yandan en temel tipolojilerden olan konut mekansallığı da toplumsal, ekonomik, kültürel bağlam etkisiyle ve bireyin algısal anlamsal süreciyle üretilen çok katmanlı bir yapı sunmakta ve moderniteyle gelen hareket, hız olgularının yarattığı etkin dönüşümlere sahne olmaktadır. Farklı düzlemlerin kesişiminde oluşan konut-hareketlilik ilişkisi oldukça dikkat çekicidir ve konutu önemli bir örneklem alanı haline getirmiştir. Dolayısıyla moderniteyle konutun dönüşümüne hareketlilik perspektifi üstünden bakmak değerlidir. Fakat literatürde konut, hareketlilik ve modernite ilişkisinin çok katmanlı yönü gölgede kalmıştır. Bu doğrultuda modernite-hareketlilik-konut ilişkisi üç eksen üzerinden irdelenmiştir: Üretim, Kullanım ve Anlam. Üretim ekseni konutun hareketlilik etkisinde tasarım ve üretim sürecini, kullanım ekseni bireyin hareketlilik kavramıyla değişen ihtiyaçlar, beklentiler, gündelik pratikler ve beğeniler çerçevesinde oluşan konut kullanım pratiklerini, anlam ekseniyse hareketlilik kavramı izinde konut ve birey arasında kurulan anlamsal, algısal, deneyimsel diyaloğu kapsamaktadır. Bu eksenler çerçevesinde modernite, hareketlilik ve konut ilişkisinde kronolojik düzlemde iki kırılma noktası belirlenmiştir. İlki 20. yüzyılın başlarında modernite ve hareketlilik etkisinde modern mimarlığın gelişmesi, ikincisi 2. Dünya Savaşı ve sonrasında değişen bağlamın mimarlık ortamını dönüştürmesidir. Kırılma noktalarında mimarlık ve konut, hareketlilikler ve etkilerine farklı tepkiler vermiş, bu tepkilerin izleri günümüze kadar yansımıştır. Çalışmanın amacı 20. yüzyılın başlarından 1980'li yıllara kadar konut mekânının hareketlilik ve modernite etkisiyle geçirdiği dönüşümü üç eksen üzerinden sorgulamaktır.

Anahtar Kelimeler: Modernite, Hareketlilik, Mimarlık, Konut

HOUSING TRANSFORMATION IN THE WAKE OF MODERNITY AND MOBILITY: AN EXAMINATION ACROSS THREE AXES

Abstract
Modernity, driven by industrialization, rationalization, and scientific progress, has induced profound changes in economic, cultural, and social realms. The roots and consequences of these changes are tightly linked to the concept of mobility, which spans from telegraph to the internet, intercontinental travel to daily commutes, reshaping individual, urban, and temporal-spatial perceptions. Since the late 19th century, modernity and increasing mobility accelerated work, production, communication, transportation, thought processes, urban expansion, daily practices, financial transactions, and compressed time and space. Housing, a fundamental typology, reflects a multilayered structure shaped by societal, economic, and cultural contexts, and the individual's perceptual processes. It serves as a stage for effective transformations arising from the mobility and speed inherent in modernity. The

relationship between housing and mobility, at the intersection of different planes, is noteworthy, making housing a crucial exemplar. Therefore, examining housing transformation through the lens of mobility in the context of modernity is valuable, though this multilayered relationship has been understudied in the literature. The modernity-mobility-housing relationship is examined through three axes: Production, Usage, and Meaning. The production axis involves housing design and production influenced by mobility, the usage axis encompasses housing practices shaped by changing needs and preferences due to mobility, and the meaning axis covers the semantic, perceptual, and experiential dialogue between housing and individuals in the mobility context. Chronologically, two turning points are identified: the development of modern architecture in the early 20th century and the post-World War II transformation of the architectural environment. Architecture and housing responded differently to mobilities at these points, leaving lasting traces. The study aims to scrutinize the residential space transformation influenced by mobility and modernity from the early 20th century to the 1980s through three axes.

Keywords: Modernity, Mobility, Architecture, Housing

1. GİRİŞ: Modernite ve Hareketlilik

Modern kelimesi Türk Dil Kurumu (2023) tarafından "Çağdaş çağcıl" olarak tanımlanmıştır. Etimolojik açıdan, "modern" kelimesi, "eski" yerine "yeni", "önceki" yerine "şimdiki", "kalıcı" yerine ise "geçici" ve "anlık" olanı vurgular (Heynen, 2011). Dolayısıyla, modernite güncel, geçici ve değişken olma haliyle ilişkili; Aydınlanma Çağı ve Sanayi Devrimi ile şekillenen ilerlemeci tavırla kurulan yeni bir bağlamı işaret etmektedir. Bu bağlam, ekonomik, sosyal, düşünsel, bilimsel ve siyasi alanlarda radikal değişimlerin birbirini tetiklemesi ile oluşmuştur. Rönesans ve sonrasında Aydınlanma Çağı, bilim ve felsefenin gelişmesini sağlamış, bilgi edinimi mit ve gelenek sınırlılıklarını aşarak gelişmiştir. Akılcılık kalıplaşmış düşünceleri yıkar, Marx'ın deyimiyle katı olan her şey buharlaşır. Modernite ile ekonomik alanlarda devrim niteliğinde değişimler yaşanmıştır. Sanayi devrimiyle, üretimde makineleşme sağlanarak seri üretime geçilmiştir. Hızlı üretim, yeni teknolojiler, ulaşım ve iletişim sistemleri, bilimsel gelişmeler ile yıkarak yapma tavrı modernitenin gelip geçici ve değişken tarafına katkı sağlar. Dolayısıyla, modernite hareketlilik kavramıyla sıkı bir bağ içindedir. Hareket kelimesi, genel anlamda yer değiştirme eylemini çağrıştırsa da, değişim anlamı göz ardı edilmemelidir. Hareket kavramının fiziki boyuttan çıkarak toplumsal bağlama girmesi ve dönüştürücü güç sergilemesi ile hareketlilik kavramı ortaya çıkar. Hareketlilik kelimesi, somut bir değişimi nitelemeden öte, toplumsal bir bağlama dahil olur. Dolayısıyla, hareketlilik haline gelen hareket, toplumsal bağlamın ve mekanın üretiminde etki sahibidir. Modernite ile değişen bağlam, farklı tür ve ölçeklerde hareketlilikler üretmiştir: Bendensel, tinsel, hayali, iletişimsel, sanal, fiziksel hareketlilikler. Bu türler incelendiğinde, modernitenin sahip olduğu hareketliliği, yer değiştirmeye indirgemek görece sığ bir bakış sunar.

Modern öncesinde döngüsel zaman anlayışıyla acelecilik ve dakiklik daha az mevcutken gündelik ve mevsimsel döngüler tahmin edilebilirdir. Yer değiştirme genellikle binek hayvanları ve yürüyüşle sağlanır. Bu nedenle zahmetli, yavaş ve gerekmediği sürece tercih edilmeyen bir eylemdir. Tinsel (düşünsel) hareketlilik ise, Reform ve Rönesans'a kadar pek fazla sorgulayıcı görünmemektedir. Moderniteyle özellikle 20. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde hareketlilik yaratan gelişmeler ardarda yaşanmaya başlamıştır. Demiryolları, kitlesel hareketliliği tetiklemiş, otomobil alanında seri üretime geçilmesi, bireysel hareketlilik kapasitesini artırmış, telefon ve radyo iletişimsel hareketliliği sağlamıştır. Sanayi devriminin etkisiyle kırdan kente göç hareketinin izleri devam etmiş, fordizm ve taylorizm ile seri üretime geçilmesi, çalışma hayatında dakiklik kavramını önemli hale getirmiştir. Döngüsel zaman anlayışı yerini lineer zaman anlayışına bırakmıştır. Çalışma hayatındaki değişimler, gündelik pratiklere yansımıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni bağlamda hız ve hareketlilik sağlayan yeni gelişmeler yaşanmıştır. Roket ve uzay teknolojilerinin gelişmesi, Ay'a yolculuğu mümkün kılmış, otomobil yaygınlaşmış ve uçak kullanımı görece ekonomikleşmiştir. Otomobil, kentler arası ve kent içi bireysel hareketliliği tetiklerken, uçak kullanımı kıtalar arası sınırları bulanıklaştırır. Dönemin baskın yeni iletişim aracı televizyondur. Birçok ülkede düzenli televizyon yayınları başlamıştır. Televizyon, bilginin ve imajın hareketliliğini aynı zamanda bireyin hayali olarak başka mekanları deneyimlemesini sağlar. Gelişen yeni hareketlilikler, hayatın temposunu hızlandırır. Modernite ve hareketliliğin bağlama etki ettiği gibi, yaşantı ve zihniyet ölçeğinde yarattığı tüm bu dönüşümler çalışmanın da odağını oluşturur ve çalışmada mimarlık, kent ve konut mekânsallığı üzerinden

somutlaştırılarak irdelenir. Modernite-hareketlilik-konut ilişkisi üç temel eksen üzerinden incelenmiştir: Üretim, Kullanım ve Anlam. Üretim ekseni konutun tasarım ve üretim sürecini, kullanım ekseni bireyin hareketlilikle değişen ihtiyaçları ve beklentilerini, anlam ekseni ise konut ve birey arasındaki anlamsal diyaloğu ele alır. Değişimlerde iki kırılma noktası belirlenmiştir: 20. yüzyılın ilk yarısında modern mimarlığın gelişimi ve 2. Dünya Savaşı sonrasında değişen bağlamın mimarlık ortamını dönüştürmesi. Çalışmada üç eksen üzerinden 20. yüzyılın başlarından 1980'lere kadar uzanan süreçte konut mekânının hareketlilik ve modernite ilişkisi sorgulanmıştır.

2. MODERNİTE VE HAREKETLİLİK İZİNDE KENT VE MİMARLIK

Kent ve mekân, fiziksel ve aynı zamanda sosyokültürel bir oluşa sahiptir. Bu nedenle, hareketliliğin çok boyutlu etkileri, kent ve mekânın dönüşümünde bir parametre olarak önem kazanır. Yer değiştirme biçimi kent morfolojisini doğrudan etkilemektedir. Newman ve Kenworthy (1999), ulaşım sistemleri üzerinden kentleri üçe ayırmıştır: yürünen kent, transit kent ve otomobil kenti. Kentler, zaman içinde ulaşım sistemlerinin ve araçlarının imkanları dahilinde genişler ve ölçeklenir. 19. yüzyıla kadar olan süreçte, kentler yürüme mesafesine uygun ve kompakt kentler olmuştur. 19. yüzyılda demiryollarının etkisiyle transit kentler meydana gelmiş, demiryolu güzergahı boyunca kent saçaklanmıştır. Sonunda otomobilin bireysel ve özgür hareket kabiliyeti, günümüz kent morfolojisinin etkenlerinden biri haline gelmiştir. Hareketlilik etkisiyle ortaya çıkan kent morfolojisinde kamusal ve kentsel alanlar dönüşmüştür. Kentler, işlevlere göre zonlara ayrılmış, nüfus yoğunluğu azalmış ve kamusal alan kullanımları değişime uğramıştır. Hareketlilik ve moderniteyle değişen bağlam bireyin, kent içindeki rutinlerini, kenti kullanım biçimini, kent algısını ve imgesini dönüştürmüştür. 20. Yüzyılın başında gelişen ulaşım ve iletişim sistemleri, yeni yapım teknikleri ve malzemeler, taylorizm ve fordizmin kazandırdığı hız ve gündelik hayatım temposunun artması mekâna yansımıştır. 2. Dünya Savaşına kadar mimarlık ve hareketlilik ilişkisi hız adına standartlaşma eğilimi üzerinden kurulmuştur. Prefabrikasyon gibi yeni yapım teknikleri ve betonarme, çelik gibi yeni malzemelerle hızlı üretimi ve mekânın makine metaforu, zaman-hareket etütleri, Uluslararası üslup yaklaşımıyla standartlaşması söz konusudur. Modernite ve hareketliliğin yapısına standartlaşma ile cevap vermek paradoksaldır. Modernitenin özündeki geçicilik ve hareketliliğe karşı modern mimarlık zamanla bir katılaşma sergilemiştir. 2. Dünya Savaşından sonra bu katılaşmaya karşı modernizmin özünü hatırlatan eleştiriler gelişmiştir. Savaş ve sonrasında ortaya çıkan bağlam, uyum sağlayabilme ve değişebilmenin önemini vurgulamıştır. Mekânın dinamik modernite içinde sürekli değişebilen kullanıcı taleplerine ve çevresel bağlama uyum sağlayabilmesi için kullanım biçimi keskin çizgilerle tanımlanmamış, formu farklı varyasyonlara açık bırakılmıştır. Bu dönemde mimarlık ve hareket ilişkisi, esneklik, uyarlanabilme, çok işlevlilik, taşınabilirlik, harcanabilirlik, daha hızlı üretim ve tüketim plansızlık, katılımcılık kavramları üzerinden şekillenmiştir.

3. MODERNİTE VE HAREKETLİLİK İZİNDE KONUT

Konut, bireyin en özel, en temel ve en köklü mekanıdır. Barınma, dinlenme, çevresel koşullardan korunma, konfor ve yaşama mekânı olarak konut, çok katmanlı kodların etkisinde şekillenir. Konut, sosyal, demokratik, ekonomik politik bağlam etkisinde üretilir (Lawrence, 1987). Ancak, hane halkı özel yaşama mekanıyla fiziksel ve işlevsel kullanımın ötesinde anlamsal, algısal ve duygusal bir diyalog geliştirir. Modernite ve hareketlilik kavramları, hem bağlamın hem de bireyin üzerinde köklü değişimler yaratarak konuta temas eder. Modern öncesinde konut ve hareketlilik ilişkisi ilk olarak göçebe yaşam tarzını benimsenmesiyle kurulmuştur. Tarım devrimiyle yerleşik yaşama geçilmesi konutların kalıcı, sağlam malzemelerle inşa edilerek mimari dokunun oluşmasını sağlamıştır. İlk konut dokularından sanayileşmeye ve modern döneme değin sınırlı bir hareketlilik konut mekansallığına yön vermiştir. Hareketlilik, bireyin gündelik pratiklerine, ihtiyaç ve beğenilerine, kentin morfolojisine, ölçeğine ve imgesine, bağlamın zaman-mekân kavrayışını dönüştürmesine etki ederek konut mekanını çok boyutlu şekilde değişmesine neden olmuştur.

3. 1. Hareketlilik-Verimlilik ve Konut

Sanayi Devriminin etkisiyle kentlere büyük işçi göçleri nüfus artışı ve konut ihtiyacının patlamasa neden olarak sağlıksız konut bölgeleri ve küçük, ışıksız ve havasız işçi konutları ortaya çıkarmıştır. Böylelikle sağlıklı, konforlu konutların üretilmesi mimarların ilgi alanına girmiştir. Diğer yandan 20. yüzyılın ilk yarısında yeni ulaşım ve iletişim araçlarının ortaya çıkmasıyla fiziksel ve iletişimsel hareketlilik artmış,

zaman-mekân sıkışması ile dünya küçülmüştür. Seri üretim ile ekonomik döngü hızlanmış, çalışma hayatındaki hız bireyin günlük pratiklerini etkilemiştir. Bunlar dönemin konut mekanına da etkin biçimde yansımıştır. Bu doğrultuda konutun dönüşümü üretim, kullanım ve anlam eksenlerinde irdelenmiştir.

Üretim: 20. Yüzyılın il yarısında baskın hareketlilik kaynaklarının kırdan kente göç, ulaşım ve iletişimde demiryolları, otomobiller, radyo ve telefon üretimdeyse fordizm ve taylorizm olması konut üretimini dönüştürmüştür. Bu doğrultuda konut üretiminde hızlı yapım teknikleri, standartlaşma ile hareketin tasarlanması, konut-kent ilişkisindeki dönüşümler hareketlilik kavramının yansımalarıdır.

Yeni malzemeler ve yapım teknikleri hızlı konut üretimini tetiklemiş, prefabrikasyon gibi güncel yapım yöntemleriyle hızlı üretim anlayışı benimsenmiştir. 1927 yılında, Mies, Le Corbusier ve Gropius'un bulunduğu 17 mimarın Die Wohnung konut sergisi yapılmıştır. Konutların ortak özellikleri, hızlı yapım teknikleriyle fonksiyonel bir plan içermesidir. 1928-1956 yıllarında CIAM aracılığıyla konut ve şehircilik sorunları üzerine on toplantı düzenlemiştir, modern bireyin konut ihtiyacına cevap verecek, standartlaşma eğilimleri üzerinde durmuştur. Bilgin (1998), modern konutta serbest plan, fonksiyonel plan ve işlevleri belirlenmiş mekân örüntüleri olarak 3 farklı plan tipinden bahseder. Fonksiyonel plan, eylemlere uygun aşırı tasarlanmışlıkla ilişkilendirilirken, serbest plan esnektir. Her iki plan tipi hareketlilik ile farklı şekilde temas eder. Serbest plan mekanlar arası akışı, ihtiyaca yönelik farklı mekân oluşumlarını, iç ve dış mekân arasında geçirgenliği sağlayarak harekete uyumlu ve esnek konutlar üretir. Diğer yandan modernitenin dinamik özü, standartlaşma ve aşırı tasarlanmışlıkla çelişkili görünse de, bu dönemde standartlaşma, ve seri üretimle verimlilik, hız ve hareketin sağlanması gözlenmiş, üretilen toplu konutlardaki baskın yaklaşım halini almıştır. Fordizm ve taylorizm kavramları etkisinde konutta tıpkı seri üretim bandında olduğu gibi hareketin ve işlevin düzenlenmesi hız için gereklilik olarak görülmüş bu sayede verimli, işlevsel ve hıza altyapı oluşturarak gündelik hayatın dinamizmini destekleyecek konutlar düşünülmüştür. Le Corbusier, konutu "içinde yaşanılacak makine" olarak tanımlayarak makine gibi mekanik bir biçimde işleyecek konut için standartlar oluşturmayı asal konu haline getirmiştir. 20. yüzyılın ilk yarısında ev ve iş yerinin birbirinden ayrışmasıyla konutta yapılacak işler ev işlerine indirgenmiştir.

Ev işlerinin taylorist fabrikalardan alınan ilhamla düzenlenmesi düşüncesiyle Beecher, Lillian Gilbreth ve Christian Frederick ev işlerinin bilimselleşmesi ve konutun bu iş akışına uygun tasarlanması yönünde çalışmalar yapmışlardır. Amaç, işlerin verimli ve hızlı hale gelmesiyle zaman ve emek tasarrufu sağlamasıdır. İlk çalışmalar 1870'lerde Beecher tarafından başlamıştır. Vapur mutfaklarından ilham alarak kompakt ve küçük, ancak büyük gruplara dahi hizmet verebilecek bir mutfak tasarlamıştır. Mutfakta her şey iki adımla ulaşılabilirdir. Bu sayede hareket azalmış, zaman ve efor kaybı engellenmiş (Beecher ve Beecher Stowe, 1869) işler hızlanmıştır. Sonrasında Gilbreth taylorizmin zaman-hareket etütlerini konuta aktarmıştır. Kahve yapma gibi işlerin akış şemaları ve zaman-hareket etütleriyle mutfağın tasarımını belirlemiştir. 1929 yılında "The Kitchen Practical" tasarımını geliştirilmiştir. Ortasında hareketli servis masası sayesinde sabit tezgahlarla dairesel bir hareket akışı oluşturarak az adımla her gerece ulaşılması kurgulanmıştır. Taylor'un bilimsel yöntemiyle ev işleri üzerinde çalışan diğer isim Frederich mutfak tasarımında yemek ve temizlik rotalarını ayırarak farklı iş akışları yaratmıştır. Bu sayede lineer üretim bandı gibi temizlik ve yemek bantları oluşmuştur (Lupton ve Miller,1992). Amerika'da yapılan bu çalışmaları. Dünya Savaşı sonrası Almanya'nın konut krizine cevap verecek verimli, standart, uygun maliyetli konut üretiminde yerini bulmuştur. 1925'te Yeni Frankfurt projesinde verimlilik hareket ve konut ilişkisi göze çarpar. Amaç standartlaşma ile uygun maliyetli, minimum alana sahip hızlı üretilebilen konutlardır. Existenzminimum (minimum konut) kavramı, bu amacı ifade eden tasarım yaklaşımıdır.

Gorpius (1970) existenzminimum kavramının ev içindeki işlevlerin azalması, aile yapısının ve kadının konumunun değişmesi ve hareketliliğin artmasıyla bağlantılı olduğunu söyler. Dönemin hareketlilik baskısı paradoksal olarak standartlaşma ve küçülmeyi ifade eden existenzminimumun kavramında yer bulur. CIAM Frankfurt'taki toplantısında bu kavramı ele almıştır. Yeni Frankfurt konutlarında ev işleri analiz edilerek, sirkülasyon düşünülerek minimum hareket rotası belirlenmiştir. Konut mekanları, bu analizlere göre boyutlandırılmış ve mobilyalarla donatılmıştır. Bu doğrultuda farklı 21 konut planı

üretilmiştir (Henderson, 2013). Planlarda sabit mobilyalar, açılıp kapanarak yer tasarrufu sağlayan paneller ve yataklar göze çarpar. Bunun yanında hazır seri üretim mobilyalar kullanılmıştır. Bu sayede minimum alanda çok işlevli mekanlar yaratılmıştır. Frankfurt'un en dikkat çekici mekânı, Schütte-Lihotzky'nin tasarladığı Frankfurt Mutfağı'dır. Bir üretim mekânı olan mutfağın tasarımında, hareket-zaman etütleri yapılmış, kronometre kullanılmış ve işlerin her aşaması için en verimli mekân kurgusu aranmıştır. Amaç, minimum maliyetle üretilen, minimum zaman ve hareketle işlevleri karşılayan, sağlıklı ve yeterli mutfaklar sağlamaktır. Frankfurt Mutfağı, her ihtiyaç için birimler tasarlamıştır: Pişirme kutusu, katlanır ütü masası, çöp alanı, çalışma tezgâhı, yemek dolabı, un çekmecesi, ölçekli depolama çekmeceleri, hareketli aydınlatma, kiler dolabı, hareketli tabure, hareketli aydınlatma, tencere dolabı. Her birim, birbiriyle ilişkisine uygun olarak konumlandırılmıştır.

Mutfak öyle ayrıntılı ve sabit tasarlanmıştır ki aşırı tasarlanmışlığı esnekliğe ve farklı mekansal düzenlemeye imkân tanımamaktadır. Sovyetler Birliği'nde, CIAM'ın yansıması olan OSA ve Standardizasyon Kurumu, existenzminimum kavramına paralel konut çalışmaları geliştirmiş, bilimsel yöntem, hareket-zaman etütleri ve maliyet optimizasyonu üzerinden Komün Evleri tasarlamışlardır. Modern hareketliliğin konut alanına etkilerinden diğeri mobil konutlardır. 20. yüzyılın ilk yarısında otomobilin seri üretimi konutların mobil olmasını tetiklemiştir. 1920'de Le Corbusier'in Maison Voisin'i ve 1940'ta Fuller'in Mechanical Wing yaşam birimi gibi tasarımlar konut krizine alternatif çözümler sunmuş aynı zamanda hareket kazanan bireyin konutunu da yerden bağımsızlaştırmıştır. Dönemin fiziksel hareketlilik araçları olan demiryolu ve otomobilin kente etkileri konut alanlarını dönüştürmüştür. İlk önce demiryolu güzergahı boyunca saçaklanan sonrasında otomobil kullanımıyla artan banliyö konut alanları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda CIAM 4'te Van Eesteren kentin 4 işlevini belirler: yerleşme, çalışma, rekreasyon ve ulaşım. O'na göre kent işlevlere göre bölgelere ayrılmalı ve konut bölgesiyle diğer bölgeler arasında verimli ulaşım aksları oluşturulmalıdır.

Kullanım: 20. yüzyılın ilk yarısında, hareketlilik kavramı çerçevesinde konut kullanım pratikleri değişim göstermiştir. Sanayi Devriminden sonra ikamet ve iş yeri ayrışmış; ev sadece dinlenme, barınma, uyuma işlevli özel bir mekân haline gelmiştir. Bu ayrışma, evin kullanım pratiklerini azaltmış, kamusallığa açılan yönlerini zedelemiş ve mesai ile boş zaman saatleri nedeniyle zamansal kullanım rutinini oluşturmuştur. Geniş aileden oluşan hanehalkı moderniteyle çekirdek aile halini almıştır. Kamusal niteliği silinmeye başlayan konut, sadece çekirdek aileye ve çok yakın gruplara açık hale gelmiştir. Eğlence, eğitim, çalışma gibi aktiviteler de konut dışına çekilmektedir. Paradoksal olarak, ev işlerinin bilimselleşmesi konutu yeni bir çalışma mekanına dönüştürmüştür. Kadının zaman tasarrufuyla özgürleşme amacı, tam tersine yeni bir iş kolu yaratmış ve konut da bir çalışma mekânı halini almıştır. Ev kadınları için "ev mühendisliği" konusunda kitaplar, Lady's Home Journal, The Household gibi birçok dergi yayınlanmış ve üniversitelerde ev bilimi bölümleri açılmıştır. Ayrıca, Gropius ve Luders, ev ekonomisi departmanını kurmuşlardır. Tüm bu çalışmalar, Taylorist yöntemle tasarlanan konut mekanları ile aynı amacın ürünüdür: Hız. Taylorist yöntemle tasarlanan konut mekanları, her işlemin analiz edilmesiyle aşırı tasarlanmışlık sunarken, esasında kullanım biçimini belirleyerek hız sağlamaktadır. Yaklaşım, mimarın mekân kullanımını sabit mobilyalar üzerinden disipline etmesini sağlamamış bu aşırı tasarlanmışlık kullanımı kısıtlamıştır. Frankfurt mutfağı örneğinde her işleve özel tasarlanan birimler, esnek ve değişken kullanım olanağını ortadan kaldırmıştır. Daha geç dönemde yaşansa da "The Kitchen Debate" olayında Sovyetler Birliği devlet başkanı Khrushchev'in A.B.D. başkanı Nixon'a yönelik "Yiyecekleri ağzına sokan ve aşağı iten bir makineniz yok mu?" (Pilcher, 2006, s.97) eleştirisi aşırı tasarlanmış gereçlere dair çarpıcı bir özet sunmaktadır.

Anlam: Konut ve birey ilişkisi açısından 20. Yüzyılın erken döneminin hareketlilik etkileri şu şekildedir: Hareket kapasitesi artan birey konutta daha az zaman geçirmeye başlamış, konut hareketliliği artmış, konutlar işlev kaybına uğramış ve kamusal niteliğini kaybetmiştir. Geçirilen zamanın azalması, konutun kullanım pratiklerinin daralması ile konutun deneyimlenmesi ve biriktirilen anıların azalması yer bağlılığını etkiler (Altman ve Low, 1992). Konutun kullanım pratiklerinin değişimi, konut ve birey arasında kurulması gereken çift yönlü ilişkiyi dönüştürmektedir. Öte yandan, modernite ile birlikte ailelerin konut değiştirme sıklığı, modern öncesine oranla artmıştır. Öncesinde nesilden nesle aktarılan konutlar ve yerleşilen kentler genellikle terk edilmez ve mesken tutuurken modernitenin dinamizmi konut hareketliliğini normalleştirmiştir. Bununla birlikte, standartlaşan ve verimli hale getirilen

konutlar, birey ve konut arasında kurulması gereken çift taraflı ilişkilere ve dönüşüme izin vermeyen sabitlikleri nedeniyle bireyin konutu "ev"leştirmesini zorlaştırmaktadır. Esnek olmayan konutlar, bireyin mekânı kendine uydurma davranışı olan kendileme davranışını sınırlar.

3. 2. Dinamik Modernite için Konut

2. Dünya Savaşı sonrası dönemde 1950-1970 arası modern sanayi toplumu en yüksek hızına ulaşmıştır (Williams, 1989). Bu hızlanma hareketliliğe yönelik otomobil, uçak, roket, televizyon gibi araçlar ile ekonomiden gündelik hayata kadar hareketliliğin yansımalarıyla gerçekleşir. Konut-modernite-hareketlilik ilişkisinde 20. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan değişimler üç eksen üzerinden şu şekilde incelenebilir:

Üretim: 20. yüzyılın ilk yarısında, hareket ve verimlilik odaklı konut standartlaşma eğilimindedir. Tekdüzelik ve sabitlik içeren tasarım anlayışı, esasında modernitenin özündeki hareket, hız, geçicilik ve yıkarak yapma temalarını ile paradoksal bir içerik sergiler. Modern mimarlık, çıkış noktasından uzaklaşmış ve yeni bir kalıplaşma yaratmıştır. 2. Dünya Savaşı sonrasında, bu anlayışa karşı modernizmin radikal ve geçici yönünü hatırlayan avangart eleştiriler oluşmuş, bu da konut mekansallığını etkilemiştir. Avangart yaklaşımlar, hareketlilik kavramını daha geniş bir perspektiften ele alarak hareketli bireyin geçici yaşamında konut-hareketlilik ilişkisini esneklik üst başlığında, katılımcılık, çok işlevlilik, taşınabilirlik, harcanabilirlik, plansızlık temaları üzerinden yorumlamıştır. 1953 yılında, CIAM içindeki genç kuşak, eleştirel bir söylem geliştiren Team X grubu, hareketliliği ön plana alarak bunun mekâna yansımalarını sorgulamıştır. Grup "Çağdaş mimari, kapalı formların bir ifadesi olarak değişime uyum sağlamakta zorlanır; genellikle tamamlanmadan önce modası geçmiş hale gelir. … Şimdiye kadar ev en küçük ayrıntısına kadar inşa edilmiş ve insan İskoçya'dan Gana'ya kadar aynı mesken ruhuna itilmiş ve mimarın kendisine sunduğu hayata elinden geldiğince uyum sağlamıştır" (Smithson, 1963, s.351-355) eleştiriler geliştirmiştir. Konut standartlaşma ile varlığını sürdüremez, katılımcı ve esnek olmalıdır. Sadece bireyin yönetimi ele alacağı noktaya kadar tasarlanmalıdır. Bu bağlamda, ev işlerinin teknolojinin gelişmesiyle küçülen cihazlara aktarılacağını öngörerek bu cihazların küçük, kompakt ve hareketli hale gelmesiyle mekanların özgürleşeceği bir "cihaz ev" önerisinde bulunmuşlardır.

Çalışma küçük cihazlara yüklenince serbestleşen yaşam alanı, kullanıcı müdahalesine olanak tanıyacaktır, ancak bu durum bir yandan da otomatizasyon yoluyla spontanlığı azaltan yeni bir düzene de kapıyı açar. Team X, konut ve şehircilikte harcanabilir çevre ve mekâna, feodal olmayan konuta, iletişim ve ulaşım sistemlerinin yer üstündeki etkisine vurgu yapar (Smithson, 1968). Hareketliliğe dikkat çeken diğer grup Geam'dır. Geam, devingen mimarlık için program oluşturmuş, kent ve konut ile ilgili tahmin edilemezlik, nüfus ve trafik artışı, çok katlı yapılaşma, kent ve teknoloji uyumsuzluğu gibi sorunları belirlemiştir. Çözüm olarak, uyarlanabilirlik, esneklik ve hareketlilik kavramları ortaya konmuştur. Yapılar ve konutlar günlük gereksinimlere göre değişebilmeli, prefabrik olmalı ve kent içinde konut ve çalışma alanları iç içe geçmelidir. Duvar, döşeme, tavan gibi elemanlar hareketli olmalıdır (Conrads, 1991). Geam dağıldıktan sonra üyesi olan Yona Friedman, Devingen Mimarlık çalışmalarına devam etmiş, Uzamsal Kent ve Hareketli Kutular, Panel Chains, Silindirik Barınak Ve Sahara Kabinleri gibi konut tasarımları geliştirilmiştir. Uzamsal Kent, zeminden koparan bir strüktüre takılan hareketli ve esnek mekanlardan oluşur. Uzamsal Kent'in yapıları, hareketli, esnek ve katılımcıdır. Panel Chains ve Hareketli Kutular, hareketli yapı elemanlarına sahipken, Sahara ve silindirik kabinler modüler ve eklemlenebilen yapıdadırlar. Dolayısıyla, Friedman, tahmin edilemez modernite için doğaçlama yapabilen konutlar önermiştir. Avangart seslerden bir diğeri Durumculardır. Mekânın standartlaşması karşısına hareketi, plansızlığı, oyunu ve sonsuz dönüşümü koyan durumcu yaklaşımın kent ve konut tahayyülü, Yeni Babil'de okunabilir.

Yeni Babil, Uzamsal Kent'e benzer bir strüktüre sahiptir. Merdivenler, rampalar, asansörler ile donatılmış strüktürde mekanlar hareketli, esnek ve oldukça geçicidir; nihai bir planı yoktur, oluş halindedir. Oluş halinde sürekli yıkılan ve tekrar, esasında başka bir mekan olarak kurulan ve barınılan konut, modern göçebe yaşamını benimseyen Yeni Babilli düşünüldüğünde, hala konut mudur, sorusu sorulmalıdır. Hareketlilik olgusuna odaklanan diğer grup Archigram'dır. Archigram tasarımcıları Roketler, otomobiller ve televizyon gibi dönemin hareketlilik araçlarından etkilenmişler, hareketlilik

kavramı üzerine kurulan işlevsel konutlar üretmişlerdir. Archigram'ın konutlarında, hareketlilik kavramı, harcanabilirlik, kullan at mantığı ve taşınabilirlik kavramları üzerinden kurulmaktadır. Grup Megastrüktürlere takılıp çıkarılabilen, yer değiştirebilen ve gerektiğinde atılabilen kapsül konutlar (Capsul House, Gasket Homes, Metal Cabin House), otomobil ve uzay modüllerinden ilham alan tekil olarak da kullanılabilen mobil modüler konutlar (Living 1990, Living Pod ve Drive-in House), modern göçebe birey için taşınabilir, hafif, şişme, gerekli donatılara sahip (Crushicle) ve hatta giyilebilir (Suitaloon) çadır konutlar tasarlamıştır. Mies Van der Rohe, taşıyıcı veya duvarlarla engellenmeyen, gerekli donatıların ve ıslak hacimleri bir çekirdekte toplandığı Total Mekân anlayışında konutlar üretmiştir. Çekirdek dışında bırakılan boş nötr mekân, farklı işlevlere ve mekansal olasılıklara açıktır. Total mekân anlayışının, esasında strüktürü standartlaştırıp nötralize etmesi sonucu nötr mekânın değişime uyarlanabilir, esnek, çok işlevli hale gelmesi ve bu yolla direnç kazanması paradoksaldır. Mies'in Farnsworth Evi, total mekân anlayışıyla esnekliğe altyapı sağlayan nötr bir mekan sunar. Tahmin edilemez, hareketli modernite için doğaçlama yapabilen bir mekân önerir.

Kullanım: 2. Dünya Savaşı sonrası hareketlilik konut ilişkisinde esneklik üst başlığı altında taşınabilirlik, harcanabilirlik, daha hızlı üretim ve tüketim, katılımcılık, uyarlanabilirlik kavramları görülmektedir. Esasında, bu kavramlar konutun kullanım pratiklerini tanımlamaktadır. Mies'in "neden siz insanların … serbestçe hareket edebilecekleri kadar büyük mekânlar üretmiyorsunuz? İnsanların bizim öngördüğümüz şekilde yaşayacaklarını nereden biliyoruz" (Cohen, 1996, s.96) sorusu değişken ve hızlı modernitede, esnekliğin mekanları kullanım pratiklerini arttırarak dirençli hale getirmesinin gerekliliğini vurgular. 20. yüzyılın başında sıkı işlevselci yaklaşım yerini esnekliğin sağladığı işlevselciliğe bırakmıştır. Bu bağlamda, taşınabilirlik kavramı bireysel hareketliliği ve yerden bağımsızlaşmayı destekleyerek özgür ve göçebe yaşam tarzının getirdiği kullanım pratiklerine uyum sağlar. Katılımcılık kavramı, ortalama insana yönelik tasarlanan konutlar yerine bireyin ihtiyaçlarına özel mekanların oluşturulmasını sağlayarak kullanım pratiklerinin çeşitlenmesinin önünü açar. Durumcular, katılımcılık, esneklik, uyarlanabilirlik kavramlarıyla mekanlarda durumlar, oyunlar yaratma çabasındadırlar. Yeni Babil konutu bu noktada oyun mekanına, konuttan otele çevirmiştir. Harcanabilirlik kavramı da değişen koşullara uyumsuz kalan mekanların kullanılıp atılabilir başka bir deyişle daha hızlı tüketilebilir olmasını savunur. Cook'a (1972) göre, bir mutfak 12 yılda işlevsiz hale gelir, fakat arabaların 4 yılda bir değiştirilmesi normaldir. İşlevsiz hale gelmeden dahi değiştirilen arabalar söz konusu iken, mimarlığın da kullanılıp atılabilir, harcanabilir olması gerekmektedir. Değişen koşullara ve beklentilere uyum sağlayan konut, raflarda satılan mendil ve bezelye gibi harcanabilir olmalıdır. Dönemin konutları etkileyen bir hareketlilik aracı da televizyondur. Archigram'ın konut üretimlerinde televizyon vurgusu göze çarpar. Televizyon, hem ev için yeni kullanım rutinleri ve düzenleri oluştururken hem de iletişimsel ve hayali hareketliliklere neden olur. Farklı dünyaları ve kamusallıkları konutun içine taşır.

Anlam: 20. yüzyılın ikinci yarısında esneklik üst başlığında uyarlanabilirlik, harcanabilirlik, katılımcılık, taşınabilirlik kavramları ile şekillenen konut ve birey arasındaki anlamsal diyalogda hem kazançlar hem de yitimler meydana gelir. Uyarlanabilir ve katılımcı konut, bireyin kişiselleştirme ve kendileme davranışına olanak tanır, aidiyet ve yer duygusunu pekiştirir. Diğer taraftan, aşırı esnekliğin getirdiği mekânın gelip geçicilik, harcanabilirlik kolay tüketilebilirlik ve nötralize olma hali, ilişkinin diğer yüzüdür. Total mekân anlayışında çekirdekte toplanan donatılar dışında, esneklik adına net ve boş bırakılan mekan nötralize hale gelir ve kimliksizleşme problemi ile karşılaşır (Hertzberger, 1991). Her elemanın esnek olduğu bir sabiti olmayan konutlar düşünüldüğünde ortaya çıkan mekansallığın, kimliksizlik ve çeşitliliğin yarattığı aynılığı barındırdığı söylenebilir. Yeni Babil'in konutu bu durumun en uç örneği olarak dikkat çekicidir. Yeni Babil'de konut o kadar gelip geçici ve esnektir ki birçok olasılık sunar, katılaşmaya fırsat kalmadan yıkılır, başka bir konut olarak yeniden yapılır, harcanabilir, anlık ve şimdiye özgüdür, zamana maruz kalmaz (Heynen, 2011). Dolayısıyla, aidiyet duyulmaz, mesken tutulmaz, ev olmaz. Bu doğrultuda, sonsuz çeşitlilik ve dönüşümün yarattığı nötr konutlardan bahsedilebilir. Yeni Babil, radikal bir örnek olsa da, esasında konutun anlamını oluşturan kendileme davranışının ve aidiyeti tetikleyen esnekliğin aşırılaşmasının, paradoksal olarak konutun imgesini, kimliğini, anlamını ve "ev"leşmesini problematik hale getirdiğini çarpıcı bir biçimde göstermektedir.

4. SONUÇ

Çalışmada modernite-hareketlilik-konut ilişkisi, Üretim, Kullanım, Anlam eksenleri ve tespit edilen iki kırılma noktası üzerinden irdelenmiştir. İrdelemeler sonucunda, 20. yüzyılın başından 2. Dünya Savaşı'na kadar uzanan süreçte konut hareketlilik ilişkisinde serbest plan arayışları görülse de, makine metaforu üzerinden kurulan standartlaşma ve verimlilik kavramlarının ön planda olduğu ve konutun üretim, kullanım pratiklerinin ve anlamının bu çerçevede oluştuğu görülür. 2. Dünya Savaşı sonrasında ise modernite-hareketlilik-konut ilişkisinin esneklik üst başlığı altında katılımcılık, uyarlanabilirlik, taşınabilirlik, harcanabilirlik, hızlı tüketim ve plansızlık kavramları üzerinden kurulduğu, konutun üretimi, kullanımı ve anlamında bu kavramların izlerinin sürülebildiği saptanabilir. Hareketlilik kavramı her iki dönemde konutun üretiminde, kullanım pratiklerinde ve anlamsal boyutunda farklı tepkiler oluşturmuş, konut mekânsallığının sahip olduğu bazı değerlerin, anlamların, kullanımların yitimine, bazılarının dönüşümüne ve bazı yeni kazanımlara neden olmuştur. Bununla birlikte konutun yaşadığı tüm bu dönüşümler, iç içe geçmiş yeni mekânsallıklar oluşturur ve insan-konut-hareket ilişkisinin özgürleşme/kökleşme şeklinde ifade edilebilecek temel paradoksunu görünür kılar. Konutu oluşturan ve etkileyen bu paradoksu ve bileşenleri kavramak, günümüz konut mekânsallığının belki de yeni tanım, anlam ve değerlerini açığa çıkarabilir.

KAYNAKÇA

Altman, I. ve Low, S. M. (1992), *Place attachment*, New York: Plenum Press.
Beecher, C. E. ve Beecher Stowe, H. (1869), *The american woman's home,* New York: Arno Press.
Bilgin, İ. (1998), Toplu konut mimarisi ve atk lojmanları, *Arredamento Mimarlık*, 1998(11), 89.
Cohen, J. (1996), *Mies van der Rohe,* London: E&FN Spon.
Cook, P. (1972), *Archigram*, New York: Princeton Architectural Press.
Conrads, U. (1991), *20. yüzyıl mimarisinde program ve manifestolar*. (Çev. S. Yavuz), İstanbul: Şevki Vanlı.
Gropius, W. (1970), *Scope of total architecture*, New York: Collier Books.
Henderson, S. R. (2013), *Building culture: Ernst may and the new frankfurt ınitiative, 1926-1931*, New York: Peter Lang.
Hertzberger, H. (1991), *Lessons for Students in Architecture,* Rotterdam: 010 Publishers.
Heynen, H. (2011), *Mimarlık ve modernite*, (Çev. N. Bahçekapılı, R. Öğdül), İstanbul: Versus Yayınları.
Lawrence, R. J. (1987), *Housing, dwelling and homes, design theory, research and practice*, New York: John Wiley & Sons.
Lupton, E. ve Miller, J. A. (1996), *The Bathroom, The Kitchen and The Aesthetics of Waste: A Process of Elimination*, New York: Princeton Architectural Press.
Newman, P. W. G. ve Kenworthy, J. R. (1999), *Sustainability and cities: Overcoming automobile dependence*, Washington DC: Island Press.
Pilcher, J. M. (2006), *Food in world history*, New York: Routledge.
Smithson, A. (1963), Team 10 primer 1953-62, *Ekistics*, 15(91), 349–360.
Smithson, A. (1968), *Team 10 Primer*, Londra: The MIT Press.
Williams, R. (1989), *İkibin'e doğru*, (Çev. E. Tarım), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN KESİRLERLE ÇARPMA İŞLEMİ YAPMA PERFORMANSININ İNCELENMESİ

Emine SAĞLAM
Kocaeli Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Ana Bilim Dalı
emineseviksaglam@gmail.com, ORCID: 0009-0007-8286-677X

Yusuf KOÇ
Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü
yusuf.koc@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6346-5505

Özet
Kesirler kavramsal olarak oldukça zengin ve karmaşık konulardan birisidir. Kesirler ve kesirlerle işlemler, sayılar ve işlemler alt öğrenme alanında yer almasına rağmen cebir, geometri ve olasılık gibi öğrenme alanları için de temel konulardandır. Kesirler konusu soyut bir konu olduğu için öğrenciler kesir kavramını anlamakta ve kesirlerle işlem yapmakta zorlanmaktadırlar. Bu çalışmada ortaokul öğrencilerinin kesirlerle çarpma işlemi yapma performansını incelemek amacıyla bir ölçme aracı geliştirilmiş ve bu araç yardımıyla öğrencilerinin kesirlerle çarpma işlemi yapma performansı incelenmiştir. 2022-2023 ikinci döneminde Kocaeli ili İzmit ilçesinde yer alan okullar arasından seçilen iki devlet ortaokulunda öğrenim gören 6., 7. ve 8. sınıf seviyelerinden 300 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada verilerin çözümlenmesinde ANOVA ve t-testi kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda öğrencilerin kesirlerle çarpma işlem performansında 7. Sınıf ile 8. Sınıf arasında anlamlı farklılık olup, 6. Sınıfların ortalamaları diğerlerinden anlamlı olarak farklı değildir. Cinsiyete göre öğrencilerin çarpma işlem performansları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır. İşlemlerde kullanılan kesir türlerine göre öğrencilerin çarpma işlemi performansları ortalamaları incelendiğinde öğrencilerin en çok bir doğal sayı ile tam sayılı kesrin çarpma işleminde zorlandığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kesirler, kesirlerle çarpma işlemi, ortaokul öğrencileri

INVESTIGATION OF MIDDLE SCHOOL STUDENTS' MULTIPLICATION PERFORMANCE IN FRACTIONS

Abstract
Fractions are conceptually rich and complex subjects. Fractions and operations with fractions are fundamental for learning areas such as geometry, algebra, and probability. The topic of fractions is abstract, making it challenging for students to understand the concept of fractions and to perform operations with them. In this study, a measurement tool was developed to examine the performance of middle school students in multiplying fractions, and this tool was used to assess their performance in fraction multiplication. The study group consisted of 300 students from 6th, 7th, and 8th grades, selected from two state middle schools in İzmit district of Kocaeli province during the second term of the 2022-2023 academic year. ANOVA and t-test were used for data analysis in the research. The study found that there was a significant difference in fraction multiplication performance between 7th and 8th graders, but not between 6th graders and other grade levels. There was no statistically significant difference in multiplication performance based on gender. When examining the averages of students' multiplication performance according to the types of fractions used in the operations, students' performance decreased the most when multiplying a natural number by a mixed fraction.

Keywords: fractions, multiplication of fractions, middle school students

1. GİRİŞ

Kesirler kavramsal olarak oldukça zengin ve karmaşık konulardan birisidir (Alacaci, 2014). Öğrenciler kesir kavramını anlamakta ve kesirlerle işlem yapmakta zorlanmaktadırlar (Duran, 2017). Özellikle kesirlerde çapma işlemi öğrencilerin zorlandıkları alanlardan birisidir. Çarpma genellikle 'paylar çarpılır paya, paydalar çarpılır paydaya yazılır' kuralı ile anlatılmaktadır (Alacaci, 2014). Kesirler konusu soyut

bir konu olduğu için öğrenciler kavramsal anlamlandırmada zorlanmaktadırlar. Kesirler ve kesirlerle işlemler, sayılar ve işlemler öğrenme alanının alt öğrenme alanında yer almasına rağmen cebir, geometri, olasılık gibi öğrenme alanları için de temel konulardandır (MEB, 2018). Öğretim programı (MEB 2018) incelendiğinde kesirlerle çarpma işlemine ait kazanımlar şu şekildedir:

- M.6.1.5.3. Bir doğal sayı ile bir kesrin çarpma işlemini yapar ve anlamlandırır.
- M.6.1.5.4. İki kesrin çarpma işlemini yapar ve anlamlandırır.

Bu çalışmanın amacı, ortaokul öğrencilerinin kesirlerle çarpmada olası hatalarını tespit etmek ve bunlara çözüm önerileri aramaktır. Bu amaç çerçevesinde öğrencilerin çarpma işlemi performansını değerlendirecek bir ölçme aracı geliştirilmiş ve bu araç yardımıyla öğrencilerin performansı incelenmiştir. Araştırmanın alt problemleri şu şekildedir:

1. Ortaokul öğrencilerinin kesirlerle çarpma işlemi yapabilme performansları belli değişkenlere göre farklılık göstermekte midir?
   a. Sınıf düzeyine göre (6., 7. ve 8. sınıf) öğrencilerin çarpma işlem performansları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır?
   b. Cinsiyete göre öğrencilerin çarpma işlem performansları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır?
   c. İşlemlerde kullanılan kesir türlerine göre öğrencilerin çarpma işlem performansları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır?

2. MATERYAL VE METOD

2.1. Araştırmanın Metodu

Araştırmada ortaokul öğrencilerinin kesirlerle çarpma işlemi yapma performansı derinlemesine incelenmiştir. Tarama yöntemi aracılığıyla çok sayıda öğrenciye ulaşılmaya çalışılmıştır.

2.2. Araştırmanın Örneklemi

Araştırmanın çalışma grubunu 2022-2023 eğitim öğretim yılı ikinci döneminde Kocaeli ili İzmit ilçesinde yer alan ıyoruMilli Eğitim Bakanlığı'na bağlı iki devlet okulunda öğrenim gören 6., 7. ve 8. sınıf seviyelerinden 300 öğrenci oluşturmaktadır (Tablo 1). Çalışma grubunun belirlenmesinde uygulama yapılabilir ve kolay ulaşılabilir olması açısında seçkisiz olmayan örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Tablo 1. Katılımcılara ait bilgiler

	Cinsiyet				Toplam	
	Kız		Erkek			
Sınıf Seviyesi	f	%	f	%	f	%
6.sınıf	54	18	53	17,7	107	35,7
7.sınıf	45	15	51	17	96	32
8.sınıf	51	17	46	15,3	97	32,3
Toplam	150	50	150	50	300	100

Tablo 1'de görüldüğü üzere örneklem olarak seçilen öğrencilerin; 107'si 6. sınıf, (%35,7) 96'sı 7. Sınıf (%32.0), 97'si 8. Sınıftır (%32,3). 150 kız ve 150 erkek öğrenci çalışmaya katılmıştır.

2.3. Veri Toplama, Analiz Süreci ve Güvenirlik

Katılımcıların kesirlerle çarpma işlemi yapma performansını incelemek amacıyla Milli Eğitim Bakanlığı Matematik Dersi Öğretim Programı'nda yer alan 6. sınıf kazanımlarına uygun olarak 'Kesirlerle Çarpma Testi' geliştirilmiştir (MEB, 2018). Çarpma Testi'nde üç adet kesirlerle çarpma işlemi sorusu yer almaktadır. Bu çalışmada ortaokul öğrencilerinin kesirlerle çarpma işlemi performansları 6., 7. ve 8. sınıf düzeyinde incelenmiştir. Test için uzman görüşü alınmış ve pilot çalışma yapılmıştır. Kesirlerle Çarpma Testi 2022-2023 eğitim-öğretim yılının ikinci döneminde, her sınıf düzeyinde bir ders saati içerisinde uygulanmıştır. Veriler elde edilirken gerekli izinler alınmış ve kişisel verilerin gizlilik kurallarına uyulmuştur. Bu araştırmada öğrencilerin vermiş oldukları doğru cevaplar 10 puan, yanlış ve boş cevaplar 0 (sıfır) puan olarak değerlendirilmiştir. Yarım veya kısmi doğru olan yanıtlara sıfır puan verilmiştir. Testten alınabilecek en fazla puan 30'dur.

3. BULGULAR

Bulgular çalışmanın alt problemlerine uygun olarak sunulmuştur.

Sınıf düzeyine göre (6., 7. ve 8. sınıf) öğrencilerin çarpma işlem performansları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır?

Öğrencilerin çarpma işlem performansının sınıf düzeyine göre ortalamaları hesaplanmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Öğrencilerin sınıf düzeyine göre çarpma işlem performansı ortalamaları

	N	Ortalama	SS
6.sınıf	107	11,87	11,503
7.sınıf	96	14,06	12,943
8.sınıf	97	9,90	10,358
Total	300	11,93	11,721

Tablo 2'de görüldüğü üzere öğrencilerin başarı ortalamaları 30 puan üzerinden 6. Sınıfta 11,87 (S.S = 11,503), 7. Sınıfta 14,06 (S.S = 12,943), 8. Sınıfta 11,93 (S.S = 11,721) olarak hesaplanmıştır.
Sınıf düzeylerinin performansları arasında anlamlı fark olup olmadığını test etmek için öncelikle normallik testi yapılmıştır (Tablo 3).

Tablo 3. Normallik testi sonuçları

		Kolmogorov-Smirnov[a]			Shapiro-Wilk		
		İstatistik	df	Sig.	İstatistik	df	Sig.
başarıpuanı	6.sınıf	,223	107	,000	,818	107	,000
	7.sınıf	,236	96	,000	,781	96	,000
	8.sınıf	,253	97	,000	,816	97	,000

a. Lilliefors Significance Correction

Veri sayısı 50'den fazla olduğu için Kolmogorov-Smirnov testine bakılır. p< 0.05 olduğu için normal dağılım göstermiyor. Homojenlik varsayımının kontrolü için Levene's testine bakılmıştır (Tablo 4).

Tablo 4. Homojenlik varsayımının kontrolü

Performans puanı			
Levene Statistic	df 1	df2	Sig.
10,288	2	297	,000

Tablo 4'e göre sınıf seviyesi değişkeninde 0,0001 düzeyinde anlamlılık değeri elde edilmiştir. Bu değer 0,05'den küçük olması nedeniyle homojenlik varsayımının sağlanmadığı söylenebilmektedir.

Tablo 5. Sınıf düzeyine göre işlem performanslarını karşılaştıran ANOVA testi sonuçları

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Gruplar arası	837,904	2	418,952	3,092	,047
Grup içi	40240,762	297	135,491		
Total	41078,667	299			

Tablo 5'de görüldüğü üzere öğrencilerin kesirlerle çarpma işlemi performansının (p= 0,47; P<0,05) sınıf düzeyleri arasında fark anlamlı bulunmuştur. Farklılığın hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığını araştırmak için Tukey testi yapılır (Tablo 6). Varyanslar homojen olmadığı için Tamhane's testi de yapılmıştır.

Tablo 6. Sınıf düzeyine göre Tukey ve Tamhane's testi sonuçları

			Mean Difference			95% Güven aralığı	
	(I) sınıf	(J) sınıf	(I-J)	Std. Hata	Sig.	Alt	Üst
Tukey HSD	6. Snf	7. Snf	-2,193	1,636	,374	-6,05	1,66
		8. Snf	1,972	1,632	,449	-1,87	5,82
	7. Snf	6. Snf	2,193	1,636	,374	-1,66	6,05
		8. Snf	4,166*	1,676	,036	,22	8,11
	8. Snf	6. Snf	-1,972	1,632	,449	-5,82	1,87
		7. Snf	-4,166*	1,676	,036	-8,11	-,22
Tamhane	6. Snf	7. Snf	-2,193	1,727	,499	-6,35	1,97
		8. Snf	1,972	1,531	,486	-1,71	5,66
	7. Snf	6. Snf	2,193	1,727	,499	-1,97	6,35
		8. Snf	4,166*	1,689	,043	,10	8,23
	8. Snf	6. Snf	-1,972	1,531	,486	-5,66	1,71
		7. Snf	-4,166*	1,689	,043	-8,23	-,10

o Alpha = 0.05 düzeyinde anlamlı fark vardır.

Tablo 6'da verilen Tukey HSD ve Tamhane sonuçlarına göre 7. Sınıf ile 8. Sınıf arasında anlamlı farklılık olup, 6. Sınıf seviyesi ile diğer sınıf seviyeleri arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. 7. Sınıf ile 8. Sınıf seviyeleri arasında ise, 7. Sınıf başarı ortalaması 14,06 iken, 8. Sınıf başarı ortalaması 9,90 olarak hesaplanmıştır, 7. Sınıflarda öğrencilerin kesirlerle çarpma işlemindeki başarısının anlamlı olarak daha fazla olduğu bulunmuştur.

Cinsiyete göre öğrencilerin çarpma işlem performansları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır?
Öğrencilerin kesirlerle çarpma işlemi performansının cinsiyete göre değişimini gösteren sonuçlar Tablo 7'da verilmiştir.

Tablo 7. Öğrencilerin performanslarının cinsiyete göre değişimini gösteren t-testi sonuçları

Cinsiyet	N	Mean	S.S	t	p
Kız	150	12,40	11,797		
Erkek	150	11,47	11,666	,689	,491

Tablo 7'ye göre öğrencilerin kesirlerle çarpma işlemi performans ortalamaları 30 puan üzerinden kızlarda 12,40(S.S=11,797) ve erkeklerde 11,47(S.S=11,666) olarak bulunmuştur. Erkek öğrencilerin ortalaması kız öğrencilerden daha düşük olmasına rağmen test sonuçlarında cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı fark bulunamamıştır (t=0,689, p=0,491).

İşlemlerde kullanılan kesir türlerine göre öğrencilerin çarpma işlem performansları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır?
Araştırmada veri toplama aracı olarak geliştirilen Kesirlerle Çarpma Testi'nde yer alan sorular aşağıdaki tabloda verilmiştir (Tablo 8)

Tablo 8. Veri toplama aracı

Soru 1.	$\frac{1}{2}$ x 4 işlemini yapınız.
Soru 2.	3 x $1\frac{1}{3}$ işlemini yapınız.
Soru 3.	$\frac{2}{4}$ x $\frac{1}{3}$ işlemini yapınız.

Tablo 8'de görüldüğü gibi Soru 1'de bir doğal sayı ile basit kesrin çarpma işlemi, Soru 2'de bir doğal sayı ile tam sayılı kesrin çarpma işlemi, Soru 3'te iki kesrin çarpma işlemi yer almaktadır. Doğru yanıt 10 ve boş ve hatalı yanıt 0 (sıfır) puandır. Yarım veya kısmi doğru olan yanıtlara sıfır puan verilmiştir. Öğrencilerin çarpma işleminde kullanılan kesir türüne göre performansının ortalamaları ve işlemleri doğru cevaplayan öğrenci sayıları ile yüzdeleri hesaplanmıştır ve aşağıdaki tabloda verilmiştir (Tablo 9).

Tablo 9. Kesir türüne göre performans ortalamaları, doğru cevaplayanların frekans ve yüzdeleri

	N	Mean	Std. Deviation	f	%
Soru 1	300	4,83	5,006	145	48,3
Soru 2	300	3,07	4,619	92	30,7
Soru 3	300	4,03	4,914	121	40,3

Tablo 9'da görüldüğü üzere öğrencilerin kesir türüne göre çarpma performans ortalamaları 10 puan üzerinden Soru 1'de 4,83 (S.S = 5,006), Soru 2'de 3,07 (S.S =4,619), Soru 3'te 4,03 (S.S =4,914) olarak hesaplanmıştır. Üç sorunun da ortalamasının düşük olduğu görülmektedir. Tablo 9'a göre bir doğal sayı ile basit kesrin çarpma işlemini (Soru 1) 145 öğrenci (% 48,3), bir doğal sayı ile tam sayılı kesrin çarpma işlemini (Soru 2) 91 öğrenci (%31,3) ve iki kesrin çarpma işlemini (Soru 3) 121 öğrenci (% 40,3) doğru cevaplamıştır. Öğrenciler genel olarak kesirlerle çarpma işlemini yapmakta zorlanmaktadırlar, en çok zorlandıkları ve yanlış cevap verdikleri sorunun bir doğal sayı ile tam sayılı kesrin çarpma işlemi olduğu tespit edilmiştir.

Kesir türlerine göre çarpma işlemlerini doğru cevaplayan öğrencilerin sınıf seviyesine ait frekans ve yüzdeleri aşağıdaki tabloda verilmiştir (Tablo 10).

Tablo 10: Kesir türlerine göre doğru cevap veren öğrencilerin sınıf seviyesine ait frekans ve yüzdeleri

	Sınıf					
	Altıncı Sınıf		Yedinci Sınıf		Sekizinci Sınıf	
	f	%	f	%	f	%
Soru 1	54	50,7	46	48	45	46,4
Soru 2	31	29	41	43	20	20,6
Soru 3	42	39	48	50	31	32

Tablo 10'a göre bir doğal sayı ile basit kesrin çarpma işlemini doğru cevaplayan 6. Sınıf seviyesinde 54 öğrenci (%50,7), 7. Sınıf seviyesinde 46 öğrenci (%48), 8. Sınıf seviyesinde 45 öğrenci (%46,4) olduğu tespit edilmiştir. Birinci soruda sınıf seviyesine göre öğrenci performanslarının birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Bir doğal sayı ile tam sayılı kesrin çarpma işlemini doğru cevaplayan 6. Sınıf seviyesinde 31 öğrenci (%29), 7. Sınıf seviyesinde 41 (%43), 8. Sınıf seviyesinde 20 öğrenci (%20,6) olduğu tespit edilmiştir. İkinci soruda sınıf seviyesine göre öğrenci performanslarının oldukça düşük olduğu, 8. Sınıf seviyesinde diğer sınıflara göre daha da düşük olduğu görülmektedir. İki kesrin çarpma işlemini doğru cevaplayan 6. Sınıf seviyesinde 42 öğrenci (%39), 7. Sınıf seviyesinde 48 öğrenci (%50), 8. Sınıf seviyesinde 31 öğrenci (%32) olduğu tespit edilmiştir. Üçüncü soruda 7. Sınıf seviyesindeki öğrencilerin performanslarının diğer sınıf seviyelerindeki öğrencilerden daha fazla olduğu görülmüştür.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Ortaokul öğrencilerinin (6.,7. ve 8. Sınıf) kesirlerle çarpma işlemi performansı sınıf seviyesi, cinsiyet ve işlemlerde kullanılan kesir türü değişkenlerine göre incelenmiştir. Öğrencilerin çarpma işlem performansının sınıf düzeyine göre ortalamaları 30 puan üzerinden 6. Sınıfta 11,87 (S.S = 11,503), 7. Sınıfta 14,06 (S.S = 12,943), 8. Sınıfta 11,93 (S.S = 11,721) olarak hesaplanmıştır. Öğrencilerin kesirlerle çarpma işlemini yapmakta zorlandığı ve başarının düşük olduğu görülmüştür. Sınıf düzeyine göre (6., 7. ve 8. sınıf) öğrencilerin çarpma işlem performansları arasında istatistiksel olarak 7. Sınıf ile 8. Sınıf seviyeleri arasında anlamlı farklılık bulunurken, 6. Sınıf seviyesi ile diğer sınıf seviyeleri arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. 7. Sınıf ile 8. Sınıf seviyeleri arasında ise 7. Sınıflarda öğrencilerin kesirlerle çarpma işlemindeki başarısının 8. Sınıf seviyesine göre anlamlı olarak daha fazla olduğu bulunmuştur.

Öğrencilerin kesirlerle çarpma işlemi performansının cinsiyete göre ortalamaları 30 puan üzerinden kızlarda 12,40(S.S =11,797) ve erkeklerde 11,47(S.S =11,666) olarak bulunmuştur. Test sonuçlarında cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı fark bulunamamıştır (t=0,689, p=0,491).

İşlemlerde kullanılan kesir türlerine göre öğrencilerin çarpma işlem performans ortalamaları hesaplanmıştır. Bir doğal sayı ile basit kesrin çarpma işlemini 145 öğrenci (% 48,3), bir doğal sayı ile tam sayılı kesrin çarpma işlemini 91 öğrenci (%31,3) ve iki kesrin çarpma işlemini 121 öğrenci (% 40,3) doğru cevaplamıştır. Öğrencilerin çarpma işlem performansın işlemde kullanılan kesir türüne göre değiştiği görülmektedir. Öğrenciler genel olarak kesirlerle çarpma işlemini yapmakta zorlanmaktadırlar, en çok zorlandıkları ve yanlış cevap verdikleri sorunun, bir doğal sayı ile tam sayılı kesrin çarpma işlemi olduğu tespit edilmiştir (Özaltun, Danacı ve Orbay, 2020). 6. Sınıf seviyesindeki öğrencilerin bir doğal sayı ile kesrin çarpma işleminde diğer kesir türlerine göre daha başarılı olduğu, en çok tam sayılı kesir ile doğal sayıyı çarpmada hata yaptıkları görülmüştür. 7. Sınıf seviyesindeki öğrencilerin üç sorudaki performanslarının birbirine yakın olduğu, kesir türüne göre çarpma işlem performanslarında bir farklılık olmadığı görülmüştür. Kesri türüne göre çarpma işlem performansı 8. Sınıf seviyesinde incelendiğinde öğrencilerin bir doğal sayı ile tam sayılı kesri çarpma performanslarının en düşük olduğu görülmüştür. Yapılan araştırmalar incelendiğinde öğrencilerin kesirler konusunda zorlandıkları, kesirlerle işlem yapmada kavram yanılgısına sahip oldukları görülmektedir (Çakmak Gürel ve Okur, 2016; Danacı, Orbay ve Özaltun, 2020).

Araştırmalar, öğretmen ve öğretmen adaylarının da öğrenciler gibi, kesir kavramı ve kesirlerde işlemlerle ilgili birtakım zorluklar yaşadıklarını ve kavram yanılgılarına sahip olduklarını ortaya koymaktadır (Can, 2019; Duran, 2017; Osmanoğlu ve Özgeldi, 2018). Kesirlerde çarpma işlemi konusunda matematik ve sınıf öğretmenlerinin alan bilgilerinin yüksek ve pedagojik formasyonlarının yeterli düzeyde olması öğrencilerin yaşadıkları zorlukların ve kavram yanılgılarının önlenmesi için gerekli görülmektedir (Can, 2019). Kesirlerle çarpma işlemi öğretiminde dinamik matematik yazılımları, sanal manipülatifler, görselleştirme ve farklı yöntemler kullanılması öğrencilerin anlamlı ve kalıcı öğrenmeler gerçekleştirmesi sağlamaktadır (Gürler, 2021; Özer, 2020; Yeniçeri, 2013). Öğrencilerin kesirlerle çarpma işlemine yönelik kavramsal anlamlandırmalarını güçlendirmek için sınıf içi etkinliklerde somut ve günlük hayattan örnekler kullanılmalıdır. Şeffaf kesir kartlarının kullanımı öğrencilerin hem ilgisini çekmekte hem de kesirlerle çarpma işleminin ne anlama geldiğini kavramaları noktasında fayda sağlamaktadır (Özer, 2020; Yeniçeri, 2013).

KAYNAKÇA:

Alacaci, C. (2014), Öğrencilerin kesirler konusundaki kavram yanılgıları, Bingölbali, E. ve Özmantar, M. F. içinde, *İlköğretimde karşılaşılan matematiksel zorluklar ve çözüm önerileri* (s. 63-94) Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Bingölbali, E. ve Özmantar, M. F., (2014), Matematiksel Kavram Yanılgıları: Sebepleri ve Çözüm Arayışları, Bingölbali, E. ve Özmantar, M. F.içinde, *İlköğretimde Karşılaşılan Matematiksel Zorluklar ve Çözüm Önerileri* (s. 1-30) Ankara: Pegem Akademi.

Can, H. N. (2019), Ortaokul matematik öğretmenlerinin kesirlerde işlemler konusu ile ilgili pedagojik alan bilgilerinin öğrenci zorlukları ve kavram yanılgıları bileşeninde incelenmesi (Doctoral dissertation, Marmara Universitesi (Turkey)).

Çakmak Gürel, Z. & Okur, M. (2016), Ortaokul 6. ve 7. Sınıf Öğrencilerinin Kesirler Konusundaki Kavram Yanılgıları, *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 922-952. DOI: 10.17556/jef.30116

Duran, N.B. (2017) Ortaokul Matematik Öğretmen Adaylarının Alan ve Pedagojik Alan Bilgileri Çerçevesinde Kesirlerle Çarpma ve Bölme İşlemlerinin Öğretimine İlişkin Kullandıkları Modeller (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi)

https://www.geogebra.org/m/cmutujfm

Gürler, K. (2021) 6. sınıf kesirler konusunun geogebra matematik yazılımı ile öğretiminin öğrencilerin akademik başarılarına ve matematiğe yönelik tutumlarına etkisi (Yüksek Lisans Tezi, Yozgat Bozok Üniversitesi)

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), (2018), Matematik dersi öğretim programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar).

Osmanoğlu, A. & Özgeldi, M. (2018), Sınıf Öğretmeni Adaylarının Kesirlerde Çarpma ve Bölme İşlemlerine Yönelik Kavramsal Anlamalarının İncelenmesi, *İlköğretim Online*, 17 (4), 1812-1829. DOI: 10.17051/ilkonline.2019.506846

Ören Vural, D. & Aylar Çankaya, E. (2020), Bilgi, inanç ve öğretim: Çarpma ve kesirlerde çıkarma işlemleri üzerine bir çalışma, *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 9(1), 1-27.

Özaltun, S., Danacı, D., & Orbay, K. (2020), Altıncı Sınıf Öğrencilerinin Kesirler Konusundaki Kavram Yanılgılarını Belirleme Testi ve Bir Uygulaması, *International Journal of Field Education*, 6(1), 175-200.

Özer, A. (2020), Ortaokul 6. sınıf kesirler konusunun görselleştirme ile öğretiminin akademik başarıya etkisinin incelenmesi (Master's thesis, Kırıkkale Üniversitesi).

Yanık H. B., (2006), Kavramsal ve İşlemsel Anlama, Bingölbali, E., Arslan, S. ve Zembat, İ.Ö. içinde, *Matematik Eğitiminde Teoriler* (s. 101-117) Ankara: Pegem Akademi.

Yeniçeri, Ü. (2013), İlköğretim 6. sınıf matematik öğretim programında yer alan kesirler alt öğrenme alanı kazanımlarının öğretiminde sanal manipülatif kullanımının öğrencilerin başarılarına etkisi (Gazi Üniversitesi)

İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN RESİMLİ ÖYKÜ KİTABININ OKUNMA SÜRECİ VE KELİME ÖĞRETİMİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

Esra SEVER SEREZLI
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Ahmet Erdoğan Sağlık Hizmetleri MYO, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü
esrasever.55@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1378-6335

Özet
Bu araştırmanın amacı öğretmen ve aileler tarafından gerçekleştirilen resimli öykü kitabının okunma süreci, kelime öğretimi ve Etkileşimli Kitap Okuma (EKO) yöntemine yönelik öğrenci görüşlerinin incelenmesidir. Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımlarından olgubilim yaklaşımına göre yapılmıştır. Çalışma grubu, veli izni alınan ve gönüllü katılım gösteren ilkokul 1. ve 2. sınıfa devam eden toplam 14 öğrenciden oluşmaktadır. Veri toplamada yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Veriler NVivo programına aktarılmış ve içerik analizi yapılmıştır. Araştırma sonucunda öğretmen ve ailelerin etkileşime dayalı okuma stratejilerini yeterince kullanmadıkları tespit edilmiştir. Öğretmenler resimli öykü kitabını sınıfta okurken okuma sonrası soru sormakta, öyküyü ve resimlerini öğrenciye göstererek okumakta, öyküyü anlatmakta ve okuma sürecinde sesi uygun kullanmaya dikkat etmektedir. Aileler resimli öykü kitabını okurken resimlerini göstermekte, öyküyü anlatmakta ve soru sormaktadır. Öğretmen ve aileler kelime öğretimi sürecinde bilinen stratejileri kullanmaktadırlar. Kelime öğretimi ile ilgili etkinlik yapılması, resimlerin gösterilerek okunması, seçilen kitabın içeriği EKO'nun beğenilen özelliklerindedir ve EKO kelime öğretimi açısından etkili bulunmuştur. Sınıf içi okuma sürecinde kelime öğretiminde materyal kullanılmaması ve okuma sırasında kitabın gösterilmemesi olumsuz bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Etkileşimli kitap okuma, ilkokul öğrencileri, kelime öğretimi, resimli öykü kitabı

AN INVESTIGATION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS' VIEWS ON THE READING PROCESS AND VOCABULARY TEACHING OF ILLUSTRATED STORY BOOKS

Abstract
The aim of this study is to examine the students' views on the picture story book reading process, vocabulary teaching and Dialogic Reading (DR) method carried out by the teachers and familys. This study was conducted according to the phenomenological approach, one of the qualitative research approaches. The study group consisted of a total of 14 students attending the 1st and 2nd grades of primary school, whose parents' permission was obtained and who participated voluntarily. A semi-structured interview form was used for data collection. The data were transferred to NVivo programme and content analysis was performed. As a result of the research, it was determined that teachers and families did not use interaction-based reading strategies sufficiently. While reading the picture story book in the classroom, teachers ask questions after reading, read the story by showing the story and pictures to the students, tell the story, and pay attention to using the voice appropriately during the reading process. While reading the picture story book, parents show the pictures, tell the story and ask questions. Teachers and families use known strategies in the vocabulary teaching process. Activities related to vocabulary teaching, reading by showing pictures, and the content of the selected book were among the features of EKO that were liked and EKO was found to be effective in terms of vocabulary teaching. It was found negative that no materials were used in vocabulary teaching during the in-class reading process and that the book was not shown during reading.

Keywords: Dialogic reading, primary school students, vocabulary teaching, picture storybook

1. GİRİŞ

İlkokul döneminde öğretmen ve ailelerin resimli öykü kitabı okuma sürecinde tercih ettikleri yöntemler, okuma öncesi, okuma sırası ve okuma sonrası aşamalarda ne tür stratejiler kullanıldığı ve ne tür etkinlikler yapıldığı, okuma sürecinde yetişkin çocuk etkileşiminin nasıl sağlandığı gibi değişkenler çocuğun dil becerilerinin gelişimi açısından önemlidir. Resimli öykü kitapları, eğlenirken öğreten ve

hayal gücünün destekleyen görsel öğeler ve dilsel metinlerden oluşmaktadır (Choudhuri, 2005). Erken dönemden itibaren çocukların nitelikli resimli öykü kitapları ile etkileşimli olarak bir araya getirilmesi, yetişkinin etkileşim sürecine katkıları, okuma sürecindeki paylaşımlar dil becerilerini geliştirmektedir. Snow (1994), öykü kitabı okumanın kendi başına bir olay olmaktan çok, ilgili deneyimlerin gerçekleştiği bir mikro ortam olduğunu belirtmiştir. Bu eylemin sadece okuma olarak görülmemesi gerektiğini, aynı zamanda okuma boyunca okuyucu ve çocuğun birbirleriyle yaptıkları sohbet türleri, bu etkileşimlerin duygusal kalitesi ve ortaya çıkan yazılı metinlerle ilgili tartışmaların sürecin önemli bir parçası olduğunu ifade etmiştir. Okuma sırasında yetişkinin iletişim fırsatları sunmaları, çocuğun ilgisini okuma sürecinde canlı tutmaları, çocuklara kavram ve sözel beceri kazandırmaları kaliteli okumamanın kriterleri olarak değerlendirilmektedir (Sutton ve ark., 2007). Whitehurst ve arkadaşları (1988) ortak okuma sırasında çocukların aktif olmaları ve dil gelişimine zengin bir yol sağlamalarına yönelik etkileşimli kitap okuma (EKO) adı verilen bir müdahale programı geliştirmiştir. EKO yöntemi çocukları resimli kitaplar hakkında konuşmaya teşvik etmekte, çocuklara giderek daha karmaşık dil kullanımı için modeller sunmakta ve geri bildirim vermektedir (Valdez-Menchaca ve Whitehurst, 1992; Whitehurst ve ark., 1988).

Bu yöntem resimli öykü kitabı okuma sırasında rolleri değiştirmek için tasarlamıştır. Çocuk yavaş yavaş resimli kitapta anlatılan hikâyenin anlatıcısı olurken, yetişkin çocuğun konuşma çabalarını teşvik eden, ödüllendiren ve genişleten aktif bir dinleyici haline gelmektedir (Arnold ve ark., 1994; Hargrave ve Sénéchal, 2000; Valdez-Menchaca ve Whitehurst, 1992; Whitehurst ve ark., 1988). Ailelerin ev ortamında ve öğretmenlerin sınıf içi etkinliklerde resimli öykü kitabı okuma sürecinde yetişkin çocuk etkileşimini artıracak okuma yöntemleri kullanmaları çocukların kelime hazinesini geliştirmektedir. Literatür incelendiğinde EKO'nun çocukların kelime hazinesini geliştirmede etkili olduğu belirlenmiştir (Çetinkaya ve ark., 2018; Ergül ve ark., 2016; Grolig ve ark., 2020; Rahn ve ark., 2016; Yıldız Bıçakçı ve ark., 2018). Okuma etkinliklerinde tutarlı kelime öğretimi, özellikle okula devam eden zayıf okuyucular için okuduğunu anlama becerilerinin gelişimini desteklemektedir (Holahan vd., 2018). Literatür incelendiğinde öğretmen ve ailelerin resimli hikâye kitabı okuma süreci ve kelime öğretimine yönelik görüşlerinin alındığı araştırmalar (Ateş ve Yıldırım, 2014; Batič, 2021) mevcutken öğrencilerin resimli öykü kitabı okunma süreci ve kelime öğretimine yönelik görüşlerinin alındığı araştırmaların sınırlı olduğu tespit edildiğinden yapılan bu araştırmanın sonuçlarının alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu araştırmanın amacı öğrencilerin resimli öykü kitabının okunma süreci ve kelime öğretimine yönelik görüşlerinin incelenmesidir. Bu amaca yönelik aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

1.Öğretmen ve ailelerin resimli öykü kitabını nasıl okuduğuna yönelik öğrenci görüşleri nelerdir?
2.Öğretmen ve ailelerin kelime öğretimini nasıl yaptığına yönelik öğrenci görüşleri nelerdir?
3.Öğretmenlerin kelime öğretimi ile ilgili yaptırdığı etkinliklere yönelik öğrenci görüşleri nelerdir?
4. EKO'nun beğenilen özelliklerine yönelik öğrenci görüşleri nelerdir?
5. EKO'nun ve sınıf içi okuma uygulamalarının karşılaştırılmasına yönelik öğrenci görüşleri nelerdir?
6. EKO'nun kelime öğretimine etkisine yönelik öğrenci görüşleri nelerdir?

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırma deseni, çalışma grubu, veri toplama aracı, veri toplama süreci, veri analizi, geçerlik ve güvenirlik önlemlerine yönelik bilgi verilmiştir.

2.1. Araştırma Deseni

Bu çalışma nitel araştırma yaklaşımlarından biri olan olgubilim (fenomenoloji) yaklaşımına göre yapılmıştır. Olgubilim yaklaşımı insanların çevrelerinde olup biten olayları nasıl değerlendirdiklerini anlamayı amaçlayan nitel araştırma yaklaşımıdır (Patton, 2002). Olgubilim araştırmasında kullanılan kelime "betimleme"dir. Araştırmacının amacı, olguyu mümkün olduğunca doğru bir şekilde tanımlamak, önceden verilmiş herhangi bir çerçeveden kaçınmak ve gerçeklere uygun davranmaktır (Stones, 1988). Olgubilim araştırmacıları, sosyal ve psikolojik olguları ilgili kişilerin bakış açılarından anlamaya çalışmaktadırlar (Welman ve Kruger, 1999). Bu çalışmada ilkokul 1.ve 2. sınıf öğrencilerinin resimli öykü kitabının okunma süreci, kelime öğretimi ve EKO uygulamasına yönelik görüşleri derinlemesine incelenmiştir.

2.2. Çalışma Grubu

Çalışma grubunun seçiminde uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu örnekleme yönteminin en önemli özelliği katılımcıların araştırmacı tarafından erişilebilirliğinin kolay olmasıdır (Fraenkel ve Wallen, 2003). Çalışma grubunu veli izin alınan ve gönüllü katılım gösteren 1. ve 2. sınıfa devam eden toplam 14 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışmaya dahil olan öğrencilere "Ö" harfi ile kodlanmış ve numara verilmiştir. Ö1, Ö5, Ö6, Ö9, Ö10, Ö12 ve Ö13 ilkokul 1. sınıf öğrencilerini; Ö2, Ö3, Ö4, Ö7, Ö8, Ö11 ve Ö14 ilkokul 2.sınıf öğrencilerini temsil etmektedir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Form oluşturulurken sınıftaki ve ev içindeki okuma süreçleri, kelime öğretimi, EKO'nun uygulanmasına yönelik literatür taraması yapılmıştır. Form için sınıf eğitimi alanında doktora derecesine sahip iki akademisyenin görüşleri alınmıştır. Uzmanlar maddeleri açıklık, uygunluk ve yeterlilik ölçütlerine göre değerlendirmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda bazı maddeler düzeltilmiş ve nihai form oluşturulmuştur. Form toplam dokuz sorudan oluşmaktadır. Formda öğretmen ve ailenin resimli öykü kitabını nasıl okuduğu, öğretme ve ailenin kelime öğretimini nasıl yaptığı, EKO'nun beğenilen özellikleri, okuma türlerinin karşılaştırılması ve EKO'nun kelime öğretimine etkisi gibi konularda öğrenci görüşleri alınmıştır.

2.4. Veri Toplama Süreci

Veriler 2022-2023 eğitim öğretim yılının ikinci yarıyılında toplanmıştır. Araştırmacı tarafından uygulamayı yapacak öğrenciler EKO ile ilgili bilgilendirilmiş, uygulama yönergesi oluşturulmuş ve iki örnek uygulama gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı olay örgüsü içeren ve farklı yayınevleri tarafından basılan resimli öykü kitapları için bir liste hazırlamıştır. Listeden rastgele seçilen resimli öykü kitapları EKO'nun aşamalarına uygun olarak hazırlanmıştır. Sonraki süreçte ilkokul 1. ve 2. sınıfa devam eden öğrencilerin velilerine ulaşılmış, veliler ve öğrenciler araştırma süreci hakkında bilgilendirilmiştir. Veli ve öğrencilerden ses ve görüntü kaydı için izin alınmıştır. İlk olarak öğrencilere öğretmen ve ailenin resimli öykü kitabını nasıl okuduğu ve kelime öğretiminin nasıl yapıldığına yönelik sorular sorulmuştur. İkinci olarak her öğrenciye bir resimli öykü kitabı EKO yöntemi ile okunmuş ve kelime öğretimine yönelik etkinlik yapılmıştır. Son olarak öğrencilere EKO uygulaması ve bu uygulamanın kelime öğretimine etkisine yönelik sorular sorulmuştur.

2.4. Verilerin Analizi

Görüşmeden elde edilen veriler nitel analiz programından biri olan NVivo'ya aktarılmış ve içerik analizi yapılmıştır. İçerik analizi yapan bir araştırmacı dört metodolojik konuyla ilgilenmektedir. Bunlar: analiz birimlerinin seçimi, kategorilerin geliştirilmesi, uygun içeriğin örneklenmesi ve kodlama güvenilirliğinin kontrol edilmesidir (Stempel, 1989). Bu aşamalara uygun olarak veriler analiz edilmiştir.

2.4. Geçerlik ve Güvenirlik Önlemleri

Çalışmadaki kodların oluşturulmasında kavramsal çerçeve ve araştırma soruları dikkate alınmıştır. Analiz süreci devam ederken kodlar sürekli gözden geçirilmiş ve analizde kodun altında yer alan ifadeler NVivo programında sürekli kontrol edilmiştir. Kontrol sırasında kod ve öğrenci ifadesinin birbiriyle eşleşmediği durumlarda ifade uygun koda atanmıştır. Araştırma sorularını uygun yanıtlamayan öğrencilerin ifadelerine kod verilmemiştir. Bir koda, tanımladığı kavrama en yakın isim verilmiştir. Bu araştırmada geçerliliği sağlamak için tema ve alt temalar arasındaki ilişkiyi gösteren tablolara yer verilmiştir. Ayrıca öğrencilerin görüşleri, tabloların altında doğrudan ifade edilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen verilerin inandırıcılığı, sağlamlığı ve teyit edilebilirliği konusunda Türkçe Eğitimi alanında yüksek lisans yapmış bir uzmanın görüşleri alınmıştır. Rastgele seçilen toplam dört görüşme formu (Ö3, Ö10, Ö12, Ö14) uzman görüşüne sunulmuştur. Kodlayıcılar arasındaki uyum yüzdesi %87.76 olarak bulunmuştur. Uyum yüzdesinin en az %80 olması kodlayıcılar arasındaki güvenirlik açısından yeterli bulunmaktadır (Miles ve Huberman, 1994). Bu araştırmada kodlayıcılar arasındaki uyum yüzdesinin güvenirlik açısından yeterli olduğu görülmektedir.

3. BULGULAR

Bu bölümde resimli öykü kitabının okunma süreci, kelime öğretimi ve EKO yöntemi ile ilgili öğrenci görüşleri doğrultusunda oluşturulan kod, frekans ve yüzde değeri tabloda verilmiştir. Tablo 1'de öğretmenlerin resimli öykü kitabını nasıl okuduğuna yönelik kod, frekans ve yüzde değeri verilmiştir.

Tablo 1. Öğretmenlerin Resimli Öykü Kitabını Nasıl Okuduğuna Yönelik Oluşan Kod, Frekans ve Yüzde Değeri

Alt Tema	Kod	f	%
Öğretmenlerin Resimli Öykü Kitabını Nasıl Okuduğu	Okuma sonrası soru sorulması	3	10.71
	Öykünün öğrenciye gösterilerek okunması	3	10.71
	Öykünün resimlerinin gösterilmesi	3	10.71
	Öykünün anlatılması	2	7.14
	Öykünün belli bir hızda okunması	2	7.14
	Kitabı kendine doğru çevirmesi	2	7.14
	Sesin uygun kullanması	2	7.14
	Eğlenceli olarak kitap okunması	1	3.57
	Etkileşim kurarak okunması	1	3.57
	Noktalama işaretlerine dikkat edilmesi	1	3.57
	Okuma ortamının düzenlenmesi	1	3.57
	Okuma öncesi bilmece sorulması	1	3.57
	Öğrencilerin hayal kurmasının istenmesi	1	3.57
	Okumaya başlamadan kitabın adının söylenmesi	1	3.57
	Okunan öykü ile ilgili sınav yapılması	1	3.57
	Öğretmenden sonra öğrencilerin öyküyü okuması	1	3.57
	Öykünün takip edilmesinin istenmesi	1	3.57
	Öyküye göre mimiklerin değiştirilmesi	1	3.57

Tablo 1 incelendiğinde en yüksek frekansa sahip kodlar; okuma sonrası soru sorulması, öykünün öğrenciye gösterilerek okunması ve öykünün resimlerinin gösterilmesi şeklindedir. Bu kodlar öğrenci görüşlerinin %32.13'ünü oluşturmaktadır. İkinci en yüksek frekansa sahip kodların ise öğrenci görüşlerinin %28.56'sını oluşturduğu görülmektedir. Öğrenci görüşleri doğrultusunda öğretmenlerin etkileşime yönelik stratejilere yeterince yer vermediği ve okuma sürecinin öğretmen merkezli uygulamalara göre gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Öğretmenlerin resimli öykü kitabını nasıl okuduğu alt temasına yönelik öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö6. "Kitabı okuduktan sonra bizlere 5 tane soru soruyor." *(Okuma sonrası soru sorulması)*
Ö14. "Öğretmen ayağa kalkıyor ve sıralardan geçerek bize resimleri gösterip kitap okuyor." *(Öykünün öğrenciye gösterilerek okunması)*
Ö11. "…resimleri göstererek 'Bakın burada kedi var burada köpek var.' diyor" *(Öykünün resimlerinin gösterilmesi)*
Ö12. "Anlatıyor…" *(Öykünün anlatılması)*
Ö6. "Bizim anlamamız için yavaş okuyor." *(Öykünün belli bir hızda okunması)*

Öğrenci görüşlerine göre ailelerin %57.14'ü çocuklarına resimli öykü kitabı okumakta, %21.43'ü bazen okumakta, %21.43'ü ise kitap okumamaktadır. Tablo 2'de ailelerin resimli öykü kitabını nasıl okuduğuna yönelik kod, frekans ve yüzde değeri verilmiştir.

Tablo 2. Ailelerin Resimli Öykü Kitabını Nasıl Okuduğuna Yönelik Oluşan Kod, Frekans ve Yüzde Değeri

Alt Tema	Kod	f	%
Ailelerin Resimli Öykü Kitabını Nasıl Okuduğu	Resimlerin gösterilerek okunması	4	33.33
	Öykünün anlatılması	2	16.66
	Soru sorması	2	16.66
	Açıklayıcı kelimeler kullanılması	1	8.33
	Öykünün bir kısmının çocuğa okutulması	1	8.33
	Öykünün yavaşça okunması	1	8.33
	Ses tonunun karakterlere göre değiştirilmesi	1	8.33

Tablo 2'de ailelerin %33.33'ünün resimleri göstererek okuduğu, %16.66'sının öyküyü anlattığı ve %16.66'sının soru sorduğu belirlenmiştir. Bulgular değerlendirildiğinde ailelerin etkileşimli stratejileri kullanmadığı tespit edilmiştir. Ö2 ve Ö14'ün soruya uygun yanıt vermediği belirlendiği için kodlamaya dahil edilmemiştir. Ailenin resimli öykü kitabını nasıl okuduğu alt temasına yönelik öğrenci görüşleri ise şöyledir:

Ö3. "Kitaptaki resimleri göstererek okuyor." *(Resimlerin gösterilerek okunması)*
Ö8. "Resimleri de gösteriyor." *(Resimlerin gösterilerek okunması)*
Ö11. "…anlatarak. Anlattığını anlıyorum." *(Öykünün anlatılması)*
Ö12. "…sorular soruyor ve cevap veriyorum." *(Soru sorması)*
Ö5. "Açıklayıcı kelimeler kullanarak okumaktadır." *(Açıklayıcı kelimeler kullanılması)*

Tablo 3 ve Tablo 4'te ise öğretmen ve ailelerin kelime öğretimini nasıl yaptığına yönelik oluşan kod, frekans ve yüzde değeri verilmiştir.

Tablo 3. Öğretmenlerin Kelime Öğretimini Nasıl Yaptığına Yönelik Oluşan Kod, Frekans ve Yüzde Değeri

Alt Tema	Kod	f	%
Öğretmenlerin Kelime Öğretimini Nasıl Yaptığı	Kelimenin anlamının açıklanması	7	31.82
	Akıllı tahtadan kelime ile ilgili görsellerin gösterilmesi	5	22.73
	Kelimenin anlamının öğrenciye tahmin ettirilmesi	3	13.64
	Kelime ile ilgili görsellerin gösterilmesi	2	9.09
	Kelimenin anlamının sözlükten bulunması	2	9.09
	Kelime ile ilgili cümle kurulması	1	4.55
	Kelime ile ilgili örnek verilmesi	1	4.55
	Kelimenin ve anlamının tekrar ettirilmesi	1	4.55

Tablo 3 incelendiğinde öğrenci görüşlerinin %54.55'ini kelimenin anlamının açıklanması ve akıllı tahtadan kelime ile ilgili görselin gösterilmesi kodları oluşturmaktadır. Diğer kodlara bakıldığında öğretmenlerin temel düzeyde bilinen teknikler ile kelime öğretimi yaptığı görülmektedir. Öğretmenlerin kelime öğretimini nasıl yaptığı alt temasına yönelik öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö1. "Öğretmenim o kelime ne diyoruz o devamını anlatıyor." *(Kelimenin anlamının açıklanması)*
Ö6. "Bazı kelimelerin zıt anlamlarını söylüyor. Kelimenin ne anlama geldiğini konuşarak anlatıyor." *(Kelimenin anlamının açıklanması)*
Ö13. "Bilgisayardan resimler açarak öğretiyor." *(Akıllı tahtadan kelime ile ilgili görsellerin gösterilmesi)*
Ö10. "Öncelikle bizden tahmin etmemizi istiyor." *(Kelimenin anlamının öğrenciye tahmin ettirilmesi)*
Ö5. "Görsel ifadelerle öğretmektedir." *(Kelime ile ilgili görsellerin gösterilmesi)*

Tablo 4. Ailelerin Kelime Öğretimini Nasıl Yaptığına Yönelik Oluşan Kod, Frekans ve Yüzde Değeri

Alt Tema	Kod	f	%
Ailelerin Kelime Öğretimini Nasıl Yaptığı	Kelimenin anlamının açıklanması	4	25.00
	Kelime ile ilgili resim gösterilmesi	3	18.73
	Kelimenin anlamının sözlükten araştırılması	2	12.50
	Kelime ile ilgili resim yapılması	1	6.25
	Kelimenin anlamı için öğretmene yönlendirilmesi	1	6.25
	Kelimenin anlamın yaşanan olay ile ilişkilendirilmesi	1	6.25
	Kelimenin anlamının az açıklanması	1	6.25
	Kelimenin anlamının internetten araştırılması	1	6.25
	Kelimenin anlamının tekrar ettirilmesi	1	6.25
	Örnek verilerek kelimenin öğretilmesi	1	6.25

Tablo 4'te öğrenci görüşlerinin %56.23'ünü kelimenin anlamının açıklanması, kelime ile ilgili resim gösterilmesi ve kelimenin anlamının sözlükten araştırılması kodları oluşturmaktadır. Ailelerin kelime öğretiminde kelimenin anlamının yaşanan olay ile ilişkilendirme ve örnek verilerek kelimenin öğretilmesi gibi teknikleri yeterince kullanılmadığı görülmektedir. Ö3 ve Ö6 ailelerinin kelimenin anlamının öğretimine yönelik bir şey yapmadığını belirtmiştir. Ailelerin kelime öğretimini nasıl yaptığı alt temasına yönelik öğrenci görüşleri şöyledir:

Ö1. "Konuşarak anlatıyor." *(Kelimenin anlamının açıklanması)*
Ö2. "Bana kelimenin anlamını söylüyor." *(Kelimenin anlamının açıklanması)*
Ö5. "…resimler göstererek…" *(Kelime ile ilgili resim gösterilmesi)*
Ö8. "Anlamını sözlükten araştırıyoruz." *(Kelimenin anlamının sözlükten araştırılması)*
Ö10. "Kendisi de bilmiyorsa telefondan bakıyor ve bana anlatıyor." *(Kelimenin anlamının internetten araştırılması)*
Ö13. "Annem bilemediğim kelimeleri yaşadığı bir olayı anlatıyor. O zaman ben çok iyi anlıyorum." *(Kelimenin anlamın yaşanan olay ile ilişkilendirilmesi)*

Tablo 5'te öğretmenlerin kelime öğretimi ile ilgili yaptırdığı etkinliklere yönelik oluşan kod, frekans ve yüzde değeri verilmiştir.

Tablo 5. Öğretmenlerin Kelime Öğretimi ile İlgili Yaptırdığı Etkinliklere Yönelik Oluşan Kod, Frekans ve Yüzde Değeri

Alt Tema	Kod	f	%
Öğretmenlerin Kelime Öğretimi ile İlgili Yaptırdığı Etkinlikler	Kelimenin anlamı yönelik resim yapılması	4	21.05
	Kelimenin anlamına yönelik oyun oynanması	3	15.79
	Bilmece sorulması	1	5.26
	Çalışma kâğıdının kullanılması	1	5.26
	Kelime ile ilgili cümle kurulması	1	5.26
	Kelime ile ilgili materyal yapılması	1	5.26
	Kelimenin anlamı yönelik resim yapılması	1	5.26
	Kelimenin anlamına yönelik araştırma ödevi verilmesi	1	5.26
	Kelimenin anlamının açıklanması	1	5.26
	Kelimenin anlamının sınıfta tekrar ettirilmesi	1	5.26
	Kukla kullanılması	1	5.26
	Okuma etkinliği yapılması	1	5.26
	Resimli öykü kitabının okunması	1	5.26
	Rol oynama tekniğinin kullanılması	1	5.26

Tablo 5 incelendiğinde öğrenci görüşlerinin %36.84'ünü kelimenin anlamına yönelik resim yapılması ve oyun oynanması kodları oluşturmaktadır. Öğrenci görüşleri değerlendirildiğinde öğretmenlerin

kelime öğretimi sürecinde materyal geliştirme, rol oynama, kukla kullanımı gibi farklı öğretim etkinliklerine daha az yer verdikleri görülmüştür. Öğretmenlerin kelime öğretimi ile ilgili yaptırdığı etkinlikler alt temasına yönelik öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö3. "Kelimeyle ilgili resim yapılıyor." *(Kelimenin anlamı yönelik resim yapılması)*
Ö6. "Kelime ile ilgili boyama etkinliği yapıyoruz. Kelimenin ilk harfini çıkartıyor onu boyuyoruz." *(Kelimenin anlamı yönelik resim yapılması)*
Ö8. "O kelimeler ile ilgili oyunlar oynatıyor." *(Kelimenin anlamına yönelik oyun oynanması)*
Ö12. "Oyun oynuyoruz." *(Kelimenin anlamına yönelik oyun oynanması)*
Ö13. "Bazen bilmece sorarak…" *(Bilmece sorulması)*

Tablo 6'de EKO'nun beğenilen özelliklerine yönelik oluşan kod, frekans ve yüzde değeri verilmiştir.

Tablo 6. EKO'nun Beğenilen Özelliklerine Yönelik Oluşan Kod, Frekans ve Yüzde Değeri

Alt Tema	Kod	f	%
EKO'nun Beğenilen Özellikleri	Kelime öğretimi ile ilgili etkinlik yapılması	5	25.00
	Resimlerin gösterilerek okunması	3	15.00
	Seçilen kitabın içeriğinin beğenilmesi	3	15.00
	Sesli anlatım yapılması	2	10.00
	Okuma sırasında soru sorulması	1	5.00
	Örneklerle beraber anlatım yapılması	1	5.00
	Öykü kitabının resimleri	1	5.00
	Seçilen kelimelerin önceden araştırılması	1	5.00
	Seçilen kitabın resimlerinin beğenilmesi	1	5.00
	Ses tonunun uygun kullanılması	1	5.00
	Sorulan soruların cevaplanması	1	5.00

Tablo 6'da öğrenci görüşlerinin %55.00'ını kelime öğretimi ile ilgili etkinlik yapılması, resimlerin gösterilerek yapılması ve seçilen kitabın içeriğinin beğenilmesi kodları oluşturmaktadır. EKO yönteminde hedef kelimelerle ilgili hazırlanan materyalin, resimler gösterilerek öykü hakkında yapılan konuşmaların ve bazı öykülerin içeriğinin öğrenciler tarafından beğenildiği görülmektedir. EKO'nun beğenilen özellikleri alt teması ile ilgili öğrenci görüşleri şöyledir:

Ö6. "Andırmak kelimesi etkinliğini beğendim." *(Kelime öğretimi ile ilgili etkinlik yapılması)*
Ö9. "Kelimeleri tahmin etmek heyecanlandırdı beni ve kelebek de çok hoşuma gitti." *(Kelime öğretimi ile ilgili etkinlik yapılması)*
Ö12. "Hep resimlere bakıp konuşmamızı sevdim." *(Resimlerin gösterilerek okunması)*
Ö6. "Hikâye de çok güzeldi. Bence eğlenceli bir kitaptı." *(Seçilen kitabın içeriğinin beğenilmesi)*
Ö2. "Kitabın resimleri çok güzeldi. Zürafa'nın arkadaşlarının evlerini de çok beğendim." *(Seçilen kitabın resimlerinin beğenilmesi)*

Tablo 7'de EKO ile sınıf içi okuma uygulamasının karşılaştırılmasına yönelik oluşan kod, frekans ve yüzde değerleri verilmiştir.

Tablo 7. EKO'nun ve Sınıf İçi Okuma Uygulamalarının Karşılaştırılmasına Yönelik Oluşan Kod, Frekans ve Yüzde Değeri

Alt Tema		Kod	f	%
EKO'nun ve Sınıf İçi Okuma Uygulamalarının Karşılaştırılması	Okuma Uygulamalarındaki Benzerlikler	Okuma şekli	2	9.52
		Soru sorulması	2	9.52
		Kitabın kapağı hakkında konuşması	1	4.76
		Kitabın kapağının gösterilmesi	1	4.76
		Resimlerin göstermesi	1	4.76
	EKO'nun Farklılıkları	Kelime öğretimi için materyal hazırlanması	2	9.52
		Okumanın bire bir yapılması	2	9.52
		Her şeyin planlanmış olması	1	4.76
		Kelimenin anlamının öykü okunurken sorulması	1	4.76
	Sınıf İçi Okuma Sürecindeki Olumsuzluklar	Kelime öğretiminde materyal kullanılmaması	3	14.29
		Okurken kitabın gösterilmemesi	3	14.29
		Hep boyama etkinliğinin yapılması	1	4.76
		Sınıf içi okumanın farklı bulunması	1	4.76

Tablo 7 incelendiğinde kelime öğretimi ile ilgili materyal hazırlanması (%9.52) ve okumanın bire bir öğrenci ile gerçekleştirilmesi (%9.52) EKO'nun öğrenciler tarafından farklı bulunan özelliklerini oluşturmaktadır. Sınıf içi okuma sürecinde kelime öğretimine yönelik materyal kullanılmaması (%14.29) ve okurken kitabın gösterilmemesi (%14.29) öğrenciler tarafından olumsuz bulunan özellikler olarak değerlendirilmiştir. EKO'nun ve sınıf içi okuma uygulamalarının karşılaştırılması alt teması ile ilgili öğrenci görüşleri şu şekildir:

Ö2. "Öğretmenimiz de sizin gibi okuyor." *(Okuma şekli)*
Ö6. "Senin gibi o da sorular soruyordu." *(Soru sorulması)*
Ö8. "…bir deyim ile ilgili materyal hazırlanması." *(Kelime öğretimi için materyal hazırlanması)*
Ö12. "bir de oyuncak yapmıyor." *(Kelime öğretiminde materyal kullanılmaması)*
Ö13. "Öğretmenimiz kitabı okurken bize göstermiyor. Ama siz göstererek okudunuz." *(Okurken kitabın gösterilmemesi)*

Tablo 8'de EKO'nun kelime öğretimine etkisine yönelik oluşan kod, frekans ve yüzde değeri verilmiştir.

Tablo 8. EKO'nun Kelime Öğretimine Etkisine Yönelik Oluşan Kod, Frekans ve Yüzde Değeri

Alt Tema	Kod	f	%
EKO'nun Kelime Öğretimine Etkisi	Yeni kelimelerin öğrenilmesi	6	40.00
	Kelimenin daha iyi anlaşılması	5	33.33
	Kelimenin daha kolay öğrenilmesi	2	13.33
	Kelimenin kalıcı olarak öğrenilmesi	2	13.33

Tablo 8'de öğrenci görüşlerinin %73.33'ünü yeni kelimelerin öğrenilmesi ve kelimelerin daha iyi anlaşılması kodları oluşturmaktadır. Bu bulgular değerlendirildiğinde öğrencilerin EKO yöntemini kelime öğretimi açısından olumlu bulmaktadır. EKO'nun kelime öğretimine etkisi alt teması ile ilgili öğrenci görüşleri şöyledir:

Ö3. "Bilmediğim kelimeleri öğrendim." *(Yeni kelimelerin öğrenilmesi)*
Ö8. "Hikâyede soru sorarak yeni kelimeler öğrendim, normalde bu kelimeler aklıma bile gelmezdi ve öğrenemezdim." *(Yeni kelimelerin öğrenilmesi)*
Ö12. "Açgözlülük etmeyi oyuncakla anlatınca anladım." *(Kelimenin daha iyi anlaşılması)*
Ö14. "Kitaptan kelimeler olduğu için hikâyede duydum ve anladım." *(Kelimenin daha iyi anlaşılması)*
Ö4. "Aklımda kalıcı oldu." *(Kelimenin kalıcı olarak öğrenilmesi)*
Öğrencilere görüşme sonrası EKO sürecine yönelik görüşleri sorulmuştur. Öğrencilerin %64.29'unun EKO sürecini olumlu bulduğu belirlenmiştir. Bu konu ile ilgili öğrenci görüşlerini şu şekildedir:
Ö6: "Etkinliğin hepsi çok güzeldi. Her şeyi çok beğendim. Kitabı da çok beğendim."

Ö7: "…hepsi çok güzeldi."
Ö8: "Deyimin anlamını küpe bakarak öğrendim eğlenceliydi."
Ö10: "…ben çok eğlendim."
Ö13: "Şansına küsmek deyimini yaptığınız materyalden daha iyi anladım."
Ö14: "Çok güzeldi. Hikâyeyi de sevdim. Anlatarak okuman güzeldi."

4. SONUÇ

Bu çalışmada öğretmen ve ailelerin okuma süreci ve kelime öğretimini nasıl yaptığı, EKO yönteminin beğenilen özellikleri ve kelime öğretimine etkisine yönelik öğrenci görüşleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda öğretmen ve ailelerin etkileşime dayalı okuma tekniklerini yeterince kullanmadıkları tespit edilmiştir. Öğretmenler resimli öykü kitabını sınıfta okurken genel olarak okuma sonrası soru sormakta, öyküyü ve resimlerini öğrenciye göstererek okumakta, öyküyü anlatmakta, okuma ve anlatım sırasında sesi uygun kullanmaya dikkat etmektedir. Aileler resimli öykü kitabını okurken genellikle resimlerini göstermekte, öyküyü anlatmakta ve soru sormaktadır. Öğretmen ve aileler kelime öğretimi sürecinde bilinen tekniklere göre öğretim gerçekleştirmektedir. Öğretmenler kelime öğretiminde anlamı açıklamakta, akıllı tahtadan görseller göstermekte ve anlamı öğrenciye tahmin ettirmeye yönelik teknikler kullanmaktadırlar. Bunun yanında öğretmenler kelime öğretiminde kelimenin anlamına yönelik resim yaptırma ve kelimenin anlamına yönelik oyun oynatma gibi etkinlikler yaptırmaktadır. Aileler ise kelime öğretiminde kelimenin anlamını açıklamakta, kelime ile ilgili görsel göstermekte ve kelimenin anlamını sözlükten araştırmaya yönelik stratejiler uygulamaktadır. Kelime öğretimi ile ilgili etkinlik yapılması, resimlerin gösterilerek okunması, seçilen kitabın içeriği EKO'nun beğenilen özelliklerindedir. Okuma şekli ve soru sorulması okuma uygulamalarındaki benzer özellikleri oluştururken, kelime öğretimi için materyal yapılması, okuma sürecinin bire bir yapılması EKO'nun farklı bulunan özelliklerindendir. Kelime öğretiminde materyal kullanılmaması ve okuma sırasında kitabın gösterilmemesi sınıf içi okuma etkinliklerinde olumsuz görülen özelliklerdendir. Öğrenciler tarafından EKO yöntemi kelime öğretimi açısından etkili bulunmuştur. Araştırma sonunda öğrenciler EKO uygulama süreci ile ilgili olumlu görüş belirtmişlerdir.

5. TARTIŞMA

Öğretmen ve ailelerin etkileşime dayalı okuma stratejilerini yeterince kullanmadıkları ve kelime öğretiminde bilinen yöntemleri uyguladıkları tespit edilmiştir. Öğrenciler EKO uygulamasını ve bu süreçte kelime öğretimine yönelik yapılan materyalleri beğenmiş ve etkili bulmuştur. Bu araştırmanın sonuçları literatürdeki bazı araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir (Batič, 2021; Ateş ve ark., 2012; Işıkoğlu Erdoğan ve ark., 2016). Ateş ve arkadaşları (2012) tarafından yapılan çalışmada ilköğretim birinci kademe öğrencilerinin okuma çevreleri öğrenci, öğretmen ve ebeveynlerin görüşlerine göre tanımlanmaya çalışılmıştır. Araştırmada öğretmen ve ebeveynlerin okuma açısından çocuklara model olmak yerine daha çok telkinlerle çocukları okumaya yönlendirdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca öğrenciler eğlenceli okuma etkinlikleri ile okumaya ilgilerinin artacağını belirtmişlerdir. Batič (2021) tarafından 443 okul öncesi ve sınıf öğretmeninin katılımıyla yapılan araştırmada katılımcıların yarısı, öğrencilerin resimli bir kitabı okuduktan sonra izlenimlerini görsel olarak ifade ettiklerini belirtmiştir. Katılımcılar yanıtlarında, öğretim sürecinde resimli kitaplarla ilgili olarak, çocukların görsel ve birçok alandaki okuryazarlıklarının geliştirilmesi açısından resimli öykü kitaplarının kullanılmayan bir potansiyel olduğunu da ifade etmişlerdir.

Işıkoğlu Erdoğan ve arkadaşları (2016) tarafından yapılan araştırma sonucunda aile ve öğretmenlerin birlikte okumada kullandıkları tekniklerde çocukların pasif rolde olduğu ortaya çıkmıştır. Hikâye öncesinde, öğretmen ve ebeveynlerin çocuğun kitabı rahat görebileceği şekilde oturmasını sağladığı ve kitabın başlığını söyleyip, kapaktaki resim veya yazıları göstererek çocuğun dikkatini çekmeye çalıştığı en temel düzeydeki teknikleri sıklıkla kullandığı görülmüştür. Kitabı çocuğun geçmiş yaşantıları ile ilişkilendirme ve açık uçlu sorular sorma gibi çocukların daha fazla etkileşimini gerektiren tekniklerin ise daha az kullandığı belirlenmiştir. Hikâye okuma sırasında, öğretmen ve ebeveynlerin uygun mimik ve ses tonuyla okumaları en fazla gözlenen teknikken, yeni kelimelerin telaffuzuna ve anlamını vurgulama, açık uçlu ya da yaşamla ilişkilendirici sorular sorma gibi tekniklerin daha az kullandığı görülmüştür. Öğrencilerin dil becerilerinin desteklenmesi için EKO sürecinde kullanılan konuşmayı başlatma ve sürdürmeye yönelik tekniklerin okuma öncesi, okuma sırası ve okuma sonrasında

kullanılması gerekmektedir (Sutton ve ark., 2007; Whitehurst ve ark., 1988). Bu şekilde öğrencilerin yeni kelimeler öğrenmesi ve dil becerilerinin desteklenmesi sağlanabilmektedir. İlhan ve Canbulat (2021) yaptıkları araştırmada EKO'nun ilkokul birinci sınıf öğrencilerinin temel dil becerilerini geliştirdiği sonucuna ulaşmıştır. Ateş ve Yıldırım (2014) tarafından yapılan araştırma sonucunda sınıf öğretmenlerinin Türkçe dersinde en fazla metnin bölümlerinin öğrenciler tarafından sırasıyla okunması yöntemine başvurdukları tespit edilmiştir. Bu tür okuma uygulamaları kelime öğretimi açısından yeterli bulunmamaktadır. Aile ve öğretmenlerin okuma sürecinde öğrencilerle etkileşimi artıracak teknikleri daha fazla kullanmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle kelime öğretimi açısından; öğrencilerin kelimelerin gerçek anlamlarının öğretmesi, öğrencilerin kavramları görselleştirmelerinin sağlanması, kelimelerin farklı anlamlarının verilmesi, metinlerle ilişkili resim, şekil vb. figürlerin yorumlatılması ve öğrencilerin yeni öğrendikleri bilgilerin günlük yaşam ile nasıl birleştirecekleri konusunda desteklenmesi gerekmektedir (Block ve Pressley, 2007).

Bu araştırma sonucunda EKO'nun kelime öğretimi açısından önemli olduğu öğrenci görüşleri ile belirlenmiştir. İleriye dönük olarak EKO'nun kelime öğretimi üzerindeki etkisini inceleyen deneysel çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Araştırmada öğretmen ve ailelerin resimli öykü kitabını okurken etkileşimli stratejileri yeterince kullanmadıkları belirlendiğinden sonraki araştırmalarda öğretmen ve ailelerle okuma sürecinde kullanabilecekleri stratejilere yönelik çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKLAR

Arnold, D. H., Lonigan, C. J., Whitehurst, G. J., & Epstein, J. N. (1994). Accelerating language development through picture book reading: Replication and extension to a videotape training format. *Journal of Educational Psychology, 86*(2), 235–243. https://doi.org/10.1037/0022-0663.86.2.235

Ateş, S., & Yıldırım, K. (2014). Sınıf öğretmenlerinin okuma becerisine yönelik uygulamaları: Strateji öğretimi ve anlama. *Ilkogretim Online*, *13*(1).

Ateş, S., Çetinkaya, Ç., & Yıldırım, K. (2012). Öğretmen, ebeveyn ve öğrencilerin görüşlerine göre ilköğretim öğrencilerinin okuma çevreleri. *International Online Journal of Educational Sciences*, *4*(2).

Batič, J. (2021). Reading picture books in preschool and lower grades of primary school. *Center for Educational Policy Studies Journal*, *11*(1), 9-26. https://doi.org/10.26529/cepsj.554

Block, C. C., & Pressley, M. (2007). Best practices in teaching comprehension. In L.B Gambrell, L.M. Morrow, and M. Pressley (Eds.), *Best practices in literacy instruction* (pp. 220-242). Guilford Publications.

Çetinkaya, F. Ç., Öksüz, H. İ., & Öztürk, M. (2018). Etkileşimli okuma ve kelime hazinesi. *Journal of International Social Research, 11*(60). http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2018.2825

Choudhuri, I. (2005). Promoting value education through children's literature. *Journal of Value Education*, *5*, 29-36.

Ergül, C., Sarıca, A. D., & Akoğlu, G. (2016). Etkileşimli kitap okuma: Dil ve erken okuryazarlık becerilerinin geliştirilmesinde etkili bir yöntem. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, *17*(02), 193-206. https://doi.org/10.21565/ozelegitimdergisi.246307

Fraenkel, J. R., & Wallen, N. E. (2003). How to design and evaluate research in education. McGraw-Hill.

Grolig, L., Cohrdes, C., Tiffin-Richards, S. P., & Schroeder, S. (2020). Narrative dialogic reading with wordless picture books: A custer-randomized ıntervention study. *Early Childhood Research Quarterly*, *51*, 191-203.https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2019.11.002

Hargrave, A. C., & Sénéchal, M. (2000). A book reading intervention with preschool children who have limited vocabularies: The benefits of regular reading and dialogic reading. *Early Childhood Research Quarterly, 15*(1), 75-90. https://doi.org/10.1016/S0885-2006(99)00038-1

Holahan, J. M., Ferrer, E., Shaywitz, B. A., Rock, D. A., Kirsch, I. S., Yamamoto, K., Michaels, R., Marchione, K. E., & Shaywitz, S. E. (2018). Growth in reading comprehension and verbal ability from grades 1 through 9. *Journal of Psychoeducational Assessment*, *36*(4), 307-321. https://doi.org/10.1177/0734282916680984

İlhan, E., & Canbulat, T. (2021). Etkileşimli kitap okuma programının (ekop) ilkokul birinci sınıf öğrencilerinin temel dil becerilerine etkisi. *Başkent University Journal of Education*, *8*(1), 40-56.

Işıkoğlu Erdoğan, Atan, A., Asar, H., Mumcular F., Yüce A., Kıraç, M., & Kilimlioğlu, Ç. (2016). Ebeveyn ve öğretmenlerin birlikte hikâye okuma etkinliklerinin incelenmesi. *İlköğretim Online*, *15*(1). https://doi.org/10.17051/io.2016.05211

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage.

Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. Sage.

Rahn, N. L., Coogle, C. G., & Storie, S. (2016). Preschool children's use of thematic vocabulary during dialogic reading and activity-based intervention. *The Journal of Special Education*, *50*(2), 98-108. https://doi.org/10.1177/00224669156222

Snow, C. E. (1994). Enhancing Literacy Development: Programs and Research Perspectives. In D. K. Dickinson (Ed.), *Bridges to Literacy: Children, Families, and Schools* (pp. 267-272). Basil Blackwell.

Stempel, G.H. (1989). Content analysis. In G.H. Stempel and B.H. Westley (Eds) *Research Methods in Mass Communications*. Prentice-Hall.

Stones C. R. (1988). Research: Toward a phenomenological praxis. In Kruger D. (Ed.). *An introduction to phenomenological psychology* (2nd ed., pp. 141–156). Juta.

Sutton, M. M., Sofka, A. E., Bojczyk, K. E., & Curenton, S. M. (2007). Assessing the quality of storybook reading. K. L. Pence (Ed.), *Assessment in emergent literacy.* Plural Publishing.

Valdez-Menchaca, M. C., & Whitehurst, G. J. (1992). Accelerating language development through picture book reading: a systematic extension to mexican day care. *Developmental Psychology*, 28(6), 1106. https://doi.org/10.1037/0012-1649.28.6.1106

Welman J. C., Kruger S. J. (1999). *Research methodology for the business and administrative sciences.* International Thompson.

Whitehurst, G. J., Falco, F. L., Lonigan, C. J., Fischel, J. E., Debaryshe, B. D., Valdez-Menchaca, M. C., & Caulfield, M. (1988). Accelerating language development through picture book reading. *Developmental Psychology, 24*(4), 552–559. https://doi.org/10.1037/0012-1649.24.4.552

Yildiz Bıçakçı, M., Er, S., & Aral, N. (2018). Etkileşimli öykü kitabı okuma sürecinin çocukların dil gelişimi üzerine etkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, *26*(1), 201-208. https://doi.org/10.24106/kefdergi.375865